Тоҳир Малик

ТЕСКАРИ КЎЗЛАР

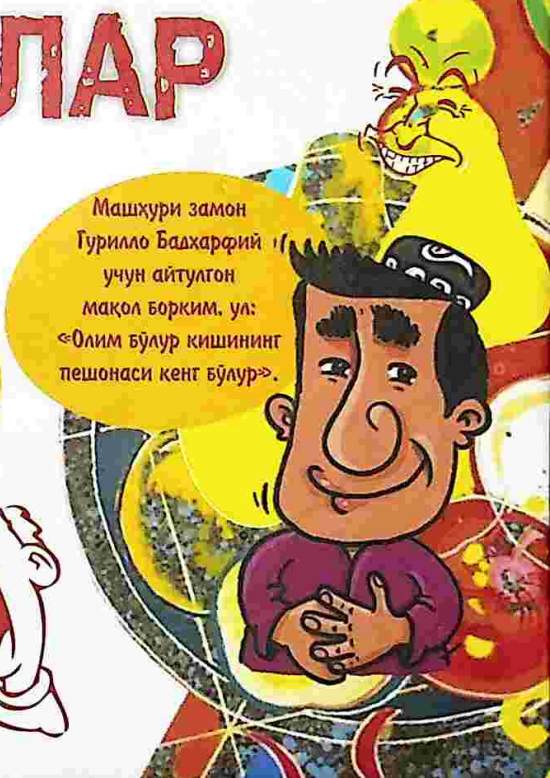

Тоҳир Малик

ТЕСКАРИ КЎЗЛАР

«DAVR PRESS»
ТОШКЕНТ
2019

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6
М 22

Малик, Тохир

М 22 Тескари кўзлар [Матн]: адабий-бадиий нашр / Тоҳир Малик. – Тошкент: «DAVR PRESS» НМУ, 2019. – 336 б.

Кулгига тобингиз қалай? Ҳаёт ташвишларидан бироз чалғиш учун ғуборларингизни ёзмоқчи бўлсангиз, Ўзбекистоон халқ ёзувчиси Тоҳир Малик кашф этган ва ушбу мўъжаз китобда тасвирлаган ғаройиб сайёрадаги киши топмас қишлоққа боринг. Қишлоқ маҳаллалари кўчаларини оралаб, ўзингизга ўхшаган содда, самимий одамлар хонадонига киринг. Уйланиш учун йигит эканлиги ҳақида ҳужжат йиғаётган Шодивойни, Навоийни айронфуруш қилиб қўйган Думбултойни кўрасиз, Жулқунбойнинг ўгай жияни Жўржнинг газетага ёзган мақолаларини ўқийсиз. Ундан Йўққулободга ўтиб Ғойибқул ва унинг қўшнилари бошидан ўтган воқеаларга қулоқ тутинг. Қишлоқ аҳлининг гап-сўзлари, ўй-фикрлари, яшаш тарзлари, хатти-ҳаракатлари сизни ичагингиз узилгудек кулдиришига адибнинг ўзи кафил.

УЎК 821.512.133-3
КБК 84(5Ў)6

ISBN 978-9943-5555-3-2

© Тоҳир Малик, 2019
© «DAVR PRESS» НМУ, 2019

ҲАЖВ ДАСТУРХОНИГА МАРҲАМАТ

Ардоқли китобхон!

Баъзилар каминани қовоғи ҳамиша солиқ, сира кулмайдиган ғоят жиддий одам деб ўйлаб янглишади. Шу боис мен сизларни ажиб бир меҳмондорчиликка таклиф этмоққа аҳд қилдим.

Сизни, оила аъзоларингизни, дўстларингизни, ҳатто ғанимларингизни ҳам ғойибона ёзиладиган ҳажв дастурхонига чорлайман. Дастурхонимга сизга маъқул келувчи, бироқ кимларгадир бадҳазм бўлган таомлар тортилган. Дастурхон атрофида ўзингизга таниш ва нотаниш нусхаларни учратганингизда иштаҳангиз бўғилмаслигига кафолат берилади. Ҳажв таомларига тўймай қолсангиз, камина – ёзғувчига айтарсиз, ҳафсала қилсам яна бир-икки бора дастурхон ёзарман. Ҳар ҳолда хасисликдан

O'ZBEKISTON FALSAFA VA HUQUQ INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
inv № 891

меҳмондўстлик кўчасида истиқомат қилишим бежиз бўлмаса керак. Айрим таомларга туз, баъзиларига қалампирдан андак кўпроқ қўшиб юборилган бўлса – айбситманг, дарров қўлингизни дастурхондан тортманг. Ризқингизга аталмиш бу таомларни охиригача еяверингким, бўкиб қолмағайсиз, иноним.

Ҳажв тўйхонасига кириш пуллик – дўкондан китобни сотиб олғайсиз. Аммо дастурхондаги ҳажв емаклари тамоман текиндир. ғани, марҳамат, олсинлар, ош бўлсин!

Ҳурмат билан муаллиф

ХОТИНТАНЛОВ

«Овозларингдан акагинанг айлансин, бунда битта ҳам пачоқ ашулачи йўқ бўлса-чи! Биттаси Куёшу биттаси Зуҳро! Простойлари йўқ ҳисоб. Дилбузорга чиққанида тузук қарамаган эрконман, бир бачо тушмагур саҳнада қора марожний ялаяптими десам, ёнимдаги уккикўз дакки бердики, қўлидаги марожний эмас, микрофун. Фаҳмим етгани шу бўлдики, бу бачолар микрофунни қўлдан қўймас эканлар. Ўйладимки, чақалоқ эканларида киндиклари кесилгану, тўғри ўша микрофунга уланган дир. Уларнинг шиорларига беш кетдум: «Жон кетса кетсун, микрофун кетмасун!»

КЎРГАЗМАЛИ ҚУРОЛ

Илтимос, бу воқеага
ҳечам ишонманг.
Ўқиғувчи

Дунёда исми жисмига монанд келмайдиган одамлар кўп. Шулардан бири – Йўғонбой. Отаси раҳматли унга нима мақсадда шундай исм берганини ўзи ҳам билмасди. Бўрининг ёнида яшаган қўйни тасаввур қилинг-у, Йўғонбойни кўз олдингизга келтираверинг. Қовурғаларини бемалол санаш мумкин, дея олмаймиз, чунки бунинг учун у бояқишни ечинтириб кўриш керак. Хотинини бўрига қиёслай олмаймиз, чунки бояқиш Мардонани кўрган бўри ҳам касб-корини ўзгартириб юбориши ҳеч гап эмас. Йўғонбой шу хотинга уйланиб, кейин озиб кетган, дея олмаймиз ҳам. Чунки туғилганидан бери унинг семириб юрганини биров ҳатто тушида кўрмаган. Эр ҳам, хотин ҳам ўзини «пешонаси шўр» деб аталмиш жабрдийда тоифадан деб билади. Қайси бирининг пешонаси шўрроқ эканини аниқлаб бера олувчи тарози бўлганида эди, биз бу масалага аниқлик киритиб, айтадиганимизни мухтасар қилиб қўя қолардик.

Бир куни Мардона эрининг маошини қоқлагандан кейин «яна беркитиб қўйгани бордир», деган фикрда у ер бу ерини пайпаслаб кўраётган эди, Йўғонбойнинг хўрлиги келиб ундан:

– Сен менга нечанчи йилда тегиб эдинг, ёдингдами? – деб сўради.

– Саксон еттинчи йилда, нега суриштириб қолдингиз? – деди Мардона ажабланиб.

– Сендан биттагина илтимосим бор, хотинхўжа, йўқ демайсан. Икки минг ўн тўққизинчи йилда кетаманми бу дунёдан, ё йигирма учинчи йилдами, Худо билади. Вақтики келиб вафот этсам, гўримга тош қўйгудай бўлсанг, ўлган йилимни ёздирма. «Шу шўрпешона олтмиш тўртинчи йилда туғилиб, саксон еттинчи йилга кадар одамга ўхшаб яшаган», деб қўявер, – деди Йўғонбой.

Бу гап юракдан айтилганига караганда Йўғонбойнинг дардига шерик бўлсак арзийди. Агар «хотиндан куйганлар жамияти» тузилгудай бўлса, унга Йўғонбойнинг раислик қилиши шубҳасиз, деб ўйлаётгандирсиз. Бизда ҳам шундай ўй бор эди, аммо унинг тақдири сал бошқачароқ ҳал этилди.

Кеча Йўғонбойнинг маош олгани эсида. Икки улфати билан битта «оқ бола»ни «ағдармоқчи» бўлгани ҳам ёдида. Бугун кун ёйилганда уйғонди-ю, нечта «оқ бола»ни юмалатиб, кейин ўзи ағдарилганини эсламоқчи бўлиб шифтга тикилганича ётаверди. Аслида нечта «оқ бола» шишани қуритганини аниқ билиши шарт эмас. Унинг ташвиши бошқа: маошини уйгача етказиб олиб келдими, ё уйга қурук чўнтак билан ташлаб кетишдими?

Хотини индамаяпти. Демак, иккидан бири – ё кеча маош олганидан бехабар, ё чўнтакдаги пулни олиб, кўнгли тинчиган.

Йўғонбой иккинчи тўхтамга келиб, бироз хотиржамлик билан ўрнидан туриб ювинди. Нонушта сўраса, балога қолишини билиб кўчага отланди. Эрининг ҳаракатларини жимгина кузатаётган Мардона ана шундан кейингина тилга кирди:

– Ҳа, йўл бўлсин? – деди у.

– Маҳаллада мажлис бор экан, – деди Йўғонбой.

– Қачондан бери мажлисга чиқадиган бўлиб қолдингиз?

– Кеча оқсоқол қаттиқ тайинловди.

– Шунақами? Мен кирларимни ювиб олай, мажлисни икковимиз уйда қила қоламиз. Қимирламай ўтиринг, бир қадам ҳам жилмайсиз.

– Бу гапинг ҳам маъқул, мажлисга тоқатим йўқ. Майли, чиқиб сигарет олиб келай.

– Бугун ҳеч қаёққа чиқмайсиз, дедим- а? Ичмайсиз ҳам, чекмайсиз ҳам, – Мардона эрининг билагидан ушлаб, худди болага ўхшатиб етаклади-да, диванга ўтқизиб, газета узатди.

– Мени қийнама, хотинхўжа, – деб ялинди Йўғонбой, – газет ўқисам, миям суюлиб кетади.

– Вой савил, агар сизда мия қолган бўлса, аллақачон арақдан суюлиб кетгандир. Ўтиринг, ўқинг!

Йўғонбой рўпарасида ҳозир катта генерал турса, гапини икки қилиши мумкин эди-ю, бироқ Мардонага қарши сўз айтолмади. Мардона нари кетди. Йўғонбой иштонини бўктирган боладай жойида жимгина қолди. «Бу хотинхўжа эмас, бу – хархашахўжа!» деб қўйишдан ўзга чораси йўқ эди. Уй қамоғига банди этилган Йўғонбой хўрлик азобидан «уф» тортиб юборди. Чора излаб, атрофига олазарак бокди. Уйи иккинчими ёки учинчими қаватда бўлганда деразадан ташлаб қочарди-я! Хотини уйни атайин тўққизинчи қаватдан олган. Йўғонбой ёнбошлаб хотинининг буйруғига кўра ўқиши лозим бўлган газетни бошига ёпди...

Қанча вақт шу аҳволда ётганини билмайди. Бир маҳал эшик қўнғироғи чалинди-ю, «улфатларим чақириб келишгандир», деган умид билан бошини кўтарди. Хотинининг дугонаси Арбобхонимни кўриб, яна афсус ва ўкинч билан «уф» тортиб қўйди.

Арбобхоним дугонасини ўпиб кўришгач:

– Эринг уйдами? – деб сўради.

Унинг бу саволи Йўғонбойни ҳам, Мардонани ҳам ажаблантирди.

– Эримни нима қилмоқчисан? – деб сўради Мардона.

– Эрингни икки соатга бериб тур.

Бу илтимос янада ажабланарли бўлди.

– Эримни нима қиласан, ўзингники қани?

– Ўзимники улфатлари билан ошхўрликка кетган. Кейин... бугунги ишга менинг эрим ярамайди.

Бу гапдан кейин хавотир ҳам уйғонди.

– Бировнинг эрини омонатга оладиган одатинг йўқ эдику? – деди Мардона зардали оҳангда.

– Бугун муҳим мажлис бор. Эринг менга кўргазмали қурол сифатида зарур. Қўрқма, бу тавиянгни шкаладдай ўраб олиб, шкаладдай қўлингга топшираман.

– Унақада майли, олиб кетавер, ана ётибди, оғзига пашша қўндириб.

– Хоҳласанг, ўзингни ҳам олиб кетай. Мана, сенга ҳам таклифнома олиб келганман.

Мардона таклифномани истамайгина олиб, кўз югуртирди. Кейин овоз чиқариб ўқиди:

– «Сизни «Эркакларни авайлаш жамияти» тузилиши муносабати билан ўтказиладиган таъсис мажлисига таклиф этамиз»... – Мардона ажабланиб, дугонасига қараб қўйди-да, таклифномани учинчи марта ўқиди: – Эсларинг жойидами?

– Эсимиз жойида. Сеники жойидамас. Менинг эрим қаерда? Маишатда! Сенинг эринг-чи? Сен ва сендақаларда инсоф йўқ! Бўпти, орқамиздан етиб бор, – Арбобхоним шундай деб Йўғонбойга юзланди: – Ака, тура қолинг, кетдик, сизга озодлик тегиб қолди.

Йўғонбой вазифаси нимадан иборат эканини билмаса-да, Арбобхондан миннатдор бўлиб, унга эргашди. Маҳалла чойхонаси яқинидан ўтаётганларида шайтон васваса қилиб «шу хотинни чалғитиб қочиб қолсанг – марра сеники», деди, бироқ чалғитишнинг йўлини кўрсатмади. «Эшак кимники – минганники», деганларидай, айни дамда Йўғонбой Арбобхонники эди.

Улар алламбало бир саройга етиб келдилар. Осиб ташланган турли шиорларни ўқиб Йўғонбойнинг юраги ҳаприкиб кетди: «Эркаклар – бойлигимиз, кўз қорачиғидай асрайлик!», «Эркакни хорлаган хор бўлсин!», «Ҳар бир эркакни ҳар куни бир шиша текин коньяк билан таъминлашга эришайлик!», «Чойхонада ҳар куни ошхўрлик қилмаган эркак – эркак эмас!» Шиорларни ўқиб Йўғонбой чидолмади – йиғлаб юборди. «Бу дунёда ақлли одамлар ҳам бор экан-ку!» деди у ҳўнграб. Арбобхон уни овутиб, ичкари бошлади. Во ажаб, саройга мингларча одам тўпланган. Энг ажойиби – биронта эркак зотидан йўқ, ҳаммаси аёл! Бунақаси ҳали тарихда бўлмаган. «Қиркта товукка эгаман», деб керилувчи хўроз нафасини юта қолса ҳам бўларкан. Чунки бу ерда мингта хотинга биттагина Йўғонбой!

Мажлис бошланиб, хотинлар бирин-сирин минбарга чиқиб сўзлай бердилар. Йўғонбой уларнинг нутқларини йиғлаганича эшитаверди. «Дам олиш кунлари эрларини уй қамоғига ҳукм қилган хотинларнинг сочларини биттадан юлиш керак», деган таклиф айтилганда ҳаммага қўшилиб чунон қарсак урдики, бармоқлари ёрилиб, қон сачраб кетди.

Ниҳоят, Арбобхонимга сўз навбати етгач, Йўғонбойни саҳнага етаклаб чиқди. Эркакларнинг улуғ зот эканини таъкидлаб, сўнг муддаога ўтди:

– Ана шунақа, муҳтарама хонимлар, ўртоқ хотинлар. «Эркакларни авайлаш жамияти»ни тузиш кўнгиллар талаби бўлиб турибди. Гапим қуруқ бўлмасин учун кўргазмали қурол ёрдамида фикримни исбот қилишга ўтаман. Сиз кўриб турганингиз, агар фаҳмлаган бўлсангиз, тирик эркак ҳисобланади. Уни анатомик жиҳатдан таҳлил қилиш бизнинг вазифамизга кирмайди. Биз «эркак» номи билан аталувчи бу тирик жоннинг ҳақ-ҳуқуқлари қай даражада бузилаётгани билан қизиқиб кўрамиз. Бу одам туғилганида отаси яхши ният билан «Йўғонбой» деб исм қўйган. Ана энди ўзингиз қараб айтинг: бу одамнинг нимаси Йўғон-

бой? Нега шундай бўлди? Бундақа Йўғонбой биттагинами? Ўртоқ хотинлар, кўзларимизни очайлик! Эътиборсизлигимиз, эркакларга нисбатан шафқатсизларча муносабатимиз туфайли йўғонбойларимиз қилтириқжонларга айланиб кетишмоқда. Ана энди ижозатларингиз билан кўргазмали қуролдан битта-иккита гап сўраб олсам:

– Йўғонбой ака, сиз чекасизми?

– Ҳа, оз-оз.

– Оз-оз, деганингиз нимаси, аниқ айтинг, кунига неча дона чекасиз?

– Кунигами... – Йўғонбой «тўғрисини айтаверсаммикин», деб иккиланди. Сўнг дангалига кўчиб қўя қолди: – энди... дугонангиз кунига йигрма дона деб қатъий белгилаб қўйганлар. Лекин... текини учраб қолса, ўттизтами, қирқтами, фарқи йўқ уриб ташлайверамиз. Нос учраб қолса, у ҳам кетаверади. Энди... бу ёғини ўзингиз ҳисоблаб олаверасиз.

– Ана, эшитинг, ўртоқ хотинлар! – деди Арбобхон хитоб билан. – Кўргазмали қуролимиз одоб доирасидан чиқмай «белгилаб қўйганлар», деб айтяптилар. Аслида эса неча марта чекиш ноинсоф ва виждонсиз хотин томонидан чеклаб қўйилган ва бу билан эркакнинг эркаклик ҳуқуқи кўпол равишда бузилган. Кунига қирқ ва ундан кўпроқ сигарет чека олувчи эркак бизнинг бойлигимиз эмасми? Айрим хотинларга бу бойликни оёқ ости қилиш ҳуқуқини ким берган? Хўш, бундай бечора эркаклар дардларини кимга айтсинлар? Бугун биз ташкил этаётган «Эркакларни авайлаш жамияти» шу долзарб масалани ҳал қилиши керак.

Арбобхон гапини тугатмай, раёсатда ўтирган чиройлигина жувон унга мурожаат қилди:

– Кўргазмали қуролга саволим бор эди.

Чиройли жувоннинг овози шунақанги ёқимли эканки, Йўғонбойда «Шу саволини қулоғимга шивирлаб айтсайди», деган ширин орзу уйғонди. Лекин бу ер орзу амалга ошадиган жой эмасди, шу боис савол микрофон орқали янгради:

– Айтинг-чи, Югонбой ака, сиз ичасизми?

Бошқа биров исмини шунақа бузиб айтса, Йўғонбойнинг аччиғи чиққан бўларди. Лекин ҳозир чиройли жувоннинг «Югонбой» дейиши жуда-жуда ширин эшитилиб, ичида «тилингга шакар», деб ҳам қўйди. Саволдан мақсадни англаб турса ҳам, ўзини гўлликка солиб сўради:

– Чойми?

– Йў-ўқ, алкоголни айтяпман.

– Ҳа. энди, эл қатори...

– Купроқ қай биридан ичасиз, окиданми ёки кизилиданми?

– Танлаган – номард! Борига барака!

– Яна битта дополнителний савол: юрасизми?

– Ие, ана, юриб келдим-ку? Арбобхоним кўтарганлари йўқ. Хотинхўжа бир нарса десалар, югуриб ҳам қоламиз.

– Мен пешком юришни эмас, хотинларга юришни ойтаман. Бошқа хотинларга юрасизми?

– Энди... эркакчилик... эл қаторида.

– Масалан, сразу ништаси билан юрасиз?

– Саволингиз қизиқ бўлди-ку? Бу саналадиган нарсамас-ку? Учрашига қарабда...

– Масалан, в данний момент ништа юрадиганиниз бор?

– Ҳозирми... ҳозир биттаям йўқ. Очиғи... илгари ҳам бўлмаган.

– Нига?

– Негалигини Арбобхондан сўранг. Хотинхўжа хабар топиб қолса, шўрим қурийди-да.

Шу ерга келганда гапни яна Арбобхон илиб кетди:

– Ана, ўртоқ хотинлар, менга худди шу жавоб керак эди! Кўргазмали қуролга нисбатан фақ-қат хукук бузилмаган. Балки зулм ҳам қилинган. Агар кўргазмали қуролни патономик жиҳатдан ўрганадиган бўлсак, унинг бош миясидаги таламус ва гипоталамус қисмларида синдромик ўзгаришлар бошланган бўлиши керак. Яъни, унга зулм давом этаверадиган бўлса, яқин орада хотинларни кўрга-

нида боши айланиши, ўқчиши ва қайт қилиш ҳоллари кузатилиши мумкин. Ва ниҳоят, саксон ёшларга борганида, ҳатто эркаклик хусусиятларини йўқотиб боришлари ҳам практикада кузатилган. Хўп, энди табиий савол туғилади: эркакларимизни шу ҳолга тушириб қўйишимиз инсофданми? Чекмайдиган, ичмайдиган, юрмайдиган эркакни эркак дейишга тилимиз ҳам бормайди. Агар эркак шунақа бўлса, у уйланиши эмас, эрга тегиши керак экан, шундай эмасми? Ҳар бир онгли оилага ўзимиз ўрнак бўлишимиз керак. Шахсан мен ўзим эржонимга ҳар куни уч қутидан сигерат олиб бераман. Иккитасини ўзингиз чекинг, биттасини ошналарингиз билан баҳам кўринг, дейман. Ҳар куни бир шиша ароқ, бир шиша коньяк олиб келиб қўяман. Эркакнинг кўнгли ўзгарувчан бўлади, бугун оқини тусаса, эртага қизилини хоҳлаб қолади. Ҳафтада уч марта чойхонадаги маишатлари учун қўшимча маблағ ажратаман. Чойхонадан қайтиб келишларида кутиб олиш учун болалардан навбатчи тайинлаб қўйганман. Ҳар ҳолда йиқилиб қолсалар ёки бегоналар суяб келса, оиламиз шаънига иснод бўлади-да! Хотинлар масаласини ҳам онгли равишда ўзим ҳал қилиб берганман. Фаррошимиз бабка Шура менинг эримни ҳомийликка олганлар. Бабка Шурани мен ўзим ҳар томонлама текшириб кўрганман. У минг тўққиз юз қирқ тўққизинчи йилдан бери партия аъзоси бўлган. Эри қирқ иккинчи йилда урушда халок бўлганидан бери бошқа эр қилмаган. Ана шунақа, ҳар бир онгли аёл ўзи бош бўлиб, эрига ишончли хуштор топиб бериши керак.

– Менда битта таклиф бор, – деди раёсатда ўтирган чиройли аёл ҳаяжонланиб. – Янги жамиятимизда малака ошириш курсларини очсак-да, Арбобхонимни бу курсларга мудира қилиб тайинласак. Токи онгсиз хотинлар келиб, бу муҳтарама олимамиздан ақл ўрганиб кетсинлар.

Бу таклиф Йўғонбойга ёқиб тушиб, чапак чалди-да, қўшимча қилди:

– Биринчи бўлиб шу ўқишингизга менинг хотинхўжамни ёзиб қўйинглар. Аммо бурнини ерга ишқаб ўқитасизларда.

Йўғонбой шундай дейиши билан хотини пайдо бўлиб қолсами?

– Вой савил, бир камингиз хотинларнинг мажлисида ўтириш эди, энди тўла-тўкис аҳмоқ бўлибсиз, – деди Мардона.

Йўғонбойнинг ўтакаси ёрилишига сал қолувди, раёсатда ўтирган чиройли жувон жонига оро кирди:

– Билишимча, сиз кўргазмали қуролимизнинг хотинлари экансиз? Уялмайсизми, хоним?

– Нимадан уялай? – деб бўш келмади Мардона.

– Шундай жонон йигитни харобгина қилиб қўйибсиз-ку? Ҳуқуқини поймол қилиб ташлабсиз-ку! Сиздай хотинга чидаб юргани учун бу эркакка ҳар ҳафтада биттадан орден бериш керак.

Бу гап зўр бўлди-ю, бироқ Мардона деганига таъсир этмади. Икки қўлини белига тираб, чиройли жувонга тик боқиб деди:

– Шунақами? Бу одамга чидаб келаётганим учун менга ҳар соатда биттадан орден беришингиз керак.

Орани очиқ қилиш учун Йўғонбой гапга аралашди:

– Майли синглим, орденни шу опангизга бера қолинг, – деди у чиройли жувонга қараб, – орденини ювиш баҳонасида бизнинг кўкракка ҳам офтоб тегиб қолар.

Жувон чиройли бўлгани билан қайсар экан, Йўғонбойнинг ялинишига қулоқ солмай Мардонага қараб жиддий тарзда буюрди:

– Сиз, опажон, ана у бурчакка туринг. Биз сиздай хотинга замондош бўлганимиздан орланамиз. Билиб қўйинг, бугундан бошлаб ҳаммамиз учун ардоқли акамизни чекишдан чекламайсиз. Ишдан келишларига битта оқидан, битта беш юлдузлигидан олиб келиб қўясиз. Ўзингиз бош бўлиб, устингизга битта норасмий кундош олиб берасиз.

Йўғонбой бу талаблардан қувонса-да, кўнгли тўлмай, чиройли жувондан яна илтимос қилди:

– Жон синглим, оқидан иккита бўлсин, деб қўяверинг, Сотволди чиқиб қолса, битта камлик қилади.

Хайрият, бу илтимос жавобсиз қолмади:

– Бу масалада изоҳимиз бор: агар уйда бир ўзлари бўлса, оқидан битта, улфатлари келса шуларга қараб иккита, учта ёки тўртта олиб қўйишингиз шарт. Ва яна бу акамиз уй ишларидан мутлақо озод этилишлари зарур.

Бу талабни эшитган Мардона додлаб юборишдан ўзини тутиб:

– Вой, шу одам уй ишга қарашарканми? – деб хитоб қилди.

– Қарашмайсизми? – деб сўради чиройли жувон Йўғонбойдан.

– Нега қарашмас эканман? Нон олиб келаман, ахлат ташлайман... Туғишдан бошқа ҳамма айтган ишларини қойиллатиб ташлайман.

– Ҳали шунақами! Ҳали сизни деб мен бу тавияларнинг олдида шарманда бўлишим керакми! Қани, юринг-чи. олдимга тушинг-чи! – Мардона шундай деб Йўғонбойни чимчилай кетди.

– Жон хотинхўжа, бу ерда жанжал қилма, булар жамият тузишяпти, сениям ўқитишаркан, – демокчи бўлган Йўғонбойнинг негадир овози чиқмади. Хотини биқинидан чимчилаган эди, жон аччиғида бақириб юборди ва... кўзларини очди.

Ҳозиргина хотини мажлисда чимчилаятувди... бу ер ўз уйи... диванда ётибди, бошига ёпган газета тушиб кетибди.

– Туринг, туринг-е! – деди Мардона энди уни силтаб, – ахлат мошина келди, ташлаб келинг.

Ҳали уйқуси яхши очилмаган Йўғонбой хотинига ажабланиб қаради:

– Бекор айтибсан, ўзинг ташлайвер. Мен уй ишларидан озод қилинганман. Ишонмасанг ўртоғинг Арбобхондан сўра.

– Нима бало, кечаги ҳалиям тарқамади-ми? Қани, туринг-чи!

Йўғонбой ҳозиргина кўргани туш эканидан ачинмади. Ҳар ҳолда тушида бўлса ҳам яхшиликни кўрди. «Эркакнинг туши ўнгидан келади», дейдилар, бу тушда ҳам бир ҳикмат бордир.

Йўғонбой ахлатни ташлагани чиқиб, аввал Сотволдини, кейин Умматали, Йигиталини учратди. Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бўлганда ахлат ташлагани чиққан эркаклар жимгина кетаверарканларми? Хуллас, бир челак ахлатни кўтариб чиққан Йўғонбой уйга Мардонанинг ҳисоби бўйича тўрт соату ўн саккиз дақиқадан кейин қайтди. Лекин эс-ҳуши жойида эди. Ўқлов кўтарган хотинидан чўчимади, дангал шундай деди:

– Мен озод эркакман, билиб қўй! Мени ҳимоя қиладиганлар бор, билиб қўй! Сен бурчакка тур, эркакларнинг ҳуқуқини поймол қилганинг учун жавоб берасан!

Ўша куни Мардона кўтарган ўқлов синганмиш. Нима учунлигини ҳеч ким билмайди. Ҳеч ким билмаган нарсани биз ҳам билмаймиз. Вассалом.

«БОЗОР ИҚТИСОДИ»

Аввалги ҳангомага илова бўлмиш бу баённи ўқиш шартмикин

Хотинининг макридан бехабар Норқул маошининг маълум бир қисмини улфатчилик учун яшириб, уйига қайтди. Келсаки, доим очиқ турадиган эшик ёпиқ. Қўнғироқни чалди. Хотини эшикни қия очиб, бу хонадоннинг бугундан

эътиборан бозор иқтисодига ўтганини маълум қилди. «Бу нима деганинг?» деб ажабланди Норқул. «Шу деганимки, бу уйда энди ҳамма иш пуллик бўлади. Эшикни очганим учун фалон сўм тўлайсиз. Уйга кириш нархи эса фалон сўм». Норқул буни аввалига ҳазил деб ўйлади. Кейин қарасаки, иш жуда жиддий. Чой сўраса – чой пуллик, овқат сўраса – овқат пуллик. Телевизорга қарай деса – унга ҳам пул. «Дунёнинг қайси кавагида томоша текин бўларкан?», дейди хотини. Маълум бўлдики, диванга ёнбошлаш ҳам пуллик. Хайрият, хотинда инсоф бор экан, стулда ўтириб кўришнинг нархини сал туширди. Ҳожатга кирай деса, кичик ўғли патта ушлаб турибди. Қўл ювишга алоҳида пул тўлаб, хомчўт қилса-ки, маошидан деярли ажраб бўлибди. Энди турли харажатлардан ўзини тийди. Балконга чиқиб, тикка туриб олди. Аммо бу ердан туриб шаҳарнинг кечки жамолини томоша қилиш ҳам пуллик экан. Балкондан ичкарига қайтиб кирай деса, яна пул талаб қилинди. Болалар ухлагач, ҳазил охирига етгандир деб ётоққа кирай деса... ё, алҳазар! Бу ёғи ҳам пул! Норқул аччиқланиб: «Э, хотин уялмайсанми?» деса, хотини: «Пул бор жойда уят бўладими?» деб турибди. Хуллас, ётоққа кирай деса, ёнида пул қолмабди. Хотини хасис бозорқўмлардан экан, насияга киритмади. Хайриятки, озгина инсоф қилиб, насия эвазига диванга эски кўрпача тўшаб берди.

Хотини ухлагач, Норқул солиқ идорасида ишлайдиган ўртоғига қўнғироқ қилиб, маслаҳат сўраган эди, у пулларни қайтариб олишнинг зўр йўлини ўргатди.

Эрталаб Норқулнинг пули қолмагани учун нонуштага таклиф қилишмади. Хотини дастурхонни йиғиб, ишга отлангач, Норқул: «Ўтира туринг, хоним, бозор иқтисодига ўтган уйда ҳамма нарса ҳалол бўлиши керак. Энди ҳисоб-китоб қилиб олайлик», деди. Хотини англамади. Норқул тушунтирди:

– Ҳар қандай даромаддан солиқ тўлаш керак. Сиз кеча бозор паттачиси эдингиз. Бугун мен солиқ инспекториман.

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI
inv № 891

Демак, эрингизнинг уйга кириб келиши учун ундан шунча сўм ҳақ олдингиз, бунинг солиғи бунча сўм бўлади.

Хотин мардлик қилиб солиқни дарров тўлади. Чой учун тўлаган пулдан... ҳатто ҳожатхонага кириш ҳақидан бирма-бир солиқ тўлайверди. Шу зайлда Норқул бир неча дақиқада кечаги маошини юз фоиз қайтариб олди. Кейинги солиқларни хотини ўзининг маоши ҳисобидан тўлай бошлади. Шу уйда нафас олиш учун солиқ тўлашга келганда унинг пули қолмади. Норқул ҳам мардлик қилди – насияга нафас олишга ижозат этди.

Норқулнинг уйидаги бозор иқтисодига ўтиш маросими шу зайлда якунланди. Бугун ишдан кейин Норқул «солиқчилик фаолияти»нинг бошланишини «ювиб», чойхонада улфатларга ош бермоқчи. Биз ҳам бу маишатга таклиф этилганмиз. Майли, айтилган жойга кеч қолиб бормайлик...

ЯШАСИН, МЁЙЛОВ!

Буни ўқигач, «шўргинанг қурсин, мўйлов!» деб юбормасангиз бас

Мусича чумчуқнинг инида тунаб қолган куни «Мўйловчиликни ўрганиш билмий-текширмаслик институти»да Маънижон Ҳузуралиев «Йигирманчи асрнинг олтмишинчи йилларида мўйловчилик ҳаракати» деган мавзуда чаланомзодлик диссертациясини ўрнига қўйди. Бу маросимда меҳмон сифатида иштирок этсамда, «ўрганган кўнгил ўртанса қўймас», деганларидек, қоғоз-қаламни қўлга олиб, муҳокамада қимматли фикр ва мулоҳазаларини билдирган атоқли мўйловшунос олимларнинг сўзларини ёзиб қўйибман. Ёзилган нарса ташлаб юборилса увол бўлар, деб сизга илиндим. Истасангиз ўкинг, истамасангиз – йўқ. Хоҳласангиз бу гапларга ишонинг, хоҳламасангиз – йўқ.

Сизга ёлғон, менга ҳам чин бўлмаган ўша муҳокамада биринчи гапни мўйловчилик фанлари дўктўри Шопазим Соқолиев бошлаб бердилар. Сўзларининг баёни будир:

– Азиз ўртоқлар, Маънижоннинг диссертацияси менда улуғ таассурот уйғотди. Шу пайтгача, ўртоқлар, олтмишинчи йиллар мўйловчилиги ҳақида илмий иш олиб борилмаган эди. Мен Маънижоннинг ушбу иши тўла маънода кандидат деган унвонни беришга лойиқ деб топаман. Лекин укамиз Маънижон йўл қўйган айрим жузъий камчиликлар ҳақида ҳам тўхталиб ўтишим лозим. Ўйлайманки, Маънижон бу камчиликларга дўктўрлик ишини ёзиш пайтида аҳамият беради. Хў-ўш... Маънижон бизга мўйловчилик ҳақида гапира туриб, асосан мўйловнинг икки тури, яъни, биринчи – «Қалдирғоч мўйлов» ва иккинчи – «Шоп мўйлов» ҳақида тўхталади. Хўш, бизда мўйловнинг фақат икки тури мавжудми? Йўқ, ўртоқлар, аксинча, жуда кўп. Мисол учун олайлик – «қиличсимон мўйлов». Бу мўйлов қадим юнон манбаларида «қиличсимус мўйловсимус» шаклида учрашига диққатингизни тортаман. Хўш, шоп мўйловнинг қиличсимус мўйловсимусдан нимаси ортиқ? Аксинча, қилич мўйлов ҳам шоп мўйлов каби кишига ҳусн бериб туради. Яъниким, юнонча айтилганда: кишимус ҳуснимус. Бу ўринда Маънижон яна бир нарсага эътибор бермаганлар. Яъниким, хў-ўш... мўйлов рангларини олайлик. Диссертант асосан қора мўйловлар ҳақида фикр юритади. Хўш, малла, яъни маллиус мўйловлар, сап-сариқ, яъни сапиус сариқус мўйловлар, оқ оралаган, яъни мошгуручиус мўйловлар қаерда қолди?

Сўзимнинг охирида мен яна бир нарсага тўхталмоқчиман: яъниким, хў-ўш... Маънижон «мўйловчилик» сўзини кўп қайтарганлар. Бу жуда қўпол ва ғализ, энг муҳими, антиилмий сўз, ўртоқлар. Атама илмий бўлиши, жаҳон стандартларига жавоб бериши шарт. Яъниким, диссертант «мўйловчилик» эмас, «мўйловизм» дейишлари жоиз эди.

Навбат мўйловчилик фанлари дўктўри, билмий-текширмаслик институти «Мўйлов намояндалари» бўлими мудири Осимали Қаригановга берилганда ул зот жумладан шундай дедилар:

– Ўртоқлар, ҳаммамиз учун устоз саналган қадрли Шопазим Соқолиевнинг сўзларига юз фоиз қўшилган ҳолда «Маънижон агар тўғридан-тўғри «Мўйловизм ва соқолизм» деяверганларида хато қилмаган бўлар эдилар», деган фикрни ўртага ташламоқчиман. Айни чоқда бу атама қадим Рим империяси даврида «Мўйловетти ва соқолетти» тарзида қўлланганини эслатиб ўтаман. Кейинги давр арман манбаларида «Мўйловян ва соқолян», грузин манбаларида «Мўйловидзе ва соқолашвили» тарзида учраши диққатимиздан четда қолмаслиги керак. Диссертацияга нисбатан менинг асосий притензиям қуйидагича: Маънижон асосан шоп мўйлов ва унинг олтмишинчи йиллардаги намояндалари ҳақида гапиради. Менинг фикримча, у шоп мўйлов ҳақида кўпроқ адабиётлар бўлгани учун шундай қилган. Ҳолбуки, қалдирғоч мўйлов ҳақида ҳам кўпроқ тўхталиши шарт эди. Чунки қалдирғоч мўйловизм ҳаракатини баралла туриб «йигирманчи асрнинг шоҳ асари» дейишимиз мумкин. Олтмишинчи йилларда мўйловчиликнинг асосини именно ана шу қалдирғоч мўйлов ташкил қилган. Масаланинг сиёсий томонига қарасак, мустабид тузум йилларида «буруннинг ҳуснини бузади», деган баҳоналар билан сиқувга олинди ва бу мўйловнинг гуркираб яшнашига йўл берилмади. Бу йиллар мўйловизми намояндалари ҳақида ҳам жиддий притензияларим бор, ўртоқлар. Диссертант бу йилларни асосан қарияларга боғлаб ўрганган. Бу нотўғри йўл фанни антимўйловизмга буриб юбориши мумкин. Масалан, Францияда Одам Атодан олдинги саккизинчи асрда шундай ҳол кузатилган. Мен аниқ ишонч билан таъкид та,оламанки, олтмишинчи йиллар мўйловизмини асосан шлар ташкил этган эди. Шу ўринда ёшлар мўйловизми и уч қисмга бўлиб ўрганиш керак. Биринчи: тўлиқ қал-

дирғоч мўйловизмчилик; иккинчи: сабза урган қалдирғоч мўйловизмчилик; учинчи: яккам-дуккам қалдирғоч мўйловизмчилик. Ўртоқлар, мен диссертантни сиёсий хатода ёки сиёсий саводсизликда айбламоқчи эмасман. Аммо унинг хатоларидан кўз ҳам юма олмайман. Диссертациядан ноҳақлик ҳиди уфуриб турганини барча сезса керак, деб ўйлайман. Ҳеч биримизга сир эмаски, айрим хотинларда ҳам мўйлов учраб туради. Қадимги Испан қироллигида бу фактдан кўз юмиб келинган. Мўйловли хотинлар таҳқирланган. Хўш, мустабид замонлар ўтиб кетган ҳозирги озодлик кунларида, хотинларнинг мўйлов қўйишларига кенг йўл очиб берилганида, бу ҳақда ёзишга Маънижонга нима халақит берди? Албатта, ўша қадимги Испан қироллигининг бизгача етиб келган салбий таъсири! Гарчи, вақти бўлмасада, айтиш лозимки, ўртоқлар, мўйловли хотинларни ўзимиз билан бир сафга қўйиш вақти етди. Энди етар, кўп гапириш ўрнига кўпроқ ишлайлик. Ҳар бир кунимизни мўйловли хотинларга қайғуриш билан бошлайлик. Мен институтимиз ташаббуси билан «Мўйловли хотинлар ассоциацияси»ни ташкил этишни таклиф қиламан. Илмий ишлар билан ғоят банд бўлишимга қарамай, мазкур ташкилотга жамоатчилик асосида раис бўлишга розиман. Ассоциация ўз фаолиятини чойхоналарда «мўйловли хотинлар» бўлимини очишдан бошлайди.

Билмий-текширмаслик институти «Мўйловчиликни ҳаётга татбиқ этилиши» бўлими мудирининг муовини Ўтбосар Бурунбоевга учинчи бўлиб сўз берилди. Муовиннинг сўзлари бир неча марта қарсаклар билан бўлиниб турганини таъкид этган ҳолда баённи бошлаймиз:

– Азиз ва муҳтарам устозлар, мен диссертация ҳақида гапиришдан олдин қадрли устозимиз Осималижон акамизнинг таклифларини қўлламоқчиман. Шундай ассоциация ҳозир бизга кераками? Керак! Минг марталаб керак! Чунки устозимизнинг оталари кўса бўлганлари билан муҳтарама волидаи муҳтарамаларида мўйлов бўлганини тарихий

далиллар таъкидлайди. Яна тарихий далиллар шуни билдирадики, Момо Ҳавводан олдинги учинчи асрда яшаган айрим бувиларида ҳам мўйлов учраб турган. Демоқчиманки, бу анъана ўзининг тарихий илдизларига эга. Янги ассоциация раиси айнан шундай маънавий ҳуқуққа эга бўлиши адолат юзасидан ғоят тўғридир. Агар ассоциацияга авлодида битта ҳам мўйловли хотин учрамайдиган одам раис бўлиб қолса, ташкилотни расво қилади. Энди диссертация хусусига келсак, азиз дўстимиз мисолларни чизмалар ёрдамида яхши тушунтирдилар. Лекин айтиш зарурки, чизмалар ҳаёт билан узвий боғланмаган. Қўлда чизилган расм эмас, мўйлов эгаси бўлган шахсларнинг фотосуратлари кўрсатилганда яхшироқ бўларди. Диссертацияда мўйловчилик процесси ва ўсиш проценти ва диаграммаси тахминан айтилди. Ҳолбуки, сартарошхоналар билан алоқа боғлаб, мўйловкашларнинг сони аниқ даражада кўрсатилиши керак эди. Бу жузъий камчиликлардан ташқари диссертант «Киши салмоқдорлигини оширишда мўйловизмнинг роли», «Мўйловизмнинг кенг тараққий этишида сартарошлар томонидан олиб борилиши лозим бўлган агитация ва пропаганда ишларининг ўрни», «Мўйловизм ва соқолизмнинг қардошлик алоқалари», «Мўйловизм ва колониализм», «Қўлтиқсоқолнинг ўтмишда камситилиб, қириб ташлашга ҳукм қилиниши» каби масалаларга яхши эътибор бермаган. Шунингдек, бугунги кунда айрим аёлларнинг мўйловизм ва соқолизмга қарши курашига жиддий зарба берилмаган. Хотини рухсат бермагани туфайли соқол-мўйлов қўёлмай хорланишларининг олдини олиш йўллари илмий асосда кўрсатиб берилиши керак эди. Хотинларнинг «соқол ва мўйлов ўпишаётганда халақит беради», деган даъволарининг пучлиги жонли мисоллар орқали рад этилиши шарт эди. Эрнинг соқол ва мўйловидан ҳузурланувчи аёлларга диссертацияда алоҳида боб ажратилиши негадир унутилган. Мўйловизм ва соқолизмга аёлларнинг таъсирини четлаб ўтиш мутлақо мумкин эмас. Қўлтиқсоқол

масаласидаги илмий тортишувларда аёлларнинг иштирокини ҳали унутганимиз йўқ. Айнан уларнинг ёрдами туфайли «кўлтик жуни» деб камситилишига чек қўйилиб, соқолизм оиласининг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида «кўлтиксокол» деб шарафланди. Энди кўкрак жуни масаласида ҳам аёлларнинг қўллаб-қувватлашига суянишимиз вақти етди ўртоқлар. Кўкрак жуни шунчаки мўй эмас, соқолизм оиласига мансуб эканини исбот эта олмас эканмиз, тарих бизни кечирмайди.

Диссертантнинг яна бир камчилиги: айрим ҳайвонларда учрайдиган мўйловларни мутлақо эътибордан четда қолдирган. Мисол учун айтсак, эркак мушукдаги мўйловнинг урғочи мушукка таъсири ўрганилмаган. Мушуклар мов бўлган даврда эски маҳаллалар томида бир неча кун илмий изланиш олиб борилганида, бу камчиликка йўл қўйилмаган бўларди. Умуман, мушуклардаги мўйловизм онгли равишда тараққий этадими ёки онгсиз равишдами, бу саволга ким жавоб бериши керак?

Илм ошкораликни яхши кўради, мен ҳам нуқтаи назаримни яширмайман: шу ўринда устоз Осималижон акамизнинг бир фикрларига қўшила олмайман. У киши ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида асосан қалдирғоч мўйловлар тараққий этди, дедилар. Ахир бу масалага бир томонлама ёндашиш эмасми? Хўш, номи хунук бўлса ҳам ўзи баъзи кишиларга чирой берувчи «қўнғиз мўйлов» тўғрисида нима учун гапирмаймиз? Шу масалада мен битта таклифни ўртага ташламоқчиман: кейинги йилларда қўнғиз мўйловизм ҳаракатининг анча сустлашгани қайд этилмоқда. Шу муносабат билан институтимиз ташаббуси билан «Қўнғиз мўйловизмни асраш қўмитаси» тузишни таклиф этаман. Бунинг учун чет эллик мутахассисларини ҳам жалб этиш лозим бўлади. Балки институтимиз қошида германиялик мутахассислар билан биргаликда «Қўнғиз мўйлов» деган қўшма корхона очиш мақсадга мувофиқ бўлар? Мен бир камтарин мўйловист олим сифатида бу чораларни зарурий деб ҳисоблайман.

Хотима ўрнида:

Маълумингиз бўлсинким, диссертация муҳокамасида айтилган барча фикрларни қоғозга туширишдай оғир иш йўқ. Мен айтилган фикрларнинг қаймоғинигина сизга етказишга ҳаракат қилдим. Мазкур муҳокамада яна икки мўйловист фан дўктўри, тўртта номзод, яна бир қанча аспирантлар сўзга чиқишди. Улар «Бурун оққан маҳалда мўйловнинг ҳолати», «Мўйлов ва зилзила», «Камчаткада уйғонган вулқоннинг Ўзбекистондаги мўйловизмга таъсири» каби муҳим масалаларда диссертантга маслаҳатлар бердилар. Шунингдек, мўйловчиликни ривожлантиришни кўзда тутувчи яна учта жамият, бешта ассоциация, ўн иккита қўмита тузишга келишиб олинди. Камина ҳам эътибордан четда қолгани йўқ. «Ёмғирда ҳўл бўлган мўйловни қуритиш принциплари» деб аталмиш қўмитага аъзо қилиб сайландимким, а, ҳа... ўзларингга ҳам муборак бўлсин, табрикларингизни бажонидил қабул этурман.

ҲАЛ ҚИЛУВЧИ ЎЙИНДАН РЕПОРТАЖ

Орзуга айб йўқ

Тўп тепишларингдан айланайин «Пахтакор», дунё ўзгариб кетяпти-ку, аммо сен қандай туғилган бўлсанг, шундайлигингча турибсан. Хорижнинг футболчиларини футбол нималигини билмаганлар мақтайди. Алаканинг итидай югургани югурган. Биров туртиб йиқитса ҳам ёта қолмайди. Иштонининг ичига бурга кириб олганми, сакраб туриб кетаверади. Ҳе, нодон, ўйинни билмасанг, Тошкентга келмайсанми, нима қилишни «Пахтакор»жондан ўрганмайсанми? «Пахтакор» ҳам текис майдонда, биттагина юмалоқ тўпни тепади. Аммо унинг биттагина сири бор: бизнинг жонгинангдан айланай «Пахтакор» футболни югуриб эмас, юриб ўйнайди.

Майли, хорижликларга ҳам ақл битиб қолар. Улар ҳам шунақа ўйинни ўрганишар. Ана ўшанда...

Кўрасиз томошани! Ҳамма «Пахтакор» каби ўйнай бошласа нима бўлади? Нима бўларди, чемпион бўлади-да! Ўзбекистон чемпиони бўлиши-ку, накд нарса. Ундан кейин Осиё чемпионларининг додахўжаси бўладими? Ундан кейин Африка чемпионнинг бурнини ерга ишқайдими? Ҳозирча дунё чемпионларининг кубоги йўқ. Нега йўқ, биласизми? Чунки «дунё чемпиони» деган номга лойиқ команда йўқ. «Пахтакор» ҳаммани ўз йўриғига солиб олганидан кейин шунақа чемпионат ҳам ўтказилади. Ана ўшанда финалда, яъни ҳал қилувчи ўйинда «Пахтакор» билан Бразилиянинг «Сантос» клуби тўқнашади.

Бундай чемпионат ўтказилиши ва унда «Пахтакор»нинг мутлақ ғолиб бўлиши қийин масала эмас. Бизни ҳозирдан ташвишга солаётган масала – ўша ҳал қилувчи ўйиндан репортажни ким олиб боради? «Профессионал спорт шарҳловчиларимиз кўп-ку?» дейсизми? Сиз ниманидир сўрамоқчимисиз, биродар? «Профессионал спорт шарҳловчиси»нинг кимлигини билмайсизми? Унда уқиб олинг: репортаж чоғида бир тоғдан, бир боғдан келса, гапларига биров тушунмаса – ўша профессионал спорт шарҳловчиси бўлади. Демак, финал ўйиндан репортажни шу азаматлар олиб боради-да, демоқчимисиз? Тартиб-қоида бўйича шундай. Лекин ўша куни унинг қўшнисиникида тўй бўлиб қолса-чи? Тўйни ташлаб ким финал ўйинига боради? Ёки энди ишга отланганида қўшниси чиқиб «келинингизни тўлғоқ тутиб қолди, машинангизда туғруқхонага олиб бориб қўйинг», деса-чи?

Хуллас, бу муаммога ҳозирдан тайёрланишимиз керак. Репортажни фақат футбол шарҳловчисига юкламай, бошқа касб эгаларини ҳам бу вазифага тайёрлаб туриш керак.

Ана энди, озгина тасаввур қиламиз: 2222 йил. «Дунё чемпиони» номини олиш учун финал ўйин. Микрофон олдида:

Профессионал спорт шарҳловчиси:

Ассалому алайкум, қадрли спорт мухлислари! Ўзбекистон телевидениесининг камера ва микрофонлари республикамиздаги энг йирик «Пахтакор» стадионига ўрнатилган. Бугун бу ерда «Пахтакор» ва «Сантос» командалари ўртасида ҳал қилувчи учрашув бўлиб ўтади. *(Изоҳ: шу онда сийғоқ болалар учун махсус иштон ишлаб чиқарилгани ҳақидаги реклама берилади.)* Қани, кўрайлик-чи, ким чемпион бўларкин? Ҳозирча ҳисоб очилгани йўқ: нол-нол. Эслатиб ўтамиз, ҳали ўйин бошлангани ҳам йўқ. Ие, ана, майдонга футболчилар чиқиб келишмоқда. *(Изоҳ: бу онда қизларни қазғоқ балосидан қутқарувчи шампун реклама-си берилади.)* Судьянинг жарангдор ҳуштаги яна бир неча дақиқалардан кейин мароқли ўйин бошлангани ҳақида дарак бериш шарафига муяссар бўлади. Биз эса эслатиб ўтамиз: демак, ҳозирча ҳисоб нол-нол! Ниҳоят, кўнгилларга шодлик улашувчи судьянинг ҳуштакчаси янгради. Тўп тепилди. Қайтараман, ҳисоб – нол-нол! Тўп билан Лопухов. У олдинга интилмоқда. Унинг рўпарасида эса кутилмаганда рақиб ҳимоячиси пайдо бўлишга эришди. Қани кўрайлик-чи, Лопуховнинг финтли маҳорати ўз натижасини кўрсата олармикин? Ҳа, алдаб ўтди. Биринчисини, иккинчисини... мана бу ерда зарб билан тепилган тўп нима учундир ҳимоячининг думалоқ бошига келиб тушди. Маҳоратли тўпурар ҳужумчимиз хатога йўл қўйди. У тепган тўпи ҳимоячи бошига эмас, дарвоза тўрига тушиши зарурлигини ўйлаб кўрмади. Умид қиламизки, тренер танаффус пайтида ҳужумчига буни эслатиб ўтишни ўзига шараф деб билади. Диққат қилинг, тўп билан Зверев. Қани кўрайлик-чи, у нима қила оларкин? Ҳимоячилар тўпни осмони-фалакка кўтариб юбориш ишини эпчиллик билан амалга оширишди. Шу пайт чаққонлик билан югуриб чиққан Козлов тўпни боши билан тепиб, дарвозага йўналтиришга эришди. Демак, ҳисоб очилди, бир-у нол, олдинда «Пахтакор». Ҳужум эса давом этмоқда ва Лопухов бурчакдан тўп тепиш

бурчини қўлга киритди. Тўп тепилди! Яна Козлов! Аммо... бу сафар тўп машҳур тўптепарнинг бошига етиб келишни ўзига раво кўрмади.

Ана, ниҳоят судьянинг хуштаги «Пахтакор»нинг чемпион бўлганидан дарак берди. Шунинг билан репортажимизни якунлаймиз. Репортажни Фалонулла Писмадонхўжаев олиб борди.

* * *

Тасаввур этайлик, ҳал қилувчи ўйин куни Фалонулла дўстимиз бир сабаб билан хизматга кела олмадилар. Нима қилиш керак? Телевидениеда хизмат қилувчиларнинг аксари шоирлардир. Эҳтимол, репортаж олиб боришни шулардан бирига юклармиз. Ҳар ҳолда шоирлар гапга уста бўлишади. Эплашар?

Демак, шоирдан эшитамиз:

Ассалом, эй дўст, ассалом, эй ёронлар! Бугун биз кўмкўк майдонидамиз севимли ва ардоқли командамизнинг. Атрофда гулгун чеҳралар. Юракда қувонч, кўзларда шуур! Қалблар тепади ҳаяжондан, шавқдан ва завқдан. Майдоннинг барра майсалари майин бош эгади футбол эгаларининг маҳоратидан. Ардоқли ва эъзозли футболчиларимиз ҳаракатига қараб шеър айтгинг келади кишининг:

Оёқлар, оёқлар
чайир оёқлар,
заранг оёқлар
тепадилар тўп.
Майин майса узра
юмалар
тўп
хўб!
Чемпионлик лаззатин
оҳ!
сурмоқ соз,
аммо вақт оз...

Дарвоқе, секундомеримизга қараймиз, ўйин бошланганига ўттиз саккиз минут бўлибди. Энди вақт келмишдир тўп аҳли билан таништирок юмушларига. Бизларга рақиб бўлмоқлик ила ташриф буюрмиш меҳмонлар кимлардан иборат? Муборак орқа томонларига алифдай «бир» рақами билан зарбланган шоиримиз, йўқ, узрлар бўлсин, ўйинчимиз – исмларини билмайман, аммо Пушкинга ўхшаб кетадилар. Футболни бекорга поэзия деб шарафламайдилар. Иштони жиягига икки рақами зарбланган йигит Жўрж Байроннинг худди ўзгинаси. Шунингдек, майдонда Гейне, Лермонтов, Лорка каби улуғларни эслатувчи йигитларни учратамизки, бу қалбларимизга олам-олам нур беражак.

Яна қарайлик вақт ҳисобини қилғувчи соат милларига: уфққа бош қўймоқдадир иккинчи бўлимнинг йигирма бешинчи дақиқаси ҳам. Шу ўйининг қайси бир дақиқасида мавлоно Козлов ихтиёрлари ила киритилган тўп ҳозирча яккадир ва ягонадир! Бунга тарих бермоқдадир гувоҳлик. Бизни беҳад сарафроз айлаганлари учун «баракалла, Козловжон!» дегимиз келади. «Офарин, мулла Козлов!» дегимиз келади ҳайқириб.

Қандайин абжирлик, қандайин тезлик бу! Лол қоласан киши футбол заҳматкашларининг маҳоратига. Яна тилга шеър қуюлиб келади, ашъор қуйилиб келади. Офаринлар дегинг келади уларга – азаматларга, баҳодирларга.

Ана, қулоқларга хуш ёқувчи ҳуштак янгради майдон узра. Майсалардан майсаларга урилиб янгради бу ҳуштак овози. Яъниким, тугади ўйин! Рўй бўлди тунларни кунларга улаб қилинган орзу. Бунчалар нафис, бунчалар гўзал, дегинг келади бу санъат аҳлига қараб. Уларни қутламоқ пайти келди, дўстлар, уларни табрик этмоқ, олқишламоқ лаҳзасидир бу дамлар. Ашъор тўқиймиз улар шаънига, шеър тўқиймиз! Токи улар жасорати қалбга, дилларга, юракларга муҳрлангай бир умр!

* * *

Шоир ҳазратлари бир кун аввал майдан андак бисёр нўш этган бўлсалар, хизматга келолмай қолишлари эҳтимоли бор. Шу боис сўзни адиб жанобларига бера қоламиз:

Адиб:

Сезганмизсиз: кунлар юмалоқ тўп каби юмалаб-юмалаб ўтаверади. Стадионнинг ўн иккинчи секторини қоралаб кўтарилган қуёш, майдонни қиздира-қиздира, охири чарчаб, ўттиз тўққизинчи сектор ортида ёнбошлаб ётган бепоён уфққа аста бош қўяди. Аммо у ётоғига бош қўймай туриб, бугун сабабсиз иссиқ сел уфурганидан хижолат бўлгандай, стадионни тўлдириб ўтирган футбол мухлисларига уятчан боқади, уларни қийнаб қўйганидан астойдил уялиб, қип-қизариб кетади. Сўнг ўзини оқламоқчи бўлгандай шабадани чорлайди. Чинор шохларини шитирлатиб етиб келган шабада мухлисларнинг иссиқдан бўғриққан юзларини аста сийпалаб, улар қалбига маҳзунлик бахш этади. Сўнг пастга ўрлаб, майсалар кокилини ўйнайди, гўё уларга эртак сўйлаётгандай бўлади.

Табиат беқиёс оқил ва гўзал. Унинг донолиги олдида не-не даҳолар тиз чўкмаган. Ахир кун бўйи саратон қуёши қиздирган шаҳарда шабаданинг айнан шу пайтда, футбол ўйини авжга минган маҳалда эсиши ажабтовур ҳодиса эмасми?

Мана, ўйиннинг иккинчи бўлими ҳам ниҳоясига етяпти. Онда-сонда уфураётган шабада ҳамон мухлислар дилини равшан этади.

Одатда шундай бўлади. Қизиқ. Шабада эсаверади, ўйин эса давом этаверади. Табиат сеҳрига маҳлиё бўлиб, ҳисоб очилганини ҳам сезмай қоласан киши. Ҳа, азизлар, қуёш стадион узра сўнгги нурларини сочаётганда ҳисоб очилган эди. Бу ондаги футболчиларнинг ички кечинмаларини ифода этмоққа сўз ожиз!

Сезганмисиз: ўйин тамом бўлади. Шабада эса гўё билмагандай эсаверади, эсаверади. Сўнг кеч киради, сўнг тонг отади. Табиат сеҳри ана шунақа!

Дарвоқе, ўйин ҳисобининг аҳволи қандай экан? Буни зукко мухлислар эртага газетадан билиб олсалар ажаб эрмас.

* * *

Табиатнинг ажабтовур сеҳрларидан яна бири шуки, кечаги майхўрликда шоир билан биргаликда адиб ҳам бўлиши эҳтимоли бор экан. У ҳолда умидимиз танқидчидан.

Танқидчи:

Спортимиз тарихида янги саҳифа очаётган бугунги учрашув ҳақида сўз бошлашдан аввал «Пахтакор»нинг аввалги ўйинларига қисқа экскурс қилиш жоиздир. Шундагина бугунги учрашувнинг асл моҳияти яққол акс этади. Атоқли футбол билимдони Н.Олимов таъкидлаганидек, асосан оёқ билан (яъни тепиб), баъзан эса бош ёрдамида текис майдонда ўйналувчи футбол аҳамияти жиҳатидан спортнинг бошқа турларидан кескин фарқ қилади. Бундан кўриниб турибдики, футболчи (ёки тўп тепувчи) яхши югуриши ва керакли пайтда тўхтаб тура олиши баробарида майдонга ётиб олиш истеъдодига ҳам эга бўлиши шарт. Ана шу истеъдод қирраларидан ташкил топган команда «футбол командаси» дейилади ва «Пахтакор» шундай командалар силсиласига кирадики, бу бизлар учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Шу ўринда «Пахтакор» ўз услубига эга команда эканини алоҳида таъкидлаш зарур. Агар биз команда ўйинчиларининг ички эҳтиросларига, яъниким, қалб нидоларига қулоқ тутсак, уларнинг камроқ тўп уриб, кўпроқ ўтказиб юборишга майллари зўр эканини сезамиз. Аммо бу ўткинчи майл. Футболчилар ички кечинмаларини енга олувчи матонатли йигитлардирлар (буни алоҳида таъкидлаймиз). «Пахтакор» йилдан йилга ўсиб борувчи команда. Аввалла-

ри унинг ҳаракатида эпиклик, яъни майдонни кенг қамраб олиш етишмас эди. Ўйинчилар майдоннинг фақат маълум майдонларида йиқилар ва шу маълум майдонда ҳузурланиб ётишни хуш кўрардилар. Командада ижодий кўтаринкилик маълум маънода оқсар эди. Асар қаҳрамонлари, ие, узр, сал ўтлаб кетибмиз чоғи, демак, жамоа, яъни команда футболчилари тўпнинг йўналишини кузатишда актив қаҳрамон даражасига кўтарила олмас эдилар. Ҳозир ундай эмас.

Хулоса қилиб айтсак, «Пахтакор» ўйинларига илмий-назарий нуқтаи назардан ёндашиб, кўп фикрлар билдиришимиз мумкин эди. Аммо тўқсон минутлик қиска вақт ичида бунинг имкони йўқ. Чунки репортажимиз охирлаб қолди. Агар янглишмасак, «Пахтакор» бугун «Реал» командасига қарши маҳорат билан тўп сурди. «Пахтакор»нинг бугунги рақиби «Зенит» ҳам бўлиши мумкин, деган эҳтимолни ҳам назардан қочирмаймиз. Энди тўқсон минутлик ўйиннинг оқибати, яъни ҳисоб ҳақида фикр юритадиган бўлсак, бу алоҳида илмий изланишни тақозо этади. Шошқалоқ мухлисларга эса «Ахборот»нинг сўнгги спорт саҳифасига мурожаат қилишларини сўраймиз.

* * *

Сўнгги дақиқада маълум бўлиб қоладики, танқидчи жаноблариниг ҳамқишлоқлари «сув билан сутнинг қўшилишидан ҳосил бўлувчи масса» мавзуида докторлик диссертацияси ёқлар эканлар. Ҳимояга бормаслик гуноҳ эмас-ку, аммо зиёфатдан юз ўгириш олимона иш эмас. Шу боис, бошқа одам топишга тўғри келади. Бо Худо, шоир, адиб, танқидчи бўлиш шартми? Ана, мухбир укамиз бекорга ўхшайдилар. Шу йигитга ишона қолайлик:

Мухбир:

Биз тушган оппоқ «Мерседес» машинаси теп-текис асфальт йўлдан елиб борар экан, асов қуёш ҳали адл тераклар ортига ёнбошламаган эди. Стадионга келиб атрофга ҳайрат

билан тикилдик: бағрига эллик тўққиз минг тўққиз юз тўқсон тўққиз ашаддий мухлисни сиғдира олувчи стадионда ажойиб бир кўтаринкилик ҳукмрон. Стадион узра мухлислар симфонияси янграйди.

Майдонда эса ғалаба иштиёқида ёнаётган футбол усталари завқу шавқ билан тўп сурадилар.

Мухлислар роҳати йўлида самарали югураётган Козлов командадошлари бошлаб берган юксак суръатга «Лаббай!» деб жавоб бериб, «Валаки-саланг» қўшма корхонасида сифатли қилиб тўқилган тўрга тўп киритди!

Мухлислар Козлов жанобларини олқишлаётган пайтда биз унга савол билан хаёлан мурожаат этамиз:

Савол: Ҳорманг, жаноб Козлов!

Жавоб: Бор бўлинг.

Савол: Илтимос, мухлисларимизга ўзингизни таништирсангиз?

Жавоб: Мен, Козлов, футболчиман.

Савол: Айтинг-чи, ҳозир нима билан бандсиз?

Жавоб: Ҳозир футбол ўйнаяпман.

Савол: Оилангиз ҳақида гапириб берсангиз.

Жавоб: Ҳозирча оиламиз унча катта эмас, яқинда «Беббби» деган итим туғади. Шунда кўпайишамиз.

Савол: Бўш вақтингизни қандай ўтказасиз?

Жавоб: Бўш вақтимни итимга бағишлаганман.

Савол: Қанақа таомни хуш кўрасиз?

Жавоб: Текин таомни.

Савол: Энди тўп тепиш сирлари билан ўртоқлашсангиз?

Жавоб: Тўпни тепиш учун уни аввало ерга қўйиш керак.

Савол: Узр, гапингизни бўламан. Тўп думалоқ бўлиши шартми?

Жавоб: Ҳа, иложи борича юмалоқ бўлгани маъқул.

Мухбир: Раҳмат, жаноб Козлов, бундан кейинги зафарли ишларингизда улуғдан улуғ муваффақиятлар тилайман.

Итингиз туққанида бешик тўйига айтсангиз, бу ҳақда алоҳида кўрсатув тайёрлаб, мухлисларимизни қувонтирамиз.

Азиз томошабинлар, узр, хаёлдан ҳақиқатга кўчамиз. Қаранг, ўйин юксак кўтаринкилик руҳида давом этмоқда ва секундомер миллари саодатли дақиқаларга чорламоқда. Биз кўпмингли мухлислар номидан «Пахтакор»нинг бундан кейинги ғалабаларига ҳам тилакдошмиз.

* * *

Репортаж олиб боришни мухбирга ишонишимиз ҳам хомроқ кўриняпти. Чунки ўша куни ҳомий ташкилот раҳбарининг уйида зиёфат бўлса, мухбирга чой ташишдай улуғ масъулиятли иш топширилади. Демак, ундан умид йўқ. Тўхтанг-чи, ҳов анави кишини танияпсизми? Ие, ҳа, мусиқали драма театрининг артисти-ку? Қани, илтимос қилиб кўрайлик-чи, бу ерда бекорга юрмагандир?

Мусиқали драма театри артисти:

Ассалом, эй «Пахтакор»!

Ассалом, эй мухлислар!

Ассалом, эй бўлажак чемпион! Бугун биз ажойиб томошанинг гувоҳи бўламиз, азиз шинавандлар.

Эй қуёш, кўрсат юзунг,
Гўлларга тўлсин тўрлар.
Ғалабадан қувонсин
Жўралар, ўртоқлар...

Шундай қилиб, биз голлар шайдосимиз. Ана, Лопухов. Қўлимиз кўксимизда, саховатпеша Лопух ўғли! Тўп эса майдонда жавлон уради. Серзавқ шинавандалар олқишда! Лопухов, Зверев, Козлов айниқса илдам!

Учаласи бўйдоқдир, ҳо бўйдоқдир,
Аммо аҳил ўртоқдир, ҳо ўртоқдир.
Жо-о-о-но-ней! Уларга ҳамла қилган
Рақиб оёғи чўлоқдир, ҳо чўлоқдир,
Вой дод-е...

Шинавандалар уларга пул қистириш иштиёқида ёнадилар. Аммо ҳуқуқни ҳимоя қилувчи иродалар ходимлари бунга йўл бермас! Йўл берганда ҳам пул қистирмоққа бошларида дўппи йўқ эрур, иштонга қистирмоқ эса иснод эрур.

Хуллас, ўйин юксак савияда давом этади. Томошанинг иккинчи пардаси охирламоқда. Ғалабани нишонлаш учун аппосионата етишмаяпти. Бўлмаса, ҳаммаси гўзал ўтди, гўзал!

* * *

Артист жаноблари футболга келмаётган эканлар. Шу стадионнинг орқасида истиқомат қилувчи бой жаноблари-нинг эрта-индин итлари болалайдиган экан, шу шодиёна муносабати билан зиёфатча ташкил этган эканлар. Футбол деганлари ўйинчиларсиз ҳам ўтаверар-ку, аммо бой жаноблари-нинг зиёфатчалари ашулачисиз ўтмас. Шу боис артистга ишонмаймиз. Ана, опера театрининг артисти келяпти. Буларни ҳойнаҳой зиёфатчаларга чорлашмас. Кўрайлик-чи, балки репортажни шу одам олиб борар.

Опера театрининг артисти:

Қисқа увертюрадан кейин тренер либреттоси асосидаги футбол томошаси бошланди. «Пахтакор»нинг ажойиб речитатив ансамбл эканини таъкидлаш лозим. Командада бекиёс терцет, ҳатто квартетлар бор. Булар ансамбл-даги аризо ва каватиналарни мутлақо рад этмаган ҳолда командани ғалабага бошлайди. Ниҳоят, кутилган ўйин бошланди:

Тепилгувчи тўп бо-о-о-р энди,
Судья бизга ё-ё-ё-р энди.
Чойхонада ош дам-ло-о-о-вчи
Тренер унга зо-о-о-р энди.

Судьялар ансамбли ўйинга моҳирона дирижёрлик қилмоқдалар. Солист ўйинчиларнинг барчаси ҳозирча ўз ро-

лини катта истеъдод билан бажармоқда. Ана, Белковни кўринг:

Бола, бола,

Бола деган қаттиқ тепинг.

Секингина унга эмас, бунга тепинг.

Рақибларнинг жаҳли ёмон, ўргилай,

Секингина, билдирмайин, ётиб тепинг.

Ие, ана, тўп тепилди! Аммо... парда орқасига ўтиб кетди.

Ўн уч йилдир дарвозага тўп урмайди,

О-о-о-о...

Майдон узра отни жадал сурмайди,

Во-о-ей...

Ётиб олса, ўрнидан ҳеч турмайди-и-и-и...

Турмаса турмас. Томоша тамом. Ўйин сюжет характерига, либретто сценарийсига қатъий амал қилган ҳолда «Пахтакор» фойдасига ҳал бўлди. Офаринлар ва олқишлар...

* * *

Ўйлаб қарасак, опера театрининг артистига ҳам унча ишониб бўлмас экан. Ўша куни уларнинг театрусига беш-ўн одам киргудай бўлиб қолса, у бечоралар ҳам саҳнага чиқиб, томоша кўрсатишга мажбур бўлиб қолишади. Энг яхшиси... Ҳа, ана, ана, келяптилар: юришларига ҳамма маҳлиё, Ҳидоятхондурлар бу киши. «Майсаранинг иши»да кўрганмидингиз? Эҳтимол, футбол репортажига ҳам моҳирдирлар? Бир синаб кўрмаймизми?

Ҳидоятхон:

Шу денг, акахонлар, майдонга тикилавериб кўз тўймайди-ей! Йигирма иккита норғулгина, азаматгина йигитлар-а! Вужудларидан куч ёғилиб турибди-ей! Вой, қурмағурлар-ей, дегинг келади. Оёқларини қаранг, бирам узун, бирам узунгина-ей! Ҳой, қоравой йигит ўлмагур Коз-

ловжоннинг оёқжонига тепиб юборай деди-я! Тепмайгина ўлгин-а, жувонмарг! Шу норғулгина йигитжон азият чекар ҳам демайди-я! «Пахтакор»нинг ўйинчиларидан айлансанг арзийди. Битта тўпни ури-иб қўйиб, яйрабгина қолишди. Уларнинг елкаларини қаранг: оҳ, оҳ! Йиқилса нақ ер титраб кетади. Шуларга битта ош дамлаб, суҳбатини олсанг. Дунё кўрган-да, булар, кў-ўп нарсаларни айтиб беришади. Вой, биррам чарчашди, биррам чарчашди булар, судьяси тушмагурнинг қаҳри мунча қаттиқ бўлмаса. Чала қолмайсанми анави савил қолгурни. Чу-у-у-р! Хайрият-ей! Ҳамма икки оёқда туриб қолди. Худога шукур!

* * *

Хаёлий кўрик-танловимизни шу ерда тўхтатиб турайлик. Турли соҳа вакилларининг репортаж олиб бориш салоҳиятига баҳо бериш – сиздан. Шу баҳога қараб уларни 2222 йилдаги ҳал қилувчи ўйинга таклиф этамиз. Дарвоқе, кўрик-танловимиз якунламайди. Давом этади. Эҳтимол, сиз ҳам бирон кишининг репортаж олиб боришини тасаввур қиларсиз? Хулосамиз шуки, биз орзу қилган ўйин бўлиб ўтса, репортаж олиб борувчига зориқмаймиз. Энг муҳими – чемпионликка даъвогар бўлса бас, бу ёғи бизга тан. Хўш, азизимиз «Пахтакор», энди навбат ўзларига!

ХОТИНТАНЛОВ

Буни ўқинг-у «Худо ўзинг асра!» деб қўйинг

Қорни оч одам сергўшт палову бўрсилдоқ нонни орзу қилгани каби бўйдоқнинг дарду ҳасрати момақаймоқ қизларда бўлиб қолади. Овози раста бўлган кундан бошлаб то уйлангунига қадар ўтган узоқ йиллар мобайнида ўтирса ҳам, турса ҳам, ётса ҳам хаёлидаги шаҳло кўз, камалак

қош, киприклари ханжар, лаблари бодом, қоматлари сарв гўзаллар ишва қилаверади. Ота-онасининг оғзини пойлайвериб, жигари хун бўлган бўйдоқнинг дардини ким эшитади? Бўйдоқ «Сен ҳам уйлангин, бола-чақа орттиргин», деган бир оғиз сўз учун ҳатто жонини беришга ҳам тайёр.

Қийин бўлганда ўзбекнинг бўйдоғига қийин. Ота-онасига қараб: «уйлангим келяпти», дея олмаса, «кечалари менга ёстиқ чидай олмаяпти», дейишга тили бормаса... Европалик бўйдоқларга осон. Эрталаб танишади, пешинда никоҳдан ўтиб, кечқурун уйига бошлаб келиб: «Мамуля таниш, бу келининг», дейди. Ҳикоямиз қаҳрамони Шодиқул шунақаларга ҳавас қиларди. Хаёлан шу тарзда, европачасига, минг бир марта уйландиёв. Лекин хаёлни ҳақиқатга айлантиришга қуриб кетмагур ўзбекчилик ҳаёси йўл қўймади-да! Ниҳоят, оҳу зори Яратганга етиб бориб, отаси «вақт етди, қиз танла», деб амр қилди. Шодиқул қувонди. Кўп йиллардан бери биринчи марта ширин уйқуга берилди.

...Бўйдоқчилик умрига якун ясаши керак бўлган Шодиқулни тонг янгилик билан қаршилади. Бугундан бошлаб совчилик санъати барҳам топадиган бўлибди. Яъни, совчиларнинг уйма-уй изғишларига чек қўйилибди. Энди бўйдоқ ҳокимиятга боради, янги ташкил этилган «хотинтанлов» бошқармасига учрайди, суратларга қараб келинни танлайди – вассалом! Шодиқулга бу янгилик маъқул келиб қувонди. Эрталаб келинни танласам, оқшомда тўй экан-да, деб ҳокимият сари югурди.

«Хотинтанлов» бошқармасининг «бўйдоқлар» бўлимида уни бир хумкалла қарши олди. Хунук каллани безашни ўзига ор деб билган сочлар тўкилиб кетгач, бу одамнинг башарасини бирон бир тузукроқ нарсага қиёслаш ҳам қийин бўлиб қолган. Аммо гўзал қаллиқ орзусидаги Шодиқул бу башаранинг хунуклигига эътибор бермади.

– Ҳм, уйланмоқчимисан? – деб сўради хумкалла.

– Дадам шунақа дедилар, – деди Шодиқул ийманиб.

– Даданг яхши одамга ўхшайди. Скрапканг борми?

– Исправками? Қанақа исправка?

– Дадангнинг «уйлан» деганини қандай исбот этасан?

– Дадамнинг айтганларига ишонмасангиз, ўзимнинг уйлангим келиб қолган бўлса-чи?

– Унда уйлангинг келиб қолгани ҳақида скрапка керак. Маҳалла раиси уйлангинг келиб қолганини текшириб, аниқлаб, кейин маҳалланинг қарорини чиқариб берсин.

Шодиқул гапни чўзса, янги справкалар қайнаб чиқиши мумкинлигини англаб, индамасдан изига қайтди. Дадасига бўлган гапни уяла-уяла айтди. Дадаси сўка-сўка далолатнома ёзиб берди. Маҳалланинг раисига қуюқроқ салом бериб эди, текшириб ўтирмай, у ҳам қарор чиқарди.

Хумкалла иккала қоғозга узоқ тикилди, охири ҳукм чиқарди:

– Маҳалланики бўлади. Дадангники ўтмайди, муҳри йўқ экан. Райсабисга бориб тасдиқлатиб кел.

Райсобесга пешинга яқин бориб, қуюқ салом берилса, иш осон битаркан. Лекин хумкаллага бу кифоя қилмади.

– Даданг бирон партияга аъзоми? – деб сўради.

Шодиқул «партиянинг ёрдами тегиб қолар», деб ўйлаб «албатта аъзолар», деб юборди.

– Унда партия раиси тасдиқлаб берсин, – деди хумкалла.

Дадаси партиясиз эди, ўғлининг бахтини ўйлаб, бира тўла иккита партияга аъзо бўлди-ю, икковидан ҳам далолатнома олиб берди.

Хумкалла далолатномаларни четга суриб, Шодиқулга тикилди:

– Тўйга тайёрмисан ўзинг?

– Тайёрман, – деди Шодиқул ишонч билан.

– Фалон минг сўм қалин пули тўлаб кел. Беш прасан солиғи билан жами шунча минг сўм тўлайсан.

– Қалин пули йўқ бўлиб кетган-ку! – деди Шодиқул норози оҳангда.

– Сен қадриятларимизнинг тикланишига қаршимисан? Ўйлаб гапир, бу сиёсий масала! – деди хумкалла жаҳл билан.

– Соликни нимага тўлайман?

Хумкалла унга норози қиёфада қараб, столи устида турган китобчани вараклади.

– Ўқишни биласанми, ма, ўқи! «За обслуга» деган. Уйланганингдан кейин келин «обслуга» қиладими? Ўғил бола бўлсанг, ҳақини тўлаб қўй-да!

– «Обслуга» қилмаса-чи? Пулни қайтариб берасизми?

– Сен ҳовликаверма, чирок ўчгандан кейин бошқа ташвиши бўлмайди.

Шодикул пулни тўлаб келди. Хумкалла яна бош чайқади:

– Сут пули тўламабсан-ку! Фалон сўм сут пули, фалон сўм солиқ, жами фалон сўм тўлаб кел.

Бу талабдан Шодикул аччикланди. Бир ҳафта олдин ўртоғи уйланганида бу машмаша, бу тўловлар йўқ эди-я!

– Яна нега солиқ тўлайман, қайнонам ҳам обслуга қиладиларми? – деди кесатиб

Хумкалла кесатиққа аҳамият бермай, жиддий оҳангда жавоб қайтарди:

– Бу пешонангнинг шўрига боғлиқ, ука.

Сут пули тўлаб келингач, хумкалла яна бош чайқади:

– Туғилишда чала туғилганмисан, ука, ҳамма ишларинг чала-я! – деди у норози оҳангда.

– Яна нимаси чала? Бўлажак қайнотамга нос пули тўламабманми? – деди Шодикул бўғилиб.

– Нос пули алоҳида масала. Ҳозир гинекологдан скрапка олиб келишинг шарт.

– Ие, ака, гинеколог хотинларнинг дўхтири-ку?

– Буни сендан ҳам яхшироқ биламан. Уйланмоқчимисан?

– Ҳа.

– Демак, хотин эмас, эркаксан?

– Кўриб турибсиз-ку?

– Кўриб турганим йўқ. Гинеколог кўриб хотин эмас, деган скрапка ёзиб берсин.

Гинеколог билан иш бир ёқлик бўла қолса кошки эди. Бундан кейин Шодиқул хумкалланинг талаби билан сартарошга бориб хатна қилингани ҳақида, невропатологга бориб миясида қурт йўқлиги ҳақида, мол дўхтирига бориб кечаси маъраб юбормаслиги ҳақида, гўрковга бориб катта дадасининг ростдан ҳам ўттиз йил аввал ўлгани ҳақида далолатномалар олди. Кейин эса электрчиларга бориб, тўйдан кейин бир ой мобайнида чироқни ўчириб қўйиш ҳақида, сувчилардан эса сувни ўчирмаслик ҳақида, бешикчиларга бориб хотини туққан кунларда иш ташламаслик ҳақида, мактабга бориб туғилажак боласини яхши ўқитиб бериш ҳақида, институтга бориб туғилажак фарзанди комилини ўқишга порасиз қабул қилиш ҳақида мажбуриятномалар олиб келгач, хумкалла унга қоғоз-қалам узатди:

– «Ўғлимни ўттиз ёшигача уйлантираман», деб тилхат ёз.

– Қиз туғилса-чи?

– Унда «ўғил бўлади», деган мажбуриятнома олиб кел.

– Ҳали келин маълум эмас-ку?

– Унда ўзинг мажбурият ол. Агар қиз туғилиб қолса, мажбуриятни бузганинг учун қонун олдида жавоб берасан.

Шодиқул таваккал, деб ёзиб бергач, хумкалла: «Ана энди навбатга қўямиз, уч ойдан кейин келасан», деди.

Уч ойдан кейин ўттиз иккита далолатноманинг эскириб колгани маълум бўлиб янгиланди. Шундан сўнггина хумкалла Шодиқулга бир альбом тутқазди. Шодиқул суратларни кўриб, чиройли қизни танлади. Хумкалла қоғозларини титкилаб кўргач, бош чайқади.

– Йўқ, буни сенга бера олмайман. Низом бўйича бу қиз фақат уруш инвалидларига ажратилган. «Имтиёз» деган нарсани биларсан? Уруш инвалидларига келин навбатдан ташқари берилади.

Шодиқул «ҳозир уйланадиган уруш инвалиди қолибдими?» деб эътироз билдирмоқчи бўлди-ю, тилидан тутилиб қолишдан қўрқиб индамади. Бошқасини танлади. Хумкалла яна қоғоз титиб, сўнг сўради:

– Испанчани биласанми?

– Уйланишимга испанчанинг нима кераги бор?

– Бу қиз испанчада ўқийди. Мен уни сенга бериб юборсам, кечаси у сендан испанчалаб бир нимани сўраб қолса, сен нодон тушунмай гаранг бўлсанг...а? Йў-ўқ, мен оиланинг бузилишига йўл қўя олмайман.

Яна бир қиз раққоса экан, Шодиқул чилдирма чалишни билмагани учун у ҳам насиб этмади. Дўхтирликка ўқийдигани ҳам берилмади: «соппа-соғ йигит экансан, дўхтирни нима қиласан?» деди хумкалла. Альбомда кўзи сал ғалатироқ қизнинг сурати қолди.

– Сен боп қиз мана шу, – деди хумкалла. – Кўзига парво қилма, юмиб юрса сезилмайди. Хў-ўш, маълумотларга қараганда, чап қулоғи эшитмас экан, ўнг қулоғига гапираверасан. Ўнг оёғи... чап оёғидан саккиз сантиметр калта. Бунга ҳам парво қилма. Кеча бир укахон ўн икки сантиметр калтасини ҳам жон-жон деб олиб кетди. Бўзрайма, агар йўқ десанг, бундан ҳам қуруқ қоласан. Хў-ўш, омадинг бор экан-ку, укахон! Бу қизнинг ошкозони аперайса бўлган экан. Сенга фойда-да, овқатни кам ейди! Э ука, сен хотин олмайсан, хазина оласан. Шунга рози бўлавер. Бу қиз соқов экан, ўлгунингча қулоғинг тинч бўлади. Ўзи шу қизни сенга ўхшаган укахонларга асраб юрувдим, суюнчисини бегона қилмайсан. Яна уч йил сабр қилсанг, пенсага ҳам чиқади.

Шу ерга келганда Шодиқул йиғлаб юборди:

– Ака, мен энди йигирма бешга кирдим. Мен буви оламанми ёки уйланаманми?

– Ҳой, яхшиликни билмаган тентак! Йигирма беш ёш бўладими ёки эллик бешми – эрга тегмаган қиз бўлса бўл-

ди, сенга яна қанақаси керак! Бор жўна! Бу ер онангнинг уйими, ноз қиласан!

Шодиқул ярим йилдан кейин яна келди. Бу сафар хумкаллага сўзи ўтадиган одам билан гаплашиб келди. Аввалги сафар биринчи бўлиб кўзи тушган чиройли қизни яна танлади.

– Буни сенга беролмайман, уруш инвалидларига аталган, – деди хумкалла яна ўжарлик билан.

– Асрор ака тайинлаганидилар. Йўқ десангиз қаттиқ ранжийдилар, – деди Шодиқул унга хат узатиб.

Хумкалла Асрор акасининг номини эшитиб ўзгарди, хатни ўқигач, Шодиқул билан қайтадан сўрашди.

– Дидингизга балли, укахон, шу қиз сизга аталганда, – деди.

– Урушга бормаганманда, бераверасизми? – деди Шодиқул унинг марҳаматига ишонқирамай.

– Бу ёғини тўғирлаш бизнинг бурчимиз. Адангиз урушга боргандирлар?

– Катта дадам борганлар.

– Бўпти, қизни катта дадангиз номига расмийлаштирамиз. Сиз доверност билан уйланаверасиз. Катта дадангиз «шу қизга уйланишни неварамга ишондим», деб ёзиб берадилар.

– Катта дадам ўлиб кетганлар-ку? Ишончномани нариги дунёдан олиб келаманми?

– Бу энди бизнинг вазифамизга кирмайди. Нариги дунёга бориб келиш масаласи билан бошқа ташкилот шуғулланади.

Шодиқул ўлиб кетган катта дадасининг номидан ишончнома тўғрилай олмагани учун гўзал қизга яна уйланолмай қолди. Ўша куни хумкалла шошқалоқлик қилиб, қизни расмийлаштириб қўйган экан, Шодиқул бир марта уйланганлар рўйхатига кириб қолибди. Энди уйланаман деса, аввалгисидан ажраганлиги ҳақида далолатнома ке-

рак экан. Буни эшитиб Шодиқул ўкириб-ўкириб йиғлай бошлади...

Кўз ёшларидан ёстиғи жиққа ҳўл бўлай деганда онаси аста туртиб уйғотди.

– Вой, болам-ей, кейинги кунларда уйқунгда ё бақирасан, ё йиғлайсан, сени ўқитиб юбормасак бўлмайди, – деди у меҳр билан. Отаси бу гапга эътироз билдирди:

– Ўғлингни ўқитиш шартмас. Уни уйлантириш керак. Шоди, сен бугун Турсунмўйловнинг қизини бир кўриб кел, агар ёқса шу ой ичи тўйни бошлаб юбора қоламиз.

Кўрган туши таъсиридан ҳали қутилмаган Шодиқул отасига қараб туриб «ҳокимиятга борайми?» деб сўради.

– Қанақа ҳокимият? – деди отаси ажабланиб. – Кампир, гапинг тўғрига ўхшайди, ўғлингни олдин бир ўқитиб ташла.

ЯНГИ ХАРИТА

Ишониш унча шарт бўлмаган ҳангома

Жаҳон харитасига ўзгартиш киритишнинг қандай йўллари бор, биласизми? Ҳа, тўғри, бир маҳаллар бунинг учун урушлар қилинган, қонлар тўкилган. Лекин ҳозир ундай замон эмас. Харитага ўзгартиш киритувчи боланинг отаси бақувват бўлса бас. Тушуниб тургандирсиз, «бақувват» деганда биз чўнтакни назарда тутяпмиз. Бу жиҳатдан Бўтақулга гап йўқ. Ўғлининг ақлига эса тан бермасдан илож йўқ. Энди озгина ўтмишга назар солайлик. Бўтақулнинг пул санашни ўрганиши учун мактабда ўн йил ўқитишнинг сира ҳам ҳожати йўқ эди. Шундай бўлса ҳам зўрлаб ўқитдилар. «Одамлар гап-сўз қилишмасин», дейишди-да. Ундан ташқари у замонлар одамлар мактабда ўқимаган болага қиз бермай қўйишган эди. У замонлар «тест» деган даҳмазалар йўқ эди. Имтиҳон олувчига биргина ишора ки-

фоя. Бўтақул ўша ишорадан кейин имтиҳон олувчи билан юзма-юз ўтирган эди. Унга қўйиладиган баҳо аввалдан маълум бўлсада, имтиҳон олувчи ирими учун унга савол берди: «Ньютон қонуни ҳақида нималар биласиз?» деди. Бўтақулга Ньютон деган одамнинг номи сал таниш туюлди-ю, аммо қариндошлари ичида бу одам ким бўлиши мумкинлигини эслолмади. Шунда имтиҳон олувчи унга туртки бўлар, деган умидда «Олма-чи, олмани эсланг», деди. Бўтақул шунда эслади. «Россияга олма сотиш қонунини чиқарган масковлик хўжайин», деб жавоб берди. Имтиҳон олувчи «физика фанига Россияга олма олиб бориб сотишнинг нима дахли бор?» деб ўтирмай, ўзича «бу болага қолса Ўзбекистонда узилган олма Россияга бориб Ньютоннинг бошига тушгандир», деб кўя қолди. Иккинчи саволни осонроқ қилди. «Беруний киму Беллини ким?» деб сўради. Бўтақул «Беруний – шарқ алломаси, Беллини Европа композитори» деса олам гулистон эди. Аммо бола тушмагур ўйлаб ўтирмай, «булар иккови амакиваччa» деб кўя қолди. Имтиҳон олувчи ичида «пешонамнинг шўри!» деб қўйди, савол берган тилини чайнаб ташламоқчи эди, ҳали учинчи савол ҳам борлигини эслаб, бундан ўзини тийди: «карра жадвални ёдлаб беринг», деб илтимос қилди. Бўтақул «уч карра тўққиз ўттиз саккиз» дегунича чидаб ўтирди-да, ваъда қилинган баҳони қўйиб енгил нафас олди ва қутулганига шукур қилди.Тағин ҳам Бўтақул гапдон бола эди, саволларга довдирамади. Бошқаларга ўхшаб оғзини очолмай турганида у шўринг қурғур имтиҳон олувчи нима қиларди! Бўтақул шу тарзда ўқишга кириб, яна худди шу тарзда ўқиб, олий маълумот олди.

Ўғли Тойлоқ мактабни битириб, уни ҳам олий маълумотли қилиш фикрига тушди. Тест дегани сал осонроқдир деса, чўнтакни зириллатиб юборар экан. Нима қилсин, фарзанд азиз, ўқиши ундан азиз, деб харажатларига чидади.

Тойлоқ ҳам гапдонгина бола эди. Аммо бу имтиҳонларда гапдонликнинг сираям ҳожати йўқ. Тойлоққа қийин

саволлар тушмади. Биринчиси: «Франциянинг пойтахтини аниқланг. Жавоблар: Москва, Пекин, Париж». Тойлоқ «биринчи жавоб ҳамиша тўғри бўлади», деб эшитган эди. Шу гапни эсладию, ўзи тўғри деб билган жавобни танлади ва Москва ўн минг доллар эвазига Франциянинг пойтахтига айланди. Наполеон дод деганича қолаверди. Ишнинг шунақа осон ҳал бўлишини билганида аҳмоқ бўлиб уруш қилиб юрармиди! Иккинчи савол «Уганда қайси қитъада жойлашган: Европа, Африка, Осиё». Тойлоқнинг марҳамати билан Уганда Африкани тарк этиб, шу зайлда Европага кўчди. Яхшики биров унинг қўлига ёзувсиз (яъни контур) харита бериб, Угандани шу Европага жойла, демайди. Дегандами, Франциями ёки Германиями харитадан учиб кетган бўлармиди. Тойлоқ Ҳиндистоннинг пойтахтини Америка деб белгилагач, Африкани Қрим ярим оролига жойлаштирди-да, имтиҳонлардан аъло баҳолар билан ўтди. Бу билимлар эвазига тўғридан-тўғри диплом диплом талаб этилса ҳам бўларди, аммо камтарлик юзасидан ўқишни лозим кўрилди.

Бу ўтган йилги воқеа. Бир йил давомида Тойлоқ ўқишда катта ютуқларга эришди. Ҳатто тарихий шахслар таржимаи ҳолига аниқликлар киритди. Унинг олиб борган илмий изланишлари натижасида Колумб 1917 йилда Бухорода туғилгани ва Самарқандни кашф этгани маълум бўлди. Жаҳон харитасини тўла ўзгартиришга эса улгурмади. Ҳозирча Австралия, Швеция, Албания ўз жойида турибди. Ҳали яна тўрт йиллик ўқиш бор, ҳафсала қилинса, йўқ, аниқроғи, чўнтак кўтарса магистратура деган ўқиш ҳам бор. Унгача харита кўрадиганини кўрар, балки унгача Англиянинг пойтахти Бразилия деган мавзуда диссертация ҳам тайёр бўлиб қолар. Айрим мамлакатларни эса Марс харитасидан излаб топармиз. Ўн минг доллар ҳисобига шунча ўзгаришлар қилинса яхши-ку, дейсизми? Шошилманг, ўн минг биринчи имтиҳон учун, яъни хамир учидан патир эди. Кейингиларини биз билмаймиз.

Азизлар, кўрганингиздек, Жаҳон харитасига ўзгатиришлар киритиш унча қийин иш бўлмай қолган. Агар сизнинг кўнглингизда ҳам шундай истак бўлса, ийманиб четда турманг. Чўнтакни қаппайтириб отни суринг. Қани, олға!

НАВОИЙ ҚЎЙ БОҚҚАНМИ?

Ўтмишдан даҳшатсиз эртак

Ҳукмингизга ҳавола этилажак бу воқеа ҳозир учрамайди. Энди замон ўзгача. Йигирма-ўттиз йил аввалги кунларимиз эсга тушса ёмон туш кўргандай чўчиб кетамиз: олий ўқув даргоҳига кирмоқ учун қанчалар азоблар чекканмиз-а! Қанчалар оғир имтиҳонлардан ўтганмиз-а! Оламга татийдиган китобларни ўқиб, синовларга тайёрланганмиз-а! Бу азобларсиз ҳам бўлар экан-ку, а? Майли, бу ёғига ўтмаймиз. Ўтмишга мўралаймиз. Мақсадимиз: ёшлар бугунги имтиҳонларнинг қадрига етишсин. Ёшлар бу баёнимизни ўқигудай бўлишса, ишонмасликлари аниқ. Шу боис, ёзганимизни «ҳангома» ёки «ҳикоя» эмас, «эртак» деб қўйдик.

Бу воқеа Америкадаги чувалчанглар Англияга кўчган йили содир бўлган эди.

Ўша йили Думбултой мактабни битирди-ю, «институт» дейилгувчи даргоҳда ўқиши зарурлиги отаси томонидан ирода қилинди. Уларнинг уйларида хотиржамлик ҳукм сураради. Шу пайтгача варақланмаган бахтиёр дарсликлар безовта қилинмасди. Думбултой топшириши лозим бўлган имтиҳонлар муаллимлар билан келишиб қўйилгандан кейин дарсликларнинг тинчини бузишга ҳожат бор эканми?

Аммо... синовларга икки кун қолганда Думбултойнинг осойишта ҳаётига безовталик суқулиб кирай деди. Тип-тиниқ осмонда момагулдирак гулдирагани каби етказилган

хабар фожиадан дарак бермаса ҳам, бош оғриғини салгина кўзғаб кўйиши мумкин эди. Синовларга икки кун қолганда жуғрофия фани ўрнига адабиёт фанидан имтиҳон топшириши шартлиги Думбултойни ҳам эмас, отасини ҳам эмас, балки ўртада турган даллол йигитнинг тинчини олди. Ўпкадаги қурт ғимирлаб қолгандай, у ҳаловатини йўқотди. Лекин калласини йўқотмади. Синовни бошқарадиганларнинг дам ёқасидан кириб, енгидан чиқиб; дам эса енгидан кириб, ёқасидан чиқиб, енг билан ёқа оралиғидаги масофада қилиниши лозим бўлган барча амалларни бажариб, ишни дўндирди. Эртага имтиҳон деган куни оқшомда шошилиб келдию, чойхонага отланиб турган Тойлоққа тайинлади:

Фақат кўп гапирсанг бўлди, тинмайсан, жаврайверасан.

– Нимани гапирай? – деб энсаси қотиброқ сўради Думбултой.

– Адабиётчилар сергап бўлишади. Гап орасида битта-иккита асарнинг номини, ёзувчининг исмини эласанг бўлди. Адабиёт ўқигансан-ку? Бирорта асарни биларсан?

Думбултой сиз ўйлагандай чала пишган думбулфаҳм йигитча эмас. Қирқ кун аввал мактабни аъло баҳолар билан тугатган одам дарсда эшитганларини дарров унутармиди? Бир пас ўйланиб туриб, шартта айтиб юборди:

– «Пўлат қандай олинди» Толстоев асари.

Даллол йигитнинг билими Думбултойникидан қолишмасди. Адабиёт тарихида «Пўлат қандай тобланди» деган китоб борлиги, аммо унинг Лев Толстой ўлимидан анча кейин ёзилганини биров айтмаса, у қаердан билсин? Даллол йигит ўзининг фаҳмини ошкор қилиб қўймаслик учун қошларини сал чимириб ўйланган бўлдида, танбеҳ берди:

– Имтиҳонда ёзувчининг номини тўла айтиш керак. Толстоевнинг исми нима, биласанми?

Думбултой ҳам анойи эканми, «ҳозирча тилга келганини айтворай, кейин сўраб билиб оларман», деб қарор қилди:

– Толстоевнинг оти Ойбек-да. Буни ҳамма билади-ку!

– Ҳамма билса ҳам тўлиқ айтавер. Ўқитувчининг эсидан чиқиб қолиши мумкин.

Думбултой таваккал айтганим тўғри чиқиб қолди-ку, деб қувонди. Даллол эса давом этди:

– Сенга домла «Навоий ва Пушкин» деган қўшимча савол беради, шуни яхшилаб ўқиб ол, довдираб юрма.

– Братан, адам қўшимча саволга келишмаганмиз, деганлар-ку? – деб минғирлади Думбултой.

– Энди, ука, ўқитувчининг ёнида комиссия ўтиради. Қўшимча саволсиз «беш» қўя олмайди-да.

Думбултой пешонасини тириштирганча жим тураверди. Даллол йигит «бола пақирни ташвишга қўйдим», деб хижолат бўлди-ю, гап чувалашиб иш бузилмасин, деб тезгина изига қайтди. Думбултой чиндан ҳам ташвишланиб турарди. Аммо унинг ташвиши имтиҳонда, айниқса, қўшимча саволда эмас, балки самовархонада сабзи-пиёз милтиллаб қайнаб туриши лозим бўлган қозонда. Уни «Садир мижғов эзмаланиб, оловни баландлатиб юборса, ошнинг расвосини чиқаради», деган ўй қийноққа сола бошлаган эди.

Мактаб билан хайрлашар чоғларида «мустақил ҳаётга қадам қўйяпсизлар», деб муаллимларидан оқ йўл тилагини олган йигитчалар мустақил ҳаётга қадамни самовархонада қўя бошлаган эдилар. Думбултойнинг бироз кеч қолгани уларнинг танбеҳи билан тақдирланди. «Ошга ҳам апаздат қиласанми?» деган саволга «Эртага имтиҳон, домлага учраб келяпман», деди. Сўнг дўсти Садирга юзланди:

– Сен адабиётни яхши биласан, «Новвойи ва Пушкин» дегани нима ўзи?

– Ў, баракалла, бу мавзуда ярим кун гапириш керак, – деди Садир, кейин кўзларини юмиб шеър ўқий бошлади: – «Менга Пушкин бир жаҳон-у, менга Байрон бир жаҳон, лек Наввоийдек бобом бор...»

Садир ўқий бошлаган шеърини охирига етказа олмади.

– Бобонгни қўйиб тур, бор, ош ланж бўлиб кетмасин, – деди жўрабоши.

Навоий ва Пушкин масаласи шу зайлда ҳал этилди. Ошдан кейин қайта сўраш Думбултойнинг эсига келмади. Эрталаб боши карахт ҳолда турди, Садирнинг гапини эсламоқчи бўлди: «Манга Пушкин олам жаҳон», дедими? Ҳа, «вайрон» девди. Нимани вайрон қилиши керак экан? – Думбултой мияга зўр бериб, сатрни тиклагандай бўлди: – «Манга Пушкин олам жаҳон, манга вайрондир жаҳон...» – Думбултой ўзи тиклаган сатрга ўзи ҳам ишонқирамай яна ўйланди: – Балки «вайрон» эмас, «айрон»дир? Пушкин дегани балки айрон ичгиси келганда ёзгандир буни. «Новвойи бобом бор», деб гапни чала қилди. Пушкин айрон ичмоқчи бўлса, «қуйиб беришга Новвойи бобом бор», демокчимиди? Унда Новвойи айронфуруш бўладими?..»

Думбултой узоқ ўйлашни ёқтирмас эди. «Бир гап бўлар», деб шартта қўл силтади-ю, имтиҳонга жўнаворди.

Думбултой учун уялиш, довдираш, бировнинг салобатидан чўчиш каби одатлар бегона эди. Шу учун тортиниб ўтирмай, имтиҳон хонасига дадил кирди. Даллол йигитнинг кўрсатмасига амал қилиб, тилига келган сўзларни қайтармай, асосий саволларга дадил-дадил «жавоб берди». Жавоб беришга навбат кутиб ўтирган болаларнинг ҳингир-ҳингир кулгиси эътиборга олинмаса, унинг «жавоб»лари диққат билан тингланди. Айниқса, имтиҳон комиссияси аъзоси киприк қокмай диққат билан эшитди. Ниҳоят, навбат «беш» баҳони таъминлаши лозим бўлган қўшимча саволга келди.

– Навоий ва Пушкин... – деди ўқитувчи Думбултойга ҳадиксираб қараб. Унинг бу қарашида «шоирларнинг номларини эшитганмикин?» деган кўркув бор эди. – Уларнинг ижодини қандай ўрганамиз?

– Ништяк қилиб ўрганиб ташлаймиз, – деди Думбултой жавобни ҳаяллатмай. – Шунақа зўр ўрганиб ташлаймизки,

уларнинг ўзлари ҳам қойил қолишади. «Кўриб кўй, Пушкин братан, ваабше бунақаси бўлмаган», дейди Новвойи.

Бу жавобни эшитган ўқитувчининг пешонасини алам билан силашдан ўзга чораси қолмади. «Энди балога қолишим аниқ», деган қўрқувда комиссия аъзосига ўғринча қараб қўйди. Навоийдан бир байт, Пушкиндан икки сатр шеър айтиб беришни сўраш ортиқча эди. Думбултой эса ҳали-бери гапни бас қиладиган эмасди. Ўқитувчи ўзини босишга, ачиган гапларни тоқат билан тинглашга қанчалик уринмасин, охири ўзини тутолмай, пичинг билан савол бериб юборганини ўзи ҳам билмай қолди:

– Навоий Пушкинни таниганми?

Саволни беришга берди-ю, илоннинг думини босиб олганини англаб, росманасига қўрқиб кетди. Комиссия аъзосига яна қараб олди. Хайрият, Думбултой бу жиддий саволдан довдираб қолмади. Қўлини орқасига қилиб, бошини сал юқори кўтариб, жавобни тезлаштирди:

– Новвойи билан Пушкин битта улфатда бўлишган. Институтда ўқиб юришганда Новвойи Пушкинга қараб: «Ке, братан, бир шеър-пер ёзайлук», деган. Пушкин «Хоп, окахон», деган. Хуллас, у-бу ёзиб, газитга юборишган. Шунақа қилиб статялари чиқиб турган. Кейин зўр шоир бўлиб кетишган.

Ўқитувчи Думбултойни сўздан тўхтатиш мақсадида комиссия аъзосига қараб, «саволингиз борми?» деб сўради. Комиссия аъзоси гапга чечан бу болага маҳлиё бўлиб ўтирган эди. Ўқитувчининг мурожаатидан сўнг довдиратиб ташлайдиган савол бермоқчидай бир ўйланиб олди-да, Думбултойга қаттиқ тикилди:

– Айтингчи, биродар... улар қўй боқишганми?

Бу савол хонадаги барчани, ҳатто Думбултойни ҳам гангитиб қўйди. Қойил қолиш керакким, биринчи бўлиб Думбултой ўзини қўлга олди ва янада дадил гапира кетди:

– Росаям боқишган-да! – шу пайт унинг ёдига кеча чойхонада Садир айтган сатр тушди: – Улар айрон ичишни

яхши кўришган. Серка деган қўчқорларини ойилари соғиб, айрон қилиб берган.

– Кимнинг ойиси, аниқроқ айтинг? – деди комиссия аъзоси.

– Пушкиннинг ойиси-да! У ёшлигида колхўзда сут соғувчи бўлиб ишлаган.

Комиссия аъзоси «маъқул» деб бош ирғаб қўйди. Ўқитувчи унинг қулоғига шивирлади:

– Жавоблари дуруст, а? «Беш» қўямизми?

– «Беш»га сал тортмай турибди. Жавобда битта хато қилди, – деди комиссия аъзоси. – «Серка» дегани қўчқор эмас, эчки бўлади.

Ўқитувчи ажабланиб турди-да, яна пичирлади:

– Навоий бундан беш юз қирқ йил муқаддам яшаган зот. У даврларда қўй «серка» деб аталган. Чунки «серка» шеърий қофияга яхши тушади. Академик Рубеннинг асарларида бу алоҳида қайд этилган.

– Буни мен ҳам биламан, – деди комиссия аъзоси қошини чимириб. – Мен бугунги кун нуқтаи назаридан айтяпман. Умуман... сизга қўшиламан. Бунақа йигитларга фақат «беш» қўйиш керак.

Думбултой имтиҳонни топширди-ю, ташқарида кутиб турган оғайниларига шундай ҳисоб берди:

– Договор битта бўлса ҳам у номардлар иккита қўшимча савол беришди. Росаям қийин экан. Аммо қийиб ташладим. Чурқ этолмай қолишди, – Думбултой комиссия аъзосининг саволига берган жавобини тўғри ёки нотўғрилигига ўзи ҳам гумонда эди. Гумонини аниқлаштириш учун Садирдан сўради:

– Новвойи қўй боққанмиди?

Садирга бу савол ғалати туюлди. Думбултой ҳазиллашяпти, деб ўйлаб ҳазил билан жавоб берди:

– Йўқ, у мол боққан. Ҳозир ҳам унча-мунча боқиб туради.

Илова: Ҳар бир эртакнинг ниҳоясида бўлгани каби Думбултой ҳам мурод-мақсадига етибди. Бироқ комиссия аъзосининг қўшимча савол бергани барча учун сир бўлиб қолаверди. Бу сирдан фақат каминагина воқифдир. Агар қизиқсангиз, баённи эринмай ўқиганингизнинг мукофоти сифатида сизга айтишим мумкин: комиссия аъзосининг фамилияси Масолиев, асосий ҳунари зоотехник бўлиб, Марказий имтиҳон комиссияси котибасининг хатоси туфайли адабиёт муаллими Мирсолиевнинг ўрнига юборилган эди. Адабиёт муаллими қаерда эди, дейсизми? Қаерда бўларди, бўлажак мол дўхтирлари унга зоологиядан имтиҳон топширишаётган эди.

ДЕЗДЕМОНАНИНГ «СОТКА»СИ

Отелло дунёга келиб нима ҳам кўрди-я!
Паттачининг афсуси

Режиссёр Остонақулов анчадан бери «Отелло» спектаклини саҳналаштиришни орзу қилиб юрарди. Охири раҳбарият айтди-ки: «Пулдор ҳомий топсанг, саҳнага қўявер. Истасанг «Отелло»ни қўй, истасанг «Уйда чакса уни йўқ, том бошида қўш тандир»ни қўй», дейишди. Остонақул бировга «ака» деб борди, бошқасининг эшигини «тоға» деб қоқди. Охири ҳомийлар топилди. Томошани саҳнага қўйишга етадиган пул топилгандай бўлди. Бундан қувонганича ишни бошлаб юборди. Биринчи галда энг истеъдодли актёрларни танлаб, ролларни бўлиб берди. Дастлабки машқлар бошлаганда ҳомийлардан бири телефон қилиб қолди:

– Дездемона ролига бир қизимиз бор, ўшани ўйнатасиз, – деди.

Режиссёр Остонақулов Ҳолсизова деган артист аёлни эшитмаган экан, ҳомийнинг ўзи мушкулини осон қилди:

– Гўшт бозорига бориб, паттачи Юмалабтортаровни топасиз, у сизни Ҳолсизовага рўпара қилади.

Режиссёр ноилож янги Дездемонасини кўргани борди. Аввал паттачини топди. Паттачи эса Ҳолсизовани. Унгача паттачи «қиз»ни таърифлаб берди. Паттачи «қиз» деб таърифлаган Ҳолсизова унча қари эмас, пенсияга чиққанига ҳали беш йил тўлмабди. «Ёшлик – бевошлик» деганлари тўғри экан, ўттиз беш йил аввал шу паттачи билан пича дон олишиб қўйган экан, «ёшликда берган кўнгил айрилмас бало бўлур» деганларидек, ўша муҳаббат кунларининг ҳурматидан паттачи акаси бир марҳамат кўрсатадиган бўлибди-да! Табиийки, Ҳолсизова режиссёрга ёқмади. Юмалабтортаровга Дездемонанинг ёши, ташқи кўриниши қандай бўлишини тушунтирмоқчи эди, паттачи гапни калта қилиб қўя қолди:

– Агар шу қиз Дездемона бўлмаса, пул ҳам бўлмайди!

Ўша кеча Остонақул ухламай чиқди. Эрталаб эса Дездемона ролига тайёрланаётган қизга рухсат бериб, Ҳолсизовани чақирди. Икки кундан кейин иккинчи ҳомий қўнғироқ қилиб, Отелло ролига аммасининг ўғлини тавсия қилди. Остонақулов ўша куниёқ уни кўриб:

– Бўлмайди, оқсар экан, – деди.

– Бўлади, – деди Ҳомий, – Отелло урушда яраланиб, чўлоқланиб қолган, дейсиз, шунга ҳам ақлингиз етмайдими?

– Кўзлари ҳам сал... ғилайроқ экан...

– Кўзига урушда ўқ теккан...

Хуллас, олтмишдан ошган гўзал Дездемонага чўлоқ ва ғилай Отелло насиб этди.

Учинчи ҳомийнинг ҳам Отелло ва Дездемона ролига даъвоси бор экан, аммо аввалроқ ҳурматли акахонлари банд этгани учун унча савдолашиб ўтирмай, Яго ролини талаб қилди. Талаб қилганда ҳам бировни тавсия этмай, ўзи ўйнайдиган бўлди. «Дўст бор, душман бор, бизни ҳам бир саҳнада кўриб қўйишсан». Яго бояқишнинг бўйи бир ярим, эни қорингa қўшиб ҳисоблаганда икки қулоч келар-

ди. Уни кўрган одам юряптими ёки юмалаяптими, аниқлаши маҳол эди. Бу ҳомийни Отелло билан Дездемона бағоят ҳурмат қилишаркан, бирга ўйнашга рози бўлдилар. Тўртинчи ҳомий Кассиони талаб қилди. Унинг жияни соқов бўлгани билан театрни яхши кўраркан. Хуллас, бошқалар имо-ишора билан гаплашадиган бўлишди.

Роллар шу тариқа тақсимланиб, иш бошланганида асосий Бош ҳомий йўқлаб қолди:

– Шекспирингиз кимлигини билмайман-у, аммо ёзганини менга айтиб беришувди, унга қойил қолмадим. Ҳаётни билмас экан. Битта рўмолча деб хотинни бўғадими? Қаранг, бозор тўла рўмолча. Шу битта рўмолчани деб одамларни икки соат лақиллатиб ушлаб ўтирмоқчимисиз? Йўқ, мен бунақа бекорчи томошага пул бермайман, – деди у.

– Рўмолча ёқмаётган бўлса... Дездемона нимани йўқотади? – деди режиссёр ажабланиб.

– Масалан... агар Дездемонангиз културний чувиха бўлса, сотка телефонини йўқотсин. Шунда Отелло бола пақир «Рўмолча!» деб лалаймайди. «Сотка! Сотка телефон қани?» деса ҳамма ишонади. Минг долларли соткани йўқотган хотинни бўғса, арзийди. Хотини ўйнаши билан соткада гаплашаётганда шартта босиши керак, энг яхшиси шу, укам!

Ночор Остонақулов бунга ҳам кўнди.

Ҳомийлар санъатсевар халқ экан, яна кўп зарурий ўзгартишлар киритилди. Шекспирнинг номи бошқачароқ бўлди: Шекс Пиров, Отелло – Отаулла, Дездемона – Дили Рабо, Яго – Яҳёга айланди. «Отелло – Крутой йигит» деган хулосага келган Бош ҳомийнинг талаби билан Отелло Дездемонани ўлдириш учун ёлланма қотил ёллайдиган бўлди.

Иш шу ерга келганда ўша ёлланган қотилни ўйнайдиган актёр топилмай турибди. Актёрку бор-а... унга ҳомий йўқ. Ие, ана, ҳомий ҳам топилди. У айтган актёр ҳам таклиф қилинди. Ана холос, мерганни ўйнайдиган бу одамнинг икки кўзи ожиз экан-ку? Ҳа, майли, бу ҳам муаммо эмас, мил-

тикни бир кўзни юмиб отадими, ё иккаласиними – фарқсиз, барибир милтикнинг ўки йўк-ку?

КЕНГАШ

Кенгашли тўй тарқагандан кейин содир бўлган ҳангома

Ҳазрат Алишер Навоий «Эсиз тақдир экан, қайдин билибмиз, азизим, дунёга бевақт келибмиз», деган эканлар. Ҳазрат бу дунёда «бадиий кенгаш», «таҳрир ҳайъати» деган нарсалар борлигини билганларида, эҳтимол, бундай демасдилар. Тасаввур қилиб кўринг: «Фарҳод ва Ширин»-ни ёзиб, ҳар саҳифасини кўчиртиришга битта бўлка нон нархида ҳақ тўлаб, нашриётга ёки пьеса шаклида театрга олиб келдилар. Нашриётда «таҳрир ҳайъати», театру ва кинода «бадиий кенгаш» деб аталмиш сергак посбонлар гурухи борким, ҳар қандай зотга ақл ўргатмак уларнинг юмушидир. Африканинг қайси бир бурчагида жон сақламоқда бўлган «цензура» аталмиш идора ходимлари ҳам бу посбонларни кўрганларида куллук қилиб турарлар деган афсоналар ҳам бор. Демак, ул азизларимиз «Фарҳоду Ширин»-ни ўқуб чиқдилар ва муаллифга дедиларким: «Алишер ака, сизнинг кўп ашъорларингизни ўқиганмиз, айрим шеърларингизни санъатимиз юлдузлари қўшиқ қилиб айтадилар. Сизга ҳурматимиз баланд, аммо-лекин бу янги асарингизда бироз шошибсиз. Унда кераксиз қаҳрамонлар кўп. Масалан, Ёсуман хола образи. Икки севишганларни ажратувчи ёмонлар бизнинг жамиятимизда йўқ. Аксинча, ким бир-бирини севиб қолса, дарҳол тўю томошалар билан ковуштирилади. Демак, Ёсуман хола образи ҳаётий эмас. Ундан ё воз кечинг, ё ажратувчи эмас, қўшмачига айлантиринг».

Ҳайъат ёки кенгаш ўн кишидан иборат бўлса – шу тарзда ўнта, йигирмата бўлса – йигирмата танқидий фикр айтиладию, шоир ҳазратлари асарларини қўлтиклаб, минг

пушаймон билан изларига қайтадилар. Беш юз йил аввал ўлиб кетганим яхши бўлган экан, деб Худога шукроналар айтадилар.

Биз таъриф қилаётганимиз посбонлар ҳамма соҳада донодирлар. Дейлик, уларнинг ҳукмига «Уч мушкетёр» деган роман қўлёзмаси келди. Албатта, уларга Александр Дюма деган ном таниш. Гап бошлайдиларки: «Ҳурматли Дюма ака, аввалги асарларингиз бизга жуда-жуда ёққан. Лекин бунисида анча шошибсиз, ҳатто халқаро миқёсдаги сиёсий хатоларга ҳам йўл қўйибсиз. Масалан, Франция қироличасининг аллақандай чет эл эркаги билан муҳаббатини қандай изоҳлайсиз? Сиз муаллиф сифатида қироличанинг эрига бундай ишончсизлик билдиришга ҳақингиз йўқ. Сиз бевафо қиролича тимсолида кимни назарда тутяпсиз? Малика Диананими? Унда д'Артаньян ким? Унинг ҳайдовчисими? У ҳолда асарингизда автомобил ҳалокати ҳам бўлиши шарт. Асардаги сиёсий хато шундан иборатки, қироличанинг бундай бемаъни муҳаббатини ўқиган ўқувчи барча қироличалар шунақа экан, деган хато қарорга келади. Ҳолбуки, Европанинг кўп мамлакатларида ҳозир ҳам қироличалар яшаяптилар. Ундан ташқари, давлатлар раҳбарларининг аёллари ҳам қиролича мақомидадирлар. Тўғри, Россия Президенти бу масалага жиддий эътибор бермаслиги мумкин. Аммо Германия Канцлери ёки Италия Бош министри бундан ранжишлари табиий. Сиз бу асарингиз билан Германия ва Франция ўртасидаги дўстлик муносабатига раҳна соласиз. Ўйлаб кўринг: нима учун Франция қироличаси немис ёки итальян йигитини севмади? Асарда ортиқча қаҳрамонлар ҳам бор: Арамис, Атос, Портос деганлар асарда нима қилиб ивирсиб юришибди. Ҳамма вазифани д'Артаньянга юклайверинг ва асарни жиддий равишда қисқартирсангиз, ундан ширингина ҳикояча чиқиши мумкин. Кейин асарни кўчиришда хато ҳам ўтибди, сиз бунга эътибор бермабсиз. Биз «мушкетёр» деганингизга тушунмадик. Аслида «Пушкатёр» бўлса керак. Яъни, «пушкада отувчи», шундайми?

Умуман, ҳозирги ёзувчилар калта ўйладиган бўлиб қолишган. Мана, ўтган ҳафтада Лев Толстоев деганлари ёстиқдай китоб кўтариб келди. Бошқа гап қуриб қолгандай унда ҳам муҳаббат машмашаси. Анна Каренинова деган хотин биттасига ишқибоз бўлиб қолади. Во ажаб, агар хотин юраман, деса бўйдоқлар камми? Яна ўзини поездга ташлайди. Бу қанақаси? Бу китобни ўқиган хотинлар Карениновага тақлид қилиб, поездга ташланаверишса, поездлар графиги бузилиб, халқ хўжалигига зарар етмайдими? Хуллас, Дюма акажоним, сизга маслаҳат: кўп ўқинг...»

Бу маслаҳатлардан сўнг Александр Дюманинг аҳволини тасаввур қилаверинг.

Айтинг-айтинг, у дунёда ҳам «ҳайъат» ва «кенгаш» деганлари бўлмасин-да...

«КЎРИЧАК»

Ўтмишдан бир ҳикоя

Анчадан бери хаста ётган одамнинг бир кар маҳалладоши бор эди. Дўстлари унга «хаста биродарингни шу пайтгача ҳам йўқламабсан-а?» деб танбеҳ бердилар. Бу гап карга таъсир қилиб, дарҳол зиёратга отланди. Йўлда бора туриб ўйланди:

– Мен карман, у эса хаста – ғоят паст овозда гапиради. Ҳеч нарсани эшитмасам, қандай гаплашаман?

Ўйлай-ўйлай «Беморнинг гапларини юздаги ифодадан билиб оламан, – деб қарор қилди. – Уйга киргач «Қандайсан?» деб сўрайман. У хазин табассум қилади, шу жилмайиши «яхшиман», дегани бўлади. Шунда мен «алҳамдулиллаҳ, жуда ҳам хурсандман», дейман. Кейин «нима ичиб, нима еяпсан?» деб сўрайман. Албатта, «шўрва» ёки «сут» деб бирон таомнинг номини айтади. Шунда мен «ош бўлсин», деб дуо қиламан-да, «қайси табиб қараяпти?» деб

сўрайман. «Фалончи табиб», деб биронтасининг номини билдиради. Мен «У табибнинг ғоятда қўли енгил, яхши даволайди», деб кўнглини кўтараман», деган тайёргарлик билан беморнинг уйига кириб борди. Режаси бўйича «Қалайсиз, қўшнижон», деб сўради. Бемор шукр ва сабр қилувчилардан эмасди. Шу боис кар кутгандай «Худога шукр, яхшиман», дейиш ўрнига маҳзунлик билан:

– Касалим оғир, ўляпман, – деди. Кар бу гапни эшитмаса-да, юзидаги ҳазин табассумдан ўзича хулоса чиқариб, суҳбатини давом эттирди:

– Оҳ! Оҳ! Жуда хурсандман, Худога шукр!

Бемор бу одамнинг карлигини унутиб, гапидан ғазабланди. «Бу одам душманим экан-да, билмай юрган эканман», деб ўйланди. Кар эса давом этди:

– Нима еб, нима ичяпсиз?

– Заҳар еб, заҳар ичяпман, – деди бемор аччиқланиб.

– Ош бўлсин, – деди кар. – Қайси табиб келиб турибди?

– Азроил келиб-кетяпти.

– Оҳ, оҳ! Унинг қўли жуда енгил-да, яхши даволайди.

Шундай деб ўзича беморнинг кўнглини кўтарган бўлиб, ўрнидан турди. Унинг душман эканига қатъий ишонган бемор эса ғазаб ўтида қовурилиб қолаверди.

Бугуннинг ҳикояси:

Акмал касалхонадаги қўшнисини йўқлаб қўйиш мақсадида нон сотиб олаётган эди, икки кўча наридаги таниши келиб сўрашди:

– Ҳа, баҳай? Бировни зиёрат қилмоқчисиз шекилли?

– Сотимбой, девор бўлмаса, кўчани ҳам кўрасиз-а? – деб ҳазиллашди Акмал. – Турғуннинг тоби қочибди, кўриб қўяй.

– Ие, Турғун танбалми? Нима бўпти?

– Ким билади, биқини оғрибди шекилли...

– Юринг, менам кўриб чиқа қолай.

Маҳалладаги кимдир қачондир ва нима учундир «Сотибойнинг мучали хира пашша» деган эди. Шундай экан,

Акмал бечора нима қилсин? Касалхонага узун-қисқа бўлиб кириб боришдан ўзга чораси қолмади.

Эшик остонасида Акмал кўриниши билан Турғунбойнинг чеҳраси очилди. Соядек эргашиб кирган Сотимбойни кўргач, аччиқ бодомни чайнаб юборгандай, юзлари буришди. Акмал унинг ҳолатини сезиб «мен айбдор эмасман, ўзи эргашиб келди», дегандай елка қисиб қўйди. У қўшниси билан саломлашиб «Тузукмисиз?» дейишга улгурди. Турғунбой эса «Худога шукр, тузалиб қолдим», дейишга улгурмади. Гапни Сотимбой илиб кетди.

– Биқин оғриятими? – деб сўради, аммо жавобни кутмай ўзи давом этди. – Ўнг томонми? Дўхтир нима дейди? Санчаётган бўлса, шамол теккан, дейди-да. Уларнинг топиб олган гаплари шу. Аслида, кўричак ҳам бўлиши мумкин. Булар кўричакни менсишмайди. Ишхонамда биттасининг кўричагини аперайса қилишган экан. Қорнида дўхтирнинг қайчиси қолиб кетибди. Икки кунда ўлди бечора. Қорнида қайчиси билан кўмиб келдик. Биқиннинг тепароқ томони оғриётгандир?

Турғунбой унинг нима учун сўраётганини билмай анграйиб ўтираверди.

– Ҳа, оғриган пайтда одам аниғини билмайди, – деди Сотимбой. – Аслида, ўт пуфак оғригандир-у сезмагансиз. Ўт пуфак билан ҳазиллашиб бўлмайди, акахон. Дўхтир парҳез буюрдими? Ҳа, ана! Қариндошим парҳезга қарамаган экан, ўн беш кунга бормай ўлди. Ўт пуфак жигарнинг ёнида бўлади. Жигар оғриса ҳам ёмон. Жигар кетдими, одамнинг тирик қолиши қийин. Амакимнинг иккита қайниси уч ойнинг ичида шу жигардан ўлди-кетди.

Шу пайт ён каравотда ётган беморни йўтал тутди. Сотимбой унга тикилиб қаради-да, сўради:

– Акахон, йўталингиз хунук-ку? Дўхтир нима дейди? Бу шамоллаш эмас, ўпка шамоллаганда йўтал бунақа бўлмайди. Ўпканинг бир томонини тамом қилганга ўхшайсиз, тез олдириб ташламасангиз, иккинчи томонига ҳам ўтади.

Хотинимнинг бувиси шунақа касал билан ўлган эди. Йўталиб-йўталиб юрди-ю, бир кунда бўғилиб ўлиб қўя қолди.

Дераза томондаги каравотда ўтирган бемор бу гапларни эшитиб «Бай-бай-бай!» деб бошини ушлаб қолди. Сотимбой унга тикилиб қарагач, ачингансимон деди:

– Бош ушлаб қолдими, акахон? Бошни эҳтиёт қилинг. Касалингиз аналгин билан тузаладиганга ўхшамайди. Рангингиз жа-а бошқача-ку! Ҳозир янги касал чиқибди. Мияни куртга ўхшаб еб, адо қиларкан. Телевизорда кўрдим. Италияда биттаси шу касалдан ўлибди.

Ҳамхоналари олдида хижолат бўлган Турғунбой уни гапдан тўхтатиш чорасини тополмай ўтирганда ҳамшира кириб, мушкулини осон қилди. Акмал бундан фойдаланиб, кетишга чоғланди-да, Сотимбойни қўлтиқлади. Сотимбой қаршилик қилмади. Эшикка яқинлашганда тўхтаб, ҳамширага норози қиёфада қаради:

– Сингилжон, акаларингизга яхшироқ қаранглар. Катта дўхтирингизга айтиб қўйинг, уччаласининг диагнози ҳам нотўғри. Бошқатдан текширсин. Мен эрта-индин яна келаман.

Ҳамшира ҳайрон бўлиб қолган эди, Турғунбой «амакингиз ҳазиллашди», деб уни тинчитди.

– Қўшнингиз эрта-индин келаман, деб кетди. Гапи ростми? – деб сўради йўталган бемор. – Агар келиши рост бўлса, бугуноқ уйга жўнаб қолиш керак.

– Шу одамга қўшни бўлиб чидаб юрганингиз учун сизга балли! – деди бошини ушлаган бемор. – Таништирмадингиз ҳам, исми нима унинг?

Турғунбой уятдан қизариб кетди. Чуқур уф тортиб, жавоб берди:

– Исми «Кўричак»...

ОТА-ОНАЛАР МАЖЛИСИ

Кимга қийин, ота бечорага!

Мактаблардаги «ота-оналар мажлиси»га фақат оналарнинг бориши ҳеч кимни ажаблантирмай қўйган пайтда «Оталар мажлиси» деган гап чиқди-ю, Олтмишбойнинг тинчи бузилди. Хотини билан қизи бир ҳафта давомида мажлисга бориши шартлигини эслатаверишиб, бошини оғритиб юборишди. Якшанба куни чойхонада ошлари бор эди. Қандай чора топишни билмай ошхўр ошналарига кўнғироқ қилса, уларнинг бошлари ҳам шу мажлис билан оғриётган экан. Ошни икки соат кейин дамлашга келишиб олишди.

Кўчада қўшнисига ҳамроҳ бўлиб мактабга борди. Муаллимлар мажлисга келганларни рўйхатга олишаётган экан. Олтмишбой уларга яқинлашди. Фамилиясини сўрашган эди, айтди. Қизининг шу мактабда ўқишини ҳам айтди. Аммо «Қайси синфда?» деган саволга келганда қоқилди. Қўшнисига қараган эди, у «Менинг қизим саккизинчида ўқийди», деди. «Менинг қизим ҳам бирга ўқиса керак», деган ўйда:

– Саккизинчида, – деди.

– Саккизинчи «А» ми «Б» ми? – деб сўрашди.

Олтмишбой аниқ жавоб бермагач, ҳар иккала синф рўйхатини қарашди. Унинг қизи рўйхатда йўқ эди.

– Балки саккизинчи «М» дадир? – деб сўрашди.

Олтмишбой ажабланди.

– Синфларинг шунчалик кўпми? – деб сўради.

– Кўпмас, учта саккизинчи бор. «М» – махсус синф деганимиз.

Олтмишбой «Махсус синфда махсус фанлар ўргатилса керак», деб ўйлади. «М» синфида мартабали оилалар фарзандлари ўқишини хаёлига ҳам келтирмади.

– Амаки, қаерда ишлайсиз? – деб сўрашди.

– Қурилишда, устаман, – деди Олтмишбой.

– Унда қизингиз «М» синфида эмас экан, – дейишди.

Олтмишбойнинг боши қотиб турган эди, қўшниси:

– Қизингиз ўттиз иккинчи мактабда ўқийди шекилли? – деб қолди.

– Йўғ-е? – деб иккиланди Олтмишбой.

– Ҳа, шунақа, – деди қўшниси. – Кўчанинг у бети ўнинчи мактабга, бу бети ўттиз иккинчига қарайди.

Қўшниси шундай дегач, гапини исбот қилиш мақсадида ёнидан телефонни чиқариб, Олтмишбойникига қўнғироқ қилди.

Олдиндан огоҳлантирмагани учун хотинини койиган Олтмишбой ўттиз иккинчи мактабга бормай, чойхонага йўл ола қолди.

Мен чойхонада сабзи тўғраб ўтирган эдим, бечора бир пиёла чой ичиб олгач, ҳасратини менга тўкди. Унинг арзини эшита туриб, турк адиби Азиз Несиннинг бир ҳикоясини эсладим-у, айтиб бера бошладим.

* * *

Икки ўт орасида қолсам ҳам бу азобда қийналмаган бўлардим. Нима қилишни билмай бошгинам қотди: ота-оналар мажлисига борайинми ёки бормайин? Борай десам, у ерда айтишга арзигули гапим йўқ. Гапим бўлганда ҳам, тўртта одамнинг орасида гангиб айтадиганимни айтолмай довдираб қоламан. Бормай десам, хотиндан балога қоламан.

Хуллас, ўйлай-ўйлай боришга қарор қилдим. Ўйчи ўйига етгунича таваккалчи тўйига етибди, деганларидай, мактаб остонасига қадам қўйганимда мажлисга кечикканимни англаб яна тўхтаб қолдим. Бироз иккиланиб тургач, синф эшигини астагина очиб ичкарига мўраладим. Оқ сочли хоним ўрнидан туриб, менга норози қиёфада қаради. Бу ҳам камлик қилгандай муштини тугди, бу ҳам етмагандай:

– Кечикяпсиз, жаноблар, кечикяпсиз! – деб танбеҳ берди.

Уятдан қизариб кетдим. Нимадир деб ўзимни оқлашим керак эди, унинг бақиришига жавобан минғирладим:

– Автобус йўқ... такси ҳам анконинг уруғи... Айб менда эмас...

– Бунақанги баҳоналар маъмуриятни мутлақо қизиқтирмайди!

Хонимнинг гапини яхши тушунмадим: автобус маъмуриятини айтяптими ёки таксичиларни назарда тутяптими? Сўрашга истиҳола қилиб, бўш жойга ўтира қолдим. Хоним эса кескин оҳангда гапини давом этди:

– Мактаб маъмуриятининг ота-оналардан норозилиги шундаки, қанча гапирмайлик, қанча огоҳлантирмайлик, барибир, болалар дарсга кечикиб келишяпти. Яна эслатаман: мактабда дарс соат роппа-роса тўққизда бошланади.

Хоним «Тушунарлими?!» дегандай рўпарасидаги аёлга қараб қолган эди, у ўтирган жойида гап ташлади:

– Қизларнинг юпқа тўр пайпоқ кийишини мутлақо тақиқлаш керак. Фақат қизлар эмас, катта хотинлар ҳам киймасин!

– Мен муҳтарама хоним афандининг гапларига қўшиламан, – деб юборганимни ўзим ҳам билмай қолдим.

Шундай дейишга дедим-у, гапимдан уялиб, ерга қарадим. Шу онда юпқа тўр пайпоқ кийишни тақиқлашни талаб қилган хотиннинг оёғига кўзим тушиб қолсами! Шу ёшга кириб бунақа беўхшов оёқни кўрмаган эдим. Болдир билан сон ўртасида тизза дегани бўларди. Бу хонимнинг болдири семизлигидан тиззани босиб ўтиб, сон билан бирлашиб кетган эди. Кийиб олган қалин қора пайпоғи бармоқдай-бармоқдай бўртиб турган томирларини яширишга ожиз эди.

– Ҳамма қизлар қалин қора пайпоқ кийишлари шарт, – деб юбордим мен яна. Нега шундай деганимга ўзим ҳам ҳайрон бўлдим. Мажлисга отланаётган пайтимда гапиришни режа қилмаган эдим.

Ёнимда ўтирган жанобнинг энсаси қотиб, менга «калланг жойидами?» дегандай ғалати қараб қўйди. Бошқаси эса шарт ўрнидан туриб эътироз билдирди:

– Муҳокама қилишимиз зарур бўлган бошқа муаммолар ҳам бор. Пайпоқ-майпоқ деб бошни бекорга қотирмайлик. Биз бугун чет тилларни ўқитиш масаласини ҳал қилиб олайлик. Менингча, барча дарслар немис тилида олиб борилиши шарт. Мен Германияда ҳам яшаганман. У ердаги барча мактабларда дарслар немис тилида ўқитилади.

Мажлисга кечикиб кирганимдаги хижолатлик мени ҳали тарк этмаган эди. Айбимни ювиш учун яна гапга аралашишни истаб қолдим.

– Мен Германияда яшамаганман, – дедим баланд овозда, – лекин жанобнинг талабини маъқуллайман. Нимага деб сўрарсиз. Чунки дунё тараққиёти, айниқса, техника тараққиёти немисларнинг хизмати билан бўлди. Агар немис болалари мактабларида немис тилида ўқимаганларида...

Фикримни охиригача баён қила олмадим. Кўзойнакли жаноб гапимни шарт бўлди:

– Жаноблар, мажлисимиз мавзуи чегарасидан чиқиб кетяпсизлар. Дарсларни қайси тилда ўқитиш масаласини ҳал қилиш вазирликнинг вазифаси. Биз бугун бу ерга мактаб ва ота-оналарнинг ўзаро муносабатини белгилаш учун йиғилганмиз.

– Бу мактабда немис тили неча соат ўқитилади? – деб сўради Германияда яшаб келган жаноб.

– Ҳар синфда ҳар хил, – деди кўзойнакли жаноб. – Биринчи синфда олти соат, еттинчи синфда саккиз соат.

– Кам, – деб эътироз билдирди жаноб.

– Жуда кам, – деб мен уни қўлладим.

Шу онда орқа томондаги қария бақирди:

– Мактабда футбол ўйнашни тақиқлаш керак. Болаларнинг оёғига пойабзал етказиб бўлмаяпти! Ҳар ойда янгисини олиб бераверіб силлам қуриди.

– Бизнинг қизларимиз футбол ўйнашмайди, – деди оқ сочли аёл.

– Ўғил болалар ўйнайди-ку! – деди қария бўғилиб.

– Ўғил болалар билан ишимиз йўқ. Бу ер қизлар мактаби! – деди аёл ўжарлик билан.

– Нима? Қизлар мактаби дедингизми? – ажабланди қария. – Унда... бу ерда кичик набирам ўқиркан. Бу ерда қизлар ўқийдими ёки ўғил болалар, барибир футбол ўйнашни таъқиқлаш керак. Болалар қадимги анъаналаримизни унутиб қўйишяпти...

– Энг ёмони – болалар дарсга келмай қўйишяпти, – деди муаллима ачиниш билан. – Ота-оналар бунга жиддий эътибор беришлари шарт.

Чап томонимда ўтирган одам мендан секингина сўради:

– Зиёфат қачон бошланаркан?

– Билмадим, – дедим. – Директордан сўранг.

– Директор ким экан?

– Билмадим... Рўпарадаги учала одам ҳам келбатидан директорга ўхшайди, – дедим.

Ёнимдаги одам рўпарадаги басавлат кишига мурожаат қилди:

– Жаноб директор, зиёфат қачон бошланади?

– Директор қани? – деб сўради басавлат киши атрофга аланглаб.

– Жаноб директор бетоблар, мажлисга кела олмадилар, – деди кўзойнакли аёл.

Ёнимдаги одам энди ундан сўради:

– Зиёфат қачон бошланади?

– Қанақа зиёфат? – деди аёл ажабланиб.

Ёнимдаги одам уялиб жойига ўтирди.

– Вой бетамиз-ей! Уйга борганимда адабини бермасам бўлмайди. Бунақа аҳмоқ қиз калтакка лойиқми ёки йўқ, ўзингиз айтинг? – деб сўради мендан.

– Бир нима дейишим қийин, қизингизнинг айби нима?

– У мени лақиллатибди. «Мактабда ота-оналар зиёфати бўлади, зиёфат пайтида мен рақсга тушиб бераман», девди. Онаси ҳомиладорлиги учун келолмай мени жўнатган эди.

Ёнимдаги ҳасратини бошлаган пайтда юпқа пайпоқ душмани бўлган қалин пайпоқли хоним гапга тушиб кетиб, даъвосини исботлай бошлаган эди. Айни дамда немис тили ўқитиш тарафдори ҳам тинмай сўзларди. Ким кимни эшитаётганини аниқлаш амри маҳол эди. Орқа томонда ўтирган йигит мендан аста сўради:

– Мен ҳеч нарсага тушунмаяпман, бу ерда нима бўляпти ўзи?

Мен орқамга ўгирилиб юпқа пайпоқ душманининг, футбол душманининг даъволарини, немис тили тарафдорининг талабини эринмасдан тушунтирдим.

– Оббо! – деди йигит уф тортиб. – Бу ерга адашиб келиб қолибман. Мен касаба шўросининг йиғинига боришим керак эди, бу ернинг мактаблигини билмабман. Яхшиям сўз сўрамаганим. Энди бу ердан қандай чиқиб кетсам экан?

Сочига оқ оралаган аёл ўрнидан туриб, ҳаммани тинчитди-да, мақсадини баён эта бошлади:

– Жаноблар, бу мактабда камбағал оилаларнинг болалари ҳам билим оладилар. Олти юз етмиш ўқувчининг ярми дарслик сотиб олишга қурби етмайди. Биз ҳеч бўлмаса юз ўқувчини бепул овқат билан таъминлашни хоҳлардик. Биз бу борада сизларнинг ҳимматларингизга муҳтожмиз.

Бу гап бир хотиннинг сабр косасини тўлдириб-тошириб юборди. Шарт ўрнидан турди-ю, ғазаб билан гапира кетди:

– Бу қанақаси! Худонинг берган куни ёрдам сўрайсизлар-а?! Қизим ҳар куни пул сўрайди. «Пул бермасангиз, мактабга бормайман, дугоналаримдан уяламан», деб харҳаша қилади. Мен сизлардан сўрамоқчиман: бу пуллар қаёққа кетяпти? Ҳар куни кимгадир ёрдам бераверамизми? Ёрдамнинг чеки-чегараси борми? Яхшиси, бир ойда шунча пул берасизлар, деб белгилаб қўйинг. Шунга қараб тўлайлик.

– Тўғри, жуда тўғри таклиф! – деб маъқулладим мен.

Оқ сочли аёл менинг хитобимга аҳамият бермай, пул ҳақида гапирган хотинга юзланди:

– Қизингизнинг исм-насаби нима?

– Гултан Яшоба.

– Ҳм... – деди оқ сочли аёл лабини қимтиб. – Учинчи «Б» синфида ўқийдиган Гултан Яшобами? Демак, гап бундай, хоним афандим: қизингиз таътилдан кейин фақат бир ҳафтагина мактабга келди. Шундан бери қорасини кўрсатмади. Биз сизни огоҳлантириб, хат жўнатган эдик.

– Нималар деяпсиз? Демак, мен ёлғон гапираётган эканман-да? Қизим кимларгадир ёрдам бериш учун мендан ҳар куни пул сўрайди, – у норози оҳангда шундай деб ёнидаги хотинга қараб давом этди: – Уйга ҳам келмайди. Қаёқда санқиб юради? Дадаси билан ажрашганмиз. Дадаси билан туради у...

Мажлисда ўттизга яқин одам иштирок этаётган эди. Ҳар бири ўзига хос муаммосини билдириш мақсадида қаттиқроқ бақириб, бошқаларнинг овозини босишга ҳаракат қиларди. Оқ сочли аёл эса барчани инсофга чақиришдан бўшамасди:

– Жаноблар, бозор қилиб юбординглар-ку, ахир! Галма-галдан гапиринглар!

Инсофга кирган жанобу хонимлар тинчидилар-у, сўз сўраб барварига қўл кўтардилар. Биринчи сўз навбати қарияга тегди:

– Муҳтарама муаллима хонимлар, муҳтарам муаллим жаноблар, – деб салмоқ билан гап бошлади у. – Биринчи бўлиб футбол ўйинини ким бошлаган биласизларми? Билмасангиз билиб олинг: жаҳаннам хизматчилари бўлган язидлар бошлашган. Ул малъунлар ҳазрати имом Ҳусайн бошларини танадан жудо қилиб, тепиб ўйнаганлар. Бу футбол ўйини ёшларни ўша бузуқликка етаклайди. Футбол ўйнаш улуғ гуноҳ саналади.

Унинг эзмалиги шу қадар кўп давом этдики, ўтирганлар чидай олмасдан: «Бўлди қилинг, биз ҳам гапирайлик!» деб бақира бошладилар. Шундан сўнг басавлат жаноб ўрнидан туриб сўз бошлади. У ҳар икки болага бир нонушта беришни таклиф қилиб, бу борадаги муаммони баён этди:

– Шундай қилсак, камбағал оилаларнинг болаларига ҳиммат қилган бўламиз.

У таклифни амалга ошириш ғоят қийин масала эканини исбот этиш мақсадида қимматчиликда бировга яхшилик қилишнинг ўзи бўлмаслигини, сифатли сариёғ топиш қийинлигини, кўмир масаласи ҳам оғирлигини айта бошлаганда барчанинг тоқати тоқ бўлди. Бироқ уни гапдан тўхтатиш осон бўлмади. Жойига зўрлаб ўтқизиб қўйишса ҳам жаврашдан тинмади.

Қарасам, бунақада менга гап навбати тегмайдиганга ўхшаб қолди. Шу сабабли шарт ўрнимдан туриб қичқирдим:

– Хонимлар ва жаноблар!

Мен мажлис аҳлининг диққатини тортиш учун гапни Насриддин Афанди латифасидан бошладим. Лекин латифа яримлаганда охирини унутиб довдираб қолдим. Лекин сир бой бермай:

– Воқеанинг нима билан тугаганини ўзингиз биласиз, такрорлашнинг ҳожати йўқ, – деб латифани якунлагандай бўлдиму, мақсадга ўта қолдим: – Агар болалар имтиҳонлардан ўта олмай, иккинчи йилга қолишса, бунга муаллимлар эмас, ота-оналар айбдордирлар! – Мен гапга шунчалар берилиб кетдимки, тўхтатишга уриниб ҳам кўришмади. – Ота-оналарнинг болалари билан ишлари бўлмай қолди. Боласининг нечанчи синфда ўқишини билмайдиган отани нима деб аташ мумкин?

Бу гапимдан кейин ўқитувчилар қарсак чалиб юборишди.

– Мажлисимиз чўзилиб кетди, қолган гапларни кейинги мажлисда ҳал қилармиз, – деди оқ сочли аёл.

– Фикримни якунлаб берай, ҳали гапим кўп, – дедим мен.

Ижозат беришмади, лекин кетаётганимда муаллимлар менга раҳмат айтиб, иззат билан кузатишди. Мажлисдаги ишимдан қувониб қайтдим. Бироқ остона ҳатлашим билан хотинимнинг ғазаб ўқларига дуч келдим:

– Қаёқларда санқиб юрибсиз?

Соатга қарасам ўндан ошибди.

– Санқиганим йўқ. Ўзинг айтдинг, гапингга кириб, ота-оналар мажлисига бордим. Мажлис чўзилиб кетди. Менам гапирдим. Гапим ўқитувчиларга жуда ёқди, раҳмат ҳам дейишди. Қарагин-а, ота-оналар болаларининг тақдирига қизиқмай ҳам қўйишибди. Болалари бир синфда икки йил ўқиса ҳам парволарига келмайди-я! Яна ҳамма айбни бечора муаллимларга тўнкашади. Инсоф деган нарса йўқ ўзи буларда.

Хотиним гапимга маҳлиё бўла бошлаганда қизим хонасидан чиқиб, менга норози қиёфада қаради.

– Дада, нега мажлисга бормадингиз? Ўқитувчиларим мени яна уришишди, – деди лабини буриб.

Унинг гапи хотинимнинг тутаб турган ғазаб ўтига мой бўлиб сепилди:

– Ҳали уялмай-нетмай боланинг олдида ёлғон гапиряпсизми? Ярим кечагача аллақаерларда санқиб келиб, мени лақиллатмоқчи бўляпсизми?

– Қизим, ҳазиллашмагин, мажлисингга бордим-ку? Зўр гапларни гапирдим. Ўқитувчиларинг қойил қолишди-ку ахир!

– Дада, борганингиз йўқ. Келишингизни мактабда пойлаб ўтирдим.

– Унақа дема, қизим, гимназиянгга бордим, мажлисда гапирдим.

– Дада, нималар деяпсиз?! Мен гимназияда эмас, Боязид лицейининг охирги синфида ўқийман-ку! – деди қизим йиғламсираб.

– Нима? – деб ажабланди хотиним. – Қанақа лицей? Мен сени гимназияга ўқишга берувдим-ку!

– Ойижон, мени у ердан ҳайдаб юборишганига икки йил бўлди.

– Қанақа ақлсиз қизсан ўзинг! – деб бақириб юбордим мен. – Қаерда ўқишингни, қандай ўқиётганингни ота-онангга билдириб қўйсанг бўлмасмиди!

Вой, тавба! Қандай замон бўлди ўзи? Бу болаларга нима бўлган, тушуна олмаяпман...

* * *

Учта сабзини тўғраб бўлгунча бу ҳикояни айтиб якунлаб, Олтмишбойга қарадим. Олтмишбой ўйланиб қолган эди. «Ҳикоя қаттиқ таъсир қилибди-да», деб ўзимдан ўзим мамнун бўлиб сўрадим:

– Ўшанақа болалар бизда ҳам бормикин?

– Қанақа болалар? – деб ажабланди Олтмишбой.

– Ҳозир айтдим-ку?

– Узр, акахон, хаёл олиб қочибди. Гапингизни эшитмабман.

– Хаёл қаёққа олиб қочибди?

– Гуручни Холдор бетайин олиши керак эди, яхши тайинламабман. Агар «Кенжа» ўрнига «Девзира» олиб келса, ошни расво қилади...

Ёзғувчига мактуб

ПАЖАЛИСКА

Каминани йўқлаб онда-сонда бўлса-да, мактуб келиб турадур. Телевидение идорасидаги муҳтарам муҳаррирларнинг илтифоти ва ҳиммати ила ўзбек тилига доир мумаммолар хусусида берилмиш бир кўрсатувда иштирок этиб эдим. Не бахтки, бул суҳбат томошабин ўртоққа маъқул тушиб, у зоти муҳтарамнинг кичкинагина мактубига арзибмиз. Ижозатлари ила мазкурни эътиборларига ҳавола этсам.

Биринчи мактуб будир:

«Ҳўрматли окахонла, бугун байрам баҳонасида беш-олти оғайни кампания бўлиб балдет қилиб ўтирувдук. Узбек-

ский тил ҳақидаги передачани кўрдук. Ништяк гапларни этдийла. Нў, бир братан гапирганда қулоққа лапша осди. Ваабше қойил эмасмиза унга. Ҳозир ўзбек тили государственний тилга полний ўтган-ку? Ҳаммамиза чистий ўзбекча гаплашишимиза керакми, абезательний керак. Ман бунақа болтунларни савсем ёқтирмийман. Ўша болтун братан «трамвайга ўтирдук», дейди. Бизани предкаларимиза «трамвай» дейишмаган, ўзбекчасига «кўнка» дейишган. Ўзбекчани чересчур яхши билмасанг, нима қиласан гапириб, одамларни настроениясини бузиб. Пачти ҳаммамиза шу мнениядамиза. Ҳаммамиза патриот бўлишимиза керак. Если ҳаммамиза все как один чистий ўзбеча гапиришга ўтмасак, минг старатса қилайлук, ҳамма ишимиза капейка бўлиб қолади. Ман ўзбек тилига тўст этдим. Ҳамма ўзбек тили учун бир рядда бўлиши керак, орада биттаям места свободна қолмасин, дедим. Ҳамма до дна ичди. Силаям бизани паддержка қиласила, деб подписимни қўйдим. Ман Красний мост кварталидаги домда тураман. «Раджи золотой» десайла, ҳамма точна кўрсатиб беради. Оқ брюк билан позалоченний очки тақиб юраман. Билагимда циганкалардан олган браслетим ҳам бор. Бошпурт бўйича Ражабтилла Каримтиллаевичман. Гапимни яна битта добавкаси бор: сила билан отделна ўтириб, отдуши гаплашмоқчиман. Согласна бўласила, силага неудобна бўлмайди, деган мнениядаман. О, кейми?»

Дилни ўртаб юборгувчи бу мактубга жавобимиз тайин:

– Нима ҳам дердик, пажалиска деймиз-да...

Иккинчи мактуб будир:

Ҳўрматли окахон, почерким чў-та сизга знакомий бўлса керак. Олдин ҳам сизга ёзганман. Ман ҳар куни телевизорда астрологический прогнозни эшитаман. Чў-та чистий ўзбекча прогнозлар бўлмайди. Короче, мандаям астрологический даннийлар бор. Биотокларим бор. Буни Топорик-

дан сўрасангиз, у точна подвердит этади. Унинг настояший оти Болтавой. Биза культурний қилиб, Топорик деймиза. Шу Топорик бошқалар билан ичса, икки бутилкага ҳам кайфи ошмайди. Мен билан четвертак ичса ҳам балдет қилиб қолади. Биотокларим мошний-да! Короче, янги йилни встречат қилиб ўтирибмиза. Ҳамма эртага қанақа случайлар бўлиши мумкин деб башкасини қотириб ўтиради. Ўзбек окахонларга чистий ўзбеча прогнозлар керак. Шу прогнозни айтишга ўзим старатса қилмасам, бошқа патриотлар йўққа ўхшийди.

Энди, мана, отдихдан кейин понеделник бошланадими? Мучали ит бўлган братанлар учун бу оғир кун считатся қилади. Чунки понеделникда хўжайинлар собачий настроенияда бўлишади. По этому ишга заранее бориш керак. Тўғри, иш бўри эмас, ўрмонга қочиб кетмайди, но зато начальник звер, деган пословица бор. Понеделникда магнитний буря бўлмайди. Бошингиз оғриса, дори-пори ичманг. Пешингача ишга сквозь пальца қаранг. Икки кунлик отдихдан кейин сразу ишга киришиш дурной привичка бўлади. Обедгача у ёқ бу ёқдан балтат қилиб, обетда бирон молодойни супермаркетга чиқаринг. Пивоми, виноми топиб келсин. Понеделникда водка ичманг. Водка желудкага оғирлик қилади. Желдукасида язваси бор братанлар азгина спирт ичиб юбора қолсин. Понеделникда хўжайинларнинг заседанияси кўп бўлади. Шунинг учун обеддан кейин ҳам ишламанг. Кечқурун пивнушкада закускасиз юзта-юзта қилиб, по домам кетиш керак. А то хотинлар терингизни шилиб, сосиска қилади.

Вторник куни деловой партнерлар билан встречани обеддан бир соат олдин назначит қилиш керак. Шунда иш ҳам битади, обед пули ҳам ёнга қолади. Обедгача бўлган встречада ишнинг ярмини договоритса қилиб, қолган половинасини кечга ўтказсангиз, ужин ҳам эконом бўлади. Ужинда шампан ичманг, желудканинг кислотасини ошириб юборади. Агар деловой партнернинг кармони битий бўлса, до победного конца коньяк ичаверинг. Язвангиз

бўлса ҳам қўрқманг, «текин коньяк организмни чистий қилади», деган пословица бор.

Среда куни қизлар билан свидание назначит қилишга удобно бўлади. Свиданияни обеддан кейинга назначит қилинг. Қиз ақлли бўлса, ужингача уйига кетади. Шунда ортиқча расход бўлмайди.

Четверг куни осторожнароқ бўласиз. Сизни обедгача неудача кутади. Обеддан кейин эса ишингиз ништяк бўлади. Агар четверг куни ишингиз ништяк бўлолмаса, пятницада начеку туринг. Сиз шу куни добрий одамлар билан столкнутся этасиз.

Суббота, виходний кунлари ишга борилмайди. Деловой партнерлар билан ҳам учрашмайсиз. Менинг прогнозимни мазза қилиб эшитиб, отдихат қилинг. Прогнозимнинг давомини кейин яна отправит қиламан.

Изоҳ: Ажабки, бошқа мактуб олмадик. Узунқулоқ гапларга қараганда, дўстимиз Ражабтилла, яъни Раджи Золотой энди мистер «Раджи Голд» имзоси билан чистий инглиз тилида японияликлар учун «прогнозлар» ёзаётган эмишлар. Омадларини берсин.

АШУЛА БОЗОРИ ҚАЙДА?

Бўрининг бир юмалаб қўзичоққа айланганига инонасиз, тунда уйқуга берилмиш баққолнинг тонгда ёзғувчи келбатида уйғонмоғига нечун ишонмайсиз, садағанг кетай? Тушимга Жулқунбой ҳазратлари кирсалар, айб кимда бўлур? Баққолликдан топгон-тутғоним «тирикчилик» аталмиш шалоқ аробани юрғизиб турғон эрди. Субҳи козибда уйғониб, ёзғувчиликни касб этарман, деб ўйламағон ҳам эрдим. Гапнинг пўскалласи шулки, аковси жонидан, бир туш кўрдим, тушимда бозорда ўтирғон эмишман. Ул зот келдилар-да: «Мен – Жулқунбойман», – дедилар. «Ассалому

алайкум, тоғажон!» – деб юбормайманми! Ул зот дедиларки: «Тўғри айтдинг, агар бирозғина ўгайлиғим эътиборга олинмаса, мен сенга ўн олтинчи ёки ўн еттинчи бўғинларда тоға бўлурман. Сенинг томирингда, бола пақир, ёзғувчиларнинг қони оқадур, билиб қўй. Бу қонни бекорга исроф қилма. Оч, оғзингни!» Мен оғзигинамни очдум, Жулқунбой тоғам тупурдилар. Уйғонсамки, нақ ёзғувчининг ўзгинасиман. Аммо нимани ёзаман? Сизга ёлғон, эгасиға чин, ўзбак ёзувидаги ҳарфларнинг ярмидан кўпроғини билурман. Пирингдан акағинанг айлансун, ёзғувчи бўлишга шу етарлидир-а, лаббай?

Шаклу шамойил масъаласида бошқалардан камчилиғимиз йўқ. Онам раҳматли қад-қоматимга қараб, «Сендан бир балогина чиқиши аниқ», – дердилар. Бўйим Вали қизиқ, эним Шукрулло масхарага яқин. Шуларга қараб каминага кийим бичаверадилар. Ёшимни асти сўраманг. Бошпуртдағиси ғирт ёлғон. Пенсага вохли чиқғайман, деб ёздирганман. Отам раҳматлининг айтишларича, Толиб бедарвозанинг қисир сигирини трамвай уриб кетган йили туғилгон эканман. Ойма-ойига ҳисоблаганда, ўттиз иккинчи апрелга тўғри келаров...

Қўшнимиз Абдумалик аканинг ўғли у-бу ёзиб юради, дегонлари қулоғимга чалинувди. Шу боланинг бўйи бекорга узунмасдиров, деб маслаҳатга чиқувдим, барака топгур, «билган ҳарфларингиз бирлан дунёни забт этарга қодирсиз», – деди. Ана! Худойим менга бериб қўйган экан-ку, илмимни хор қилиб юрган эканман-да. «Бўйларингга аканг қарағай, нимани ёзай?» – деб сўровдим, «Ашула бозоридан рипортаж ёзинг», – деди. «Рипортажинг недир, оковси?» – дедим. «Ашула бозорини узунасига ҳам, кўндалангига ҳам кезиб чиқиб, мақтовини келиштирасиз», – деди. «Ҳалолидан бўлсин, рипортажинггнинг ҳақига уч-тўрт кило гўшт берадими?» – дедим. «Мақсад гўшт бўлса, ашула ёза қолинг. Ҳозир ашуланинг бозори чаққон» – деди. «Маслаҳатинг дуруст бўлди. Мендай одамга битта рипортаж чикора?

Ашуланинг пулига гўшт олсам, рипортажникига пиёз-миёз оларман. Энди...ўзингдан қолар гап йўқ, исмимни биласан, жаранги тайинсизроқ. Бошқа исм қўя қоламизми?» – дедим. «Ёзғувчилар таҳаллус қўядилар, сиз энди «Жўрж» бўласиз», – деди. «Жўржинг нимаси, мен немисманми?» – дедим. «Жўрж» немисча эмас, «**Ж**улқунбойнинг **Ў**гай **Р**амақижон **Ж**ияни» дегани», – деди. Буниси менга маъқул бўлди. Баққоллик дўконини ёпиб, ёзғувчилик супермаркетини очдим-у, рипортаж ёзмоққа белни маҳкам боғлаб, «Ашула бозори қайда? Эшак аробани ҳайда!» деб йўлга тушдим.

Ашула бозори бизларнинг бозордан бошқачароқ эркон. Биз бозоримизда сара мева, сара молларни сотамиз. Худойим лақма харидорларни йўлиқтурса, пачоқларини аралаштириб юбормаган – номард. Алдов бўлмаса, бозор – бозорми?! Ашула бозорда-чи, ҳа, болагинангдан айланай, менинг пойи қадамим ёқибдими, нуқул ғўру думбуллар йиғилибди-я! Аммо дабдаба катта:

Келди ғойибдан бир садо:

«Ашула бозорига марҳабо!»

Овозларингдан акагинанг айлансин, бунда битта ҳам пачоқ ашулачи йўқ бўлса-чи! Биттаси Қуёшу, биттаси Зуҳро! Простойлари йўқ ҳисоб. Дилбузорга чиққанда тузук қарамағон эрканман, бир бачо тушмагур саҳнада қора марожний ялаяптими десам, ёнимдаги уккикўз дакки берди-ки, қўлидаги марожний эмас, микрофун. Фаҳмим етгани шу бўлдики, бу бачолар микрофунни қўлдан қўймас эрканлар. Ўйладимки, чақалоқ эрканларида киндиклари кесилгану, тўғри ўша микрофунга уланган дир. Уларнинг шиорларига беш кетдум: «Жон кетса кетсун, микрофун кетмасун!»

Ана тамоша-ю мана тамоша! Бўйгунангдан аканг қарағай айлансун, дейман. Йигит бўлса шунчалик бўлар. Турган жойидан жилмайди-ю, омма орқа томонидаги юмшақ ерини елпуғучдай ўйнатаверади. Отам замонидаги майда қадамлар ҳам бунчалар майин-майиз бўлмаганов.

Юришларига ҳам беш кетдум деяйин, десам, юра қолмаса. Хомкаллам айтдики, бу бачолар юрмайдургон сўртидан, саҳнага чиққану, панжаларидан тахтага михлангон. Йўғ-а, хомкаллам алдабди. Маладес-е, михланмагон эркон! Юриб-юриб чиқиб кетди. Сўнгида бир париваш чиқди-ки, кўйлагининг ярмини хаптобус эшиги қисиб, йиртилиб қолганов дедим. Ажабтовурким, нозик жойларига ҳушим кетуб, ашуласи қулоғимга кирмади. Омма чирмандакашига рашким кетди. Кўп қаради ғаркўз. Агар билла кетса, бир нарса бўларов дейман. Паривашлардан яна бириси шим кийиб чиқди-ю, кўнглим алағда бўлиб кетди. Куфрингдан кетай! Шим деганнинг болдирни таранг тортиб тургони майли, қалдирғочнинг қанотидай қайрилиб тургон лозимчасининг кўрингони ҳам майли, омма париваш деганларининг киндигига кўзим тушмаганига кўп йиллар бўлдиёв...

Дунёдаги куйганларнинг бариси шу ашула бозорида экан. Бириси «Кетаман», деб куйдиради, бириси «Тегаман!» деб қўрқитади, яна бириси «новвот чой қилиб бераман ичсангиз, тиззамдан жой бераман келсангиз», – деб нолиш қилсами! О, шўргинонг қурғур, тиззага ўлтурадурғон хушторининг совуғи ошуб кетган эканми, новвот чой қилиб, аввал иситиб олса. Шолим беданавоз дердики, «бедананинг эркаги сайрайди!» Ашула бозорига беш кетдим, эркак-мода аралаш сайрайверар экан.

Кўтара савдоси қайда-ю, чакана савдо қайда бўларкин, деб бошимни қашиб турганидим, кимошди савдо бошланиб кетди:

Хаёлимни олди сўлим,
Эшакка урдим тўқим,
Қўшним сўйибди сўқим,
Таралла бедод ялла.

Ана бозору, мана бозор! Ким ошмади, ким тошмади. Ким улоқни олди. Ким пулни чўнтакка солди. Вей, Жулкунбой ўгай тоғам оғзимга бекор тупурмагандир, деб

мен ҳам битта ашулани тўқиб юбормайманми, бозорга солмайманми?

Ачом-ачом қиласиз,
Офати жон суясиз.
Бемаза қовун уруғини
Энди пачўм қиласиз?

Ана савдо-ю, мана савдо! Бир шоирнинг рипортажини эшитгандай бўлувдим. Нима эди? Ҳа: «Ашулани сақлабон нетгумдир охир, бозорга чиқориб сотгумдир охир!» Йигирма уч йил баққолликда юруб, бунчалик савдо қилмовдим. Илҳомим жўшуб кетуб: «Ошқозонга ош керак, ашула ёзишга бош керак!» – деб юбормайманми! Ана қарсак, ана дабдаба! Абдумалик аканинг ўғли билиб айтибди, билгон ўн бешта ҳарфим билан шунча мартабага етибман, ҳамма ҳарфларни билсамми!.. Дунёни олмоғим тўғрига ўхшаброқ турибди, кўзгинангдан аканг қарағай!

Бугунча етар дейманов. Ҳозирча ашула бозоридан олгоним рипортаж шугинадир. Газнитдан оладиргоним пулгинадир. Ашулага етмайдиргони – тузгинадир.

Айтиб турғувчи: **ЖЎРЖ**

ЖЎРЖ тоғанинг бисотидаги ўн беш ҳарфни ўттиз иккига айлантириб, оққа кўчирувчи

Абдумалик ўғли Тоҳир

МАЛАДЕС ҚИЗЛАР

Фельетон ёки ҳажв деб ўйламанг, мазкур баён ўзини Жулқунбойнинг ўртанча жияни деб ҳисобловчи, ёзғувчиликка ҳавасманд қўшним билан каминанинг чойхонадаги кундалик гийбатларидан бир шингил холос.

Ҳой, болангдан айланай, ман на дейман-у, қўбизим на дейди? Раҳматли отанг Абдумалик ака бунақа эмасди, мў-

минғирлайсан, «қизлар бунақа» тойвойлайсан. Ҳамма даъволаринг бекор, ўзбек-часига айтганда «капейка»! Ёшларимиз меравой, қизлари-миз маладес – шундан бошқа гап йўқ! Айбнинг додахўжаси ўзингда. Кеча чойхонада Солининг носидан отиб олгандан кейин нима дединг? «Уятсиз қизлар калта юбка кийяпти», дедингми? Аслида, қизлар эмас, ўзинг уятсизсан. Ёшинг олтмишдан ошиб, сочингда битта ҳам қора тола қолмаган бўлсаю, яна қизларнинг юбкасига тикиласанми, кўзгинанг тешилмагур! Бунақа юриш сенга эмас, бўйдоқ йигитларга аталганига ақлгинанг етмайдими, галварс! Калта кўйлак кийган қизларни кўрмаган йигит никоҳ кечаси талваса-га тушиб қолмасин, унгача кўзлари пишиб турсин, деган яхши ниятда сонларини кўрсатиб юришади.

Сен минғирласанг минғирлайвер, аммо мен маладес қизларимизга беш кетаман. Бизнинг қизлар ҳамма томон-дан маладес. Ғалвирда қайнатма шўрва пишириб беради-ган қизларга қойил қолиш керакми ёки йўқ? Шундай қизни келин қилган хонадон магазиндан туз сотиб олиш ташви-шидан бутунлай қутулади-ю, пешоналарининг шўрига бодринг тузлаб юраверади. Бозор иқтисоди деган замонда шунақа келинларнинг бозори чаққон бўлади. Узун кўйлак киядиган қизларнинг сепига ўнта кўйлак учун камида ўт-тиз қулоч мато сотиб оласанми? Калта кўйлакка бир қулоч олсанг, ўттизта кўйлакка етадими? Агар битта шим олиб берсанг, пенсага чиққунича кияди. Қойил қолиш керак, тиззалари-ю думба томонлари шилиниб, титилиб кетгуни-ча кияверади. Шим тор келиб қолмасин, деб коматини пен-сага чиққунича бир хилда сақлайди. Кенг кўйлак киядиган-ларни қара-чи, битта тукқанидан кейин семириб, эрининг қучоғига сиғмай қолади.

Ҳой довдир, сен билиб-билмай вайсайвермагин. Кин-дигини очиб кўйган бўлса нима қилибди? Бор эканки, кўз-кўз қилиб қўйибди, йўқ бўлса нимани кўрсатарди?

Димоққинангга қурт тушгур, гапиришдан олдин ўйл
керак. Маладес қизларимиз бир иш қиладиган бўлсал
ўйлаб, фойдаси бўлсагина қиладилар. Сен киндиклари
очиб юришларини гапираверсан, гапираверасан, «шамо
лаб қолишади, бепушт бўлиб қолишади, фарзанд доғид
ўтишади», деб хавотирланасан-а! Бу ёқда муҳимроқ маса
ла турибди. Сен мендан «Нега киндикларини очиб юриша
ди?» деб сўрагин, мен сабабини тушунтириб берай. Сўра
дингми? Энди эшит: бола онанинг қорнида қандай овқат
ланади? Шу киндик орқалими? Ҳа, тузук, ҳеч бўлмаса
шуни билар экансан. Маладес қизларимиз ҳам билишади.
Нодон йигитлар эса билишмаса керак. Шулардан биттаси
қизлардан «онангнинг қорнида қандай тирикчилик қилган
сан?» деб сўраб қолса, узун кўйлакли қиз бечора нима қил
син, кўчанинг ўртасида этагини кўтариб кўрсатсинми? Шу
саволни куёв бола тўй пайтида сўраб қолсами? Келинни
сийинтирадиган янгалар шу нозик масалани ўйлашмаяпти.
Келин бола тўйгача кўчада қандай юрган бўлса, тўйда ҳам
киндигини очиб ўтириш шарт. Ақлли одам нозик саволга
нозик имо билан жавоб қилиши керак.

Вой, дардингни олай! «Қизларнинг қулоғига гап кир
йди» дейсанми? Худо маладес қизларнинг қулоғини гап
лиши учун яратганми? Қўйсанг-чи, бунақа тузсиз га
пдан кўнглим айнийдиган бўлиб қолибди. Маладес киз
ининг қулоғи гап учун эмас, тилла-ю жавоҳир зираклар
ўз-кўз қилиб тақиб юриш учун яратилган. Сен мард
ин-у, маладес қизларга тан бергин. Олдинги хотинлар
росат етишмасди. Эри эриб кетиб икки-уч жуфт зирак
берса, бир ҳафта биттасини, иккинчи ҳафта бошкаси
иб юрарди. Маладес қизларимиз қулоқларининг уч
риданештириб олишдими? Бирданига тўрт жуфт
тақиб юришса ёмонми? Зираги беш жуфт бўлса, ота
зихонами? Минг марта қойилман, буринни тешиб,
ришибди-ку! Танти бўлсанг, олиб беравер, ўн жуфт
ракка ҳам жой топишади. Лабга тақиш

бетга тақса ҳам бўлади. Яна тили ҳам бор. «Тилга зирак тақиб бўлмайди», дейсанми? Овқат ея олмайдими? Йигитлигингда от минган эдинг-ку! Ем беришдан олдин отнинг оғзидан сувлиғини олиб қўярмидинг. Маладес қизлар ҳам тилларидан зиракларини олиб қўйиб, маишатларини қилаверадилар-да. Яна... айтсаммикин-айтмасаммикин... Хуллас, бир-икки йилда маммаларини очиб юриш урф бўлса, ана унга ҳам балдоқ тақиш мумкин. Балдоқли мамма! Қари бўлсанг ҳам майли, бир тасаввур қилиб кўр-чи, этларинг жимирлашиб кетдими? Нима дединг, қайтар-чи? «Гап у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетади» дейсанми? Ҳеч ундай эмас. Гап дегани маладес қизларнинг иккала қулоғидан кириб оғзидан чиқади. Шунинг учун ҳам гапга чечан бўлиб кетишяпти-да. Сен билан мен ёшлигимизда қизларга гап отсак нима бўларди, улар уялиб ерга қарашарди, сен билан мен эсам кўкракни кериб тураверардик. Маладес қизларга гап отган йигитларга қарагин. Битта гапиради-ю, мингта жавобдан гангиб, сичқоннинг инини минг тангага ижарага олиб қочворади. Менга битта олим одам айтди, маладес қизларимиз тил хазинамизни ҳам бойитиб ташлашибди. Гап отган йигитларга қараб «Ў ҳариф, қулоққа нега лағмон освотсан, духинг етадими ўзи!» дейишларининг ўзиёқ бебаҳо экан. «Ҳариф»нинг ўрнига «козёл», «тўнка» «чучмек»... дейишса, бойлик устига бойлик-да! Эртага биттаси ўша «козёл»га, иккинчиси «чучмек»ка эрга тегса, у ёғини тўйдан кейин келишиб олаверишади. Мана шунақа қизлар келин бўлганида гап гапирган қайнонасини иягидан илгакка осиб қўя қолади. Бу ҳам кони фойда! Келинига кам гапирадиган қайнонанинг умри узоқ бўлишини дўхтирлар айтишган. Хўп, битта даъвоингга қўшилай: уларга гапириш керак, улар катталарнинг гапларини қулоққа олишлари шарт. Лекин бунинг учун Худодан сўрашимиз зарур, маладес қизларимизнинг пешонасигами ёки бўшроқ бирон еригами яна битта қулоқ ишлаб берсин.

Юзларига упа чаплашларини айтяпсанми? Буни гапирмасанг ҳам бўларди. Бу ҳам сиёсий, ҳам халқаро масала. Фарангистондами ёки Хитойдами ишлаб чиқарилаётган сифатсиз упалар-у лаббўёқларни бизнинг маладес қизлар сотиб олиб чаплашмаса ким сотиб олади? У ёқдаги фабрикларни тўхтаб қолса, ишсиз кўпайса, бизга иснод эмасми? Уларнинг олдида уялиб қолмаслигимиз учун бўёқларни икки ҳисса кўпайтириб чаплаш керак. Нима дейсан? Ҳа... тўғри айтасан, шунақа чатоқ томони ҳам бор... Кечқурун афтидаги бўёқларни ювиб ташласа, арвоҳбашарани кўрган эр кўркувдан жинни бўлиб қолиши ҳам мумкин. Шунинг учун бўянадиган қиз-жувонларнинг юзларини ювишни тақиқлайдиган қонун қабул қилиш керак. Яна нима деяпсан? Қўй, энди бу ёғига ўтма. Эр жонивор хотинининг юзидан ўпмаса ўпмабди. Озгина қийналади-ю, кейин кўникиб кетади. Нима? Э, йўқ, «хотинни юзидан ўпмасин», деган қонун чиқариб бўлмайди. Орада шайтон бор, қонунни бузиб қўйса, эр балога қолади. Бу ихтиёрий масала!

Маладес қизларнинг чекишларига осилаверма, сен бола! Оврупода чекишга қарши кураш кучайиб, ҳамма чекишни ташлаётганда сигарет саноати нима қилсин? Тарозининг бир палласи бўшаса, иккинчи палласи босиб туради. Шунақа бўлгандан кейин чекадиган қизларга балли, деявергин.

Кўзларингга беш кетдим! Маладес қизларнинг билагидаги аждар суратини ҳам кўрибсанда, а? Ваққос ака пошистни инига кирғизвориб, урушдан қайтганида бармоқларидаги «Ваня» деган сўзни ҳам биринчи бўлиб ўзинг ўқиган эдинг. Билагига аждар суратини солишса, маладес қизларимизни айблама. Бутун дунё қизлари билаги-ю бошқа жойларига аждар суратини солиб юрганида, бизникилар қурбақаникини солдиришсинми? Шу масалага келганда эсинг пастлиги сезилиб қолади. Ўйлаб қарагин: бир билагига аждар, иккинчисига бўғма илон суратини туширган қизни тўхтатиб, гап отишга юраги бетлайдиган ўғил бола

борми биз томонларда? Яна ўйлагин: келинсаломдан кейин маладес келинимиз қўлига супурги олганида билаклари очилиб, қайнонанинг кўзлари аждар суратига тушиб қолса... Супургини келинпошшанинг қўлларидан олиб, хизмат қилишни бошлаб юборганини қайнонанинг ўзи ҳам сезмай қолар? Билагидаги аждар ўт пуркаб турганда қайси эр хотинига бир нима дейишга журъат этади? Билакда аждар борми, демак, оилада қайнона-келин жанжали йўқ, эр-хотин машмашаси йўқ. Оиланинг хотиржамлиги учун яна нима керак? Менга қолса «Ҳамма хотинларнинг билагида аждар сурати бўлсин», деб қонун чиқариб қўярдим. Тўхта, сен ҳовлиқма, кампирингнинг бужмайган билагига юзта аждарнинг суратини туширсанг ҳам, энди фойдаси йўқ. Вақт ўтган...

Йигит билан қизнинг куппа-кундузи, ҳамманинг кўз олдида ачомлашиб юришларидан ғашинг келдими? Қариганингда яхши билан ёмоннинг фарқига боролмай қолибсан. Қоронғида, пана-панада висир-висир қилиб ўтиргандан кўра, шундай юргани минг марта яхши-ку! Эҳтимол, кўчада бironта таниши ёки қўшниси кўриб қолар. Қувониб кетганидан қизнинг уйига суюнчига югурар. «Қизингиз суқсурдек йигитни бўйнидан боғлаб, кўчада ит етаклагандек етаклаб юрибди», деса отасининг қанчалик фахрланишини ҳисобга олмайсанми?

Сочларини бўяшларини умуман тилга олма. Эрнинг шуҳрати нима билан ошади? Кўп хотин олиш билан. Кимнинг хотини кўп бўлса, ўшанинг чойхонадаги мартабаси ҳам баланд. Ҳозирги йигитлар битта хотинга қаноат қилишяптими? Унда обрў, шон-шуҳрат нима бўлади? «Эрни эр қиладиган ҳам, ер қиладиган ҳам хотинми?» Эрга тегаётган қиз соч бўяшни ўрнига қўйса, бас, куёв боланинг бахти чопибди, деявер. Бунақа хотин бир ҳафта давомида коп-қора сочда юрадими? Иккинчи ҳафта қарасанг, бахти чопган эр сариқ сочли жонон билан кетяпти. Кейинги ойда

қизил сочли. Ия, бу лочиннинг учта хотини бор экан, деб ўйлаб тан берасанми?

Сенинг бир янгиликдан хабаринг йўқ. Агар болалигингда жуғрофия ўқиган бўлсанг, ер юзида Африқо деган қитъа борлигини биларсан. Худо қора-қура бандаларининг ҳаммасини шу ёққа ташлаган. Осмондан ерга тушаётганида ярмидан кўпининг кийими булутларга илашиб қолгани учун ерга яланғоч тушиб, шундайлигича қолган. Оврупода гўзаллар кўриги бўлишини эшитгандирсан. Ўша Африқода яланғочларнинг дунё кўриги бўлди. Бизнинг маладес қизлардан иккитаси ҳам бориб қолган экан. Уларнинг юриш-туришини кўриб, яланғочларнинг ҳаммаси уятдан қочиб қолишибди. Бунга ҳам қойил эмасмисан? Ҳа, қариганингда ичи қора бир махлуққа айланибсан.

«Ўзинг ҳам қизларга кўп қарайдиган бўлиб қоляпсан», дедингми? Ҳа, қарайман-да. Лекин сенга ўхшаб суқланиб тикилмайман. Менинг қарашим – илмий қараш. Биласанми, Худо одамни тупроқдан яратган-а? Хотинларни-чи, нимадан яратган? Билмасанг, билиб ол: хотинларни эрларнинг чап қовурғасидан ясаган. Ишонмасанг, кўкрагингни очиб чап қовурғангни сана, битта кам бўлмаса башарамга тупур! Маладес қизларга қарашимнинг сабаби ҳам шунда: «буларнинг қайси бири менинг қовурғамдан яралган экан?» деб қарайман. Худога шукур, буларнинг орасида менинг қовурғамдан яралгани йўқ. Воҳ! Бу гапинг тентакона бўлди-ку! Қайтар-чи! «Бу қизлар одамнинг эмас, бирон уятсиз ёввойи махлуқнинг қовурғасидан бўлган» дедингми, а? Бу гапни менга айтдинг, бошқа ерда лақиллаб юрма-я! Ёввойи махлуқлар устингдан Худога арз қилса, балога қоласан.

Кел, қўй, бугун иккаламиз ҳам жуда-а айнидик. Гапдан кўра, атрофга маза қилиб қарайлик, кўзларимиз завқ олсин. Ана, анави қизни кўряпсанми... фақат киндигига қарама, гуноҳга ботасан. Нега кўзингни юмиб олдинг, дунёнинг лаззатини билмайдиган ғирт аҳмоқ экансан-ку, а!

ЖЎРЖ тоғамизнинг ҳангомаларига бир сўз қўшишга ҳам, олиб ташлашга ҳам ҳақимиз йўқ. Нима деган бўлсалар, қоғозга беками-кўст тушди. Лаънат тошини отмоқликни истаган қизлар ЖЎРЖ тоғамизни бораверишда ўнг томондаги чойхонанинг бир оёғи синган сўрисидан топадилар. Ҳангомага жиндеккина изоҳ лозимга ўхшаб қолди: Ўрислардаги «Маладес» сўзи бизда «мард»ни англатади, ўзбекчасига «ўғил бола» ёки «эр йигит» дегани. Чойхонадаги ҳангомани айнан қоғозга туширганимиз сабабли «маладес қиз»ни ҳам ўзича олавердик, деб имзо чекавердим: Т.М.

ИНТЕРНАСИОНАЛ ЁЗУВЧИ

Вой, вой, бўйгинангдан айланайин, Абдумалик аканинг ўғли! Ағимдан туртиб, бағимдан туртиб, ахийри ёзғувчиликка ҳам ўргатдинг-а! Кўринмай қолдийиз, қай гўрларда санқиб юрибсиз, дийсанми? Омма сан бола бағоят золим экансан. Бир сўз ёзсам, «ўхшамабди», дийсан. Ўхшаганини ёзсам, «Тошканча гапирворибсиз, адабийчасига бўлсин», дийсан. Ҳай, шу найнов боладан бошқа устоз қуриб кетибдими, дедим. Ўйлаб қарасам, ўзимнинг домимда бир эмас, иккита теппа-текин, устоз бўлганда ҳам устозларнинг хўрози бор экан. Кулма, санам текин устозсан-у, омма хўрроз эмассан. Ёзганларимни ўқиб, курк бўғон товуққа ўхшаб, ҳурпайиб оласан, бошингни қанотинг остига яширасан. Мани сира-сира тан олгинг кемайди.

Домимдаги текин устозларнинг ман билан ишлари йўқ. Ҳа-да! Ичинг пишмасин, уларнинг кимлигини айтаман, эшит: бири «радиё» отлиқ шохли қутичаю, иккинчиси дилбизор. Хўп, сен айтганча бўлақолсин – телевизор! Энди бу ёғига гапимни бўлмай эшит:

Бир ой кўчага чиқмай алардин сўз ўргандим. Билдимки, сани талабларинг ўзинг тўқиган чепуха экан. Охирги учрашганимизда «оқшомда юлдузлар чарақлар эди», деб

ёзсам, мани калламни оғритдинг. «Оқшом шом қоронғусидан олдинроқ бўлади, юлдузлар хуфтонга яқин кўринади», деганинг эсингдами? Ўша куни уйқум қочиб радиёнинг қулоғини бурагандим, барака топкур, бир йигит манга «хайрли оқшом» тилади. Соатга қарасам, салкам ўн икки. Радиё бир нима билмаса гапирмийди. Ярим кечада оқшом бўлишини улар санданам яхшироқ билар дийман, а? Уйқучилигингдан хабарим бор. Телпон қилиб, би-ир авра-астарингни ағдармоқчийдим, отангни арвойини ҳурмат қилдим.

Сан, бола пақир, нуқул «зўр ёзғувчи бўламан десангиз, тошканча ёзманг, тошканча гапирманг, «вотти-вотти»нгизни йиғиштиринг, адабийчасига бўлсин», деяверасан. Ўзинг ҳеч дилбизор кўрасанми? Аччиқ ичакдай чўзиладиган киноларни кўрмийсан шекилли? Мексиканими ёки карисларними киносини кўрсанг, манга бунақа дурной даъволар қилмасдинг.

Ман мазза қилиб кўраман. Мана, охиргиси: карисларнинг подшоси «Қорним оғривотти», деса вазири «Ҳозир вазири аъзам келобти», деб овутди. Табиб келиб: «Ҳоким тўра, ман сиза дору олиб келуттим», деди. Ўшанда лашкарбошиси аскарига «Ҳой, аққа-баққа қараб турларинг, битта пашша учиб ўтса, нақ яйиб талайман. Ҳой, анқайма, сен тозза ифлос экансан-ку!» деб сўкиб қолсами. Яхшиям ошнаси ёнида экан «Ёшулли, бизар бу нодона жазо беражақмиз», деб тинчитворди. Шунда билдимки, карисларнинг подшоси асли тошканли экан. Саройига бухороли, анжанли, хоразмли кетворган жигитларни тўплаб олганакан. Ҳозирги карисча мошинларни ашиларнинг бачалари жиғориб юрибдиёв, дедим. Аши подшонинг бир секритори бор эркон, қоғозни олиб: «Шуйтиб, тарихга не деб ёзурмиз? Қорин оғриғи бағоят тарихий аҳамиятга молик эрур», деб қолди. Энди ёзишга уннаганида подшонинг укаси кеп қолди. «Братан, не ўлди бу қорин жанварга, бовурларга телпон-милпон эттурмак керак», деди. Омма, бу бачанинг асли қаерлик эканини биломадим. «Братан» дейиши тош-

канчаю, бошқа сўзлари интернасионал. Кинога қараб ўлтуриб карис подшога ачиндум. Қўлимдан кеса, ўзимизнинг хоразмли қизни шартта юборардим. «Тиззамга ўтқазиб, новвот чой қилиб бераман», деб бир хиргойи бошласа, қорин оғриғи момент тўхтарди. Жа бўлмаса, ўзимизнинг Юлдуз бориб «Қоши қора, кўзи қисиқ қизгина», деб бир ишва қилиб берса, подшо жонивар ҳам ўрмалаб қолармиди...

Кариснинг киносидан кейин бир бонка қату ичувдим, Мексика киноси бошланиб қолди. Аслида, карисникидан кўра ўша Мексиканикини яхши кўраман. Қизларига қараб кўз тўяди-да! Ҳаммасининг кўйнаги тиззадан тепасида, киндиги очиқлари ҳам анчагина. Маммаларининг тепаси қозоқнинг хуржунидай осилиб туради. «Кўрмо бор, емо йўқ» дегани билан, кўрмонинг ўзи ҳам кўзга дармон бўлувради. Шунақа кинолардан кейин қоронғида пул санасам, юзталийни мингталийдан аниқ ажратаман. Хуллас, Мексикадаги бир хурилиқо жазманини «бир пиёла қаҳва ичинг», деб таклиф қилди. Сан буни хато девотсанми? Калта ўйлавотсан, сан бола. Ахир ҳозир савдогарларни қўли ҳамма ерларга етволтими? Риштонли бир бача Мексикага сопол пела олиб бориб сотган бўлса на дейсан? Ё бўмаса, ўша ҳурилиқонинг ўйнаши Тошканнинг манга ўхшаган крутой йигитларидан бўса-чи? Ман ўтган замонларда пойизга чиқсам, йўлхалтамга пела солволардим. Ўша йигит ҳам пела олиб бориб, кейин эсидан чиқиб қоғондир.

Америкача кино кўрвотувдим биттаси иккинчисига «Онангни Учқўрғондан кўрсатаман», деб дағдаға қиб қосами! Тошкан атрофида Оққўрғон борлигини биламан. Икки марта илик ёғи обориб сотганман. Ёғга нима аралаштирганим билан ишинг бўмасин. Оборганманми – оборганман, сотганманми – сотганман. Фойдага қоган пул ҳалолми-ҳаромми, ҳазм бўп кетган. Ман санга Оққўрғонни этвомман. Онасини Учқўрғондан кўрсатадигон бўғондан кейин манам ўйладим, ўша Учқўрғони Оққўрғон атрофидадир балки, лекин аниқ билмийман. Ҳозир Америкага бориб

ишлаётганлар орасида учқўрғонлик бачалар кўп бўса, битта маҳалласини «Учқўрғон» деб қўйгандир. Ашағлардаям шунақа маҳалла бўгани яхши-да. Америкалик даюслар онасини кўргиси келса, аққа-баққа изғимай тўғри Учқўрғонга келиб туроврарканлар. Агар Учқўрғон ёқмаса, ана, Каттақўрғон бор, Бозорқўрғон бор. Қанақа қўрғон бўлиши шартмас, главнийси – онасини кўрса бўлди-да! Тўғрими? Тўғри бўлса, оғзингни очиб ўтирмай, каллангни лиқиллатиб қўйсанг-чи!

Энди қоғониниям эшит: Гирмоннинг киносида биттаси «Ҳа, дўппи тор келиб қолдими?» деганига сан пачакилашма. Урушда нечта ўзбек соллот борган у ерга. Биласанми? Вобшем билмийсан! Зато ман точна биламан: ўша замонларда битта-яримтасининг дўпписи қолиб кетгани ҳам тўппа-тўғри. Эскириб, энди тор бўп қоғондир. Шунга ҳам аччиғинг чиғами, бачам?!

Туновинда бир мухбир бачага беш эмас, ўн кетвордим. Тўғри, олдинига нималар девотганини пачти тушунмадим. «Амириқода баланд бнолар кўп, унларда нсонлар яшайди», деди. «Бно»си нима-ю «нсон»и нима, деб кўп ўйладим. Охири топдим: баччағар «бино» демоқчи экан. «Нсон» – «инсон» экан. Сан уни сўковурма, тили чучукроқ бўлсаям, ақлига балли, деявур. Биласанми, ҳар бир сўздан биттадан, иккитадан ҳарф тушириб қолдирилса, қанча пойда бўлади? Ўзи кўп сўзларда ортиқча ҳарфлар бор-да. Бунисиниям тан олавур. Ўйлаб кўрсанг, ўша мухбир бача инсоф қипти. Янаям кўп ҳарфларни олиб ташаса бўларди. Мана, эшитиб кўргин: «Риқода ланд ноларда ўп сонлар яшийди». Хўш, бунга ким тушунмийди? Ким тушунмаса, ашининг битта винти камроқ бўлади.

Шунақа гаплар, оковси, сан энди манга устозлигингни даъво қима. Радиё-дилбузор устозлар барака топишсин, тилимнинг бойлигини меравой қилиб ошириб юборди. Энди нима ёзадиган бўсовуза ўзимиза биламиза. Бир устоз келутти, бошқаси кетутти. Чандон гап бизга ҳам бор,

акун. Қани энди мандай ёзғувчига бир нима де-чи, онангни **риқонинг ***ўрғонидан *ўрасан! Сан *апни *алта *ил-у, **ғозга *ўчириб, **ҳарирингга *ер. Ҳайме, бачам! *ундай *ўлсин.

Жўрж **ғангдан *енгга *оғиниб *алом.

Муҳтарам муҳаррир оғажон, қўшнимизнинг гапларини оҳанрабо тасмасига ёзиб олиб эдим. Кераксиз гаплар, деб юрганимда уйимга чиқавериб, ҳоли жонимга қўймади. Американинг Учқўрғонига бориб келганимдан кўра, шу гапларни қоғозга кўчириб, сизга тақдим этиш осонроқ кўриндиким, мен бу хизматни адо этдим. «Гапларимдаги битта ҳарфни ҳам ўзгартирмайсан», деб пўписа қилгани сабабли унинг ўзигагина хос бўлган имлога дахл қила олмадим, бунинг учун кечиргайсиз. Гирмондаги дўппингиз тор келиб қолмаган бўлса, мазкурни аслича нашр этарсиз. Ўлмаган қул, чиқмаган жондан умид дегандай, Жўрж тоғамизнинг дуолари ижобат бўлиб, балки икковимиз Мексика саёҳатига борсак, қора кўз гўзалнинг қўлидан бир пиёладан қаҳва ичиб келармиз. А, лаббай?

Мухлисингиз Тоҳир Малик

Изоҳ: Дарвоқе, кеча Жўрж тоғамиз каминага янги ҳангомаларини айтдилар. Иккиланиб турибман, сизларга тавсия этсаммикин ё бирон баҳона билан йўққа чиқарсаммикин?

ИККИ АФАНДИ

Ҳой, бола, сен кеча чойхонамизга кимларни бошлаб келдинг? «Бунлар ёзғувчи ошналарим, ҳатто ҳажв ҳам ёзурлар дедингми? Мен ҳажвчи деганда Жулқунбой тоғамни танир

эрдим. Уларинг ғалат-ку? Пойма-пой гапларидан, ҳингир-ҳингир кулишларидан оёғимнинг қитиқи келди-да, омма локигин, санинг ҳурматингни қилуб индамадим. Учта газнит бериб эрдилар, уйга бориб Хархаша холангга ўқутиб, ўзум эшитдум. Битта ҳажвини ўқуб тугатгач, Хархаша холанг «агар сиз ҳам шунақа ҳажвчи бўлсангиз, жавобимни беринг, бунақа валаки-саланггa хотун бўлишдан иснод қиламан», дегач, ўқушни бас қилдирдум. Кеча ўша ёзғувчи ошналарингга мени «ҳамкасбингиз» деб таништирганингда чорак қоп семирган эрдим. Кейин билсам, мени масхара қилғон эрконсан. Кечаси ухламай, сенга, яна ўша ёзғувчи ошналарингга бир гап айтмасам бўлмас деган аҳдга келдум. Малол олсанг ҳам айтаман. Эшитгин-у ошналарингга етказ. Хоҳласанг, газнитга ҳам бер. Пули ўзингга. Фақат айтганларимни тўғри кўчир, токи, гапларимни ўқиган ўқигувчи ҳажвиёт бобинда ночорлигимни юзимга солмай, маломат тошларини отмасунлар. Шунга ризо бўлсанг, бошладук. Қани, олға, бу майдонда кимлар жанг қилмаганлар, бизлар ҳам ҳажвиёт йўлида шаҳид бўлсак бўлибмиз-да. Лаббай?

Ҳай-ҳай-ҳай! Исму насабларидан айланайин: Эҳтимол, бирлари – Додахўжамикинлар, яна бирлари кимсан – Абоносирнинг шахсан ўзлари дейманов. Ҳай-ҳай, аканг қарағай, ларзон-ларзон юришларидан ўргилибла кетайин. Бунларнинг ҳажвиёт оламидаги камолотлари заб бир хилда бўлса-да, шаклу шамойиллари ўзга ва яна ўзгачадур. Бирлари бурунларининг остиға соч қўйғандурларким, уни қийинчилик билан бўлса-да, ул зоти муборакнинг ҳурматлари юзасиндин «мўйлаб» атамоқ ҳам мумкиндир. Таъкид жоизким, мазкур «мўйлаб» отлиғ тукларға икки масъул

вазифа юкланғондир. Яъниким, эркак саналмиш ул зотға ҳусн бериб турмоғи ва янаким, шўрпо ичулар дамда ҳар бири Оловуддиннинг ғорини эслатғувчи бурун катакларини иҳота қилмоқлук. Жағдаги соқолларға вазифа юкланмағондур, сабабким бу нодон соқоллар ҳар кишиники каби ташқариға ўсмай, билъакс, ичига қараб ўсадирким, Нордон кампирнинг кўзойнакларисиз уларни илғаш мумкин эмасдир. Яна шулким, ҳурматлу зотнинг муборак қоматлариға кўз тушмиш ҳар бир номаҳрам «Бу киши альпинистмиканлар» деб ўйламоғи тайиндур. Фарқ улки, альпинистларнинг қопчиқ-халталари орқада бўлғай, бу зотники эса олдиндадир ва ўзбак лисонинда «қорин» деб шарафланур. Яна бир буродаримизни таниб олмоқ ва узоқ вақт эслаб юрмоқлик учун муборак бошлариға назар ташлашлик кифоядур. Хоин бўлмиш сочлар бошни тарк этқонлариға кўп йиллар бўлғонким, ҳисобини ўзлари билғайлар. Ажабким, қочуб қутулишға улгуролмай қолғон орқадағи сочларни ўстуриб олдинни беркитиш услуби кейинчалик иш бермай қолғони туфайли, «Ҳарна фойда-да», деган мулоҳаза ила бош пашшаларға ижараға берилмиш эрди. Пашшадром қурмоқға азму қарор қилғон пашшаларға бу юмушни амалға оширмоқ мумкин бўлмади. Сабабки, бош ғоят силлиқ бўлганидан ва сирпаниш онида ушлаб, жон сақларға лойиқ бирон мўй қолмағанидан кўп пашшаларнинг оёқлари синибдур ва Моштабибнинг ташвишлариға ташвиш қўшилибдур. Шундайким, бу бош айни дамларда бўшким, эҳтимол, қўнғизларға ижараға берилур бўлса, улар бир нима қиларлар. Бу азиз буродаримизға соч хиёнат қилғон эса-да, соқол ғоят содиқдур. Юзнинг чиқмайдурғон ерларини ҳам эгаллаб олғондур. Соқол жонивор ҳар икки соатда қиртишланур ва ҳар икки соатда «ассалому алайкум» деб чиқиб турур. Агарчи қиртишланмаса, икки фожиали ҳол юз берур: бирламчи – бу «юз» деб аталмиш майдонда оғиз, бурун, кўз ва қош бўлган ёхуд бўлмағонлиғини аниқлаш мушкул бўлур,

иккиламчи ва энг муҳими, Додахўжа раис афандилари билан ўпишиб кўришар чоғларида у зотнинг қитиқларини келтириб қўймоқлари эҳтимоли бор.

Буродарларимизнинг юришлариға кўпда эътибор берилмасун, зотанким, қадам ташлашлари залворли бўлмаса-да, майда ҳам эмас, раққос йигитларникидан сал нарироқ, чапани йигитларникидан сал берироқдур.

Касблари ҳам бирдир – қаламкашдирлар (зинҳор «қаламқош» билан адаштирилмасун). Ўзларининг «афанди» жамоалари бўлғанлиғиндан фирқалардин наридирлар. Емоқлари ёғлиқ қўй гўштидин паловхонтўрадир, аммо ташлашлари ошиқ эмасдир. Агар сизни учратиб, «палов пиширишнинг устаси биздирмиз», десалар, иноним иштаҳа сақламангизким, улар дамлаган паловдан шавла ҳам уялиб юз кўрмас бўлиб кетадир. Додахўжа афандининг ошларини ўрусларнинг «Каша с рисом» деган таомлари ўрнида, (агар томоқдан ўтишга қурби етса) емоқ мумкиндир, аммо Абоносир афандини кўрмоқ истагида бўлсангиз, қоринни тўқлаб боринғким, бу зот чойга сув қайнатмоғ истагида олов ёқсалар, сувни ҳам тагига олдуруб, куйдириб юборадурлар.

Танишмоқни шу ўринда мухтасар қилиб, муддаоға ўтмоқ фурсати етди.

Эътиборингизни тортқандур, буродарларимизни танитишда «афанди» лафзини ишлатдук. Тенгри таолонинг марҳамати ила «Афанди» газнити чоп этила бошлағач, буродаларимиз ҳажвиёт соҳасинда ўзларинда улуғ рағбат сездилар ва бу майдонда от сурмоққа азму қарор этдилар. Аммоким, от тополмағанлари туфайлимикин, ош бўлмаса – атала, деганларидек, эшак мина қолдилар. Бундан кўнгуллари заррачада оғринмади. Бильакс, шукроналиқ келтуруб, бу хурсандчилиқ эвазиға тиланчига бермоқ учун етти тангадан атамишлар. Бу воқеаға кўп фурсат бўлган эса-да, аталмиш етти танга ҳали тиланчига етиб борғони йўқдур. Ҳамон у чўнтакдин бу чўнтакка сафар қилиб, ёруғ

жаҳонни кўрмоқдан безиллаб турадур эмиш. (Аллоҳ ул зиндонбанд тангаларға сабр бериб, чўнтакда шаҳид бўлмоқликдан асрасин.) Воқеан, эшакка етишганларидан қувончлари улдирким, катта бобо-тоғаларига қариндошлиги эҳтимоли бўлмиш Насриддинхўжа Афанди ҳам эшак миниб машҳурликға етганлари барчага маълумдур. Насриддинхўжа Афандимиздан бу замонавий афандиларимизнинг фарқлари шундаким, Насриддинхўжа афандимиз эшакни эл қатори тўғри минганлар. Буродар афандиларимизға эса қорин отлиқ ортиқча дахмаза халал бердими ёинким бошқа сабабми, ҳар нечук эшакка тескари ўтириб қолмиш эрконлар. Зотан, бу ҳам айб эмасдур, ҳажвиёт оламиға эшакка тескари ўтирғон ҳолатда кириб келмоқликнинг ўзи бир шарафдур ва бу ҳар бир кимсага насиб этмасдур. Агар кимдир биров бу ҳолатқа ажабланиб десаки: «Афандилар, нечун эшакка тескари миндингизлар?» жавоб олурким: «Э, нодон, сен кўрмайсанмики, биз атайин шундай ўлтирубмиз. Эшакнинг думи остини кана босған экан, савоб топайлиқ деб тозаламоқдамиз». Алҳол бу жавоб ўрунлидур ва баҳсға ҳожат қолдирмағай. Фақатким, Додахўжа раис афандимизға дум остидағи канани тозаламоқ шарафи насиб этса-да, Абоносир афандимизға қари эркак эшак дуч келғани сабаблидан думни кўтармоқ масъаласи кўндаланг бўлғондир ва кўп фурсатдан бери буродаримиз мазкурни ҳал этолмай ҳалакдурлар. Шу боисданмикин, газнитда камроқ кўринадурлар.

Эшакка тескари минуб ёзғанлари учунмикин, аларнинг ёзғанларини ўқуб тушунгунға қадар кишининг эси тескари бўлуб кетур. Киши «Ёзилғанларни ўқиғач, кулиб роҳат қиларман» деган умидда пулға газнит сотиб олиб буродарларимиз ижоди билан танишади-ю қаерда кулмоқлик лозимлиғини билолмай гаранг бўлиб юраверади. Киши оилали бўлса дуруст, афанди буродарларимизнинг ёзғанларини ўқиғач, хотинини чақириб: «Кел хотин, қитиқлаб юбора қол, бир ҳажв ўқидимки, кулмасам инсофдан бўлмас», де-

моғи тайин. «Пули куйған қалампир чайнабди», деганлари шу бўлса, эҳтимол. Қийин бўлғонда бўйдокларға кийин, улар кимга қитиқлатишни билмасдан ҳалаклар. Эшитганимиз рост бўлсин, илойим, демишларким, афандиларимиз ҳиммат камарини боғлаб, кула олмайдурғон бўйдокларга бепул хизмат кўрсатмокни ният қилмиш эрконлар. Ажаб шуки, афанди буродарларимизнинг бири иккинчисининг хўрози қандай тухум қилғонини мадҳ этса, бошқаси бул буродарининг оқ иштонини байроқ қилиб, майдонда эшак сурадур. Киши десаки, «ҳой афандилар, ёзилмиш ҳазилларингиз фақат ўзларингизға хос экан, бу ҳазилларингиз оммага тушунуксиз ва эриш туюлар, ҳажв ила масхарабозлик орасинда анча фарқ бордур. Бир-бирингизни масхара этмағонингиз дурустми экан?» жавоб оларким: «Сизда юмор ҳисси йўқтур, биз ёзамиз – куламиз, ўқиймиз – куламиз». Шунда киши десаким, «Жулқунбой ҳазратлари «Яхши билиш керакким, қалам ўқлоғи ва матбуот кетмон бозори эмас», деб кимларға хитоб қилған эканлар. Ёзғанлари ўзлариға ёқар экан, «Афанди»ни мулзам қилмай «Икки афанди-плюс» деб номланмиш деворий газнит ташкил қилсалар-да, чойхонамизнинг таҳоратхонасига осиб қўйилса, дуруст бўларми экан. Бун таклифға журъат этмоқликнинг боиси: таҳоратхонада оёқ босмоқлиқға тоза жой топмоқлик азобидан бўғилған кимса бир азоб чекса, деворий газнитда ўқиғанларини англамай минг машаққат чекадур ва охир-оқибат таҳоратхонадан чиқғач икки балодан қутғарған Тангрига шукурлар қилиб, тоза ҳаводан мириқиб-мириқиб нафас оладур. Чойхоначига бир вазифа юкланмоғи жоизким, бу чиқаверишға икки одам тайин қилсун ва бу икки одам деворий газнит азобидан қутулиб қиққан кишини қитиқлаб кулдурсин ва азобни роҳатға айлантурсин. Алқисса шулким, мазкур сатрлар ҳажв майдонида икки афанди буродаримиз кўринғач туғилди. Умид улким, буродарларимиз яқин кунлар ичи эшакка тўғри ўлтуриб олурлар ва ҳажв майдонида кулки бўлмоқдан ўзла-

рини тиймоқликни касб этурлар. Бу майдонда учрашмаслик мақсадида қоламиз, ишларингиз хайрли бўлсин, афанди буродарларим.

Сиз, азизмонларға тош отғувчи:

ЖЎРЖ, яъниким, Жулқунбойнинг Ўгай Рамақижон Жияни деб билғайсизлар.

Ҳангомани қоғозга тушириб таҳририятга олиб бориш заҳматсиз кечди. Аммо газетада чиққач, икки ошнамизнинг кўнглини овлаш қийин бўлди. «Жўрж тоғамиз алмойи-алжойи бир одам, оғзига келганини қайтармайди, мактабда ўн бешта ҳарфни ўргангунча ўқиган», десам ҳам ранжийверишди. Хайриятки, таҳририят ҳангомага қалам ҳақи берди. Жўрж тоғамиз «ҳақи ўзингга» деганлари учун пулни олдим-у, биродарларни тушликка таклиф этдим. Олинган қалам ҳақи чўнтагимдаги яна неча минг сўмни ўзи билан эргаштириб кетганини айтиб афғон қилмай. Дардим ичимда. Муҳими, афандилар Жўрж тоғамизни судга бермайдиган бўлишди. Бироқ яна бир шарт қўйишди: яна икки кун тушлик пайти хизматларида бўлар эканман. Кўлим калта, Жўрж тоғага айтган билан фойдаси йўқ. Балки сизлар қарашиб юборарсизлар?1867 йилда молбозор бўлган жойда ҳозир «Тўққорин» ошхонаси қурилган. Афандиларимизни ўша ердан топасиз. Дастурхон атрофида бирга ўтиришингиз шарт эмас, таом ҳақини тўлаб қўйсангиз бас.

ЎЗИМИЗНИНГ ФУТБОЛ

Ҳаҳ! Сен бола «устоз эканман», деб ўзингдан кетавурма. Ўзимам у-бу нарсани эплайтурғон бўлуб қолдум, аковси жонидан! Ашула бозоридан рипортаж айтгонимдин сўнг футболнинг идорасидан бир амалдор келуб, «бизларни ҳам бир махтаб ёзсангиз-чи», деб ялинди. «Нимангни

махтайман, бачаларинг футбол ўйнашни билмаса, тўпни тўхтатиб тепиш ўрнига «устимдан ўтиб кета қолсин», деб шарт ётиб олса. Дарвозабонинг «Эй Худо, маним дарвозамни тўпларга тўлдириб юбор», деб тўқсон дақиқа нола қилиб турса...» деган эрдим, йиғлаб юбориб «ақлингиздан айланай, акахон, унда бизга бир янгилик ясаб беринг, қандай қилсак дунёнинг чимпиони бўламиз?» деди.

Янгилик ясаш осон эмас, лекин мен ясадим. Энсанг қотмасин, эшит.

Дунёнинг чимпиони бўлиш учун дунё ўйнаётгандан бошқачароқ футбол ўйнаш керак. Инглисинг ўйлаб топган бу ўйини ўзига буюрсин, бизларга сираям тўғри келмайдур. Америкада бошқачами? Эшитганман, «Америкача футбол» дейилар эркон. Хитойликлар бокс деган муштлашувни ҳам ўзича ўзгартириб олибдурлар. Қўли етмаган жойга оёқ билан ҳам тушириб қоларкан, азамат. Хўш, ҳамманики ўзича экан, биз «Ўзбекча футбол»ни ясасак нима бўлибди? Шошилма, қанақалигини тушунтириб бераман. Ўйинчиларнинг бошига дўппи кийғозиб, белига белбоғ боғлаганинг бирлан «ўзбекча футбол» бўлиб қолмайдур. Ҳозирги тўптепарларингнинг белида белбоғ турмайтурғон бўп қоғон. Мен бу ўйиннинг қанақа бўларини ипидан игнасигача ўйлаб, топдим. Ҳозир тренир деган хўжайинлари «Жума куни ўйин, соат ўн бирда стадионда бўлларинг», деса ҳаммаси ўн иккига қолмай етиб келадими? Янгича футболда бунақаси бўлмайди. Шунинг учун бунақасини «ғалатфутбол» деб атасак-да ярашур. Тренир ўйиндан икки кун олдин тўптепар бачаларига тилпон қилиб чиқадур. Масалан, бунақа дейди:

– Аковси бўйидан, футбол фитрасияси мандан бемаслаҳат бир иш қилиб қўйибди. «Тўртешар» кўмондаси бирлан ўйин жума куни бўлар эрмиш. Вахтингиз бўлармикин?

Янгича футболчи пешонасини тириштириб, кейин бош чайқайди:

– Жума куними? Йўқ, братан, пайшанбанинг эртасига тўп тепишга ҳолим бўлмайди.

Гапи тўғри-да! Қайси эркак пайшанбанинг эртасига ҳакиллаб югуради? Эркак ҳам одам, дам олишга ҳақи бор. Тренир ақлли одам-да, бачаларининг аҳволини билиб, фитрасияга илтимос қилиб, ўйинни шанба кунига кўчиради. Яна тилпон қилади. Гал дарвозабонга келганда яна ишкал чиқади. «Куёв чақирди»га бормаса бўлмас экан. Якшанбада ҳимоячининг тоғаси хатна тўй қилаётган эркон, душанбада ярим ҳимоячининг хотини туғиб қолиши эҳтимоли бор эркон. Сешанбада чап қанот ҳужумчининг қайнонаси «гап» бераркан. Чоршанбада ўнг қанот ҳужумчининг холаси учинчи эридин ажрашиб, тўртинчисига никоҳланаркан. Ўйин пайшанбага белгиланганини эшитиб, марказий ҳужумчининг чапақай жаҳли чиқиб кетди. «Акахон, тўқсон минут итдай югуриб, чарчаб уйга бораманми? Хотинимнинг кўзига қандай қарайман?» Шунақа қилиб, ўйин ўн кундан кейинга белгиланади.

Ҳой, Абдумалик аканинг ўғли, гапимни эшитяпсанми, намунча анқаясан?! Ана энди тасаввур қил: бир томонда «Тўртешар»нинг қорин қўйғон азамат йигитлари. Иккинчи томонда ўзимизнинг «Юмалабтепар» қўмондаси. Ҳакамбойвачча уларнинг жўрабошиларини чақириб «Агар рухсат берсангиз, ҳуштакни чалсам-у ўйинни бошлаб юбора қолсак», деб илтимос қилади. «Воҳ! – дейди «Юмалабтепар»нинг жўрабошиси. – Бетоқат хотинга ўхшаб намунча шошасан? Бир йилдан бери бу оғайним билан энди учрашиб турибмиз. Ўйиндан кейинги ош-пошнинг маслаҳатини қилиб олайлик». Ҳакам сал таранглик қилади-ю, паловхонтўрадан ўзига ҳам насиба тегишини билгач, сал нари кетади. Жўрабошилар бир чекимдан нос отиб олишгач, «Пачоқтўп» чойхонасида ошхўрлик қилиб олишга келишиб олишади. «Юмалабтепар» ўйинда ютқизиб беришга, «Тўртешар» эса ошнинг харажатини кўтаришга кели-

шадилар. Ҳомийлар томонидин «Юмалабтепар»нинг ҳар бир ўйинчисига майдақавиқ чопон, иккита ароқ, иккита коньяк, йигирмата «Кока-кола», икки кило сон гўшти, уч кило биқин гўшти, бир килодан жигар тайёрлаб қўйилгани эслатилгач, 4:1 ҳисобида тўхталишди. «Юмалабтепар» бачаларининг кайфиятлари сал пачоқроқ бўлиб тургани учун улар уришлари лозим бўлган тўпни ҳам «Тўртешар» ҳимоячиси ўз дарвозасига киритадурғон бўладир.

Ҳа, айтмоқчи, «ғалатфутбол»нинг асосий талабини айтмабман-ку! Талабга кўра, ҳар бир футболчи бачада алоҳида-алоҳида қўл телпони бўлиши шарт. Чунки ўйин пайтида тўпни кимга оширсам экан, деб бош қотириб ўтирмайди. Масалан, дарвозабон тўпни қўлига олиб, майдонга кўз ташлайди. Қараса, чап қанотдаги ярим ҳимоячи бўшроқ турибди. «Йўқ, унга оширмайман, кечаги ошда менинг олдимдаги устихонни уриб кетган эди», деб ўйлайди. Ўнг томондаги ярим ҳимоячига қараса, бечоранинг аҳволи ночорроқ кўринадур. Чунки кеча қовуннинг устидан «Фанта» отлиқ сариқ ширин сув ичгон эрди, ҳар нечук, нафсининг бу ўйуни энди қорин ичинда самара бераётгандур? Шундай тўхтамга келмиш дарвозабон ўзидан хийла узоқроқда бўлмиш марказий ҳужумчига телпон қилади:

«Акахон, қалайсиз, чарчамадингизми? Тўпни сизга оширсам қабул қилиб оласизми?» – деб сўрайдир.

«Мендан бошқа ўйинчи қуриб кетибдими? Ана, тренирнинг жиянига узат, доим тайёр ошга баковул бўлиб туради. Умуман, менга бошқа тилпон қилма. Менга ҳозир хотиним телпон қилиши керак», деб жавоб берадир ҳужумчи. Дарвозабон чап қанот ҳужумчига телпон қиладир. Телпон тушмагурдан бир жононнинг «Абонент ҳозир одамгарчилик доирасидан ташқарида», деган жувобни эшитгач, аччиғи чиқиб тўпни шарт ерга қўядир ва устига ўлтуриб оладир. Тилининг тагига нос ташлаб, бебурд ошналарини сўкадир.

«Нос қаёқдан келди?» дейсанми? «Ғалатфутбол»нинг талабидан иккинчиси шу-да. Дарвозанинг ортида бир хал-

та нос турмаса, ҳисобмас. Ҳакамнинг башарасига нос тупуриб юбормаслик учун тўп тепаётганида нос отмаса бас, бошқа пайт оғзини тўлдириб олса ҳам, биров бир нима демайди.

Дарвозабон тўпнинг устига ўтириб олгач, ҳакам «бояқишлар чарчабди, майли, бир дам олволишсин», деб «Юмалабтепар»нинг жўрабошисидан икки чеким нос олиб отволади. Шу пайт жўрабошининг телпони жиринглаб колади. Қулоғига тутиб «алё» деса, ўзининг ошнаси – «Тўртешар»нинг жўрабоши.

«Нимага ғўддайиб турибсан? Дарвозабонингга айт, тўпни тепсин. Беш минутдан кейин ўйин тугайди, биз ҳали сенларга яна иккита уришимиз керак», дейди жиғибийрон бўлиб.

«Ҳовлиқма, ҳакам акамиздан илтимос қиламиз, ўн минут қўшиб берадилар», дейди буниси.

«Эсинг жойидами? Вақтни чўзсанг, у ёқда ош ланж бўлиб кетади. Икки минутда иккитани урайлиг-у, аканг ҳуштагини чалиб, ўйинни тугатаверсин», дейди униси.

Шунга келишадилар-да, буниси дарвозабонига телпон қилади:

«Вей, ҳеббим, тухум босмай, тур ўрнингдан, яна иккита ўтказиб юборишинг керак. Анқайма!»

Жўрабоши ҳакамга ҳам телпон қилиб қўйғонида, ҳакам ҳуштак чалиб, дарвозабонни огоҳлантирмоқчи бўладир. Локигин оғзидаги нос ҳуштак тешигини беркитиб қўйиб, қўли билан ишора қилиб қўя қоладир.

«Ғалатфутбол» ўйинидин сўнг қандай воқеалар содир бўлғонин сен сўрама, мен айтмайин. Сен бир нарсани билиб олсанг етарли: «Ғалатфутбол» мавсумида «Юмалабтепар» қўмондаси ҳозирги қўмондаларға ўхшаб овора бўлуб, дайдуб, ҳасратлар чекуб ўттиз ўйун ўйнамайдурлар. Уларға уч ёинким тўрт ўйун кифоя эрур.

Сен бу гапларимни қоғозга тушуруб, газнитга элтма. Буни қўлланма қилиб ёзасан. Футбол фетрасиясидаги

амалдорлар маним бу кашфиётимни эшитиб йиғлаб юбордилар. «Бизарнинг ҳам кўкрагимизга офтоб тегатурғон кун келаркан-ку!» деб шодланмишлар. Сен қўлланмани ёз, мен тасдиқлаб бераман. Тушундингму?

112-ҚАБР

Уч ҳангомадан иборат даҳшатсиз баён

Омма, кўп ғашимга тегдинг-да, сен бола. Нечун қитмирлик қилаётганингни билиб турибман. Сен мени кўролмайсан. Дўхтирлар сени аперайса қилиб, қорнингни очганида «бу боланинг ичи қорами ёки йўқ?» деб сўрасам бўларкан. Шоқос итбознинг ити болалаган куни мен бир ёзғувчи бирлан танишдим. Эшитгандирсан, Гурилло Бадҳарфий дегони ёзғувчиликни тозза гуриллатган эркон. Эшитган бўлсанг ҳам, «танимайман», дейсан. Ичқоралар шунақа бўлишади. Сендан тузукроқ бўлса керакки, тан олишни истамайсан. Секин суриштирсам, мендан кўпроқ ҳарфни билмас эркон. Омма- локигин калласи бинойи! Қулинг ўргулсун, «оқ бола»нинг иккитасини юмалатдиг-у, суҳбати жонон қизигани учун ўзимиз қуламадик. Охир-оқибат келишдикким, мен унинг ҳаётини рўмон қилиб ёзадурғон бўлдим, у менинг ҳаётимни кино қиладурғон бўлди. Яна битта «оқ бола»нинг баҳридан ўтдук, менинг ўғил болалигим тутуб, ароқнинг пулини шарт тўлавордим. Шунинг кайфида Гурилло бир йиғлаб, бир кулиб ҳаётини айтуб берди. Ярмига келгонида кайфи тарқаб, илҳоми ҳам кетди. Яна бир «оқ бола»ни юмалатай десам, пулим қолмабди. Эртасига учрашармиз, дедук.

Эртасига билсамки, бояқиш ўлибди. Ўлган бўлса бўйнимдаги бир «оқ бола» қарзидан қутулишим бор-ку, ҳаётини рўмон қилиб қутула қолай дедум. Айтолмай қолғон чала гапларини юмалоқ-ёстиқ қилиб тўқидиму, рўмонни «гатоп» қилиб қўя қолдим. Сен ичқоралик қилмай эшитгин-у, қоғозга кўчируб китоб чиқарадуғонларга олиб бориб бер. Агар у-бу нарсани шамаъ қилишса, айтавер, Гуриллога аталган «оқ бола»дан элликтагина ичганман, қолғони шундайлигича турибди. Ҳаммасини бераман. Омма закускаси ўзингдан. Ие, тўхта, гапимнинг чаласи қолибди. Қоғозга кўчириб ёзаётганингда жуда-а эскичасига қилиб юборма. Олдингисини чойхонадагилар яхши тушунишмабди. Янгичасига ёз, ҳамманинг тиши ўтадиргон бўлсун. Келишдикми, унда эшит, гап бундай:

Биринчи ҳангома

Машҳури замон бўлмиш Гурилло Бадҳарфий эсини қачон таниганини билмагани рост. Ҳамма қатори уч-тўрт ёшларни чамалаб юргони ҳам рост эрур. Ўзининг айтишича, бобосининг «Олим бўлур кишининг пешонаси кенг бўлур», деган пурҳикмат гапини тахминан шу ёшларида эшитган чиқадур. Ҳарчанд уринмасун, ундан олдингилари ёдида йўқдур.

Гурилло ҳикматларнинг ҳақиқатга яқин эрурлигини ўша ёшида эмас, сал кечикиброқ пайқаган, бу бирлан эса ўзининг келажакда буюк олим бўлишига ишонч ҳосил қилғон эрди.

Ҳа, айнан шундай: унинг пешонагинаси кенг, бўйи Жаҳди паканадан тикроқ, қараши Кунниса шилпиқникидан кўра майинроқ эди.

Мактаб ёшига қадарли хат чизилгон қоғозларни кўтариб юришини тасдиқловчи гувоҳларнинг охиргиси етти ой аввал қазо қилибдур, Худо раҳмат этсун. Китоб кўтариб

юргонини тасдиқловчи икки гувоҳ тирик, омма иккови ҳам тилдан қолғондир. Зарур топилса, кўз қарашлари бирлан тасдиқ этиб берувларига ишончим озроқ. Унинг китобни ўқиса-ўқимаса кўтариб юрганини овора бўлиб, исбот этиш шарт эрмас кўринадур.

Олим бўлиш учун зарур талаб – кенг пешонани Худонинг ўзи бериб қўйгач, нечун ўзини фан сўқмоғига урмасун? Урди! Жавлон урмоқ учун ўзига катта майдон қидирди. Пешонаси кенг бўла туриб, ўртамиёна олим даражасида қолишга кўнса, нодон десакда арзир эрди. Аммо кўнмади! Унинг нияти оламни донг қолдурадурғон ихтиро қилмоқлик эрди. Рўпарасидан ҳандаса илмининг денгизи чиқиб қолғон эди, ўйлаб ҳам ўтирмай шўнғиди. Қарасаки, бу денгиз саёзроқ эркон, яъниким, зўр ихтироларни шошқалоқ олимлар ўтган асрларда юмалоқ-ёстиқ қилиб ташлашгон эркон. Янаям тўғриси, бу денгизда сузишга уқуви етмаслиги билиниб, четга чиқа қолди. Худонинг унга раҳми келуб, фалакиётни рўпара қилди. Локин Худонинг бу ишига қойил қолмади: осмонга бундай назар солса, ҳамма юлдузларга исм қўйиб адо этилибдур. Унинг муборак исми учун бўш юлдуз қолмабдур. Бу бир адолатсизлик-да! Ахир осмонда «Гурилло» деган юлдуз чарақлаб турса ярашмасмиди? Агар яна битта бўш юлдуз бўлса, Гуриллонинг ҳаётини рўмон қилгон ЖЎРЖнинг муборак номи ҳам осмонга чиқиб қолармиди, а? Хўп, буни ёзмай қўя қол, давомини эшит:

Бахтидан ўргулсин, қараса, кимё жадвалида бўш катаклар кўп эркон. Мендлоеф деган бир серсоқол олим ўтганми? Нима? «Менделеев» дедингми? Адашмадингми? Бўпти, қандай ёзсанг ёзавер. Шу катаклардан биттасини тўлдирса ҳам Мендлоеф ёнидаги бўш тахтга ўтирар эркон.

– Мендлоефнинг юзта ихтироси-ю менинг битта кашфиётим! Келажакда кимёнинг жадвали менинг отим билан аталади! – деб аҳд қилди.

Аҳдга беш кетсак арзир: «Мендлоеф жадвали» деган қайда-ю, «Гурилло жадвали!» деган қайда?!

Гуриллонинг мактабда кимё фанидан «уч» баҳога ўқиган, деб ёмонлаган одамнинг ўзи ёмон. Ўша Мендлоеф ҳам «уч»га ўқигон эркон-ку! Ўша додахўжа олимнинг зўр хислати Гуриллода ҳам бўлса нимаси ёмон? Гурилло кўзгуга қараганда ўша Мендлоефнинг пешонасида ҳам ўхшашлик топди. Омма, ота-бобоси кўса бўлгани сабабли серсоқол бўлиш умиди сўнди. Бу ҳам яхши. Ўша серсоқолдан фарқи ҳам бўлиши зарур-да!

Ўнинчи синфни битириб, мактаб билан хайрлашаётганида ҳамманинг олдида «Мендлоеф жадвалидаги 112-катакни мен тўлдираман!» деб тантанали ваъда бериб тўғри қилди. Яхши ишни яшириб юришнинг нимаси фойдаси бор? Ҳамма ажабланган эди, у камтарлик билан шундай изоҳ берди:

– Мен катта кетолмайман. Ўзингизга маълум, кашфиёт оғир масъала. Мен институтни тугатиб, то кашфиётга киришгунимча ҳозирги олимлар жим ўтиришмайди. Улар 112-катаккача бўлган бўш ўринларни тўлдириб туришсин, қолганини мен ўзим боплаб ташлайман, – деди барака топгур.

«Химфакка киришим «занжир реакция» орқали амалга ошди», девди, омма мен бунисига тушунмадим. Балки «оқ бола»нинг кучидан шунақа алжиб юборгандир. Бу ёғини ўзинг тўғирлаб юборарсан. Хуллас, ўзининг айтишича, дадасининг пули билан танишлари уни икки йил бадалида талабалик курсисида маҳкам ушлаб туришибди. Бояқиш, шу икки йилда ҳамма олимларнинг ҳаётини ўқиб тушириб, уларга ўхшаб қолибдур. Аждоди кўса ўтган бўлса ҳам, Худодан умид қилиб соқол қўйибдур. Худонинг раҳми келуб, биринчи синф ўқувчиси санай оладургон миқдорда соқол чиқибдур. Омма нечундир мўйлаб жонивардан кўп вақт дарак бўлмабдур. Мендлоеф кўзойнак тақар эркон, Гуриллонинг кўзлари балонинг ўқидек чақнаб турса ҳам, кўзойнак тақаверди. Мендлоеф деган нодон бир ҳафталаб овқат емас

эркон. «Бу нодонлиғи бекоргамасдир», деб таомдин ўзни тортибдур ва окибат ўқишда кўринмай колибдур. Ўн кундан кейин эти устихонига ёпишган бир авхолда ўқиш хонасига судраб келубдурлар. У таом емаган кунлар нечундир жадвалнинг 112-катаги хусусинда эмас, тўкин дастурхон тўғрисинда ўйлаганини менга гапира туриб йиғлаб юборди. Ўзимнинг ҳақимдан ярим пиёла қуйиб узатмаганимда овутиш кийин бўлур эрди боякишни.

Худонинг мўъжизасини қарагинки, «занжир реакция»нинг кучсизланиб сўниши, Гуриллонинг бу илмдан совушига тўғри келиб қолибдур. Додахўжа олимларнинг ҳамма хислатлари ўзида мавжуд бўлса ҳам, мардлик қилиб, ўша майдонни ташлаб чиқиб кетадур. Шу тантилиги учун ҳам ўша бадбахт жадвални Гурилло номи билан атаворишса бўларди, номардлар!

Бобоси билмаган нарсасини гапирмайди: пешонаси кенг қилиб яратилгандан кейин буюк бўлмай каёкка ҳам борсин! Овози бинойи, гавдаси келишган: куйиб кўйилган артист-ку! Пешонасини тириштириб юрадиган бадковокларни ҳам кулдириш қўлидан келадур. Юзтадан ортиқ ролни қойилмақом қилиб ташласа, буюк бўлади-ю, тарихда қолади. Масъала ҳал! Дадасининг касби нималигини сўраб олмагон эрконман, омма «дадамнинг режиссёрлигида артистлик ўқишига кириб ўқудум», дегани эсимда. «Беш пардага мўлжалланган ҳаётий фожиа ривожланиб кетуб, саккиз пардада кўз ёшисиз якунланиб, диплом киссага тушди», деса гапига тушунмабман. Гапга тўн кийғизворадиган ёзғувчи эди-да, бояқиш. Кейин тушунтириб берди: беш йиллик ўқишга тўймай, саккиз йил ўкигон эркон.

Барака топгур Гурилло саккиз йилни бекорга совурмай, оламга донг таратган артистларнинг барча ажойиб хислатларини ўзида жамлади. Мендлоефга ўхшатадурғон соколни қирдириб ташлади-ю, морж аталмиш жониворни эслататурғон мўйлаб қўйди. Кинода тўксон икки яримта рол ўйнағон шухратли артистга ярашган шунақа мўйлаб

Гуриллога ярашмас эрканми? Чорли Чоплин деган отлиғ артист ўша мўржмўйловдан шуҳратлироқ бўлгани учун хатосини англади. Тўрт ойдан кейин қўйғон қўнғизмўйлаби песга хол япиштирғандек ярашди-қолди! Бир нодон ҳар куни эрталаб тош кўтарар экан, Гурилло кунда тўрт марта кўтараверіб, мушаклари тошиб чиқди. Тўртинчи йил ўқувида кўзлари мошдек очилди. Ўзимизнинг Тарзанни ўйнагон артист сузиш бўйича жаҳон чемпиони бўғон эрконми? У эса ҳали сузишни билмаса-я? Ана, уят! Сузишни ўрганаман, деганда икки марта чўкиб кетай деди-ю, Худо бу эрка бандасини асраб қолди.

Театруда режистер деган ҳоким бўларкан. Гуриллога шунақа ҳоким режистернинг бетамизи учраб қолди. Саккиз йил ўқиб, қуйиб қўйган артистга айланган Гуриллога арзимаган ролларни бераверіб бездириб юборди. Сен мени кўролмаганингдек, ўша ҳам Гуриллони кўролмаган-да, дардингни олай! Гурилло мағрур артист эди. Шарт театрудан кетворди.

Энди нима қилиш керак?

Ёзғувчилик! Юздан орттириб китоб ёзиб ташласа, дунёни қойил қолдиради. Суриштириб кўрса, бир юз ўнта рўмон ёзган ёзғувчи бор эркон. У бир юз ўн иккита рўмон ёзмоқликни мўлжаллаб, адабиёт оламига от суриб қолсами?! Шайтон «Сен бир юз йигирмата, ҳатто бир юз ўттизта рўмон ёза оласан!» деб васваса қилди-ю, локин у «ҳар ишнинг миёнаси яхшидур», деди. Камтар одамнинг чегарани билгони яхши-да. У бояқиш энди ҳам рўмон ёзди, ҳам улуғ ёзғувчиларнинг хислатларини жамлашга киришди. Биттасига ўхшаб сопол шляпа кийди, бошқасига ўхшаб жағининг тагидага тўрттагина соқолини ўстириб юборди. Яна биттаси табиб ўтган экан, тиббий китобларни олиб ўқиди. Одамнинг миясини ўргататурғон китобни ўқиётганида мияси суюлиб кетай деди-ю, бу машғулотини бас қилди. Биттаси театруда ишчи бўлғон эркон, у бира тўласи қоровулликка кирди. Биттаси мажнунсифат бўлиб юриб, жини ёқтирмағон ки-

шилар ила муштлашар эркон. У ҳам мажнунликни касб қилди-ю, икки марта чапани йигитларнинг қўлига тушгач, эсини таниб олди. Гурилло яхшиликка яхши эди-ю, омма бир-икки хурмача қилиғи ортиқчайди. Эси пастлиги ҳам бор эди. «Мен сопол пелада чой ичаман, чунки Қодирий сопол пела-коса ишлатғон», дейди. Бўлмаган гап! Менинг ўгай тоғам чинни пиёлада чой ичганига гувоҳларим бор. Навоий бўйдоқ ўтган, деб хотини билан ҳам ажрашибди.

Очиғи, мен унинг кўп гапларини яхши тушунмадим. Қоровул бўлиб ишлаётганида столи устида Шекс деган пирининг китоби тураркан. «Отаулла» деган рўмони борми ўшанинг? Нима дединг, қайтар-чи? Пирининг оти Шекспирми? «Отелло» дегани рўмонмас, «трагедия» дейсанми? Бўлса бордир. «Оқ бола»дан ичволсам, қулоғим яхши эшитмайтурғон бўлиб қолади. Хўп, сенинки маъқул, жирillайверма. Ўша «Отаулла»га ўхшатиб учта рўмон ёзибди. «Гамлот» дегани борми? Ҳа, «Гамлет»ми? Билмадим, ҳар ҳолда ўшандан ўтадағон қилиб саккизта рўмон ёзибди.

Сопол шляпа кийиб юрганида бешта рўмон ёзибди. Хотинини ҳайдагандан кейин «Фарҳоду Лайли» деган ўн иккита рўмон ёзибди. Ана энди унга «Қойилман!» демай кўр-чи! Китобларининг босилиб чиқмағони ҳисоб эрмас. Муҳими, ёзишда! Дунёда сендан кўра инсофлироқ ёзғувчилар ҳам бор. Шулардан иккитаси унинг тўртта рўмонидан битта ҳикоя ясаб газнитда чиқартириб беришгани учун жаннатга тушсалар керак.

Мен бирлан «оқ бола»ни юмалатганда Гурилло бир юз ўн биринчи рўмонини ёзганини айтгон эрди. У қайсидир ёзғувчига ўхшаб ёзаётиб, ўлишини орзу қиларди. Лекин, «оқ бола»ни қучоқлаб ўлиб қолибди. Худонинг эрка бандаси эди, бояқиш. Уни янги қабристонга қўйишибди. Гўрига бориб зиёрат қилдим. Гўрга қадалган номирасига қарасам «112» экан. Битта таниши билан борувдим, кўз ёши қила туриб «Бояқиш кимёдаги 112-моддани, кинодаги 112-ролини, адабиётдаги 112-рўмонини шу ердан топди»,

дейди. Нимага шунақа деди, тушунолмадим. Сен тушунган бўлсанг, гапга тўн кийғизиб ёзиб юборавер. Энди мен чарчадим. Ахбор карнайнинг улфатида бугун текин ош бор. «Текиндан кафан бўлса ўлмоқ керак», деб бекорга айтишмагандир. Кафани қурсин, омма паловхонтўра ланж бўлмасин, мен кетдим...

Иккинчи ҳангома

Ие, жамоа жам-ку! Ялписига ассалому алайкум! Бировга бориб «Абдумалик аканинг ўғли бизлар билан чойхонада ош ейди», десам ишонмаса керак. Ҳадеб уйингдаа китобга мук тушиб ўтирмай, чойхонага чиқиб турсанг, обрўйинг ошади. Тишинг тузалиб қолдими? Олдириб ташладингми? Ақл тишини-я? Ҳа, майли ташвишланма. Сенда ақл тиши бўлди нима-ю, бўлмади нима, барибир ўша-ўшасан. Тиш дўхтирга нима дединг, сен бола? «Жўрж тоғанинг тишга тегадиган гапларидан жоним ҳалқумимга келди», деганинг ростми? Ақл тишини олдириб ташлаганинг билинибди. Ҳеч замонда гап тишга тегадими? Гап қулоққа айтилади, тишга эмас. Агар яна шунақа валдир-вос гапларни айтиб юрсанг, орани очиқ қилиб ташлайман. Устозлигингни пиширибе! Ўзимам туппа-тузук ёзғувчи бўлиб қолдим. Энди мустақил ёзиб ташлайвераман. Сенинг маслаҳатларинг менга капейка! Муҳими, тушимда Жулқунбой тоғам оғзимга тупурганлар. Шуниси главний! Сен жағингни ушлаб дўхтирда ўтирганингда мен Гурилло ҳақидаги рўмонимнинг давомини тўқиб ташладим. «Гурилло Бадҳарфий ўлган эди-ку?» дейсанми? Рўмонимнинг иккинчи китоби унинг ўлганидан кейинги ҳангома-да. Эшит:

Шундай қилиб, одамлар Гурилло Бадҳарфийни 112-кабрга қўйишди-ю таркалишди. Хў-ўш, десанг, жамоа тарқалиши билан, Гурилло ўзини кенг яланглиқда кўрди-ю, хайрону лол қолди. Ахир у одамлар орасида яшади, нариги дунё ҳақидаги гап-сўзларни у ҳам эшитган. Қабрга тупрок тортилиши билан лаҳадга Мункар-накир кириб келиши

керак эди. Нима, хато гапирдимми? Мункар бошқа, Накир бошқами? Иккови бир эмасми? Сенинг устозинг ким, билмайману, аммо қисир қолган сигиримизни қочиришга олиб кетаётганимизда додам менга Мункар-накир деган одамни гапириб берганлар. Яна нима дейсан? Мункар ва Накир одам эмасми? Фаришта бўлса фариштадир, бу ёғини ўзинг тўғрилаб ёзавур, бола. Хўп, Мункар билан Накир кириб «Дининг надир?» деб сўраши тўғрими? Ҳа, шунақа бўлишини Гурилло ҳам эшитган эди. Лекин лаҳадда сўроқ бўлмай бирдан ялангликда пайдо бўлишидан ҳайрон бўлиб қолибдур. Атрофга аланг-жаланг қилуб, сўнг шундай ўйларни ўйлабдур:

«Гуноҳим камроқ бўлса, сўраб-тергаб ўтирмай тўғри жаннатга ўтқазиб юборишдимикин? Йўғ-е, ҳали қилкўприкдан ўтмадим-ку? Агар бу ер жаннат бўлса, унда парилари қани? Бир қултум сув билан ютиб юборса бўладиган сулувлари қани? Атрофдагилар росмана одамларга ўхшашяпти. Анави жувоннинг турқи намунча совуқ? Менга бунча тикилади? Йў-ўқ... бу ер жаннат эмас. Уйдаги гап кўчага тўғри келмайди, деганлари ҳаққи-рост. Балки бу томондагиларнинг ҳам замони ўзгариб, ишлаш услуби ҳам бошқача бўлғондир? Ахир Мункар билан Накир қачонгача гурзи кўтариб сарсон юради?»

Гурилло шу ўйлар ила банд бўлғон кезда атрофда жонланиш сезилибдур. Буталар орасидан чуваккина чол чиқиб келиб, гиламчага чордона қуриб ўтирмишдир. Во ажаб!.. Ахир бу Гуриллонинг гилами-ку? Қоровул бўлиб ишлаб юрганида бир одам бу гиламни идора бошлиғига атаб кўтариб келгон эрди. Тили чучуклик қилиб «пора» деёлмай, «совға» деган эди ўшанда. Бошлиқ нимадандир гумонсираб гиламни олиб кетмаган, Гурилло эса «бошлиққа келмиш совға табаррук бўлур», деб ўша туниёқ уни тинчитган эди. Бошлиқ «гилам қани?» деб сўрашга кўп оғиз жуфтлади-ю уялди шекилли... Ана ўша гилам энди бу ялангликда пайдо бўлиши қизиқ. Агар Гуриллони оқ сурпга эмас, шу гиламга ўраб кўмишганида ажабланмаса ҳам бўларди...

Гуриллонинг гилам ҳақидаги ўйлари узоққа бормади. Икки киши унинг икки қўлтиғидан олуб, гилам устида ўлтурғон чолнинг рўпарасидаги қоқ ерга судраб борди. Гурилло уларнинг амри ила тиз чўкди.

«Мен Мункар-накирман», – деди қария.

Нима дейсан, яна янглишдимми? Ҳа-я, Мункар бошқа, Накир бошқа, девдинг-а? Тўхта, унда рўмонни бошқача қилурмиз. Шошилма, ўйлаб олай... Бўлди, топдим! «Сўроқ қилувчи чол» деб қўя қол. Бу ёғи ҳам зўр бўлди, эшит:

– Мен сўроқ қилувчи чолман, – деди қария.

«Росаям қарибди-ку, шунинг учун гурзи кўтаролмай қўйибди-да» – деб ўйламиш эрди Гурилло.

Бу ўйни ўйлаб улгурмай бошига оғир бир нарса урилиб, ҳушини йўқотди. Кўзларини очса, сўроқловчи чол унга тикилиб ўтирибди.

«Гурзи уришни жамоатчилик асосида бажарадиган бўлишибди-да», деб ўйлади яна Гурилло.

– Сен бўлакча фикрлар ила чалғимай саволларимга аниқ-тиниқ жавоб қайтар. Қисматинг оғир. Устингдан кўп аризалар ёзилмишдир. – Қария шундай деб бир тўп қоғозлар орасидан бирин олди. – Биринчи ариза бандаи мўъмина Қорабой қизи Нафисадан. Ўқулсун!

Гурзи туширганлардан бири қоғозни чаққонлик ила олиб ўқимоқни бошлади:

«Аризагинамнинг асл мазмуни шулки, Гурилло Бадҳарфий исмлиқ зот мени бадном қилди. Суюклигимдан ажратди. Биров билан бир ёстиққа бош қўймай, ҳомиладор бўлдум. Аммо туққанимдан кейин Гурилло Бадҳарфий мени нафақа билан таъмин этмабдур».

Қария «бас» деб қўлини кўтарди.

– Хўш, гуноҳкор банда, айбингга иқрормисан?

Гурилло аввалига довдираб қолмишдир. «Бировни урганмисан, ё сўкканмисан, ё ҳақига хиёнат қилганмисан?» деб сўраса жавоб топиб берарди. Лекини бунақаси...

– Тақсир... – Гуриллонинг тили аранг гапга айланди. – Бўҳтон бу. Юмалоқ хатчиларнинг иши бу. Мен хотинимдан бошқага... бормаганман. Биринчи хотинимга ўн беш йил олимиент аталмиш солиқ тўладум. Патталари бор эди, фақат... у ёқда қолган. Сўроқ бўлишини билганимда олволардим. Зарур бўлса, иложини қилиб бир-икки кунга чиқазворинг, айтган вақтингизда олиб тушаман.

– Гапни чувалаштирма! Айбингга иқрормисан? – деб ўшқирди чол.

– Йўқ, бунақа гуноҳ қилмаганман.

Бошига гурзи тушиб, яна ҳушини йўқотди. Ўзига келиб кўзини очса, бояги хунук хотин ёнида ўлтурибди.

– Бу муслимани танирмусан? – деб сўради чол.

– Йўқ, – демиш Гурилло.

Яна бошига зўр бир гурзи тушмиш. Яна ҳушини йўқотмиш. Яна кўзларини очса, тумшуғининг тагида бир тўп қоғозлар турибди. Қараса, ўзи ёзган қоғозлар. Тепасига катта-катта қилиб «Баҳордаги муҳаббат рўмони», деб ёзиб қўйибди.

– Ўқи! – деб буюрди чол.

Гурилло яна гурзи еб қолмай деган ҳадикда ўқий бошлади:

– Мўрчамиён қизнинг юрагида муҳаббатга ўхшаш аллақандайин ҳис ўркач-ўркач бўлиб куйдирарди. Юраги эса туяга ўхшаб лўкилларди. Бирдан у ўзини йигитнинг увада бағрига ташлади. Йигитнинг кўкрагидаги қалин жунлар уни маст қилиб қўйди. У ҳозир йигитнинг севмаслигини ҳам унутган, эртага фалсафадан имтиҳон топширишини эсидан чиқарган эди. У йигитнинг қучоғида мушук каби эркаланар, йигитнинг ҳирси сўнмай туриб, кўкрагидаги жунларни майда қирққокил қилиб ўриб олмоқлик учун пайт пойлар, қиз қилиб туққани учун онасига ғойибона раҳматлар айтарди. Тўғри-да, онаси адашиб ўғил қилиб туғиб қўйганида бу лаззатлар қайда эди!? Ўттиз учинчи кокилни ўраётганида йигитнинг қўллари кутилмаганда

ғалати ҳаракатлар қила бошлади. У жувонга айланганини сезмай ҳам қолди.

– Бас! – деди чол асабийлашиб. – Энди танидингму бу муслимани?

– Ахир бу... бу... бадиий тўқима-ку? Ҳамма шунақа тўқийди... – деб ўзини оқлади Гурилло.

Локигин чол унинг гапини эшитмади:

– Даъвойингни айт, Қорабой қизи Нафиса.

Хунук жувон йиғлаб туриб, дардини тўка бошлади:

– Мен бу кишининг асарларига кирганимдан мингдан минг пушаймон эрурман. Бундан кўраси оқибати фожиа билан тугайтурғон бирон атала асарга кируб, заҳар ичуб ўлғоним афзал эрди. Иложим қанча, шўрпешона эрконман. Рўмонларининг ўн учинчи саҳифасида мўрчамиён эрдим. Йигирма биринчи саҳифадан йигирма иккинчисига ўтар ерида қаддим «келишган дол» бўлиб букчайдим. Аввалига мужгонларим қайрилма эди. Кейин камон ўқига айланди. Қўй кўзларим шаҳло бўлди, учар отникидай бежирим оёқларим семиз сонларим дастидан юролмай ҳам қолди. Хуллас, ўзимнинг қанақалигимни билолмай, ҳалигача ҳайрондурман. Тешавойни яхши кўрардим. У ҳам мени севарди. Лекин Тешавой бирданига раиснинг қизига уйланиб олди. Мени институтдаги Ўроқвой деган домла илиб кетди. Қирқ тўртинчи бобда эримнинг оти Болтавой, касби домла эмас, қамалиб кетатурғон магазинчи бўлиб қолди. Ҳомиладор бўлганим майли, локигин боламни бошқаларга ўхшаб тўққиз ой қорнимда кўтариб юрсам бўлмасмиди? Йў-ўқ, уч ойда туғиб қўйганимни ўзим ҳам кейин билдим. Беш килоли болани қанақасига қийналмай туғдим, ўзимам ҳайронман. Туғруқхонада ётганимда болам қиз эди. Боғчага бораётганида Алпомишдай ўғил бўлиб қолди. Боламнинг отаси Ўроқвойми ёки Болтавойми, аниқ эмас. Ўзимнинг афти-ангоримни киши танимас қилиб юбордилар, бунисига чидайман. Омма болани қанақасига орттирдим, шунисига жавоб берсинлар. Агар бу киши зўрламаганларида

бунақа ишлар бўлмас эрди. Мен «Баҳордаги муҳаббат» деган рўмонга кирган барча қаҳрамонлар номидан даъвогар бўлиб келдум. Юзта даъвогарни Гурилло Бадҳарфий аро йўлда чала ёзганлари учун улар бу ерга етиб келолмадилар. Менинг Тешавойим... еттинчи бобда чимилдиққа киргунича ҳалиям чиққани йўқ...

– Шу гаплар ростми?! Қизни бадном қилганингга иқрормисан? – деб ўшқирди чол.

– Йўқ, тақсир, ахир емаган сомсага...

Бу жойда савол бериларкан-у, жавоб охиригача тингланмас экан. Бошига гурзи тушгач, гапи тилида қолди. «Емаган сомсага пул тўлаш бу ерда ҳам бор экан-да», деган ўй хаёлига келди-ю, ҳушидан кетди.

Э... Абдумалик аканинг ўғли, соатингга қара-чи? Оббо... роса чайналибман-ку, а? Энди қанот чиқариб уйга учишим керак. Самовор палов сенга буюра қолсин. Харҳаша холанг бешик тўйидан қайтгунича ширгуруч қилиб қўйиш бўйнимга тушгон. Харҳаша холанг ҳозир парҳезда, тўйдан оч келади. Айтмокчи, ширгуручга туз солинармиди, билмайсанми? Оббо... Таваккал, бир чимдим соларман. Яна нима дейсан? Ие! Рўмоним ростанам ёқдими? Калака қилаётганинг йўқми? Ўйлаб топмадим бу гапларни, Худо берди, мен тўқидим-қўйдим. Яна давомини тўқиб қўйганман. Эртага айтиб берарман-а?

Учинчи ҳангома

«Чойхона ҳам бор бўлсин!» дейдиган хотин мавжудмикин, бу дунёда. Қуёш ғарбдан чиқиб, мабодо шундай хотин топилиб қолса, мени айтди деявер, дунёдаги барча чойхоналарда унга ҳайкал қўйилади. Ҳозирча биз бевақт тугилгонмиз шекилли, чойхона борлиги учун Худога шукр қиладиргон хотин топилгонича йўқ. Мана, кеча салгина гапга берилибман. Шошиб-пишиб ширгуруч қилибман. Тамомий балога қолдим. Харҳаша холанг бешик тўйига кетишдан олдин менга ширгуруч эмас, ширчой буюрган экан. Хуллас, ширгу-

руч пиширган мен-ку, локигин қарғишга чойхона қолди. Шу инсофданми? Ана, Толиб бедарвозанинг чойхонасини қарғасин, Дунёдаги итпашша-ю хира пашшаларнинг ҳаммаси ўша ерда. Бизнинг чойхонада нима айб? Айниқса, сен энди чиқиб ўрганаётганингда бу чойхона хотинимнинг қарғишига қолиб бир нима бўлса, мен бу дунёда қандай қилиб бош кўтариб юраман? Ҳа, ҳа, гапинг тўғри, номард одам хотинидан шикоят қилади. Бўпти, дамим ичимда. Фақат шу чойхонага бир нима бўлса, хотинимдан кўриб юрмаларинг. Мақсадга ўтаймн? Хўп, кеча нималарни айтиб берувдим? Гурилло Бадҳарфийга бир хунук хотиннинг давъо қилгонинми? Унда бугунгиси меравой гап бўлади. Эшит:

Шундай қилиб, нариги дунёдаги сўроқ қилғувчи чол иккинчи аризани чиқорди. Ҳарфларга кўз югуртирди-да, Гуриллога «аҳволинг чатоқ, омма баттар бўлмасанг розимасман», дегандай қараб қўйди. Кейин баланд овозда бақирди:

– Султон Мурод ибн Маъмур ибн Аҳмад!

Оломон орасидан кўриниши дарғазаб, юриши эса майинроқ бир одам чиқиб таъзим қилди. Ўзи эркагу, локигин таъзими эркакча бўлмади.

– Хўш, рўйхатда кўрсатган барча хотинларинг шу ердами? – деб сўради чол ундан.

– Ҳа, тақсир, ана улар.

Подшоҳ шундай деб нарида тўп бўлиб турган қирқ нозанинни кўрсатди. Чол уларга қараган эди, нозанинларнинг ўн еттитаси ишва билан жилмайиб қўйди. Чолнинг ўзи қари бўлгани билан кўнгли ёш эди, оёғининг тирноғигача зириллаб кетди.

– Демак, Гурилло Бадҳарфийда даъвоинг борми? – деб сўради нозанинларга тўйиб қараб олгач.

– Шундай.

«Мен шоҳлар замонида яшамаган бўлсам, уларга ёмонлик истамаган бўлсам, менда қанақасига даъвоси бўладур?» – деб ўйлади Гурилло.

– Хўш, Бадҳарфий, сен бу олий зотни танийсанми? – деб сўради сўроқловчи чол.

– Танимайман, – деди Гурилло дадил.

– Ҳой, малъун, энди танимай қолдингму? Бошимга шунчалар кулфатлар солиб-а? – деб нола қилди султон.

– Ўлай агар, танимайман, – деб қасам ичди Гурилло.

– Ўлиб бўлгансан, қасаминг ўтмайди, – деди чол. – «Шоҳ борки, хотин бор» деган рўмонни сен ёзганмисан?

– Ҳа, бир пайтлар ёзувдим... лекин босилиб чиқмагон.

– Султон Муродни сен яратганмисан? Унинг қирқта хотини бор эди, энди эсингга тушдими?

– Туш...ди, – Гуриллони бехос ҳиқичоқ тутиб, дадил жавоб қайтара олмади.

– Ана, танишиб олдинглар. Ишни ўзаро тушуниш йўли билан ҳал қиламиз. Қани, подшоҳ ҳазратлари, даъвоингизни лўндароқ қилиб баён этинг.

– Подшоҳ бўлиб яралиш ҳаммага насиб этавермайди. Толеимдан ўргулай, деб дунёга келдум. Беш ёшумда подшоҳ бўлдум. Отамнинг кимлигидан, қандай йўқ бўлгонидидин бехабар эрурман. Сен отамнинг кимлигин билармидинг, малъун!?

Гурилло ҳуқуқ илмидан ҳам бохабар эрди. Шу боис дангал деди:

– Мен норозилик билдираман. Даъвогар жамоатчилик орасида обрўйимни тўкяпти!

– Бу ерда обрў деган гап йўқ. Жамоатчилик ҳам йўқ. Даъвогарнинг саволига аниқ жавоб бер.

– Отангнинг кимлигини, нима бўлганини мен қаердан биламан? Керак бўлса, уруғ-аймоғингдан сўраб-суриштирб олавер!

– Ана кўрдингизми, тақсир, бу муттаҳам шунақа тониб туради. Хўп, бунисига чидай. У менга дастлаб етти қасабали мамлакат берган эрди. Ерларимнинг у бошида кун чиқиб, бу бошида ботарди. Рўмонининг ярмига бормай,

қасабаларим учта бўлиб қолибди. Хўш, малъун, тўртта қасабамни нима қилдинг?

– Еттиталигича турибди, ана, қўлёзмамга қара, кўчирғувчи хотуннинг айби бирлан «учта» деб кўчирилган.

– Ана, яна тоняпти бу! Бир гўзал жононга ишқим тушган эрди. Мулозимларим уни ҳарамга киритишиб эрди. Қани ўша жонон? Нега мени ҳарамга киритмадинг?

– Қанақа, подшоҳсан, эсинг жойидами ўзи? – деди Гурилло ғазабланиб. – Ўша куни чет эл делегасиясини қабул қилишинг керак эди. Ҳарамда бало борми сенга? Биттасига кирмаган бўлсанг, ана, қирқтасини бериб қўйибман-ку?

– Қирқтасини бермай ўл, сен жувонмарг! Қирқта жононнинг кўнглини ола билишим учун мени қароқчилар тўдасида тарбиялашинг керак эди. Сен мени кимнинг ҳовлисида катта қилдинг, малъунгина?! Майдақадамларни қаердан топа қолдинг, балогинага учрагур!

– Феодал жамиятда бўлган бунақалар, мен ўйлаб топмаганман...

– Ҳув, овозинг ўчсун! Бу қирқ жонон менга насиб бўлмади, – подшоҳ шундай деб пешонасига қарсиллатиб урди. – Ҳаммаси мулозимларим билан дон олишадур, учраган эркакка қош қоқадур. Ана, ҳозир ҳам ишва қилишяпти.

– Ҳай-ҳай! – сўрокловчи чол сири ошкор бўлгандай сапчиб кетди. – Мавзудан четлашманг!

– Муддаога ўтсам, у бегуноҳ одамларнинг дарё-дарё қонини оқизишга мени мажбур қилди.

– Бу менинг истагим эмас, жамият...

– Жим бўл! Сен мени қирқта хотинга уйланишга мажбур қилдинг!

– Ҳамма подшоларда қирқтадан хотин бўлган...

– Ахир менга биттаси ҳам етарди!

Подшо шундай деб йиғлаб юборгон эрди, сўрокловчи чол унга валидол бериб тинчлантирди. Бу ерга валидол кандай тушиб қолди, Гурилло билмайди, очиғини айтсам,

ўзим ҳам билмайман. Тинчитишнинг бошқача йўли бўлса, ўзинг тўғрилаб ёзарсан.

– Яхши, яхши, – деди чол подшоҳни тинчитгач, – талабингизни айтинг, дўзахда куйдирайликми?

– Йўқ, йўқ, куйдирманг тақсир! Ана, кўряпсизми, хотинлар имлашяпти. Ҳаммасини ўзи никоҳлаб олиб, жабрини ҳам ўзи тортсун. Мени шу хотинлардан халос қилсангиз бас...

Подшоҳ шундай деб ҳиқиллаб йиғлай бошлади. Гурилло «Шунча хотин менга ҳам керакмас», деган эди, бошига гурзи тушди...

Нима дейсан, Абдумалик аканинг ўғли, Гурилло Бадҳарфийнинг у дунёдаги ҳаётини қотириб тўқибманми? Энди менга тан берасанми? Хоҳласанг, яна тўқиб ташлайвераман. Хоҳламайсанми? Шунинг ўзи кўнглингни алағда қилдими? Вой, найнов-е! Кеча мақтаётувдинг-ку? Бўпти, сенга ёқмаса ҳам ана, чойхонадагилар эшитиб икки марта кулишди. Менга шуниси ҳисоб. Айтганларимдаги биттаям ҳарфни ўзгартирмай, қоғозга ёзгин-у газнитга бер. Ҳа, айтиб қўй, уларингга, қалам ҳақидан уриб қолишмасин. Берадигани бир кило гўштга етмаса, ёзғувчилигингни ҳам ташлайман. Кеча баққолликка ўтсам, шерикларим бирни бирга уриштириб, ўнни олишяпти. Маним фидойи эканлиғимни билиб қўй. Ука, ҳа!

ЖЎРЖ тоғамизнинг айтганларини аслича қилиб қоғозга туширдим-у, яна ўйлаб қолдим. Тўқиган ҳангомалари нашр қилинмаса, қалам ҳақи олмаса, ёзувчиликни ташлар экан. Шундай қилгани сизга маъқул. Адабиёт майдонида ивирсиб юрганларнинг биттаси камаяди, деб қувонарсиз. Лекин менга қийин. Маҳаллада бош кўтариб юролмайман. Кўчиб кетишимга тўғри келади. Қаёққа кўчаман? Агар уч қаватли, бир юз ўн икки хонадан иборат, ҳовлиси ўн икки сотихдан кам бўлмаган ортиқча уйингизни менга берадиган бўлсангиз, майли, шунинг эвазига ЖЎРЖ тоғамизни адабиётдан безитиб, четлатиш биздан. Келишдикми?

ИКСНИНГ ХАТАРЛИ КАШФИЁТИ

Мулла Муталлибнинг ғойиб бўлишига доир муқаддимали, аммо хотимаси узилган хаёлий ҳангома

Муқаддима

Қишлоқда ҳеч кимга сўз бермай юрадиган мулла Муталлиб бир кечада ғойиб бўлиб қолди. Аслида, муллаликка ҳеч бир дахлсиз Муталлиб саводи йўқдан кўра бор бўлишига қарамай, тўртта одам йиғилиб қолган ерда ҳеч кимга гап бермасди. «Ўзимиз оддий деҳқон бўлсак ҳам дунёвий илмлардан бохабармиз», дея суҳбат мавзуини истаган сўқмоғига буриб юбораверарди. Муталлибнинг эзмалигидан бағоят безор бўлган оқсоқоллардан бири унга «чала мулла» деб лақаб қўйган, бироқ йигирма иккинчи аср маданияти нуқтаи назаридан бу қўполликка йўйилгани учун лақабни сал андавалаб, уни «мулла Муталлиб» деб атардилар.

Мулла Муталлиб чекига тушган ерга фақат қовун экарди. Аммо кейинги ўн йил бадалида унинг бировга қовун сўйиб берганини ёки бозорга олиб чиққанини тирик зот кўрган эмас. Хотинининг айтишича (сизга ёлғон, бизга чин), ҳатто уларнинг ҳам оғизлари қовунга тегмасмиш. Ҳар йили қовун етилгач, мулла Муталлиб уни бир кунда узарди. Полизнинг ўртасига уйиб қўярди. Қишлоқдагилар эрталаб қарашсаки, полизда сапча ҳам қолмаган. Ҳа, мулла Муталлиб худди қовунлари каби бир кечада изсиз йўқолди. Агар бу воқеа ўн учинчи асрда юз берганда эди, «Аллоҳнинг иноятн» ёхуд «Ҳақ таолонинг карамотлари чексиз», деб ёқа ушлаб қўя қолган бўлардик. Афсуски, воқеа йигирма иккинчи асрда содир бўлмоқдаким, ҳар бир мўъжизанинг сабаби илмий жиҳатдан исботланиши зарур. Зеро, мулла Муталлибнинг ғойиб бўлиши бежиз эмасдир

ва у мазкур жумлага нуқта қўйилганидан сўнг бошланувчи бобда ҳикоя қилинур.

Биринчи ва сўнгги боб

Яхшининг ёмони, оқнинг қораси бўлгани каби, ҳар нарсанинг акси борлигига ҳеч ким гумон қилмаслиги аниқ. Дунёнинг қурилишини қарангки, Аллоҳ ўз мўъжизаси ила яратган ўн саккиз минг олам орасида Ернинг, яъни сизу биз яшаб турган сайёранинг ҳам акси бор экан. Унга фазогирларимиз бу воқеадан йигирма тўрт йил аввал, аниқроғи, икки минг бир юз саксон саккизинчи йилда, яна ҳам аниқроғи, мулла Муталлибнинг эшаги ҳаром ўлган йили илк бора қадам қўйган эдилар. Шундан бери икки сайёра аҳлининг алоқалари аъло даражада мустаҳкамланиб бораётган эди. Энг муҳими, масофа ҳам унча узоқ эмас. Сайёранинг ўзига яраша гўзал исми ҳам бор. Аммо ерликлар акс сайёрадаги дўстлари олдида бирозгина хижолатда бўлганликлари сабабли, унинг номини яшириб, ўзимизча «Зет» деб атаб турайлик. Ҳа, Зет Ернинг акси бўлса ҳам, у билан алоқамиз яхши эди. «Акс» деганда нимани тушунамиз? Биз кислород билан нафас оламизми? Зетликларда бунинг акси, улар ис гази билан тирик. Биз чучук сув ичамиз, улар эса денгизнинг шўр сувини ҳеч нимага алмашишмайди. Ерликлар санокни «бир»дан бошлайдилар. Зетликлар учун эса энг юқори сон – «бир». Ёки Ерда акселерация жараёни ниҳоясига етяпти, оддий тилда айтганда, одамларнинг бўйлари ўсяпти. Зетда эса аксилакселерация жараёни бошланаётир, яъни зетликларнинг бўйлари тобора пастлаяпти. Жараён шу тахлит давом этаверса, яқин минг йил ичида энг новча зетликнинг бўйи тўрт қаричдан нарига ўтмай қолади. Зетлик олимларни ташвишга солган бу муаммо кўп баҳсларга сабаб бўлди. Одатда, башарий аҳамиятга эга бўлган муаммо туғилганда барча олимлар диққатларини шу масалага қаратиб, ўз мутахассисликларидан (кўпинча

ўз феъл-атворларидан, дунёқарашларидан) келиб чиққан ҳолда турли таклифларини ўртага ташлайдилар. Таклиф кўпайган сайин муаммо чигаллашиб бораверади. Аммо Зет акс сайёра эмасми, у ерда муаммо чигаллашмай, ечилиб боради. Таклифлар тезлик билан рад этилади ёки қабул қилинади. Бир гуруҳ олимлар зетликларнинг мўътадил бўйини сақлаб қолиш учун ерликлар билан чатишишни таклиф қилди. Бундай қабиҳ ўй хаёлига келгани учун улар жиноий жавобгарликка тортилдилар. Чунки зетликлар ўз наслнасабларини ниҳоят даражада қадрлайдилар, бирон бир ташқи таъсир натижасида юзага келувчи ирсий ўзгаришлардан ўзларини эҳтиёт қиладилар. «Бўйимиз бир қарич бўлиб қолса ҳам, қонимиз бузилмасин. Зетлик зетлигича қолиши керак!» Олимларнинг барча таклифлари шу асосда кўриб чиқилди. Ниҳоят, калаванинг учи топилди: бўй пасайишининг олди олинибгина қолмай, уни ўстириш йўли ҳам кашф этилди. Кашфиётчи олим эса «Зет Қаҳрамони» деб эълон қилинди. Бу олимнинг ҳам чиройли исми бор эди. Бироқ уни тилга олишга барча ҳазар қилиб қолгани учун биз ҳам уни «Икс» деб турамиз.

Демак, масала ойдинлашди: зетликлар пакана бўлиш хавфидан қутулдилар. Лекин бир нарса қоронғи: нима учун кашфиётчининг юзига қора суртилди?

Энди масаланинг бу томонини ҳам изоҳлаш лозим. Бунинг учун Зет Тубан (яъни Олий) судининг айрим ҳужжатларидан фойдаланишга тўғри келади. (Зет акс айёра бўлгани учун уларда суд жараёни ҳам бошқачароқ. Яъни, аввал ҳукм чиқарилади, сўнг жараён бошланади. Қораловчи ва адлия ходимининг вазифаси ҳам бўлакча. Сиз, азизлар, чалғиб кетманг, деган мақсадда жараённи маромига тўғрилаб тушунтиришга ҳаракат қилдик.)

Терговчи тўплаган маълумотдан:

«Икснинг кашфиёти дастлаб ижобий натижалар бера бошлади. Унинг тажрибахонасидан чиққан кишиларда

бўйнинг ўсиши сезиларли даражада тезлашган. Икснинг муваффакияти аввалига ҳеч кимда шубҳа туғдирмади. Кейинчалик ирсият масалалари билан шуғулланувчи олимлар Икс олиб бораётган ишларнинг зетликлар насл-насабини бузишга олиб келаётганидан бизни огоҳ этдилар. Орадан кўп ўтмай тарқалаётган Зет учун номаълум юкумли касалликларда Икс кашфиётининг ўрни борлигини ҳам маълум қилдилар. Шундан сўнг Икс сир тутиб келаётган кашфиётнинг моҳиятини ошкор этиш ҳаракати бошланди. Маълум бўлишича, Икс мижозларига кунда уч маҳал қовун шарбати ичираётган экан. Қовун шарбати Ердан яширинча олиб келинган...»

Оддий молекуляр биолог (Ерда «академик» деб иззат қилинади) берган гувоҳлигидан:

«Олий ҳакам: Сиз ҳамкасбингиз Икс жанобларининг кашфиётини зарарли, деб ҳисоблайсизми?

Жавоб: Зарарли эмас, мудҳиш ва хатарли деб ҳисоблайман.

Олий ҳакам: Сиз фалокат сабабини фақат қовун шарбатида деб биласизми ёки бошқа тахминларингиз ҳам борми?

Жавоб: Яна бир карра такрор ва қатъий равишда айтаманки, Ерда етиштирилган қовун шарбати хунук окибатларга олиб келиши мумкин.

Олий ҳакам: Даъвоингизни илмий эмас, оддий халк тушунадиган қилиб изоҳлаб берсангиз.

Жавоб: Марҳамат, текширишда аникланишича, қовун таркиби ерликлар «селитра» деб атовчи ғайритабиий моддадан иборат. Селитра катта одам саломатлигига дарҳол каттиқ таъсир қилмаса ҳам, унинг зурриётини бузишга олиб келади. Ерда етиштирилган қовун шарбатини ичган аёллардан соғлом бола туғилмайди. Шарбат билан баданга сингган, ҳалиги айтганим, селитра деган заҳарли модда аста-секин қон таркибини ўзгартиради. Демак, бора-бора марказий асаб мажмуини ишдан чикаради. Лекин зетлик-

ларга мен айтган сўнгги хасталик хавф солмаслиги ҳам мумкин. Нега деганимизда, мия фаолиятида салбий ўзгаришлар бошлангунга қадар ошқозон-ичак хасталигидан ўнглана олмай жон беришлари турган гап. Икс бўй ўстираман, деб жиноятга йўл қўйган. Балки у буни билмагандир. Чунки ерликларнинг илмий ишларида бу нарсага катта аҳамият берилмайди. Селитра билан озиқланган ерликларнинг шу дамгача кирилиб битмаганига ҳайронман.

Олий ҳакам: Ерликлар селитранинг зарарини биладиларми? Билган тақдирда нима учун ундан фойдаланадилар?

Жавоб: Буниси мен учун қоронғи.

Олий ҳакам: Сиз илгари қовун таркибида селитра мавжудлигини билармидингиз?

Жавоб: Бу ҳақда бизда маълумот йўқ эди...»

Мулла Муталлибнинг *(у ўзини шундай таништирган бўлса керак)* берган гувоҳлигидан:

Олий ҳакам: Аввало сизни тўсатдан ва мажбуран бу ерга олиб келганимиз учун узр сўраймиз. Бошқа иложимиз йўқ эди.

Мулла Муталлиб: Ҳеч қиси йўқ. Сайр ҳам сайр, саргардон ҳам сайр, дейдилар. Баҳонада томоша қилиб кетаман. Фақат... қайтишдан олдин бозор айланишга ижозат берсангизлар бас.

Олий ҳакам: Сизнинг олиб келинишингиздан Ер элчиси огоҳлантирилган.

Мулла Муталлиб: Шунисига беш кетдим.

Олий ҳакам: Айтингчи, сиз жаноб Икс билан кўпдан бери танишмисиз?

Мулла Муталлиб: Ўн йил бўлди чамаси.

Олий ҳакам: Қандай танишгансиз?

Мулла Муталлиб: Биласизми, юртимизга бошқа сайёралардан кўпгина меҳмонлар келиб туришади. Шулар-

нинг иззатини қилиб, қовун сайли ўтказилади. Таниш-билишларга раҳмат, ишқилиб, озгина харажати бўлса ҳам, битта сайлда қатнашига ижозат олиб беришди. Ўша йили жаноб Икс келган эканлар, қовуним ёқиб қолди.

Олий ҳакам: Нима учун? Селитраси кўп эдими?

Мулла Муталлиб: У пайтлар унчалик кўп эмасди.

Олий ҳакам: Бошқаларникига нисбатанми?

Мулла Муталлиб: Чамамда бошқаларникида мутлақо йўқ эди. Мен яширинча ишлатардим, сабаби тирикчиликда, жўжабирдай жонмиз. Жаноб Икс илтимос қилганларидан кейин кўпроқ қўша бошладим. Ҳар ҳолда ҳурматлари бор.

Олий ҳакам: Селтира қўшмай ҳам қовун етиштириш мумкинми?

Мулла Муталлиб: Неча минг йил шундай бўлиб келган, дейишади.

Олий ҳакам: Селитра ўзингизга таъсир этмайдими?

Мулла Муталлиб: Биз селитра солинганини оғизга олмасдик... Ҳар ҳолда тирик жон... билиб бўлмайди-да...»

Суд қароридан:

«...4. Икснинг кашфиёти зарарли деб топилсин ва бекор қилинсин. Зетликлар наслини, қонини тоза сақлаб қолиш мақсадида қовун шарбатини истеъмол қилиб ақлан заифлаша бошлаганлар ва уларнинг фарзандлари даволаниш учун махсус шифохонага юборилсин. Юртимиз аҳли саломатлигига қасд қилгани учун ўзини олим деб юрган Икс Зетнинг табиий йўлдошига бадарға қилинсин. Икс илмий тадқиқотлардан мутлақо четлатилсин...

...9. Ердан олинаётган маҳсулотлар рўйхати қайта кўриб чиқилсин. Қовун олиб келиш мутлақо тақиқлансин.

...13. Ерлик Мулла Муталлиб жиноятга шерик деб топилсин. Унинг энг олий жазога лойиқлиги, яъни бозор айланиш ҳуқуқидан маҳрумлиги таъкид этилсин...»

Хулоса

Ердаги воқеаларга оид ҳикоя бўлганида, албатта, хулоса – қиссадан ҳисса талаб этиларди. Айтганимиздек, Зет – акс сайёра, унинг қонун-қоидаси бўйича бир қулоч хулоса ёзишга ҳожат йўқ. Шу боис гапни мухтасар қиламиз. Баёнда хираликлар учраса, маъзур тутасиз.

Мазкур воқеани ўз қулоғим билан эшитганимни тасдиқлайман, деб имзо чекаман:

Т. М.

ЙЎҚҚУЛОБОД ҲАНГОМАЛАРИ

«Йўққулобод» деганлари қайда экан, деб бош қотирманг. Бундай кичкинагина мамлакатнинг қаерда жойлашганини ўзимиз ҳам яхши билмаймиз. Эҳтимол, бизнинг қитъамиздадир, балки ўзга сайёрададир? Шу кейингиси тўғрироқ бўлса керак. Чунки ўн саккиз минг олам орасида бизникига ўхшаган яна битта сайёра бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Ҳамонки ўша сайёра бизникига ўхшайдими, демак, унинг ҳангомалари ҳам бизга яқин бўлади-да! Ҳали биз у сайёрани кашф этганимиз йўқ. Лекин улар бизни аллақачон кашф қилиб, кузатаётганларига ишонмайсизми? Қачонлардир улар самовий кемаларида учиб келишар. Унгача эса ҳангомаларини ҳаво тўлқинлари орқали юборишибди. Биздан нима кетди, эшитсак эшитибмиз-да! Огоҳлантириб қўяйлик: агар ҳангомаларнинг бирида қўшнингизга ўхшаган одамни учратиб қолсангиз, ажабланманг. У сизнинг эмас, ўн саккиз минг олам доирасида жойлашган Йўққулобод сайёрасида яшовчи Ғойибқулнинг қўшниси.

КИМГА МАЗЗА?

Икки қултумгина лоф
шарбатига муҳтож ҳангома

Биродар, мен сизга бир телбанамо савол берайину, аммо сиз ажаблана кўрманг. Донишманддан «телбанамо саволдан дурусти надур?» – деб сўралганида, у «телбанамо саволдан дурусти – тентакнамо жавоб эрур», – деган экан. Саволим бундай: тасаввур қилингким, камина бир ҳомийнинг сармояси ила чиқадурғон газнитнинг мухбиридурман. Газнитнинг номини асти сўраманг. Аммо-локигин Йўққулободимизда чиқадурғон «Бургачи»ми, «Битлиқи»ми, «Тескари кўнгил»ми деганлариға ўхшата кўрмангким, аларга ўхшашдин Худойим асрағай! Бизнинг газнит улар каби минг-минглаб нусхада чоп этилмагайким, зотан, «бемаза қовуннинг уруғи кўп бўлғай», – демишлар донолар. Бизнинг газнит бир билан бир ярим мингнинг орасинда тебраниб турса-да, ўладирғон эмасдур ва ўлим нишонасидин хийла узоқдур. Маош ва «гонорар» аталмиш тириклик сувининг қуришидан ташвишимиз ҳам йўқдур.

Хўш, энди асосий телбанамо саволимизға келсак: айтинг-чи, бу соҳада каминага маззами ё чет эллик, айтайлик америкалик мухбирга маззамикин? Баъзилар борким, хориждаги ҳаётни ҳавас қилурлар. Бе, ҳавасгинангга қурт тушгур, ўша ҳам ҳаёт эканми! Мана, ўша америкалик мух-

бирнинг мақоласи газнитда чиқди, дейлук. У нима қилади? Қалам ҳақини олиб, ошналари билан улфатчилик қиладими? Бе, қаёқда! У энди эртасини ўйлай-ўйлай адо бўлади. Юрса ҳам ўйлайди, турса ҳам ўйлайди. Ҳатто бировга айтманг-у, ўйнашининг қучоғида ётган чоғида ҳам «эртага нима ёзсам экан?» деб тўлғонур. Ўйламасун-чи, ҳаммани қойил қиладурғон мавзу топиб, мақола ёзмасун-чи, каттаси чақиради-да: «Тошингни тер, бола», деб суробини тўғирлаб қўядур. Камина-чи? Менинг ҳаётим бўлак, жаннатнинг ўзгинаси. (Атрофимда ҳурилиқолар йўқ, холос. Кўчадаги ҳурилиқоларга эса «тириклик суви»нинг чўғи пастроқ келадиким, бу жиддий масъала эмасдур ва дафъатан чалғимайлук, ошналар.)

Айтайлик, газнитда менинг мақолам чиқди. Бу ёғи кечгача таралла бедод, ялла! Чойхонага борурман, паловхонтўра билан тиллашурман (тўғри англанким, бир лаган эмас, бир коса). Бекорчи қулоқ топилса, сайраб ҳам беражакман. Эртани ўйлаб ташвиш чекмоқлик каминага ёт эрур. Сабабким, кечга яқин бошлиғим чақиришини билурман. Бошлиғимни Худо берган, бунақаси етти иқлимда йўқдур. Имлода ўн иккита ҳарф бор, десангиз ҳам кўнадирғон мўмин инсон. Дерларким, тўртинчи синфдалигида боши тошга урилиб, (эҳтимол, тош бошга урилгандир) ўқишни ҳам қойиллатган эканлар тақсирим. Аммо каминани бу мутлақ қизиқтирмаским, ул зотнинг ҳомийимизға қариндошлиги ҳам ўнинчи даражотдағи бир масъаладур.

Хуллас, боши тош билан ошно бўлғон ўшал бошлиғим чақирур-да: «Газнитимиз ҳомийси Фалончихўжа акамизнинг сигирлари иккита туғибди, шунинг кифтини келтириб ёз, оковси», – дер. Айтиш хўжайиндан – ёзиш каминадан. Хонамга чиққаним ҳамон Фалончихўжанинг уйига телпон қилурман. Сигирнинг рангини сўрайдурман. Бошқа гапга на ҳожат? Сигирнинг тўрт оёғи, битта думи борилигини ўзим ҳам билурман. Эрталабгача газнитнинг бир

бетини безайдурғон қулинг ўргулсун мақола тайёр бўлур. Фақат топшириққа жиндай таҳрир киритишга журъат этурман: мақолада ҳомийнинг ола сигири бошлиғим айтганидай иккита эмас, учта туғди. Ҳа, энди бадиий тўқима ҳам керак-да. Одамлар ҳомий жанобларининг бекор ўтирмаганини билиб қўйишсун-да. Аммо бир гап айтайким, биров зинҳор билмасун, рости – ҳомий жанобларининг сигири умуман йўқ. Аммо бу каминани мутлақ қизиқтирмайдурғон масъаладур. Ҳомийнинг сигири бўлмагани билан менга юкланган топшириқ бор эрур ва мен уни қойиллатганим ҳам ростдур. Гап сигирнинг йўқлигида ҳам эмасдур, билъакс, йўқ нарсаларга ўқиғувчини ишонтирмоқдадур. Мақола газнитда чиқди. Чойхонага бордим. Паловхонтўра бу сафар ҳам каминадан ранжимадилар. Кечка томон яна хўжайин чақирдилар: «Мақоланг яна бир ҳомийимиз Пистончихўжага ёқибдур. Энди унинг товуғини ёзасан». Буюриш хўжайиндан – ёзиш каминадан. Бунақа товуқларни ёзавериб, пишиб кетганманким, ҳатто қаламим ҳам баъзан қақағлаб қоладиғандай. Қандайин товуқ бу, деюрмисиз? Ҳа, ҳа, ўзимизга таниш ўша хўрознинг хотини-да!

Америкалик мухбир эртанинг ташвишини қилиб ётганида камина уйга беташвиш равишда келурман, беташвиш ҳолда овқатланурман. Беташвиш ётиб, беташвиш тураман-да, беташвиш ишга жўнайман. Нечун ташвиш чекай, биродар? Қўлимда Пистончихўжанинг товуғи ҳақидаги мақола. Товуқ «простой» эмас, кунда иккитадан тухум туғади: эрталаб кумуш тухум, кечқурун олтин тухум. Йўл-йўлакай бир газнит сотиб оламан. Ўқишгамас, бе, ўзим газнитчи бўла туриб газнит ўқийманми. Бу газнитда яхши кроссвордлар бўлади. Мана кеча «тўп тепишни билмайдурғон, аммо чиранишда оламни лол қолдирғувчи футбол командалари қайси мамлакатда мавжуд?» – деган саволга жавоб топа олмадим. (Топишга топдим, ҳарфлар катакчага тўғри тушдику, аммо жавоб бировга айтадурғон эмас. Сиз ҳам билурмисиз? Билсангизда... жим. Ҳа, баракалла!)

Хуллас, мақолани хўжайинга бердим. Газнит чиқай деганда урди Худо! Ҳомий Пистончихўжа жаноблари фикрларини ўзгартирибдилар: у кишига товуқ ёқмай қолғон эркан, энди хўроз ҳақида ёзмоқ шарт эркан. Бизнинг ишда шунақа оғирчиликлар ҳам бўлиб туради, биродар. Лекин биз тушкунликка тушадурғон анойилардан эмасмиз. Мақолани бир зумда оёғини осмондан келтирдим-у тузатдим. «Товуқ» деган жойларни «хўроз» деб ўзгартиш билан иш пишди. Битта жойи сал хато кетибдиким, эртасига газнит чиққанда билдук. Камина таърифу тавсиф этғон хўроз жаноблари кунида иккита тухум туғарканлар: эрталаб кумушу кечқурун олтун! Хўжайин «бу қанақаси?» деб дарғазаб бўлғон эрдилар, «акахон, бу хўроз қўшма корхона эрур, қўшма корхонадан эса ҳар бало кутмоқлик жоиздур», деб «суваб» ташладим.

Бор гап шу биродар. Ана энди айтинг-чи, кимга мазза, каминагами ё америкалик бечорагина мухбиргами? Дарвоқе, сизга энди бир ақлли гап айтурманким, сиз зинҳор-базинҳор ранжимағайсиз: мабодо узоқ чет элда қариндош мухбирлар йўқми? Бор бўлса, уни чақиринг, у ёқларда эзилиб юрмасун. Газнит чиғаришга ҳиммат қўлини чўзғувчиларимиз кўп. Бизда, америкаликлар айтгандай, ҳамма нарса о, кей! Энди узр, мени хўжайин чақиряптилар, янги топшириқ олажакман. Бирорта ҳомийнинг мушуги мов бўлган бўлса керагов...

ЗИЖХАЗДАН КЕНГҚОШГА САЁҲАТ

Бировга айтиб берган эдим, «ўлай агар, ишонмадим», деди. Майли, ишонмаса ишонмасин, аммо ўлмасин

Йўққулободда ким кўп, омад қуёши кулиб турганлар кўп. Войқул ҳам шуларнинг бири. Омади кулмаса, юк ма-

шинаси сотиб олардими? Йўққулободда омади бор одамнинг хўрози ҳам тухум қилади, дейишгандай, ҳосил ҳам мўл бўлдию, Войқул бир машина сара қовун билан «Қайдасан, Кенгқош!» деб йўлга тушди. Қўлида Хотинхўжаси ёзиб берган отнинг белидек бўлмаса ҳам, думи қадар узунликдаги рўйхат. Шу рўйхат бўйича Кенгқош бозорларини овлаши керак. Минг турли орзулар билан кетаётувди, бир йигитча ола таёғини кўтариб «Тўхта!» деди. Айтмоқчи, бунақа азаматларни Масков томонларда илгари «ГАИ» дейишарди, Йўққулободда биров «йўлларингдан айланай, сен салом бергин, алик олмаган – номард» дейди, яна бирови қисқагина қилиб, «ВОИ». Ола таёғидан ҳам номи узайибди, барака топгурларнинг. Топиш-тутиши ҳам шу номига қараб узайса майли-я! «ВОИ бола», ҳужжатларни текширгиси келиб турган экан, Войқул ҳамма қоғозларини берди. «Ака, ҳамма ҳужжатингиз жойида экан, эсон-омон бориб келинг, Худо бозорингизни берсин», дейишини кутиб, у нодонгина: «Янгангиз билан деҳқончилик қилувдик, энди меҳнатнинг роҳатини кўрадиган бўлиб турибмиз» деб юбормайдими? «Ие, – деди «ВОИ бола», – ҳали янгам билан бирга деҳқончилик қилдингизми? Бунинг ҳужжати йўқ-ку!» Войқул, хомкалла, хотини билан бирга далада ишлагани ҳақида қоғоз қилиб олмаган экан. «ВОИ бола» «бу ҳужжатсиз сизга шаҳарга йўл йўқ», – деб туриб олди. Яхшики, Войқулнинг калласи ишлаб қолди. «Болангдан айланай, ВОИ бола, иккита қовун берсам, ўша ҳужжатнинг ўрнини босадими?» дедим. «ВОИ бола» «Нима, мен порахўрманми!» – деб уни жеркиб берди. Войқул вой-войлаб ўтирмай, савдони барибир пишитди. «ВОИ бола»нинг китобидаги қоида бўйича ўн донагина қовун порага кирмас экан, ўзи танлаб олиб, Войқулга «оқ йўл» тилади. Йўлда «ВОИ бола»лар ҳам кўп экан. Ҳаммасига ола таёқ етказиб берганларга ҳам қойил қолиш керак. Ҳаммаси Войқулни кўриши билан таёғини ўйнатиб қолса-я! Биттаси: «далада бирга ишлаганингиз чин хотинингизми ёки ўйнашингиз-

ми, нега ҳужжати йўқ», деса иккинчиси: «ўша аёлингиз хотин жинсидан эканига гинекологдан ҳужжат олишингиз керак эди», – дейди. Аммо буларнинг орасида биттаси ҳам порахўр эмас экан, шуниси аж-жойиб! Войқул ўнта-ўнта қовун билан ишларини ҳужжатлаштириб бораверди. Кенгқошга етай деганида машина тепасига чиқиб қарасам, худди атай санагандай ўнтагина қовун қолибди. Ният – холис-да! Бу қайси бахти кулганга насиб қилганийкин, деб турувди, яна битта «ВОИ бола» келди. Қоғозларни ўқиб чиқиб: «Ҳужжатга қараганда машина эркак кишиники экан», деди. «Ўша эркак – аканг қарағай бўлади, акаси жонидан», – деди Войқул. У эса Войқулга яхшилаб қараб олиб: «Бу ерда эркаклигингиз ҳақида ҳужжат йўқ-ку?» – деди. «Эркаклигимни кўриб турибсан-ку?» деса, бола пақир, «Мен кўриб турганимга ишонмайман, ҳужжатга ишонаман» – деди. Хуллас, қолган ўнта қовун эвазига эркаклигига ишонтирди. Қовун кетса кетсин, обрў кетмасин, деди-да!

Шаҳаргача келиб, орқага қайтиб кетавермай, деб бир айлангиси келди. Яхши ҳамки хотини қовун сотилгунча паттачи-маттачига ишлатиб турарсиз, деб пича пул берган эди. Шаҳар ичида ҳам олатаёқлар кўтарилиб турар экан. Ҳар кўтарилганда чўнтак қоқилаверди. Охири ютқизган ночор қиморвоз хотинини тиккандай, Войқул ҳам машинанинг биттадан бўлагини ташлаб кетаверди. Тўртта ғилдиракка қаноат қилган «ВОИ бола»нинг инсофи бор экан, кок суяги қолган машина «склети»ни йўловчи «Камаз»нинг кажавасига ортиб берди. Қовун ортиб Кенгқошга келаётганида қадрдон бўлиб қолган «ВОИ бола»лар қайтишини интиқ кутиб туришган экан, Войқул уларни ҳам қуруқ қўймади. Қишлоққа кираверишда елкасида битта тўн-у, қўлида машинанинг калитигина қолган эди. Охирги «ВОИ бола», отасига раҳмат, калитни олмади, «сизга биздан эсдалик бўлсин», деди аммо тўнини олди. «Эскирок бўлса ҳам сизники табаррук, итимнинг тагига соламан», – деди.

Войқул «Саргузаштларимга уйдагилар ишонишмас», деб хавотирланганди, йўқ, калитни далил қилгач, хотини дарров ишонди. Аммо ҳеч ким ранжимади. Йўққулободда туғилиб-ўсмаган Афанда битта тақа топиб олиб, «яна тўртта тақа топилса, тепасига биттагина эшак топсам бас», деган экан. Войқулда калит бор, тўртта ғилдирагу, битта мотор, яна кузов деганларидай... топиш қийин эканми? Лекин кейинги йил Боркандга боришни мўлжал қилиб қўйди. Ўйлаб караса, шу шаҳарни кўрмаган экан. Тижорат бўлмаса зиёрат, деганлар, а, лаббай?

Биз бу баённи ёзиб ўтирганимизда Войқул шошиб турган эди. «Қаёққа кетяпти?» дейсизми? Хотинининг қайнонасига қиз экани, ўзининг эса қайнонасининг куёви экани ҳақида ҳужжат олиб қўйиши керак. Яна ким билади, йўл узоқ...

САЛОМАТ БЁЛСИНЛАР, ДОКТОР!

Бу ўлимтук миш-миш
жон таслим қилмай туриб
танишиб олайлук

Йўққулободнинг қадим тарихида боши оғриган одам шифо умидида табибга борса, табиби билан ҳисоб-китоб килганидан кейин юрак оғриғини ҳам орттириб чиқаркан. Бу бир миш-миш дейсизми? Унда яна бир миш-мишни эшитинг. Йўққулободнинг шимоли-шарқида жойлашган Тескариобод томонда Тошбақаобод деган қишлоқ жойлашган. Ана ўша ерда яшовчи Бевошкул отанинг касалхона бош врачини тавбасига таянтирганини биров эшитган, бошқа биров эса бехабар. Аслида, Бевошкул ота соппа-соғ эди. Шу ёшга киргунига қадар дўхтир деганига иши тушмаган. Шу қиш иккки марта аксирган эди, катта ўғли тушмагурнинг меҳри жўшиб кетдими, «ота, сиз ҳам бошқаларга

ўхшаб ёти-иб бир даволанинг», деди. Бевошқул ота: «Касалхонага ётмасам одам қаторидан чиқаман шекилли, болаларим яна «отасини касалхонага ётқиза олмаяпти экан», деган маломатга қолишмасин», деб, кўна қолди. Аммо ўғли тушмагур ҳадеганда йўлланмани олавермади. Бевошқул ота бу йўлдаги сарсонгарчиликни қаердан билсин? Сарсонгарчилик нималигини Йўққулобдодда жуда кўпчилик билмайди. Сарсонгарчилик – йўққулободликлар тили билан айтганда, бу йўлда озгина чиқим қилиш. Чиқимсиз мушук ҳам офтобга чиқмайдиган бўлиб қолганини билмайдиган одам уйида туршак шимиб, наъматакнинг қайнатмасини ичиб ўтиравергани дуруст-да. Катта ўғил ҳам уятчан-да, «ота, уч ойлик маошимни олсам, касалхонага йўлланма ҳам униб қоларди. Унгача кўрпача қатига яширган пенса пулларингизни чиқариб туринг», демади. Бевошқул ота тушунарди, асли мард эмасми, «сен уч ойлик маошингни кутаётган бўлсанг, менам икки ойлик пенсамдан ҳали умидимни узганим йўқ», деб ўтирмасдан, носдан орттирган пулларидан шарт чиқариб берарди. Охири шундай бўлди ҳам, катта ўғил айтди, кўрпача қатидаги пул чиқарилди Йўлланма қўлга тегди. Бевошқул ота ҳам одам қаторига қўшилиб, касалхонага ётқизилди. Дўхтурлар бирин-сирин кириб, отанинг ҳурматини жойига қўйиб: «Нима касалингиз бор?» – деб сўрашди. Бевошқул ота «нима касалим борлигини ўзинг топмайсанми?» – деб ўтирмай, «Тўрт йил олдин ўлиб берган кампиримни соғинишдан бошқа касалим йўқ», – деб қўя қолди. Шу-шу дўхтирлар Бевошқул отага йўламай қўйишди. Ота «Бу дўхтирларда кампирни соғиниш касалига дори йўқ экан-да?» – деб ётаверди. Кейин зийраклик билан кузатиб қарасаки, дўхтирлар кириб, қуюқ салом беришганда, у қуруқ алик олган экан. Билсаки, тузалишни истаган касал дўхтирнинг саломига бошқача алик олиши зарур экан. Астойдил дуо қилиш, юракдан чиқариб раҳмат айтиш ҳисобга ўтмас экан. Раҳмат деганлари чўнтакдан чиқиши шарт экан. Дўхтирларнинг билгани билган.

Агар улар бозорга бориб: «Бевошқул бобо менга бир тонна раҳмат айтдилар, дейишса, биров бир мисқол гўшт берармиди?» Бевошқул ота зиқна эмас. Ақли киргандан кейин у ҳам раҳматни чўнтакдан чиқариб, айтиб турди. Дорининг хилма-хилини ёзиб беришди-ю, «бунақа дори касалхонамизда йўқ, ўғлингизга айтинг, топиб келсин», дейишди. Барака топгурлар, касалхонанинг шундай биқинида дорихона очиб қўйишган экан, ўғли қидириб, сарсон бўлмади. Яна барака топишсин, илгарилари касалхонага ётган одамни йигирма тўрт кун даволашарди. Ҳозир икки ҳафтада миҳдай қилиб юборишяпти. Шуниси ҳам дуруст. Йигирма тўрт кун ётган одам раҳмат айтавериб, охири ўлимлигига асраб юрганини ҳам шу ерга ташлаб кетармиди... Икки ҳафта деганда Бевошқул ота ҳам уйига кетадиган бўлди. Нарсаларини тугиб, ўғлига «уйдаги аравани олиб кел», деб тайинлади. Кейин ўзи ётган каравотини кўтартириб, аравага ортаётган эди, бош врач ҳай-ҳайлаб келиб қолди.

– Касалхонангга ётғизиш учун ўғлим пул тўлаган экан. «Битта койка фалон сўм», – деган экансанлар. Ўша пулни тўлаганман. Энди шу койканг меники бўлади, – деди Бевошқул ота ўжарлик билан. Бош врач ялинган эди, Бевошқул ота: «Менинг бу ерда ётишим ҳам, дори-дармон ҳам текинлигини биласанми?» – деб сўради. Сўнг ҳисоб-китобни бошлади: бармоқдан қон олишга ҳамширангга шунча раҳмат пули, томирдан қон олишга мунча, думбага игна санчишига яна бунча, клизма деган палакатинг бор экан, унга ҳам шунча, ҳожатхонангга кўп тўламай деб икки кунда бир кирадиган бўлиб қолдим... яхшиям касалхонангда ўлиб бермадим, жағимни боғлашга пулим етмаса, оғзимни ланг очиб чиқиб кетаверардим. Янаям барака топларинг, кампирларга бир қараб олиш текин экан, кўзларим роса маз-за қилди.

Энди миш-мишнинг охири нима билан тугашини билмоқчимисиз? Бош врач Бевошқул отанинг ҳамма чиқимларини тўлаб, каравотни олиб қолди. Бечорага жавр бў-

либди, деб ачиняпсизми? Ачинманг. Ўша куни Ҳапқул отанинг катта ўғли бу койка учун озгина чиқим қилди, деб эшитдик. Янаям Худо билгувчироқдир. Балки бу ҳам бир миш-мишдир?

УШЛАНГ, ЎҒРИНИ!

Юз грамм ачиган лоф
қўшилгани сезилмаса керак

Йўққулободда эмас, ўзимиз яшаётган сайёрада Французларнинг бир фильми бўларди. Ундаги қаҳрамоннинг уйи Франция-Италия чегарасида жойлашган бўлиб, чегара уйнинг қоқ ўртасидан ўтаркан. Яъни, уйнинг бир-икки хонаси Францияда, ошхона билан ҳожатхонаси эса Италияда экан. Бояқиш қаерда туғилганини билолмай сарсон. Агар меҳмонхонада туғилган бўлса, Франциялик бўлади, онаси ошхонада туғиб қўйган бўлса, Италиялик бўлади. Бу энди кулгили бир ҳангома. Шунга ўхшаш ҳангома Йўққулободда ҳам бўлибди.

Боркул машинасини кўча четига қўйиб, бозорга кириб кетди. Чиқиб қараса, машинани ўғри очиб, кичкина ҳамённи олиб кетибди. Дарров полис маҳкамасига борди. «Машина кўчанинг чап томонида эдими, ё ўнг томонидами?» деб сўрашди. «Ўнг томонида» деди. «Унда «Ўнгқулобод» районга борасиз, ўнг томон – «Ўнгқулобод» районининг ери, биз «Чапқулобод» районмиз», дейишди. Норқул «Ўнгқулобод» район полис маҳкамасига борди. Улар дейишдики: «Тўғри, машина бизнинг районда турган. Лекин ўғри «Чапқулобод» район еридан ўтиб келиб, ўғирлаб бўлгач, яна «Чапқулобод» район ерига ўтиб кетган. Бу иш билан «Чапқулобод» район полис маҳкамаси шуғулланиши керак». Норқул яна «Чапқулобод» район полис маҳкамасига бориб «Ўнг»дан эшитганларини айтди. «Тўғри, – дейишди

улар, – аммо ўғри бизнинг районда қолмаган, у «Орқақулобод» районига ўтиб кетган. Ўғри ўша ерда, ўша ерга боринг». «Орқа» районга борган эди, ўғрининг Биқинқулободга ўтиб кетгани маълум бўлди. Боркул деганимиз гапга кўниб, «хўп» дейдиганлардан эмас. Шарт Биқинқулободга ҳам борди. Унда маълум бўлди-ки, ўғри Қуйруққулободга ўтиб кетибди. Боркул у ерга, ундан Бўксақулободу Болдирқулободга бориб, Йўққулободнинг жами ерларини босиб ўтиб, камига уммонларидан ошиб, яна ўзининг қадрдон бозор кўчасига келиб қарасаки кўчанинг чап томонида турибди. «Чапқулобод» район полис маҳкамасига бориб саргузаштини айтиб, юрган йўлларини харитада кўрсатди. Харитани диққат билан кўздан кечирган полисқул «Ака, сал адашибсиз, харитага қараганда ўғри кўчанинг ўртасига келибди. Кўчанинг ўртаси эса бизнинг районга қарамайди. У «Ёнбошқулобод» районга қарайди», деди. Боркул «Ёнбошқулобод» районига борди, кейин ундан нарисига. Ўжарлик ҳам эви билан-да! Ўғрининг изидан тушиб яна неча мамлакатларни босиб ўтди. Яхши ҳамки, Йўққулобод юмалоқ шаклда барпо этилган. Қайси томонга қараб юрилса, айланиб келиб, яна ҳаракатини бошлаган ўша нуқтасида пайдо бўлинаверилади. Боркул ҳам шу зайлда юра-юра яна «Чапқулобод» районига келди. Машинасини қўйиб, уч-тўрт қадам босиб орқасига қараса, ўғри калит соляпти. Боркул қувониб кетиб, ўғрини қучоқлаб олди. «Оғайни, ўғирласанг ўғирлай қол, фақат машинани район полис маҳкамасининг рўпарасига қўяй, ўша ерда ўғирлагин. Мени сарсон қилмагин». Ўғри кўнди. Аммо... Майли энди қолган саргузаштларни айтиб бошингизни оғритмайлик. Сиз балки «ўғри ўғирлаган кичкина ҳамёнда нима бор эди, пул каттадирки, шунча овора бўлиб юрибди?» деб ўйлаётгандирсиз? Бе, Боркул анойилардан эмас, пул тўла ҳамённи машинага қўймайди. Пул ҳамиша ён чўнтакда, юракка яқин жойда. Ҳамёнда… тишкавлагич бор эди.

Ахир Йўққулободда тишкавлагичсиз яшаш осонми? Лекин гап тишкавлагичда ҳам эмас. Бу ёғини ўйлаб кўришимиз керак бўлади.

ОТА ЎҒИЛ

Ишониш шарт бўлмаган
лофга қўшни ҳангома

Ота ўғил, деганда биз яхши болаларни назарда тутамиз. Аммо Йўққулободдаги бир мактабда «ота ўғил» дейилса, муаллимлар қочгани жой тополмай қолишади. Гап шундаки, Жўркул болалигида шу мактабда ўқиган, ўғли Ғўркул ҳам шу ерда ўқийди. Синф раҳбари бир пайтлар Жўркулни ўқитиб, у мактабни битириб кетгунича тавбасига таянган эди. Энди кариган чоғида Ғўркулга рўпара бўлганига нима дейсиз?

Жўркул ўқиган пайтларда мактабда кунда бўлмаса ҳам ҳафтада бир марта болалардан пул йиғиш одати бор эди. Бир сафар «болалар, эртага «Тинчлик фонди» учун пул олиб келинглар», дейишса, кейин «Четкулобод пионерларига ёрдам учун» пул сўрашарди. Жўркул тушмагур пул бермаслик учун ҳаммасига баҳона топарди. Бир куни муаллимаси «Жаҳонда тинчлик учун йигирма тийинингни аяйсанми!» деса, бола пакир «Муаллим, йигирма тийин билан тинчликни саклаб бўлмайди» десами! Муаллимага ҳам қийин унга юкоридан топширик беришади. Сўровчи у, ёмон кўринувчи ҳам ўзи. Бир куни «Каткулоободдаги компартияга ёрдам фондига пул тўпланглар», деган буйрук келди. Муаллима топширикни айтган эди Жўркул «Мен бермайман, Каткулободда компартия йўк», деди. Шунда муаллима топширикни сал ўзгартириб «Унда Каткулоободдаги очларга ёрдам учун пул беринглар» девди, бола шарт ўрнидан туриб: «Каткулободда очлар йўк» десами!

Муаллима: «Нега очлар бўлмас экан?» деб ҳайрон бўлса, «Компартия йўқ ерда очарчилик ҳам бўлмайди», деб юборсами! Шу-шу муаллима Жўрқулдан пул сўрамайдиган бўлди. То Жўрқул мактабни битиргунича пулларни ўзининг ҳисобидан тўлаб юрди. Тақдирнинг нобоп ҳазилини қарангки, айни шу Жўрқулнинг ўғлига яна рўпара бўлиб турибди-я! Ота ўғил бўлмай кетсин бу бола, худди отасининг ўзи-я! Аммо кеча, яхши гапириб, болани ийдирмоқчи бўлди: «Болалар, синф ремонти учун пул бериб юборган ота-оналарингга мактаб маъмурияти номидан раҳмат деб қўйинглар. Ундан кейин газеталарга обуна бўлиш учун пул тўплаш давом этаётганини эслатиб қўйинглар. Мактаб фондига ҳар ойда берилиши зарур бўлган пулни ҳам унутмасинлар. Синган ойнаклар ўрнига учун ҳам пуллар тўла тўпланмади. Дераза пардаларни янгилаш учун яқинда пул тўплаш бошланади, бунга ҳам шай турсинлар. Ўтган ойда кичик бўлимдан мактабимизга комиссия келиб, бир ҳафта текширди. Комиссия аъзоларини чоршанба куни меҳмон қилиш бизнинг синф зиммасига тушган эди. Мактаб директоримиз бу меҳмондорчилик учун алоҳида раҳмат айтдилар. Аммо комиссия аъзоларининг айрим харажатлари учун тўпланган пул меъёридан камроқ бўлди. Келгуси ойда мактабимизга ўрта бўлимдан, ундан кейин катта бўлимдан комиссия келади. Энди биз бу камчиликни такрорламаслигимиз керак. Сайқулова, қизим, ўтган сафар ойинг сомса қилиб бериб юборган эканлар, раҳмат. Бу сафар ҳам сомса сенинг зиммангда. Ойингга айт, сомсага картошкани камроқ, гўштни кўпроқ солсинлар. Энди асосий муддаога ўтамиз: бугундан бошлаб мактабимизни янги бўлим текширяпти. Бизнинг бахтимизга, текширувчи мактабда тушлик қилмас экан. Лекин озгина чойпули берилмаса, меҳмондўстлик қоидаси бузилган бўлади. Шунинг учун эртага пул олиб келинглар». Муаллима шундай деб Жўрқулнинг ўғли Ғўрқулга хавотирланиб қараб қўйди. «Ишни яна бузмасайди», деб қўркди. Йўқ, ҳартугул, бола индамади.

Шунда ҳам муаллима «Ғўркул, сен ҳам пул олиб келасанми?» деб сўради. Ғўркул «Албатта, олиб келаман, устоз!» деб юборсами, ё қудратингдан! Муаллима ўз қулокларига ишонмай, беихтиёр «Нега?» деб юборди. Ғўркул «мактабимизни текшираётган киши бувимнинг жиянлари бўлади. Бувим айтдилар: «пул кетса кетсин, обрў кетмасин. Ҳар ҳолда бегонага кетмас экан-ку...»

Хуллас, шунақа гаплар... Яхши гапирилса, Йўққулоблоддаги ҳар қандай ўжар ота ўғилни ҳам ўзгартириб юборса бўларкан-а!

ПУЛДАН ОЛСИНЛАР, МАРҲАБО!

Сариқ чақага
арзимайдиган ҳангома

Биз яшаётган сайёрада элнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Пулдан гап очилгудай бўлса, маҳмадоналардан бири Швейцария банки яхши дейди, бошқа бирови Лондонники дейдими-ей... Ким Йўққулободга бориб келибди, бу сафсаталарни балчиққа улоқтириб ташлаши аниқ. Швейцария банкасини мақтайдиганни суриштириб келсанг, ўзининг ёнидан тўрт танга чиқмайди-ю, орзу умиди осмонча бор. Худо унга беш-ўн доллар берса-ю, югуриб бориб пулини ўша Швейцария банкасига қўйиб келса-да, ўша пули болалаб ётаверса, кўпайиб кетаверса. Э, орзу-умидингга пашша қўнгур, банка деганлари туғруқхона эмас, деб юборгинг келади. Хўп, майли, дейлик, банка пулнинг туғруқхонаси. Сенинг пулинг ҳомиладор-у, банкага тушиши билан туғиб беради. Шунақами? Вой, ўша иккиқат пулингдан айланай, аммо туғадиган пайтида Худо кўрсатмасин-у, лекин бола оёғи билан келиб қолса, ёинки қон босими ошиб кетиб битта томирчаси узилиб кетса, тамомми? Иккиқат пул ҳам асфаласофилинга жўнаворадими? Шунақа бўлгандан

кейин узоқни орзу қилмаган ҳам дуруст. Узоқдаги буғдойдан яқиндаги сомон яхши деб бекорга айтишмагандир. Мен Швейцария банкаси қанақалигини билмайман-у, аммо-лекин одамга холис хизмат қилмасов. Ўзинг икки танга оладиган бўлсанг ҳам югуриб борарсан, бировга бир танга ҳадя қиламан, десанг ҳам оворагарчилик. Шунақа бўлганидан кейин мен айланиб ҳам, ўргилиб ҳам ўзим гувоҳ бўлиб келган Йўққулобод банкаси зўр, дейман. Йўққулободда донғи кетган тадбиркорларни шу банка ёрлақамаса, ким қўллаб-қувватлайди?

Билиб келганларимни шошилмасдан айтайми? Тадбиркор деганлари иш юритаман, деб қарз сўрадими? Банк бердими? Ҳа, энди озгина оворагарчилигни айтиб, гина кудурат қилиш, бу – номарднинг иши. Озгина ҳадя берган бўлса бергандир, энди шуни миннат қилиб, байрок қилиши керакми? Бу Йўққулобод учун иснод эмасми! Банкдагилар ҳам ҳадяни олиб, қўл қовуштириб туришгани йўқ, қайтарадиган фоизини пича камайтириб беришди, барака топгурлар. Хўш, озгинагина ҳадя ҳисобига ким ўша Швейцарияда бир ишни пишита олади? Гаров ўйнайман, агар сиз пишитиб кела олсангиз, мени нақ истаган банкангизнинг пештоқига осиб қўя колинг.

Йўққулободдаги корхона, Худога шукур, ишлаб турибди. Пул банкага тушиб турибди. Банкага тушган пул ишлаб турибди. Аммо тадбиркор бориб, овораи сарсон бўлмайди. Мана, шу кичкина шаҳарчага футбол командаси керакми? Керак! Командага пул керакми? Керак! Пулни ким беради? Тадбиркорга ўхшаган ҳотами тойларда! Аммо банкага бориб, футбол командасига бунча пул ўтказинг, деб ялиниб юрмайди. Қалбидан ўтганини банканинг ўзи сезиб, керагича пулни ўзи ўтказиб юбораверади. Тўғри, кечаги ойга пул олишмабди. Тадбиркор ажабланиб суриштирса, ўтган йили кузда бу футбол командаси тарқаб кетган экан. Бу ҳам бир тақдир-да! Эшитишича, бу томонларга зўр бир те-

атру келиб томоша кўрсатар экан. Шунга ҳам пул ўтказиш керакми? Керак. Лекин тадбиркорнинг ўзи бориши сира шарт эмас. Пул аллақачон ҳисобидан олинган. Агар ўша театру тарқаб кетмаса бирон йил келиб томоша кўрсатиб кетар? Бу ҳам бир савоб иш-да. Энди савобнинг хўрози олдинда турибди. Яқинда Йўққулободда бир миллионинчи эшакнинг туғилиши муносабати билан катта байрам бўлар экан, тадбиркор номардмики, четда турса?! Банкага раҳмат, уни «пуф сассиқ», деб четлатмай, ҳисобидан беш-ўн танга бўлса ҳам айириб олибди. Лекин йўққулободликлар орасида ҳам ношукурлари бор экан. «Банка нимага маошга пул бермайди?» – деб нолийдиганлари ҳам учраб тураркан. Шунақаларга қараб: «Э, нодон, сабр қил, савоб ишлар қилиб олинсин, кейин бу ёғи таралла бедод-да!» – деб юборгинг келади.

ИЛМЛИ БОЗОР

Ҳеч қаерда содир
бўлмаган ҳангома

Нафасингдан айланай, бу Йўққулобод деган жойда нене ажойиботлар бўлмайди. Мана, бозор деганда биз қандай манзарани кўз олдимизга келтирамиз? Бир мошин қовунни туширгач, эски чопонини буклаб, тагига якандоз қилиб олиб, носни отволиб, савдо қилувчи деҳқонними? Садағанг кетай, Йўққулободда бошқачароқ, у томонларда бозор илмийлашиб кетган. Шунақасини эшитмаганман, дейсизми? Менам эшитмаганман, лекин Йўққулободдан бир ҳангома келиб қолган эди, ишонишдан ўзга чорам қолмади. Келинг, менга бегона эмассиз, сиз ҳам эшитиб кўринг: биз ўзимизнинг бозорда «бозоркўм» деган мартабали одам бўлишини биламиз. Йўққулободдаги бозоркўм мактабни

аранг битирган, ўнта бармоғини бир амаллаб санай оладиганлардан эмас. Аксинча, нақ филология фанлари номзоди! Сал оширвордикми? Майли, унда омади чопмаган олий маълумотли шоирлардан биридир. Йўққулободда бошқача бўлиши мумкинмас, чунки бозорга гапдон, сўзамол одам керак. Бир куни Йўққулоболдаги катта бозорга қўшни сайёрадан меҳмонлар келди. Бозоркўм уларни айлантириб юрибди. Яхшики, меҳмонлар «Сиз қандай қилиб бу мартабани эгалладингиз?» деб сўрашмади. Сўраб қолишсами, номзоди бозоркўмлик рўйхатида турган иккита иқтисодчи, учта биологни доғда қолдирганини айтишга мажбур бўлармиди? Шунда ҳам киндиги юқори мартабали бир одамнинг киндиги билан уланганлигини айтмай, суваб кетарди. Аслини олганда, меҳмонларга бунинг қизиғи ҳам йўқ. Хуллас, бозоркўм ўзига тобе салтанатини қойилмақом қилиб таништирди:

– Мана гўшт бозорининг салоҳияти билан танишинг: калла гўшти сотаётган йигит тўрт йил район касалхонасида невропатолог бўлиб ишлаган. Каллага доир барча илмларга эга. Анави мол оёқларини сотаётган синглимиз икки йил давомида медицина институтида травматология бўлимида ўқиганлар. Насиб бўлса, бу йил ўқишни контракт асосида тиклаб, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда илм олишни давом эттирадилар. Энди бу томонга қаранглар: рўмол сотаётган биродаримизни кўряпсизми? Бу киши кимё фанлари номзоди бўладилар. Ҳар қандай матодаги табиий ип билан сунъий кимёвий толаларни бир пасда ажратиб берадилар. Бу кишининг завжаи муҳтарамалари ҳам кимёгар бўладилар. Бу хоним ширин ичимликлар сотуви билан бандлар. Аммо бугун келмаганлар, аммалариникида бешик тўйи экан. Энди электр бўлимига ўтайлик: сим ўлчаётган кишига эътиборингизни тортамиз: бу киши нақ йигирма йил мактабда ёш авлодга физикадан дарс берганлар. Электр буюмларининг сарасини ҳамма шу кишидан олади. Радио буюмлари билан савдо қилаётган дўстимиз бозори-

мизнинг фахри. У Йўққулобод чемпионларини ҳам ютиб ташлайдиган шахматчи робот ясаганлардан. Чойнак-пиёла сотаётган синглимиз геология соҳасида диссертация ёқламоқчи бўлганида озгина билими етишмай қолган экан. Биз бозор аҳли номидан бу синглимизга топшириқ берганмиз. Бу йил қандай қилиб бўлса ҳам диссертация ёқлашлари керак. Биз бозоримиздаги фан номзодлари сонини кўпайтиришга ҳаракат қилишимиз шарт. Чунки қўшни вилоят бозоридагилар бу соҳада биздан анча илгарилаб кетишган. Аммо биз юк ташувчилар орасида олий маълумотлилар кўплиги бўйича улардан олдиндамиз. Бу ҳам бизнинг фахрли кўрсаткичимиздир.

Бозоркўм шундай илҳом билан таништираётганида ёнларидан эски пахталик кийиб олган паттачи йигит ўтиб қолсами? У паттачини танимайдигандай тескари қараб олди. Агар меҳмонлар «бу ким?» деб сўрашса, нима дерди? «Еттинчи синфнинг ярмидан кейин мактаб нималигини билмай юрган бола бу» дермиди? Илмли бозор деган номга бу тўғри келадими? Аслида, бозоркўм бу паттачининг баҳридан ўтса бўларди. Математик қўшниси бу ишга анчадан бери харидор. Пича хамир учидан патир ҳам бериб қўйган. Аммо нима қилсин, ноилож бу бечора. Агар шу паттачи ўзининг куёви бўлмаганида, аллақачон бу саводсизнинг баҳридан ўтиб юборган бўларди-я!

Ана шунақа, Йўққулободдан юборилган ҳангоманинг қисқа баёни билан танишиб ҳам олдингиз. Бир пасда қандай ажойиботларга гувоҳ бўлдик, а!

Энди садағанг кетайлар, бу гаплар орамизда қола қолсин. Тасаввуримиз дарвозаларини ёпиб қўя қолайлик. А, лаббай?

МЕҲМОНДЎСТЛИК

Юз грамм лофга
тўйдириб олинган ҳангома

Балликул Йўққулободда кичик корхона очаётганида яхши ният билан «Меҳмондўст» деб ном берган эди. Ўшанда фаришталар «омийн!» деган эканми, Худога шукур, ишхонасидан меҳмонларнинг оёғи узилмайди. Меҳмондўстлик яхши-да, ҳар қандай муаммо дастурхон устида бир дақиқада ҳал бўлади. Мана, энг аввалида, меъморлар идорасида битадиган ишда чизмаларга тушуниши қийин бўлувди, меъмор йигит: «Ҳозир вақтим йўқ, кечқурун уйга келинг, тушунтириб бераман», – деб қолди. У айтгандай қилиб, оқшом чоғи уйига бозор орқали ўтиб борган эди, масала ярим дақиқадаёқ ҳал бўлди. «Меҳмондўст» деган номни ҳам ўша барака топгур қўйиб берганди.

Балликул қўли ширин пазанда бўлгани учун унинг дастурхонидан бир чўқим ош еган одам яна келаверади. Корхонасида меъмор боланинг таклифи билан алоҳида меҳмонхона ҳам қурган. Эрталаб бозорга кириб қаймоғу сомса деганларидай майда-чуйда олиб дастурхонни безаб қўйди. Нонуштага солиқчи йигитнинг кириб туриш одати бор. Болаликда сигир эмиб катта бўлганми, қаймоққа жуда-а ишқибозда. «Бир коса қаймоққа битта иссиқ нонни тўғраб есам, кун бўйи одамга ўхшаб юраман», дейди бояқиш. Аммо анча ориятли бола, кунда келиб безор қилмайди. Ҳафтада келса беш марта келар, ортиқ келмайди. Балликул унга шунчалик ўрганиб қолганки, ҳафтасига уч марта келса, бир нарсасини йўқотиб қўйган одамдай гангиб қолади. Баъзан пешин пайти икки-уч оғайнисини бошлаб келса, Балликулнинг боши осмонга етади. Меҳмон – атойи Худо-да! Кўнглини яқин олибди-ки, ошналарини бошлаб келибди. Ана, йўлнинг четидаги фирма хўжайини меҳмондан безор. Аммо Худонинг берган куни бир текши-

рувчи келиб, эсини тескари қилиб кетади. Балликулникига текширувчи келмайди. Меҳмон келади. Мана, бугун эрталабдан қадрдон азиз меҳмони келиб қаймокхўрлик қилиб кетди. Қаймокхўрликдан кейин кун бўйи одамга ўхшаб юрганининг савоби Балликулга тегмай кимга тегсин! Кўп меҳнаткаш-да, шу бола. Бир дақиқа бўш вакти йўқ. Бугун қайнонасининг туғилган куни экан, совға-саломга тушишга ҳам вақти йўқ бечоранинг. Балликулнинг раҳми келиб, окшомга бир қулинг ўргилсин совға тайёрлаб қўйишга ваъда берди. Бу ҳам бир савоб-да! Хаёлига «Ўтган ой ҳам қайнонасининг туғилган куни эди-ку?» – деган фикр келдию, лекин «Хотини иккита бўлса, қайнонаси ҳам иккита бўлади-да», деган фикрда майдалашмай кўя қолди.

Соликчи йигитни кузатганидан кейин ўт ўчирувчи идоранинг вакили келди. Булар ҳам ғамхўр бўлишади-да, ўт тушганда келишларидан нима фойда? Сомса совумаган эди, нонушта қила туриб ёнғиннинг олдини олиш чораларини гапириб берди. У кетганидан кейин «санэпидстанция» деган идоранинг одами келди. Меҳмонлар орасида Балликул шу йигитга беш кетади. Бурнини рўмолчасига ҳар артгандан кейин эринмай ўрнидан туриб, қўлини совун билан ювади. Балликул уни алоҳида меҳр билан кутади. Алоҳида пиёла, алоҳида ликопча, тилла ҳалли кошик... Шунақа озода йигитлар келиб турса, ҳар қанақа корхона ҳам ўз-ўзидан озода бўлади-да! Балликулнинг бу йигитга меҳри баланд бўлганидан кузатаётганида чўнтагига «совун пули» деб озгина атаганини солиб қўяди. Бунақа озода йигитларни қўллаб туриш савоб-да. Ахир бунақа кўл ювишида маоши фақат совунга кетиб қолади-ку!

Озода йигитни энди кузатган эди, прокурор йигит кириб келди. Жуда адолатли йигит шу бола. Атай текширгани ёки бир нима таъма қилгани келмайди. Шу кўчага йўли тушиб колса, «Балликул акамни бир кўриб кетай», деган илинжда киради. Аммо кўп ўтирмайди. Балликул унинг бир соатдан ортиқ ўтирганини ҳечам эслолмайди. Ҳар гул-

нинг ҳиди бўлак, деганларидай, бу меҳмоннинг ҳам ўзига яраша иззат-нафси бор. Ота-бобоси ё чўпон ўтган, ё қассоб. Қази-қартанинг ҳурматини жуда-а ўрнига қўяди. Ёзнинг жазирамасида ҳам юзта-юзта коньяк қази-карта билан ачомлаши-иб кириб борса, ошқозон нима десин? Ошқозон чидагач, Балликул нима десин? Прокурор боланинг учта хотини борлигини эшитгани учун бу қази-карталарнинг кучи қаёққа кетади, деб қизиқмайди.

Прокурор боладан кейин келган ҳокимият вакилининг иши осон. Балликул уни «арзон меҳмон», дейди. Чой ичмайди, ош емайди, қаҳва ичади. Унга аталган «Паҳлава» деган ширинликми ёки «Наполеон» деган тортми – ҳамиша тайёр. Битта чатоқ томони – унинг тоғалари кўп. Ҳар бири туғилган кунини нишонлайвериб, бола пақирни қийнаб юборади. Балликул меҳрибон эмасми, индамай қараб турмайди.

Кун шундай азиз меҳмонларни кутиш билан ўтиб, энди дастурхонни йиғиштираман, деб турганида бир нотаниш йигит кириб келди. Билса, у мухбир экан. Корхонанинг довруғини эшитиб, мақтаб ёзгани келибди. Балликул бундан қувонди. Аммо «корхонангиз қандай маҳсулот чиқаради?» деб сўраганида ўйланиб қолди. Очиғи, меҳмонхонадан ташқарига чиқмаганига кўп бўлибди. Корхонасининг «Меҳмондўст» деб аталишини аниқ билади-ю, бироқ маҳсулотини унутибди. Балликул керакли маълумотларни эртага тайёрлаб қўйишга ваъда қилиб, мухбир боланинг холаси туққан экан, суюнчисига совға-салом қилиб берди.

Балликул бугун чарчамади. Фақат бир нарсадан кўнгли хижил қолди. Уч кундан бери божхонадаги биродарлари йўқламай қўйишди. Тинчликмикин?

САТИРА ТЕАТРИ, ҚАЙДАСАН?

Бу ҳангомага ишонганларга
беш кетмадим

Бетқул Тилқул билан баҳслашиб қолди. Бетқул ҳеч қачон осмондан олиб гапирмайди. Кўрганини ё эшитганини гапиради. Тилқул эса, жуда-а эшшакдай бўлмаса ҳам, сал қайсарроқ. «Ишонмайман» деб тураверади. Мана, кечаги гап: Бетқул «Кенгқош шаҳрида сатира театри бор», деса Тилқул «Йўқ», – дейди. Бетқул «Кенгқошга бориб келганлардан ўз қулоғим билан эшитганман», деса ҳам «Ишонмайман», – дейди. Яна айтадики: «Сатира нима дегани? «Ҳажв қилиш, бирор нимани танқид қилиш» деганими? Бизнинг Йўққулободимизда нимани танқид қилади? Кимни ҳажв қилади? Ҳаётимиз гўзал бўлса, ҳамма ёқ «ўйна ёр, ўйна» бўлса!» Бетқул Тилқулнинг бу гапига ҳам қўшилади. Лекин сатира театри борлигини эшита туриб, қандай қилиб «йўқ» десин? Ҳуллас, баҳс гаровга айланди. Хулоса шу бўлдики, Бетқул Кенгқошга боради, ўша театрни топади, театрнинг афишаси ёнида бирор артисти билан суратга тушиб қайтади. Ана шунда Тилқул битта мастава қилиб беради. Бетқул палов талаб қилувди, Тилқул ютқизишдан чўчидими, ҳар ҳолда «битта театрнинг бор ёки йўқлиги паловга арзимайди», деб унинг шаштини қайтарди. Бетқулнинг хотини эса «эсингиз жойидами, битта мастава деб Кенгқошга бориб келасизми?» деганича жавраб қолаверди.

Бетқул суриштиришни поезддаёқ бошлади. Тушган бекатида давом эттирди. Биров биламан демайди-я! Хайриятки, икки киши қачондир шунақа театр борлигини эшитган экан. Шу икрорнинг ўзи Бетқулнинг кўнглига чироқ ёқди. Суриштиришдан чарчамади, учинчи куни калаванинг учини топди. Кенгқошдай шаҳри азим бўладию, икки миллион одамнинг ичида сатира театри борлигини биладигани топилмайдими? Топилди! Ҳатто тарихини ҳам сал-пал

биларкан. Айтишича, сатира театрининг ташкил бўлганига йигирма йил бўлибдиёв! Ўша барака топгур манзилни айтувди, қидириб топди. Шундайгина кунгирадор баҳайбат кинохонанинг рўпарасида, биқинида ресторан ҳам бор экан. Аммо бинонинг пешонасига «Сатира театри» деб эмас. «Йўққулобод мухбирлари маркази» деб ёзиб қўйилибди. Бетқул анча каловланди. Охири «Эҳтимол, томошахонанинг номини шунақа деб ўзгартиришгандир» деган хаёлда ичкарига қадам қўйди. Қараса, эллик ёки юз чоғли одам айлана стол атрофида ўтириб, бири олиб, бири қўйиб гапиряпти. Бетқул булар артистларми, деса баъзан чапак чалишади. Томошабинларми, деса гаплари сал ғалатирок. Аммо бир-иккитасини телевизорда кўрган эди. Уларнинг гапига нима учун тушуниш қийин деса, артист экан-да, а? Бетқулнинг «ба айни театру экан-у, лекин нима учун пулсиз, текинга томоша кўрасатишаркан?» деб анграйиб турганини кўрган бир одам «нима қилиб турибсиз?» деб сўради. Бетқул мақсадини айтувди, у одам ҳафсаласини пир қилди: бу ер сатира томошахонаси эмас, гапхона экан. Сатира театри бошқа жойга кўчибди. Бетқул ишонмовди, девордаги эълонни кўрсатди. Бетқул ҳали унга эътибор бермаган экан, ҳижжалаб ўқиди: «Бор нарсани йўқ дейишда маҳмаданаларнинг роли». Бетқул «роли»деган сўз театрда бўлгувчи эди, деса ҳам, ҳалиги одам уни чиқариб юборди. Бетқул ярим йўлда ортга қайтиб, битта маставага тушадиган аҳмоқлардан эмас. Сатира театрининг янги жойини қидирди. Охири топди! Сатира театри болалар боғчасига жойлашган экан. Бетқул аввалига ишонмади. Боғча аҳволининг ўзи ҳажвий томоша бўлса керак, деб ўйлади-ю, Тилқулнинг «Бизда танқид қиладиган ёмон аҳволнинг ўзи йўқ», деган гапини эслаб, фикридан қайтди. Боғчадагилардан суриштирса, чиндаам театр шу ерда экан. Бир-икки артистлари ҳам бормиш, директори ҳам бормиш. Мана шуниси зўр бўлди! Директор бўлгандан кейин муҳр бўлади, муҳр бўлгандан кейин театр бўлади-да! Театрнинг томоша

кўрсатадиган биноси, саҳнаси бўлмаса нима қилибди! Йигирма йилда битта томоша кўрсатмаганни чилдирма чалиб, овоза қилиш шартми! Ҳажв қилишга арзирли гап йўқдирки, тамоша кўрсатишмагандир.

Бетқул битта-яримта артисти келиб қолса, шу боғчада бўлса ҳам суратга тушарман, деб икки кун кутди, бўлмади. Тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтди. Аммо ютқизганини тан олмади. Тилқул анча суриштирди охири: «Хўп, ўша сатира театри бор бўлса, оти нима экан?» – деб сўради. Бетқул бу саволсиз ҳам тўлиб турган эди, тилига келганини қайтармади: «Беданинг уйи йўқ, қайга борса пидпилдиқ!» – деб қўя қолди.

МАРҲАБО, ТАЛАНТЛАР!

Лоф учраб қолса
маъзур тутғайсиз

Аввалги асрда Йўққулободда эмас, ўзимизнинг телевидениеда «Марҳабо, талантлар» деган кўрсатув бўларди. Унда турли туман ашулакашлару раққосалар кашф қилинарди. Гарчи у кўрсатув аллақачонлар йўқ бўлиб кетган бўлсада, бизда эмас, Йўққулободда унинг иш усулидан фойдаланиш давом этаётган экан. Ким Шерлок Холмс ҳақидаги асарни ўқиган бўлса, тасодифан йўқолган артистни топиш воқеасини эсласин. Эсладингизми? Ҳа, баракалла. Ўша артистга театрда гадо ролини ўйнаш топширилган экан. У гадолар ҳаётини чуқур ўрганиш учун грим қилиб, яъни ўзини гадо қиёфасига солиб, кўчага чиқиб ўтиради. Ҳаётни ўрганиш шу билан тугайдики, унинг кундалик тушуми театрдаги маошидан кўп бўлгани учун, гадолик қиёфасидан чиқмай, тиланчилик билан кун кечираверади.

Ҳозирги кунда Йўққулобод томонларда ҳам ана шундай талантлар пайдо бўлиб қолган. Уларнинг бахтига тунда

ёмон туш кўрувчилар кўп, ёмон туш кўрганда кейин у-бу аташ керак. Бу талантлар садақа бергиси келганларнинг мушкулини осон қилишади. Метро ёки автобуснинг гавжум бекатларида, таъбир жоиз бўлса, ўзларининг «штаб»-ларини очишади. «Штаб» деганимизга ажабланманг. Бу штабнинг бошлиғи бор, аскарлари бор, кузатувчилари ҳам бор. Ёлғиз тиланчилик қилиб кун кўриш замонлари ўтиб кетган. Ҳар бир бекатнинг ўз хўжайини бор. Масалан, бирон ногироннинг қўлига гитарами ёки чилдирмами бериб қўйилади. Эрталаб кетишингизда гитарачини кўрасиз. Пешинда чилдирмачи тиланиб турган бўлади. Ўйлайсизки, гитарачи инсофли экан, бир-икки соатда кундалик тирикчилигини қилиб кетибди. Агар диққат қилиб кузатиладиган бўлинса, ҳар икки-уч соатда бу талантли тиланчилар жойи алмаштирилади. Сиз бу тиланчига раҳм қилиб, садақа берасиз-у, тиқин автобусда кетасиз. «Бечора» тиланчини эса янги иш жойига камида «Нексия»да олиб бориб қўйишади. Пешин пайтида сиз арзонроқ таом қидирасиз. У «бечора»га эса шоҳона бўлмаса ҳам, шунга яқин дастурхон тайёр туради. Ахир талантларни оч қолдириб бўлмайди-да! Бутун санъатларини ишга солиш учун уларга ҳам куч-қувват керак. Айниқса, ногирон ролини ўйнашнинг ўзи бўладими? Бир кун эмас, бир соатгина кўзи ожиз одам қиёфасида туриб кўринг-чи, ёки оёғингизни қийшайтириб юра оласизми? Санъат тилида гапирсак, буларни ўргатувчи ва йўналтириб турувчи «режиссёр»лари ҳам бор. Ҳозир чорраҳаларда ногиронлар ролини ижро этувчи талантлар кўриги бўляпти. Кечаги куни режиссёрнинг айби билан ишнинг расвоси чиқай деди-ю, тиланчининг таланти туфайли Худо бир асради. Катта чорраҳада тиланиб турган туғма чўлоқни бир ҳайдовчи таниб қолди. «Кеча бошқа чорраҳада кўзинг кўр бўлиб турувдинг, бугун чўлоқмисан?» деб қолсами? Аммо гапи тўғри эди. Кеча у сўқир ролини ижро этганди. Бугун режиссёрнинг айби билан роли алмашиб кетибди. Ҳар қанақа ролни қойиллатиб ташлайверганидан бу ёғига

аҳамият бермаган экан. Лекин жавобни топди: «Кеча сиз кўрганингиз укам Ҳусан, мен эсам Ҳасанман, биримиз кўр, биримиз чўлоқ бўлиб туғилганмиз», – деди. Ҳайдовчи яна бир нима демоқчи бўлдию, светофор чироғи ёниб қолди.

Штабнинг ўша кунги йиғилишида бу масала кескин муҳокама қилиниб, ролларни алмаштириб юборган режиссёр кунлик улушдан маҳрум қилинди. «Штаб» мажлисида иштирок этолмаган Тангатопдиқул Пулсанарқулов билан Чақабойқул Кумуштойқуловларнинг тилла тиш қўйдираётганлари инобатга олиниб, уч кунга таътил берилди. Шунингдек, «Оилавий талантлар»ни қўллаб-қувватлаш лойиҳасига алоҳида эътибор қаратилди. Эр – кўр, хотин – соқов, болалардан бири шол, яна бири меров ролларини қойилмақом ижро этган Яканқул Тийинбекқуловлар оиласи моддий рағбатлантирилди. Улар маҳоратларини ошира борсалар, йил охирига бориб енгил автомашина билан тақдирланадиган бўлишди. Ўша йиғилишда тиланчиларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун шахсий қўриқчи жорий этиш таклифи «бунақада ашулачилардан фарқимиз қолмайди» деган мулоҳаза билан рад этилди.Талантларнинг аксари «каратэ»га қатнаши инобатга олиниб, бу вазифа уларнинг ўзларига юкланди. Шунингдек, йиғилишда тиланчиликнинг янги кўринишларидан оқилона фойдаланиш масалалари ҳам кўрилди. Томошаларда бир хилликка барҳам бериш учун ёш жувонларни яхши кийинтириб, уйма-уй юришга ва ҳаётнинг оғирлигидан нолишга ўргатишди. Бу ролни зиммасига олган жувон уйида тайёргарлик кўраётиб, ўзини шундай хокисор қилиб кўрсатдики, «Мерседес» автомашинасини артаётган эри ҳам чидолмасдан йиғлаб юборай деди.

Йўққулободдан хабар беришларича, тиланчилик вазифасига яроқли истеъдод эгаларини танлаш давом этяпти. Тиланчиликнинг янги-янги усуллари кашф этилса, не ажаб?

ТЕМИР ОДАМ

Чўнтакда асралган ҳангома

Насрқулдан сўрашибди: «Худо одамни лойдан яратган экан, сомон ҳам қўшганмикин?» У жавоб берибди: «Қўшган, қўшмаган бўлса одам бу дунё ташвишларига чидолмай, ёрилиб кетган бўларди».

Бу бир латифа. Аммо Жазқулнинг фикрича, бошқалар лойдан яралган бўлса ҳам Йўққулоборддаги ўқитувчи зоти темирдан ёки бетонданми яралган бўлиши керак. Қирқ йил мактабда муаллимлик қилган Жазқулнинг топган фалсафаси шу бўлди. Билмаганлар дерларки, мактаб болалари шўх ва бебош, ўқитувчининг асабларини қийма-қийма қилиб ташлашади, уларга чидаш учун одам темирдан бўлиши керак. Жазқул бу гапга қўшилмайди. Болаларнинг шўхлигига чидамоқ учун одам балчиқдан ясалса ҳам бўлаверади, ёрилмайди.Туновинда маориф мудирининг ўзи келиб, Жазқулнинг синфини бир кўздан кечирди. Синф токчасида турган Жанубий Йўққулобод харитасига кўзи тушдию, тутоқиб кетди. «Тевоскул даврида чиқарилган харитадан фойдаланилмасин», деган буйруққа итоат этмагани учун Жазқулни болаларнинг олдида бир пул қилиб ташлади. Жазқул «барака топгур мудир укам, йигирма йил олдин ҳам Еразилия шу ерда эди, ҳозир ҳам жойида турибди», демоқчи бўлдию, аммо индамай қўя қолди. Ана ўшанда билмаганлар уни «темирдан ясалган, ёрилмади-я!» дейишди. Жазқул эса «бе, шунга ҳам темирдан бўлиш шартми, бунақа пайтда одам пластилиндан ясалиши керак», деб қўя қолди. Билмаганлар, «ўқитувчилар дарс беришга чидашади-ю, дастёрликка чидашлари қийин», дейишади. Жазқул бу гапга ҳам қўшилмайди. Ахир дастёрлик кони савоб-ку! Мана, сайловга тайёргарлик жараёнида уйма-уй юриш, рўйхатга олиш ҳам оғир иш эканми? Ҳақ тўлашмаса, тўлашмас. Агар хожалар ҳурмат қилишмаса, ишонч

билдиришмаса, шу ишларни буюришармиди? Бунинг учун одамнинг темирдан бўлиши шарт эмас, лойка сувдан ясалса ҳам бўлаверади. Бир марта қайси бир идорага қишлоқдаги чувалчангларнинг сони керак бўлиб қолибди. Яна бошқа идорага эчкиларнинг рўйхати. Яна битта идорага ҳомиладор хотинларнинг рўйхати керак бўлибди. Шу топширикка келганда Жазкул сал қийналди. Рўйхатни олиб, топширгунича ҳомиладор хотинларнинг ярми туғиб қўйиб, рўйхатни икки марта янглишга мажбур бўлди. Темирдан ясалмаган бўлса ҳам ғинг демади. Болаларни фермер хўжалигига чопиққа олиб чиқаётганда хотини «ўзингизнинг томоркангизга қачон қарайсиз?» деб жавраса ҳам ёрилмади. Номини кимдандир эшитган, ўзини эса кўрмаган газета обунасига маошидан ушлаб қолишганда ҳам, қишлоқнинг яқинига йўламаган цирк томошаси учун чегириб қолишганда ҳам ёрилмади. Бунинг учун одам темирдан ясалган бўлиши шарт эмас, чанг-тўзондан ясалса ҳам бўлаверади. Йил якунланаётган чоғи ўқувчиларини баҳолаётганда бир ишбилармоннинг ўғли, дабдурустдан столи устига бели синмаган пулни қўйиб «Устоз, бизда ҳам номус бор, «уч» баҳони тўртга айлантириб қўйинг», деганида ҳам ёрилмади. Бунинг учун ҳам одамнинг темирдан бўлиши шартмас, чириган қоғоздан ясалса ҳам бўлаверади.

Аммо... ҳар нарсанинг чегараси бор. Жазкул «Бу йил хожаларнинг кўчаларини тозалашга мактаб ўқитувчилари жалб қилинмас эмиш», деган янгиликни эшитди-ю чидолмай қолди. Бу янгилик унга камситиш бўлиб кўринди. Хожалар ўқитувчиларга ишонмай қўйишгандирки, шундай карор чиқаришган. Мана шунақанги адолатсизикка чидаш учун одам темирдан ясалган бўлиши керак. Нима дедингиз?

ТИЛЛА КАЛАМУШ

Сичқонларнинг ҳафсаласини пир қиладиган ҳангома

Саноқул каламуш тутиб олди. Қопқонсиз, заҳарли дорисиз, шундай қўли билан тутди. Эрталаб туриб қараса, каламуш кўрпача устида ялпайиб ётибди. Ўлганми, деса, қимирлаб қўяди. Шартта чангаллади. Шунда каламуш типирчилаб қолди. Саноқул уни энди ўлдирайин деб ҳовлига олиб чиқаётган эди «Саноқул акагинам, бу фикрдан қайтинг, мени ўлдирманг, уйингиздаги итингизнинг тувагигача олтин қилиб ташлайман», деган овоз келди. Саноқул аввал қўрқди, кейин ажабланди, юзини чимчилаб ҳам қўйди. Овоз яна такрорлангач, каламушга қаради: «Каламушвой, сен гапирдингми?» – деб сўради. «Мен гапирдим, акагинам, мен анойимасман, суперкаламушман. Мени кўрпачага қўйинг, ўзингиз ҳам ўтиринг. Би-ир отамлашайлик». Саноқул ажабланганича каламушнинг айтганларини бажарди. Во ажабо! Каламуш худди одамга ўхшаб ёстиққа суяниб, оёқларини чалиштириб ўтирди.

– Мен сизга бошимдан ўтган барча савдоларни айтиб бермайман. Сиз охиргиларини эшитсангиз бас, – деди каламуш. – Хуллас, гап бундай: хориждаги бир кимёгар олим заҳарли газнинг янги турини ихтиро қилиб, синамоқчи бўлади. Ўнта шиша қалпоқча ичига биттадан каламуш қамаб, газни бериб, уйига кетади. Эрталаб қарасаки, тўққизта каламуш ўлиб ётибди, биттаси эса оёқларини чалиштириб, сигара тутатяпти. «Ие, сен нега ўлмадинг?» деб ажаблана-ди олим. «Шу газдан ҳам ўларканми, бу заҳарингиз менга чепуха! Мен Оллиқма деган шаҳарда туғилиб ўсганман. Бундан баттари ҳам менга кор қилмайди». Фаҳмлагандирсиз, ўша каламуш менман. Ўша олим мени олиб қолиб, яна бир йил боқди, бир йил синади. Бир куни ошналари билан тоғ сайрига ҳам олиб чиқди. Лекин ўша ерда сал нафасим

қайтди. Ҳавоси тозароқ экан, қийналдим. Лекин каламуш калламни ишлатиб, йўлини топдим: машинанинг тутун чиқарадиган туйнукчасига жойлашиб олдим. Бир маҳал қарасам, олимгинамнинг кўзлари ола-кула бўлиб, ўладиганга ўхшаб қолди. Ошналари дарров дўхтир чақиришди, фойдаси бўлмади. Шунда менинг яна каламуш каллам ишлаб қолиб, машина моторини ўт олдиртирдим-да, олимни тутун чиқадиган туйнук ёнига ётқизтирдим. Ўпкасига тутун киргач, сал ўзига келди. Кечгача шу аҳволда ётиб тузалди.

Эртасига бошдан-оёқ сарпо қилиб, мени иззат-икром билан кузатиб қўйди. Икки кун уйда яшаб зерикдим. Аннендаги холаваччаларимни кўрай, деб кетаётсам, полис постидагиларнинг хуноблари ошиб ўтиришибди. «Нима гап?» десам, уларга машинадан чиқаётган зарарли газ миқдорини ўлчайдиган янги асбоб беришган экан. Ишлатамиз дейишса, машинага яқинлашмаса ҳам асбоб юқори даражани кўрсатиб турганмиш. Машина тутунига тутишса, пасайиб кетаётганмиш. Мен дарров тушундим. «Асбоб бузуқ эмас, у шаҳардаги ҳавонинг даражасини тўғри кўрсатяпти. Машинадаги газниннг зарарини аниқлаш учун кўрсатилаётган юқори даражадан машина кўрсатган пастки даражани олиб ташласангиз, керакли натижа чиқади. Ахир бу оддий математика-ку!» дедим. Уларга оддий арифметикадан озгина сабоқ берганимдан кейин мени совға-салом билан кузатиб қўйдилар. Ана шундан кейин мен заҳарли ва зарарли газлар бўйича супермутахассис бўлиб қолдим.

Сиз сира сезмадингиз, кечагинда икковимиз Қорпоқ диёрига сафар қилдик, сиз «Эсан» поезднинг тепасида, камина пастида эдим. Аммо бора-боргунча, кела-келгунча зиёфатлар зўр бўлди, а?

У ёқдаги зиёфатларга-ку, гап йўқ. Каламуш бўлиб туғилиб, шу ёшга етгунча бунақаларини кўрмовдим. Сизлардан қолган-қутганнинг ўзи бизларга етиб-ортди. Аммо бир нарсани сезмай қолдим, афтидан, сал кайф бўлибманми, ё менинг каламуш каллам буни англашга калталик қилди ше-

килли. Мен қайтиб келганимдан бери ўйлайман: менинг-ку нимага борганим аниқ, сиз нимага бордингиз-у, нима ишни қойиллатиб келдингиз? Саволга жавоб бермасангиз ҳам майли, бу ерга келишимдан максад, буни билиш эмас.

Энди акагинам, бу ерга келишимнинг сабабини айтсам, кеча каламушларнинг кенгайтирилган йиғилишида атроф-муҳитни, табиатни муҳофаза қилувчи идоралар ходимларини, хусусан, «Эсан» ташкилотининг бир қатор фаол ходимларини ўз вазифаларини бажармаётганлари учун мукофотлашга қарор қилинди. Бу рўйхатда сизнинг ҳам номингиз бор, мен шу хушхабарни етказгани келганман. Энди сиз «Каламуш халқаро мукофоти» лауреатисиз! Акагинам, шу идорада ўн йил ишлаб, биттаям иш қилмабсиз, агар шуни билиб қадрламасак, ғирт номардлик қилган бўламиз. Агар сизлар табиатни асраш бўйича жиддий иш бошлаб юборсангизлар, бизларнинг уруғимиз қирилиб кетарди. Сизга раҳмат, бемалол урчиб, кўпайиб ётибмиз. Биз миннатдорчилик билдиришга сичқонларни ҳам таклиф қилган эдик, аммо улар номардлик қилишди. Озгина пастқашликлари бор уларнинг. Аммо биз хасис эмасмиз. Ҳар бир лауреатга икки килодан тилла берамиз. Олтинни қаердан олишимизни сўраманг, вақти келганда айтамиз. Ҳозир каламушларни қайта рўйхатдан ўтқазиш ишлари охирига етай деб турибди. Каламушлар сони рекорд нуқтага етгани аниқланган куни шу кўрпачангиз устида икки кило олтинни кўрасиз».

Каламуш шундай деди-ю, бир керишиб олиб, кўздан йўқолди.

Санокул бу воқеани ўнги ёки туши эканини билолмай қолди.

Аммо ҳар куни уйғониши билан каламуш ётган кўрпачага қарайди. Олтинни кутади. Каламуш адашиб кетмасин, деб кўрпачаларни йиғдирмади. Ҳар ҳолда яхши ният... ярим тилла-да!

ЗАМОНАВИЙ ТАДБИРКОР

Лақашиқилдоқ ҳангома

Жуда зарурати бўлмаса-да, Жумқулнинг катта шаҳарга боргиси, унда мардикор ёлланиб ишлагиси келди. Катта шаҳарнинг тузини тотиб, машаққатларини унутмаган йигитлар «борма, шўринг қурийди. Уч кун ичида рўйхатда турмасанг, топганинг назоратчиларнинг томоғини мойлашга кетади», деб қайтармоқчи бўлишди. Табиатан қайсар бўлган Жумқул «беш-ўн сўм топиб келмасам, Йўққулободнинг йигити эмасман», деб қишлоқдан чиқди. У катта шаҳарда юриб, адабларини еганларнинг ўгитларини унутмади. Ўзини тўғрида-тўғри мардикор бозорига урмади. Тўққиз қаватли уйдан бир хонани ижарага олган эди. Тонгсаҳарда туриб деразадан қараса, бир кошонасифат, кўркам бинонинг атрофида тумонат одам. Синчиклаб қараса, бу ер тўйхона экан. Эрта турганнинг ризқини Худо беради, дегани шу-да, деб яхши кийимларини кийиб, пастга тушди. Тўйга келаётган бир гуруҳга қўшилиб, ош еб чиқдию, қорни тўймади. Сал нари борди-да, бироз сабр қилиб, сўнг бошқа гуруҳ билан яна кириб чиқди. Унга биров «кимсан, нима учун яна киряпсан?» демади. «Камбағалнинг тўйгани – чала бой бўлгани», деганларидек кўнгли ҳам шодликдан ёришди.

Мардикор бозор узоқ эмасди. Бориб мижоз кутди. Пешинга қадар иш чиқмади. Қорни очган эди, тўйхона эсига тушди. Умид билан борган эди, оч қайтмади. Шу зайлда у қорин ғамини ҳал қилиб олди. Сўраб-суриштириб, тўйхоналарни аниқлади. Одамлар гумонсирамасин учун бугун бу тўйхонага, эртасига унисига борди. Энди унинг учун энг муҳим муаммо шаҳарда рўйхатда туриш эди. Шаҳарда таниши, қариндоши бўлмаса, уни ким уй дафтарига тиркаб қўярди. Аммо Худо унинг бу ишини ҳам ўнглади. Мижоз кутиб турган эди, назоратчи йигитлар кўринишди. Жумқул

ўзини одамлар панасига олди. Назоратчилар аланглаб юрган уч кишидан гумонсиращдими, улардан ҳужжат кўрсатишларини талаб қилишди. Шунда уч киши бараварига гапира бошлашди. Улар инглизча гапиришдими, ё немисчами, Жумқул билмади. Назоратчи йигитлар эса бир-бирларига қараб, «чет эллик экан булар», деб нари кетишди. Муҳожирдан ҳужжат сўрамаслигини билиб олган Жумқул «мендан талаб қилишса, чет элликка ўхшатиб гапираверараман», деган қарорга келди. Шу ниятига ҳам фаришталар «омин» дейишган экан, ўша куниёқ ғафлат босиб назоратчиларга рўпара келганини сезмай ҳам қолди.

– Қани, ҳов бойвачча, ҳужжатларингни кўрсат-чи! – деди назоратчилардан бири.

Жумқул аввалига сал довдиради. Кейин ўзининг «муҳожир» экани эсига тушди. Аммо дарров бир нима дейиши қийин бўлди. Мактабда бир йил инглизча, уч ой французча, тўққиз ой испанча, етти ҳафта немисча ўқиганида бирон нимани дурустроқ ўрганиб олмаган экан. Лекин Жумқул кўча кўрган йигит эмасми, киноларда эшитганлари эсига тушиб, уларга тик қаради-да:

– Хенди хох! – деди.

– Нима деяпсан? – деди иккинчи назоратчи.

– Ахтунг, гуден так, гуд, гуд, – деди Жумқул ва беихтиёр илжайди.

– Бу чет элликка ўхшайди, – деди биринчи назоратчи.

– Базарен гуден морген, – Жумқул шундай деб унинг қўлини олиб дўстона сиқиб қўйди.

– Фамилияси Морган экан, – деди назоратчи шеригига, кейин Жумқулга қараб, ўзини «Шоболтқул» деб таништирди.

– Америкаликка ўхшайди, қўй, индама, – деди шериги.

Ўша куни оқшомда Жумқулнинг омади келиб, бир киши уни нақ икки ойга ёллаб олиб кетди.

Икки ойдан сўнг Жумқул яна бозорда пайдо бўлди. Назоратчи ҳужжат текшириб қолармикин, деган хавотирда

турди. Қараса, назоратчилар бошқа йигитлар, шунда яна эски ҳунарини қилди:

– Хело Жонни, о кей? – деди кулимсираб.

Назоратчилар гапга тушунмай, бир-бирларига қарадилар.

– Акасини йўқотиб қўйган шекилли? – деди биринчиси.

– Ҳа, – деди иккинчиси унинг гапини маъқуллаб, сўнг Жумқулга қараб деди: – Бозор катта, биз акангизни топиб беролмаймиз.

– Сомсамова Кураосва, – Жумқул тилига келган бу сўзларни айтиб, уларга бир-бир қўл узатди.

– Фамилияси Сомсамова экан, – деди назоратчиларнинг биринчиси ва ўзини «Шотешқул» деб таништирди.

Жумқул катта шаҳарда хор бўлмади. Қорин ҳам тўйди, пул ҳам топди. Энг қизиғи – «Сомсамова Морган» деган янги ном билан уйига эсон-омон қайтди. Ҳол-аҳвол сўраганларга гапни калта қилди:

– Чет тилларни билган одам шаҳарда хор бўлмайди. Чет тилни билсанг, бор шаҳарга, бўлмаса қишлоғингда ўтиравер.

ТЕСКАРИ КЁЗЛАР

Лофчининг липпасидан
тушиб қолган ҳангома

Қандай шамол учирди, Алқул билмайди. Лекин кўзларини юмиб очгунича ўн саккиз минг оламнинг бирида пайдо бўлиб қолди. У ердаги одамларнинг турку-таровати йўққулободликларникидан сал бошқачароқ: оғиз-бурун башаранинг олдида, кўзлари эса орқада. Қулоқ эса умуман йўқ. Қилар ишлари ҳам мутлақо ўхшамайди. У шундай жой эканки, аравалари отдан олдин юраркан, пашшалари филларга хўжайину, сичқонлари йўлбарс овлаб кун кўраркан.

Алқул «Во, ажаб!» деб турганида тескарикўзлардан бири келиб, тескари кўзлари билан синовчан боқди-да:

– Шу юртнинг тобеси бўлиб, яйраб яшашни истайсанми? – деб сўради.

Яйраб яшашни истамайдиган аҳмоқ бормикин бу ўн саккиз минг олам аро? Алқул саволга жавобни ўйлаб ҳам ўтирмай «албатта-да!» деди.

– Амирлардан бўлишни хоҳлайсанми? – деб сўради тескарикўз ундан кўз узмай. Алқул: «Бекорга сўрамаётгандир, яна бирон шикаст етказиб қўймасин», деган ҳадикда дарров «йўқ» дейишга қўрқди. «Амирлик қийинмасдир, биз томонларда кимлар амир бўлмади», деган қарорга келиб «Хоҳлайман», деди.

– Унда кўрик-танловдан ўтишинг керак, – деди тескарикўз.

– Сайловданми? – деб сўради Алқул тушунмай.

– Сайлов кейин бўлади. Аввал кўрик-танловдан ўтасан, қани юр!

Алқул унга итоат билан эргашди. Қараса, бир бино атрофи тумонат одам. Ҳаммаси қулоқсиз ва тескари кўзли.

– Булар ҳам амир бўлишмоқчими? – деб сўради Алқул.

– Агар танловдан ўта олишса, – деди тескарикўз.

Алқул «навбатим бир йилда ҳам келмаса керак», деб юраги сиқилиб турувди, уни меҳмон деб сийлашдими, дарров чақира қолишди.

– Сенинг қулоғинг бор экан, шунинг учун қўшимча сайловдан ўтасан, – дейишди унга.

Хуллас, биринчи танлов – эшита туриб эшита олмаслик экан. Алқул қийналди. Кўзни юмса, кўрмаслик мумкин. Лекин қулоқни қандай беркитсин? Лекин ақлни ишлатиб иложини топди.

– Биз томонларда муттаҳамлар кўп, кўрдингми? – деб сўрашди ундан.

Алқул кўзларини жавдиратганича эшитмагандай бўлиб тураверди. Бу саволни такрор ва такрор, жами бир юз

саккиз марта сўрашди. У эса гунг холини ўзгартирмади. Унинг бу санъатидан ҳаяжонланишиб, энг юқори баҳо – ўн балл қўйишди. Иккинчи танлов гапирмасликдан эди. Қизиғи шуки, бу мамлакатнинг амирлари мутлако гапирмасликлари керак экан. Алқул шунга ажабланиб турганида: «Порахўрликка қарши кескин чора-тадбирлар қўллаш керак», деб айтгин», деб буюришди. Биринчи танловда кар бўлган одам энди бинойи соков бўлиб берди. Бир юз саккиз марта буюришди, бир юз саккиз марта тилини тишлаб тураверди. Кейинги танлов осонроқ экан: бир амр лойиҳаси овозга қўйилди. Алқул қўл кўтариб, маъқуллаши керак экан, лойиҳанинг ярмини ҳам эшитмай шарт иккала қўлини кўтариб овоз берди. Тескарикўзлар бунақасини сираям кўришмаган эди, койил қолишди. Лойиҳа минг марта овозга қўйилди, Алқул минг бир марта тасдиклаб ташлади. Яна овозга қўйишса, оёғимни ҳам кўтараман, деб турувди, йўқ, шу билан кифояланишди, иш оёқ кўтаришга бориб етмади. Тўртинчи танлов ундан ҳам осонроқ экан. Қонун қабул килиндими, энди чапак чалиш шарт экан. Алқул чунон карсак уриб бердики, иморат титраб кетди. Атрофда амирлик умидида турганлар бу қарсак зарбидан карахт бўлишиб, «энди бизга бу ерда нон йўқ экан», деб тарқаб кетишди. Қоида бўйича икки дақиқа қарсак чалиш шарт эди. Алқул «бу ёғи кўтара савдо бўла қолсин», деб уч ойлигини бир килиб чалиб бера қолди.

Алқул амирлар сайловидан ҳам ўтди. Очиғи, қандай ўтганини ўзи ҳам сезмай қолди. Энди Алқул тескари кўзлар оламида амирлик айшини суриб юра турсин, гапни унинг Йўққулободдаги кишлоғидан эшитинг: эрининг йўқолиб қолганидан ташвишга тушган хотини бир пойи тешик калишини судраб, уни излайверганидан калишининг иккинчи пойини ҳам тешиб олди. Нима қиларини билмай ўтирганида ғойибдан бир овоз келдики: «Эй Алқулнинг хотини! Эрингдан ташвишланма, у ўн саккиз минг оламнинг тўккизинчисида амирлик айшини суриб юрибди». Хотин бу

овозга аввал ишонмади. Кейин синаб кўриш учун: «Амир бўлса бўлаверсин, лекин менга янги калиш олиб берсин», – деди. Ғойибдан келган овоз буни эшитдими, Алқулга талабни етказдими, биз билмаймиз. Бизнинг билганимиз хотинга ҳали ҳам янги калиш битгани йўқ. Хотин эридан ҳам, калишидан ҳам ажраб ўтирибди, дейишяпти, лекин бу гапга ишонишимиз қийинроқ.

ШАПАЛОҚ

Эридан калтак ейиш бахтидан
мосуво хотинларга бағишланган ҳангома

Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ Сўтқул хотини билан уришиб қолди. Йўққулобод томонлардаги эр-хотин жанжалида ғалвани ҳеч маҳал эр биринчи бўлиб бошламайди. Бу сафар ҳам хотиннинг ўзи бошлади.

– Вой, дадажонией, сизга ҳам бир мансаб битсайди, амалдор бўлсангиз ҳукумат бериб қўйган машинада биз ҳам яйраб юрармидик, – деб орзу қилиб қолди.

Аслида, бу ёмон гап эмас, хотиннинг шунчаки хом хаёли. Сўтқул индамай қўя қолса бўларди, аммо шайтон унинг кўнглига ҳам ғулғула солди-ю, хотининг орзусига ўзиникини қўшди:

– Қанийди, хотин, ҳукумат берган машина бўлса, мен ҳам билардим эрталабки ошларга қанақа керилиб боришни. Саҳар соат учда кўчага чиқиб йўловчи машина пойлаб, сарғайиб турмасдим. Ён телефонимдан гаражга шарт телефон қилардим.

– Ён телефонингиз нимаси, уйда оддий телефон ҳам йўқ-ку, – деб гапнинг белига тепди нодон хотин.

– Э, каллаварам, тагимга машина бериб қўйган ҳукумат чўнтагимга телефон солиб қўймайдими? Сен гап қўшмай, тек ўтир.

Хотин бош ирғаб, жим ўтиришга ризолик бергач, Сўтакул келган жойидан давом эттирди:

– Ҳа, гаражга телефон қиламан: «Алло, Галхон!»

– Қанақа Галхон? – деди хотини бетоқатланиб

– Сенга тек ўтир, дедим. Галхон бўлмаса, Валхондир, шунақа биттаси ўтиради-да. Хуллас, ўшанга айтаман: шопирим эрта саҳармардонда соат учу нол-нолда эшик тагида турсин. Менинг гапим – гап! Айтган вақтимда машина келади, битта сигнал чалиб қўяди.

– Вой, чалмасин, дадажони, саҳарда ҳаммани уйғотиб юборади-я, – деди зорланиб хотини.

– Уйғонса уйғонар, кўни-кўшнилар билиб қўйишсин бизнинг кимлигимизни. Шу гапинг учун машинага ўтиргач, яна битта сигнал чалдириб қўяман.

– Унда бурилишда ҳам битта чалдириб қўйинг, Дуз сатанг бир куйиб ўлсин.

– Хўп, сенинг ҳам сазанг ўлмасин. Соат учда Жоркулнинг ошига бораман. Машинадан тушишим билан «келинг, акажон, келинг», деб туришади. Бир томонда тумонат одам навбат кутиб турибди, лекин мени алоҳида иззат билан ичкари олишади. У ерда икки чўқим ош еб... Йўқ, ичкарида ошдан олдин юзта-юзта коньякдан олинади. Кейин иримига икки чўқим ош еб, яна савлат билан чиқаман. Кейин Соткулнинг ошига бораман. У ерда ҳам аҳвол шу: келинг-келинг, олинг-олинг...

– Дадажони, у ерда кўп ичманг, ишга борадиган одамсиз, яна ҳиди келиб турса...

– Э, нодон, амалдорга бунинг айби йўқ. Сен жим ўтир, омад келган даврда давру даврон суриб олиш керак. Шу пайтгача менга биров наҳорги ошда ўн грамм қуйиб берувдими?! Дод десанг – демасанг Соткулникида ҳам элликта отволаман. Ундан Доткулнинг ошига бораман. Ундан Неткулникига... Йўқ, бугунга шу учтаси етар. Неткул сал бетайинроқ бола, уникига бормаса ҳам бўлади. Кейин қоринни сила-аб, уйга келаман. Ишга боргунча бир соат

мизғиб оламан, сен телефонларни ўчириб қўясан. Балки... тўғри идорага бораверганим маъқулдир, а? Идорамда ҳам ухлайдиган хонам бор-ку? Котибамга телефон қилиб қўйсам, чойми, қаҳвами дамлаб туради.

Бу гап хотинга ёқмади, жим ўтириб эшитиши лозимлигини унутиб, эрининг гапини бўлди:

– Идорада пиширириб қўйгани йўқ. Уйга келасиз. Чойни ўзим дамлаб тураман. Сиз ухлаб тугунингизча мен машинангизга ўтириб, бозорга бориб келаман.

– Уриниб нима қиласан, шопир болага айтаман, бозорни ўзи қойиллатиб чиқади. Сен сартарошга бориб, ачиган қатиқ ҳиди келиб турган манави сочингни шампун-пампунда ювдириб, одам башара бўлиб ол.

– Азонлаб қайси сартарошга бораман?

– Котибамга телефон қилсанг, қаердалигини айтади.

– Ҳо...о, – хотин лаб буриб гап бошламоқчи эди, Сўткул йўл бермади:

– «Ҳо-о»лама. Бунақа ишларни ёшлар яхши билишади. Сен айтганимни қил.

– Хўп, унда кундузи машинангизни бериб турасиз, бешик тўйига бориб келаман.

– Кундузи машина ўзимга керак. Мажлис-мажлисга чақириб қолишади.

– Ишхонангизда машина биттамасдир?

– Бўпти, жонимга тегавермагин, ўринбосаримникини бериб тураман.

– Эртага ҳам бериб турасиз, онамни кўриб келаман.

– Яктоққа боргунча машинада эзилиб кетасан, самолёт-да бора қол.

– Машинада кириб боришнинг савлати бошқачароқ бўлади.

– Майли, котибам ҳам аммасини кўргани бормоқчи эди, бирга бориб келасан.

– Котибангизни тиқиштирманг. Битта ўзим бораман, – деди хотин белига қўлини қўйиб.

– Бирга борасан, – деди Сўтқул қатъий.

– Йўқ, – деди хотин ўжарлик билан.

– Бирга бормасанг, туш машинадан, – деб бақирди Сўтқул.

– Тушмайман, ана, котибангиз тушсин, – деди хотин бўш келмай.

– Туш деяпман!

– Йўқ, йўқ!

Шу ерга келганда Сўтқул чидолмай қайсар хотинининг юзига бир шапалоқ урди. Хотин «вой!» деб бетини ушлаганича эрига бақрайиб қаради:

– Нега урасиз?

– Ўзинг нега машинадан тушмайсан?

– Қани, қанақа машина?

Энди Сўтқул хотинига бақрайиб қолди: дарвоқе... нималарни гапиряпти?

Хомхаёл эр-хотин бир-бирларига бақрайганларича ўтиришди.

Энди «Сўтқул ким ўзи, бирон вазирликда бўлим бошлиғию, эрта-индин янги амалга кўтариладиган одамми?» деган савол туғилар? Сўтқулнинг манзилини айтиб қўяйлик: ўша ўзингиз билган эгрикўчанинг бораверишда ўнг, келаверишда чап томонига жойлашган ямоқчилик устахонасидан топасиз. Фақат... амалдорлик орзусида хотинига бир шапалоқ урганини эслатиб, у бечорани хижолат қилманг, хўпми?

БОЗОР ДАРСЛИГИ

Паттачининг
сандиғидаги ҳангома

Санқул қишлоғида тинчгина юрувди. Қайси шайтон юрагига ғулғула солди-ю, шаҳарда ишлашга ошиқиб қол-

[illegible]ига шаҳарда нима бор?» деб дийса, «шаҳарда мол йўқ деб ўйлайсанми, менга аталган бирон иш бордир», деганича жўнаворди. Шаҳардан қўним топган ҳамқишлоқлари уни кутиб олишиб, иш танлай бошлашди. Охири: «касбинг табобатга яқин, бозорда ишлайсан», деган тўхтамга келишди.

– Мол бозоридами? – деди суюниб Санқул.

– Йўқ, мол бозоридаги ўрин банд. У ерда иши юришмаган шоир ошнамиз ишлаяпти. Молларнинг думидан ан-ча-мунча илҳом оларкан, унга тегиб бўлмайди. Сен деҳқон бозорида ишлайсан.

– У ерда нима қиламан, паттачиликми? – деб сўради Санқул.

– Шу илминг билан сени паттачиликка қўйсак, иснодга қолмаймизми? «Сан-эпид назорати» деган касбни эшитгандирсан?

– Ҳа, оз-моз ўқиганман, айни мен боп иш, – деди Санқул қувониб.

– Ўқиган бўлсанг ўқигандирсан. Лекин ўқиганларинг китобингда тура турсин. Бу бозорнинг китоби бошқа. Уларнинг ўзлари сени аввал яхшилаб ўқитишади. Улар чизган чизиқдан чиқмасанг, бўлгани, – деб қаттиқ тайинлашди.

Санқул бу насиҳатни қулоғига олиб ишга борди. Қиладиган ишининг китобини ҳам ўқитишди. Ўқиш жараёни бундай бўлди:

– Деҳқон тонг чоғи бозорга қовун-тарвуз олиб келганда, сиз нима қиласиз? – деб сўрашди.

– Таркибини текшираман, кимёвий моддалар даражасини аниқлайман, – деди Санқул донолик билан.

– Даражаси ортиқ бўлса-чи? – деб сўрашди.

– Сотишга рухсат бермайман, – деди Санқул дадиллик билан.

– Нега?

– Китобда шунақа ёзилган.

– Китобингизга амал қилсангиз, бозорни ёпишга тўғри келади. Сиз у китобни тамоман унутинг. Бизнинг китобда-

ги қоида бўйича сиз кўзингизни чирт юмасиз-у, сотиш рухсатнома берасиз.

Соддалик қурсин-а, Санқул: «унақада одамлар касал бўлиб қолишади-ку?» деб донолик қилиб ишдан айрилишига салгина қолди. Уни тавсия қилган дўстларининг ҳурмати бор экан, ҳайдашмади, аксинча сабот билан тушунтиришди:

– Ким қовун еб касал бўлса яна яхши. Дўхтирга боради. Баҳонада дўхтирнинг ҳам тирикчилиги битади. Дўхтир дори ёзиб беради. Дорихонанинг ҳам тирикчилиги ўтади. Кўрдингизми, қанча одамга фойда?

Санқул «бу ёқда гўрковнинг ҳам тирикчилиги бор», деб луқма ташламоқчи бўлди-ю, «Менга нима? Муҳими – ўзимнинг тирикчилигим», деб тилини тийди. Ундан яна сўрадилар:

– Гўшт бозорига ўтганда нима қиласиз?

– Гўштларнинг тоза-покизалигини текшираман, – деди Санқул яна соддалик билан.

– Бунақа қилишингиз ҳечам шарт эмас, – дейишди улар аччиқланиб. Кейин дона-дона қилиб тушунтиришди: – Гўшт бўлимига ўтганингизда кўзингизни юмасиз, бурнингизни беркитасиз. Эскириб кетган гўштларга қарамайсиз. Бадбўйини ҳидламайсиз, кир-чир араваларда ташилаётган гўштларга ҳам қарамайсиз-у, «ярим соат олдин сўйилган тоза гўшт», деб сотишга рухсат берасиз. Ҳаром ўлган жониворларнинг гўштларига ҳам у-бу деб ўтирманг. Колбасачилар бор, сомсачилар бор, пинҳона олиб кетишади, иси чиқмайди. Билиб қўйинг: ҳар бир кўз юмушингизнинг, бурун беркитишингизнинг ўзига яраша нархи бор. Сиз шу нарсани адаштириб юбормасангиз бўлгани. Табиблар билан кинначилар «қўл ҳақи» олишади. Сизники «кўз ҳақи» бўлади.

Санқул бозорнинг янги қоида китобини тез кунда ўзлаштириб олди. Фақат бир иш сал ғалатироқ бўлди. Санқулнинг чўнтаги пул кўргач, уйига бориб келди. Киш-

одамлар унга қараб ажабланишди. Ўланмасинларми, яқиндагина шаҳарга кетаётганида кўзлари очиқ эди. Энди юмиб юрибди. Одамнинг пули кўпайса бурни кўтариларди, бунинг кўзлари юмилиб қолибди. Шаҳардаги ишлардан бехабар ҳамқишлоқлари «тарки одат – амри маҳол» деган гапни унутишгани учун ҳам ҳар хил тахминлар қилишди.

Биз ҳам Санқулнинг кўзларини юмиб юрганини кўрдик. «Балки қилган ишларидан уялиб, ҳамқишлоқлари кўзларига қарашга ботинолмаётгандир?» деб ўйладик. Яна Худо билади.

ОЛТИН БАЛИҚ

Балиқчининг тўридан
тушиб қолган ҳангома

Булутсиз осмонда бир чақин чақди-ю, Йўққулободда ақл бовар қилмас ишлар бошланиб кетди. Ҳайратомуз воқеалар аввалига ўрмонда бошланди: тулкининг ишқи филга тушди. Фил эса тошбақани севиб қолди. Қарға «бегонага уйланмайман, хотин қариндошдан бўлсин», деб булбулга кўнгил қўйди. Чувалчанг илоннинг совчиларини ҳайдаб чиқарди. Эшак отга уйланди-ю, эртасигаёқ унинг ёли билан думини қирқтириб ташлади. Маймун қоплонга уйланмоқчи эди, киндигини очиб юришга кўнмагани учун ундан айниди...

Ўрмонда шундай ғалат воқеалар содир бўлаётганда ешик тоғорани ёстиқ қилиб ётиб олган Ялққул пашша қўриш билан овора эди. Бечора яна нима қилсин? Ёмғир чоғи чакка ўтиши ҳисобга кирмаса, бинойидек уйи бор. Дарз кетгани инобатга олинмаса, қозон-тобоғи ҳам йўқ эмас. Олов нималигини эсдан чиқариб қийшайиб қолган тандири ҳам мавжуд.

Ерликлар лафзида «Бекорчидан Худо безор» деган мақол бор. Йўққулободликларда бу сал бошқачароқ янграйди: «Бекорчи чолдан кампири безор». Бекорчини Худо кечириши ёки ҳоли қўйиши мумкиндир, бироқ бекорчи чолни ўз ҳолига қўядиган кампир ўн саккиз минг оламнинг беш минг йиллик тарихида ҳам йўқ. Шундай бўлгач, Ялққул қанча вақт ялпайиб ётиши мумкин? Ҳар нечук бир уйқуни олишга улгурмай, кампиршонинг овози янграб қолди. Бу янгроқ овознинг нималарни баён этганини батафсил баён этмоққа қалам ожиз. Ярим соат янграган овоз ерликлар тилига ўгирилса, тахминан бу мазмун ҳосил бўлур: «Сизга теккунча итга тегсам бўлмасмиди. Ҳатто ит ҳам уйига битта суяк кўтариб келади...» Бунақа дадил гапни Ерда айтиш мумкин, Йўққулободда бечора хотинлар бундай дейишга журъат қилишолмайди. Чунки қариндошга тегиш қатъиян ман этилганини ҳаммалари яхши билишади. Хуллас, ярим соатлик дебочадан сўнг кампиршо Ялққулга тўрни олиб, балиқ овлаб келишга амр этди. «Хотин амри – вожиб!» бўлгач, Ялққул додини кимга айтсин? Бир пайтлар балиқ тутувчи тўр бўлиб яралган, энди эса чириб, узилиб, увадага айланган матоҳни судраб денгиз бўйига борди. Сув тизза бўйи бўлгач, тўрни ташлади. Бироздан сўнг денгиз мавжланиб, Ялққулни ҳайрат олови чулғаб олди. Аввалига қочмоқчи эди, лекин увада ҳолидаги тўрини ташлаб кетишга кўнгли бўлмади. Тўрни тортган эди... Во, ажаб! Бир балиқча... Балиқча бўлганида ҳам нақ олтин балиқ! Типирчилайдию, бироқ тўрдан чиқиб кетгиси келмайди.

– Ҳой нодон, – деди Ялққул, – бу тўрнинг тешигидан тимсоҳ ҳам қутулиб кетса бўлади, сен нега қочмайсан?

– Тўрдан қочиб кетарман, акахон, аммо тақдирдан қочиб кетиб бўлмайди-да. Тақдиримда шу тўрга тушиш, сизга сидқидилдан хизмат қилиш бор экан.

– Вой, нодон-эй, менга қандай хизмат қилишинг мумкин?

– Кўнглингиз нима истаса шуни, тиланг тилагингизни?

Ялққул қандай тилакни сўрасам экан, деб ўйлаб ўтирмади. Кампири ҳар куни тоғоранинг тешиклигидан нолирди «Қўлингдан келса, янги тоғора олиб бера қол», деди. Олтин балиқча «уйингизга бораверинг, тилагингиз амалга ошди. Яна хизматим лозим бўлиб қолса, шу ерга келиб чақиринг», деб тўрнинг тешигидан ўтиб ғойиб бўлди.

Ялққул бу мўъжизага бир ишониб, бир ишонмай уйига қайтиб, қарасаки, ҳовлида яп-янги тоғора офтоб нурида жилваланиб ётибди. Кампиршо эса унга ҳайратланиб қараб турибди. Ялққул бўлган воқеани унга айтди-ю, қолди балога:

– Ҳой, мияси ачиган чол, келиб-келиб тоғора сўрайсизми?! – деб нақ тўқсон олти дақиқа жавраб берсами! Тўқсон еттинчи дақиқага етганда маломат тошлари тугаб, амр этилди: – Боринг, балиқчангизга айтинг, бу кулбада мен бит боқиб яшашни истамайман, сарой кошонасида умр кечиришни хоҳлайман!

Ялққул борди. Олтин балиқчани чақирди. Тилагини айтди. Кампир амри бажо келтирилди. Бироқ изига қайтиши билан кампиршо унинг «мияси ачиган чол» эканини эслатиб, янги истагини билдирди: малика бўлди! Сўнг унга сарой хазинасидаги бойликлар камлик қилиб буюрди:

– Денгиз ҳам менинг ҳукмимга бўйсуниши керак. Олтин балиқчангга бориб айт: бугундан бошлаб у менга солиқ тўласин!

Ялққул бу амрни етказган эди. Олтин балиқча чуқур ўйга толди. Сўнг бирданига ғойиб бўлди. Ялққул қараса, денгиз мавжи сўниб қолибди. Увада тўри эса соҳилда ётибди. У ажабланган ҳолда тўрини судраб уйига қайтди. Қараса, сарой ҳам йўқ, малика ҳам йўқ. Ўша ўзининг вайсақи кампири тешик тоғорага ҳайрат билан қараб турибди.

Бу ажабтовур воқеани Йўққулободда биров билди, биров эса бехабар қолди...

МАЛАДЕС ЧОЛЛАР

Саксонбой туғилишидан бир йил аввал бўлиб ўтган бу ҳангома Лоф дарёсидан сув ичгани сабабли ишонмаслик ҳуқуқига эгасиз

«... Худога нима ёмонлик қилган эканман, ҳайронман. Юзтагина ичаман. Ичаману ётаман. Бировга зарарим тегмаса. Ичишимнинг нимаси гуноҳ, ҳайронман? Ароқни мен ўйлаб топибманми? «Шу Турғунали деган бандам трахтир ҳайдайвериб, хотинини роддомга ташийвериб эзилиб кетди, юзтагина отиб хумордан чиқсин», деб яратган бўлсаю, мен ичмайиноқ бу дунёдан ўтиб кетсам Худога беҳурматлик бўлмайдими? Хў-ўш... қиёматда Худо «Турғуналивой, мен яратиб қўйган дорини назарга илмадингизми? Нега юзтагина отиб, кайфингизни сурмадингиз? Ароқнинг ўзи ҳаром эмас, кайфи ҳаром», деб қолса, нима деган одам бўламан? Хотиним рухсат бермади, дейманми? Хўш, кимнинг гапи гап? Хотиннинг гапими, ё Худонинг гапими? Э Худо, яна бир марта худолигингни қилгин: насибамга яна юз граммгина қўш. Ҳозир шуни отиб олмасам, ёрилиб ўламан. Сал ўзимга келволайин, кейин ташласам, ташлай шу зормандани. Лекин... кейин ҳам «ичавер» десанг, яна ўзинг биласан. Мен Сенинг гапингни қайтарадиган номард бола эмасман...»

АВВАЛИ

Мазкур ҳангомани ёзиш фикри кўп йиллар муқаддам уйғонган эди. Совет даврида «агитация ва пропаганда», яъни тарғибот ва ташвиқот ишига ғоят катта эътибор бериларди. Бу эътибор уммони баъзан тошиб, кулгили ҳоллар юзага чиқарди. Бу ҳақда латифалар ҳам тўқилар эди. Шулардан бири: Насриддин афанди «Билим» жамиятига лектор бўлиб ишга киргач, янгиликдан хотинини воқиф этибди.

«Лектор деганингиз нима иш қилади?» – деб сўрабди хотини.

«Агитация ва пропаганда билан шуғулланади», дебди Насриддин афанди мағрурланиб.

«Агитация ва пропагандангиз нимаси?» – дебди хотини янада ажабланиб.

Шунда Насриддин афанди содда хотинига деҳқонча қилиб тушунтирмоқчи бўлибди:

«Тасаввур қилгинки, мен кўчада бир гўзал жононни учратиб қолдим. Уни гапга солсам, бу агитация бўлади. Агар уйимга кириб мен билан бирга кетса, у ёғи пропаганда бўлади», – дебди Насриддин афанди.

Бу гапдан кейин хотини чуқур ўйга толибди.

«Яна тушумаяпсанми?» – деб аччиқланибди Насриддин афанди.

«Тушуняпман, – дебди хотини «уф» тортиб, – фақат бир нарсага ҳайронман, менам кўзга яқин, латофатли аёлман.

Кўчада кетаётганимда бирон бир эркак тўхтатиб, агитация ва пропаганда ишларини бошлаб юборса, нима қиламан?»

Бу гапдан аччиқланган Насриддан афанди «Ҳе, аҳмоқ, сен сиёсат билан шуғулланма!» деган экан.

Биз ҳам сиёсат билан шуғулланмаймиз-у, совет давридаги айрим ишларни ҳазил тариқасида ёдга оламиз.

Мазкур қиссага бўлиб ўтган воқеалар қисман асос қилиб олинган. Қаерда содир бўлганини айтиб ўтирмаймиз. Чунки бундай воқеалар исталган қишлоқда юз бериши мумкин. Саксонинчи йилларнинг ўрталарида фантаст ёзувчиларнинг Москвада бўлиб ўтган бир йиғилишида иштирок этган эдим. Шунда Бестужев-Лада деган социолог олим фантастларга мурожаат қилиб: «Ҳадеб космосни ёзавермай, ердаги муаммоларга ҳам қаранглар. Туғилиш борган сайин камайиб кетяпти, қизлар эрга тегишни исташмаяпти, йигитлар уйланишни», деди. Шунда мен сўзга чиқиб, фантастикага доир айрим масалаларни гапириб бўлгач, олимга ярим ҳазил, ярим чин тариқасида эътироз билдирдим: «Сиз айтган муаммолар фақат айрим халқларга тегишли. Масалан, ўзбекларда бундай муаммо йўқ. Ўзбеклар бола туғилиши бўйича биринчи ўринда турадилар ва мен эркаклар номидан ваъда бераманки, йигирма биринчи асрда ҳам шу биринчиликни қўлдан бермаймиз!»

Ўша ҳазил кейин-кейин ҳангома ёзишга туртки бўлди. Қани кўрайлик-чи, ҳазилга қурбимиз етармикин?

МУСОНИНГ БАҚАСИ

Ҳангома бошланишидан
бир кун олдин

Бу қишлоқларнинг ажиб номи бор: бири – Шеркўзи, иккинчиси – Шербилак. Ўртадан оқиб ўтувчи сой бўлмаса, бу жойни икки қишлоққа ажралиши шарт ҳам эмас. «Сой»

дейилиши номига сал номуносиброқ, аслида эни бир қулоч келувчи ариқ. Илгари ўртада ҳовуз ҳам бўларди. Ҳовузга ҳожат қолмагани учун кўмиб, гузарга қўшиб юборишган. Гузарнинг ярми Шербилакка қарайди, ярми эса Шерқўзи қишлоғи ихтиёрида. Сойнинг икки томонида туғилса-да, бир кўчани чангитиб катта бўлган, урушга бир кунда кетиб, бир кунда қайтиб келган икки оқсоқол: Турсунали билан Тешавой икки қишлоқни бошқариб, бу гузарларни ўзларича обод қилишади. Уларнинг назарларида бу жой икки қишлоқнинг икки гузари эмас, балки икки мамлакатнинг икки пойтахти! Ўртадаги сой эса «давлат» чегараси. Ўзлари эса шу икки мамлакатнинг икки султони. Агар колхоз раиси индамаса, сой бўйига уч-тўрттадан чегарачи қўйишдан ҳам тоймайдиган бу оқсоқолларга Худойим яхши ҳам катта мартабалар бермаган-а, деб юборгинг келади. Дейдиларки, Аллоҳнинг мўъжизаларидан бири – мушукни қанотли қилиб яратмагани, иккинчиси туяга шох бермагани. Бу икки оқсоқолнинг феълини билмаганлар шу икки мўъжиза билан чекланишади. Аслида, учинчи мўъжиза ҳам бор: бу Турсунали полвон билан Тешабой оқсоқолнинг юқори мансаблардан бенасиблиги.

«Социалистик мусобақа» деган олишув бу қишлоқларга ҳам етиб келган. Дастлаб «мусобақа ўйналсин», деган фармойиш келганда ҳамма ҳайрон эди: «Тошбақани билардик, қурбақани билардик. Мусо дегани ким бўлдийкин, унинг бақаси қанақа бақа экан, нега энди биз унинг бақасини ўйнашимиз керак, ўзимизда ҳам бақалар борку?» Кейин маълум бўлишича, Мусонинг бунақа бақаси бу атрофларда йўқ экан. Унинг исм-шарифи – «социалистик» экан, Масков томонлардан олиб келинаркан. Йиллар ўтиб, одамлар Мусонинг социалистик бақасисиз туролмайдиган бўлиб қолишди. Урушдан кейинги қайси бир йили, кимнингдир тўйида Солимбуқоқ «Мусонинг бақаси нақ эсимизни тескари қилиб юборяпти. Исонинг бақаси ҳам келиб қолса, энамизни кўрамиз шекилли?» деган эди, икки кун-

дан кейин милисахонага олиб кетишди. Хотини «Эримни қаёққа олиб кетяпсизлар?» деб сўраган эди, «эрингга Исонинг бақасини кўрсатиб қўямиз», дейишди. Алдашмаган экан, Исонинг бақасини кўриб келсин, деб Солимбуқоқни Сибирга жўнатишди. Сибирнинг совуқ ўрмонларида Исонинг бақасини кўриш Салимбуқоққа насиб этдими-йўқми, номаълум, лекин энасини кўрдиёв, қайтиб келмади.

Битта эрни талашган тўртта кундошнинг олишувидан бу мусобақанинг фарқи -унда зўр чиққани эрнинг бир тунлик қучоғига, бунда зўр чиққан эса битта қизил байроққа эришади. Кундошларнинг аҳволини тушунса бўлади, бошқа эрни бозордан сотиб олишолмайди. Лекин мусобақа ишқибозлари талашадиган қизил байроқни магазиндан истаганча сотиб олиш мумкин. Шунга қарамай, жонларини жабборга бериб олишиб юраверишади.

Икки дўст оқсоқолда кундошлик кини йўқ, тўйда бир лагандан ош ейишса ҳам раис тасдиқлаб берган мусобақа шартлари бўйича зинҳор-базинҳор келиша олишмайди. Гузарга безак беришда ҳам шу шартларга амал қилинган. Ҳарбий қўрғон атрофи танклар билан ўралгани каби гузарлар кўргазма-плакатлар билан иҳота қилинган. Бунчалик плакат ҳатто район марказида ҳам йўқдир. Ўнг томонда «Шерқўзи қишлоғининг фахри», чап томонда «Шербилак қишлоғининг шону шуҳрати», чап томонда «Қаҳрамон оналаримиз», ўнг томонда «Қаҳрамон она булар», чап томонда «Олимларимиз», ўнг томонда «Шербилак олимлари». Яна «Раҳбарларимиз» – «Энг зўр раҳбарларимиз», «Спортчиларимиз» – «Додахўжа спортчилар»...

Бошқа сайёрадан учиб келган фазогирлар адашиб, шу қишлоққа тушиб қолишса, бу манзарани кўриб, «бу ерликларнинг туғилишдан мақсадлари социалистик мусобақада иштирок этиш. Яшашдан ниятлари ҳам шу. Ўлишлари ҳам мусобақа шартлари асосида бўлади», деб хулоса чиқариши табиий. Улар фақатгина мозордаги гўрларга мусобақа ғолибларининг қизил байроқлари қадалмаганидан ажабла-

нишлари мумкин. Яна ким билади... четдан фазогирлар ташриф буюришгани йўқ. «Тез ва сифатли ўлиш мусобақасининг ғолибига» деган қизил байроқ таъсис этилгани ҳам маълум эмас.

Шербилак билан Шерқўзи қишлоқларига бошқа сайёралардан вакиллар қадам ранжида қилмаган бўлишса-да, районданми, ё бошқа жойданми комиссия келиб кўнгилларни хушнуд қилиб турибди. Улар ҳар келиб-кетганидан сўнг плакатлар икки оқсоқолнинг назоратида янгиланади. Ҳар янгиланиш карнай-сурнай садолари остида бўлиб ўтади. Аммо бугун карнай-сурнайга ўрин йўқ. Бугун оқсоқолларнинг кунлари тунга айланган – жон жўраларидан бирини Яратганга топшириб, ўзларининг ҳам сўнгсафарга тадорик бошлашлари лозимлигини ҳис қилган ҳолда, эгик бош билан гузарга қайтдилар.

– Мана, яна бир ошнамизни Эгамга топшириб бўлдик, – деди Тешавой оқсоқол, чуқур хўрсиниб.

– Ҳа... Эрали ёш кетди. Биздан бир ёш кичик эди, а? Саксон икки, деб кўтарилди-ю, омма домла нотўғри айтди. Ҳали саксонга кирмовди. Унинг онаси менинг аямга айтган экан, Эрали сўфиқишлоқлик Садирчаноқнинг эшаги бўкиб ўлган йили туғилган экан. Ўша эшак ўлганда сенам, менам югуриб юрадиган бўлиб қолган эканмиз. – Турсунали полвон шундай деб дўстига савол назари билан қаради.

– Неччига кирган бўлса ҳам кетди... Тенг-тушлардан энди иккимиз қолдик. Худо энди сенинг умрингни узоқ қилсин, ошна.

– Худо сенинг умрингга ҳам барака берсин.

– Қара-я, ана-мана дегунча ёшлик ҳам ўтиб кетди. Умримиз ҳам бир тутамгина қолди. Ўйлаб қарасам, кечагина Эрали билан синглимни талашиб юрувдиларинг. Сенлар талашдиларинг-у, омма икковингга ҳам насиб этмади.

– Эрали билан талашмаганмиз. Эрали бир орзу қилган қўйганда. Туя ҳам ҳаммомни орзу қилар экан-ку, а? Ҳамробону уни сираям яхши кўрмас эди. Кўнгли менда эди. Сен

ўшанда номардлик қилиб, синглингни менга бермадинг. Қўй, у гапларни эсимга солиб, тилимни қичитма. Менга қара, эртаматан Ўроқбойнинг эшиги тагида дўхтурнинг мошини турувди, тинчликми?

– Хотинининг тоби йўқ экан, дўхтурга олиб кетишибди.

– Ҳомиладор эди, бояқиш, эсон-омон қутулиб олсин. Буниси саккизинчисими?

– Ҳа, Худо хоҳласа, икки йилда у ҳам гирой[1] бўлиб қолади.

– Бўлсин, бўлсин...

Турсунали полвон нохуш кайфиятда шундай деди-да, хайрлашиб, уйи томон бурилди. Ошнаси кейинги гапларни айтмаса ҳам, Турсунали полвоннинг бугунги қайғуси ўзига етарли эди. Ошнаси эслатмаса-да, Ҳамробонуни талашиб Эралини урганини ёдга олиб афсусланган эди. «Ўроқбойнинг хотини икки йилдан кейин гирой бўлади», дейиши ҳам ўринли бўлмади. Аслида, Турсунали бу гапга эътибор бермаса ҳам бўлади. Ўроқбойнинг хотини энди саккизинчисини туғади. «Қаҳрамон она» унвонини олиш учун яна иккита бола кўриши керак. Демак, Шеркўзи қишлоғи бу соҳада ҳали бери уларга етиб ололмайди. Шундай бўлсада, Тешавойнинг гапидан оғринди. Бекор оғринмагани эрталаб маълум бўлди.

ФОТИМА, ҲАСАН ВА ҲУСАН

Ҳангоманинг бошланиши

Субҳи содиқда, ҳали сўфи таҳорат қилмай туриб бирданига карнай-сурнай, ноғоралар янграб қолди! Шу аснода ҳар икки қишлоқ бараварига уйғонди. Аслида, ноғора базм

[1] Баёнимиз қаҳрамонлари тилидаги «чистий» ўзбекча сўзларнинг соф ўзбекча маъносини ҳангома сўнгида тушунтиришга уриниб кўрамиз.

бўлмаса ҳам шу пайтда уйғонишарди. Қишлоқда қуёшдан аввал турмаган одам одам ҳисобланмайди.

Турсунали полвон қўшни қишлоқдаги базм бошланмай туриб уйғонган эди. Юз-қўлни ювиб, артинаётган пайтда янграган овозлардан ажабланиб, ўйланиб қолди. Қанча ўйламасин, тонг базми учун асос бўлувчи сабабни топа олмади. Тонг коронғисида кўчага чиқиб, атрофга қаради: ҳеч ким йўқ. Сойнинг нариги томонида эса карнай-сурнай, ноғора овози тобора авжга чиқади. Турсунали полвон гузар ўртасида бироз гарангсиб туриб, сой томон юрди. Аммо кўприкдан ўтмади. Қўшни қишлоқ томонда бирон тирик жон кўриниб қолар, деган умидда қараб тураверди. Тирик жон у томонда эмас, ўзининг салтанатида пайдо бўлди. Турсунали полвоннинг ўнг қўл вазири мақомида юрувчи Қамбарали муллавачча йигитлардай қироат билан салом берди.

– Нима бало бўлган буларга? – деди Турсунали полвон саломга алик олгач. – Бугун тўй-пўйи йўғиди шекилли?

– Тўйи йўқ, буни точна* биламан, – деди ишонч билан Қамбарали.

– Унда нима учун хўрознинг уйқуси очилмай ноғора базмни бошлаб юборди бу тоғанг?

– Разведка* қилиб келайми, Батка?

Турсунали полвон бу саволга жавоб бермай туриб «Батка»нинг маъносига изоҳ бериб қўйишимиз лозим. Бу томонларда яшовчи одамлардан бирортаси ҳақида гапира туриб: «шу кишининг бош чаноғи остида тариқдай ҳам мия йўқ», дейилса инонишади-ю, аммо «лақаби йўқ» дейилса, ишутлақ ишонишмайди. Шунга кўра, Турсунали полвонимизнинг ота-бобо мерос лақаблари «ҳўкиз»дир. Кимга исми ёки насаби ёқмаса, маҳалла назоратчиларига бориб бошқачароғига алмаштириши мумкин. Лекин лақаб ўзгармайди. Турсунали полвоннинг қайси бир бобосига «ҳўкиз» деган шарафли лақаб берилганми, тамом, буни ҳеч ким ўзгартира олмайди. Агар бир мўъжиза юз бериб, шу уруғда

эшак туғилса ҳам унинг лақаби барибир «хўкиз»лигича қолаверади. Аввалги йили бир одамнинг лақабини алмаштиришга уриниб кўрилди-ю, бироқ кутилган натижага эришилмади. Турсунали полвоннинг «хўтик» лақабли ошнаси бўларди. Шу ошнаси етмиш беш йил бу лақабни кўтариб юриб орланмаган эди, ҳозир шаҳарда яшаётган набираси уялибди. Қишлоқдан борган дўстлари «хўтик» деб ҳазиллашишган экан, шаҳарлик биродарлари олдида орланибди. Қишлоққа келганида Турсунали полвонга шикоят қилиб, «замонлар ўзгариб кетди, энди бу одатни ташлаш керак», дебди. Турсунали полвон унга ачинган бўлиб: «Одатни ташлаш қийин, локин сенинг лақабингни ўзгартириб бериш мумкин. Бунинг учун сен самоворхонада улфатингга битта ош дамлайсан. Мен Тешабой тоғанг билан бориб, фотиҳа бераман», дебди. Ош дамланибди, сўнг иштаҳа билан ейилгач, Турсунали полвон фотиҳага қўл очибди: «Ота-боболаринг «хўтик» деган лақабни кўтариб юра-юра ўлиб кетишди. Энди замон ўзгарди. Сенам катта одамсан. Хўтикка ўхшамайсан. Қўзи улғайса – қўчқор, жўжа улғайса – товуқ, хўтик улғайса – эшшак бўлади. Омийн, бугундан бошлаб лақабинг – эшшак!» Оқибат нима бўлди? Аввалги лақабга қайтиш учун учун самоворхонада яна бир ош дамланди.

Турсунали полвон ҳам лақабини ўзгартиришга уриниб кўрган эди. Урушдан қайтган кезлари «Германиядаги қишлоқларни бошқарадиган одамнинг мансабини «бургомистр» дейдилар, менам шу қишлоқнинг бургомистриман», деган эди. Унинг ҳурматини қилган ёки ҳайбатидан чўчиганлар уч-тўрт кун уни «бургомистр» деб юрдилар. Бир йиғинда ошнаси Тешавой: «Тўғри, сен бургомистрсан, фақат тўғри айтгин: сен бургаларнинг министрисан!» дегач, даъвосидан қайтишга мажбур бўлди. Бургаларнинг министри бўлгандан кўра, «хўкиз»лигича юриш маъқул кўриниб, самоворхонадаги бир зиёфат ҳисобига аслига қайтган эди.

Орадан йиллар ўтиб, Қамбарали уни «Батка» деб атай бошлагач, бу лақаб хуш ёқди. Отаси тенги одамни «хўкиз»

дейишга тили бормаган Қамбарали кино кўриб ўтириб, шу сўзни эшитгани ҳамон полвон тоғасига атаб кўя қолганди. «Батка»нинг тарихи билан танишдик, энди гузарга қайтайлик:

Қамбаралининг разведкага бориб келиш ҳақидаги таклифи маъқул бўлса ҳам, Турсунали полвон ўйланиб туриб: «Тўхта-чи, у томондан бирон гап чиқиб қолар», деб рухсат бермади.

– Разведкага бориш керак. Буларингиз бир балони хаёл қилишган, буни точна биламан.

Қамбарали бир ниманинг исини олмаса «точна» билишини даъво қилмайди. Тешавой оқсоқол бир куни Турсунали полвонга «Зўр дастёринг бор-да, билмаган нарсаси йўқ. Бу боланг отасининг белида қандай юриб, онасининг қорнига қандай тушиб қолганигача точна билади», деб бекорга мақтамаган эди. Ҳозир ўша мақтов эсига тушиб, уни йўлдан қайтаргиси келмади:

– Бор, аниғини билиб кел.

Милтиқнинг тепкиси босилган чоқда ўқ «отилиб чиқсамми, ё йўқ», деб ўйланса кераг-у, бироқ баткасидан топшириқ олган Қамбарали сира ўйланиб ўтирмайди. Ҳозир ҳам кўприкдан ўтишга қаноат қилмай, бир сакраб нарига бетга ўтди-ю, қишлоқ оралаб кетди.

Бу гузарни ярим айлана қилиб ўраб турган хонадонларнинг бири Турсуналиники бўлса, уч эшик наридагиси Собиталиники. Собитали кеча одам қаторидан чиққани учун бугун кун тиккага келгунича ухласа ҳам ярашарди. Лекин ноғора базми бу бечоранинг тинчини бузди. Томоғи қақраб сув ичай деса, челаклар бўм-бўш, хотинини чақирса – уйда ҳеч ким йўқ. Нима гаплигини англамай гаранг ҳолда гузарга чиқди. Аввалига Турсунали полвонни кўрмади. Сойга энгашиб, юз-қўлини ювиб, рўмолчасига артинди. Сўнг рўмолчани ҳўллаб пешонасига босгач, сал ором олгандай бўлди. Шундан кейингина қишлоқ оқсоқолига кўзи тушиб, қаддини кўтарди. Турсунали полвонни қўшни қишлоққа

тикилиб турганидан ажабланди. Эрталабдан унинг қаҳрига дуч кела қолмай, деган ўйда астагина уйига кириб кетмоқчи эди, Турсунали полвон ўгирилиб, томоқ қириб қўйди. Собиталининг таққа тўхташига шу товушнинг ўзи кифоя қилди.

– Ассалому алайкум, раис тоға, – деди у ўгирила туриб.

– Ваалайк. Ҳа, саҳармардонда туриб олибсан? Яна бош оғрияптими?

– Оғриш ҳам гапми, ёрилай деяпти, тоға.

– Қўрқма, ёрилмайди, – Турсунали полвон шундай деб унга яқинлашди.

– Ёрилмайди? Нега ёрилмайди? – деди Собитали ажабланиб.

– Бўм-бўш бош ёрилмайди. Бош ёрилиши учун ичида бир нима бўлиши керак. Сен алкашга Худо ақл бермайди шекилли, а? Одамлар «Шербилак қишлоғи» демай, «Собит алкаш яшайдиган қишлоқ», дейдиган бўлишибди. Қишлоқни позорларга қолдирдинг.

Турсунали полвон аслида «иснодларга қолдирдинг», демоқчи эди. Лекин «позор» дегани иснодниг учига чиққанидир, деган хаёлда урушда ўрганиб келган шу сўзни ишлата қолди. Собиталига ҳозир «позор» дейдими, ё «иснод»ми, фарқи йўқ эди. Секингина уйга кириб, бошини ёстиққа қўйишдан бошқа орзуси йўқ эди. Шу мақсадда бир қадам босган эди, Турсунали полвон тўхтатди.

– Ҳа, қаёққа?

– Қайнотамникига бориб келай...

Собитали нима учун шундай деб юборганини ўзи ҳам билмади. Бу гапдан Турсунали полвон ҳайрон бўлди:

– Каллаи саҳарлаб қайси аҳмоқ қайнотасиникига боради?

– Бормасам бўлмайдиганга ўхшаб қолди, – деди Собитали ундан қутулиш йўли топилганига қувониб, – эртаматан туриб қарасам, ёнимда хотиним йўқ. Боллар ҳам йўқ. Уйига кетдимикин дейман-да.

– Кечаси ёнингдамиди? – Турсунали шундай деб унга қаттиқ тикилди. Собитали бу қарашга дош беролмай кўзларини олиб қочди.

– Ёнимда эди... – деди бироз дудуқланиб. Кейин ишончсизлигини яшириш учун қўшиб қўйди: – Қучоқлаганим эсимда, кейин учиб қолибман.

– Бе... Сен кайфингда билмагансан. Хотинингни эмас, Тешабой тоғангнинг эшшагинимми, ё итинимми қучоқлагансан. Ана, башарангни ит ялаганга ўхшайди. Менга қара-чи, – Турсунали полвон шундай деб унинг юзига тикилиб қаради, бош чайқаб ўз гапини ўзи инкор этди: – Йўқ, ит яламаган. Ит бунақа исқирт башарани яламайди. Кўнгли айнийди. Башарти билмай ялаб қўйса ҳам, заҳарланиб ўла қолади.

– Гапга ҳам тўн кийғизворасиз-да, раис тоға, ғирт маст бўлсам ҳам хотин билан эшакнинг фарқига борарман.

Собиталининг дадил шундай дейиши бежиз эмас: ғирт маст бўлсада, хотинининг думи йўқлигига ақли етиб туради. Турсунали полвон унинг бу борадаги фаҳмига тан бердими, сал бўшашгандай бўлди:

– Хотининг ярим кечада кетиб қолган. Ўзим кўрдим.

– Аразлагандир-да... – деди Собитали ўкинч билан. – Кеча эртаматан дийдиёсини бошлаганида «Энди ичсам ҳар нарса бўлай», деб қасам ичворганидим. Қасамни бузганимга чидамаган, феълини биламан.

– Сен бола гапни чувимагин-да, тўғрисини айтавер: нима деб қасам ичганингни ўзим эшитганман. «Энди ичадиган бўлсам, эркак эмасман, ҳалигиндақа... майда қадаман», дегансан. Деганмисан?

– Ҳа, энди... – Собитали чайналган эди, Турсуналининг қаҳрли назаридан чўчиб тан олди: – Хотинни тинчитиш учун деган бўлсам дегандирман.

– Ҳа, дегансан! Хўш, энди эркакмисан, ё?..

– Бе, у қасам ҳисобга ўтмайди.

– Нега ўтмас экан?

– Қуръонни ўпиб қасам ичмаганман.

– Баҳонангни қара-я! Ўзингнинг ақлингга кела қолдими ё... Сен алкашнинг қўлига қайси аҳмоқ Қуръон бериб қўяркан? Билиб қўй: кеча қасаминг қабул бўлган, тамом! Энди сен эркакликдан чиқдинг. Хотининг кета туриб шунақа деди. «Эрим эркак эмас экан, энди битта эркак топиб, тегаман», деди. Хотининг нақ ўғил боланинг гапини айтди, отасига раҳмат!

– Чўпчак тўқивордингиз, раис тоға. Менинг хотиним унақа демайди.

– Алдаяпти, десанг, бор, боравер. Қайнотангникида йўқ бўлса, ишонасанми гапимга?

Бу гапдан кейин Собитали тешилган пуфак ҳолига тушди.

– Раис тоға, қаёққа кетвордийкин? – деди йиғлагудай бўлиб.

Ҳозир у ёмон аҳволда қолган эди. Хотинининг кетиб қолиши унга янгилик эмас. Бу атрофда уйига аразлаб кетиб қолмайдиган хотин зотининг ўзи йўқ. Аммо «эрим эркак эмас экан», деган лаънат тошини отиб кетадигани шу пайтгача бўлмаган. Собитали кўп ичгани учун унинг гапига ишонишмайди, бироқ хотинининг гапига чиппа-чин ишонишади. Унинг ташвиши шундан эканини англаган Турсунали полвон ҳужумини давом эттирди:

– Бу атрофда ким кўп, кўзига қон қуйилган буқадай эркак зоти кўп. Битта-яримтаси билан аҳду паймони келишиб қолса, шартта никоҳига ўтади-қўяди-да.

– Тегиб кўрсин-чи! – Собитали ғазаб билан бақириб юборганини ўзи ҳам сезмади. Бу онда раис тоғасининг ҳайбатидан ҳам чўчимай қўйди: – Икковиниям онасини нақ Учқўрғоннинг қайқисидан кўрсатаман! Сиз-чи, тоға... совуқ нафас қилманг. Мен уни қўймаганман, эрга тегишга ҳақи йўқ.

– Ҳовликма, ўпкангни бос, кеча сен уни уч талоқ қўйдинг.

– Кайфдагиси ҳисобмас, Қосим домла айтган.

– Сен алкашга фатво берадиган домла ҳам дарров топила қолади-я! Домлангга бориб айт: номаъқул бузоқнинг гўштини емасин. Уч талоқ қўйганинг ҳисоб. Мен гувоҳ бўлдим. Бу қишлоқда анов-манов домлангнинг гапи ўтмайди. Менинг гапим – закун*! Уч талоқ қўйдингми – тамом! Энди у билан яна яшамоқчи бўлсанг, аввал хотининг учта эрга тегиб чиқиши керак. Учаласидан ҳеч бўлмагандан биттадан туғиши керак. Ана ундан кейин бешта болангни саккизта қилиб яшайверасан.

Бу гапни эшитиб Собитали чўчиб тушди, бош оғриғини ҳам унутди:

– Нима! Саккизта дедингизми?

– Ҳа, бола, ҳисобдан чатоғинг борми? Қани, чўтга ташлаб кўр-чи: бешта ўзингнинг болангми? Учтаси... ҳашарда.

– Чўпчак тўқиманг, тоға, бунақа закун йўқ.

– Нега йўқ бўларкан, бор! Мен чиқарганман шу закунни. Меники ҳисоб.

– Сизники ўтмайди, сизда печат* йўқ.

– Печат йўқ, дедингми? Мана бу-чи, ўтмайдими? – Турсунали шундай деб муштини Собиталининг даҳанига тиради. – Фашистга ўтган бу печат сенга ҳам ўтиб қолар дейманов, а!

Икки йил илгари бу муҳр енгилроқ тарзда бўлса-да, юзини қандай безаганини эслаган Собитали орқасига тисарилди.

– Раис тоға, ёмон гап айтмадим-ку, хотинимни қўймадим, дедим. Шунга ҳам печатми?

– Агар сен қўймаган бўлсанг, хотининг сени қўйди. Уч талоқ қўйди.

Собитали бу гапдан кейин кула бошлади.

– Ҳа, нега куйдирган калладек ишшаясан? – деди Турсунали полвон аччиқланиб.

– Уч талоқ қўйган бўлса... энди менам учта хотин оламанми? Ҳар биттасини биттадан туғдириб, а?

– Оласан-а, оласан! Ана, биттасига Ханифа бева кутиб турибди, югура қол.

– Пичинг қилаверманг, менинг у билан борди-келдим йўқ. Бир мартагина телевизорини тузатиб берганман, холос.

– Сен бола бошқа қишлоқлардаги мингта беваникига борсанг ҳам боравер, омма Шеркўзига қатнама. Ханифа бевaнинг нечта боласи бор, биласанми?

– Мен санабманми, каёқдан биламан?

– Сен санамаган бўлсанг, мен биламан: тўққизта боласи бор.

– Тўққизта бўлса, менга нима?

– Сенга нима? – Турсунали уни елкасидан ушлаб, силкиди: – Орада шайтон бор-а... Телевизори кунора бузилиб турса. Бу бевaнинг боласи бир йилдан кейин ўнта бўлиб қолса-чи?

– Нима бўлади?

Турсунали полвон «ростданам тушунмайдими, ё мени калака қиляптими?» дегандай унга тикилиб турди-да, бу сафар елкасидан қаттиқроқ ушлади:

– Дард бўлади! Бало бўлади! Агар сен туфайли ўнинчисини туғса, у гирой бўлади! Болани ўзининг эридан туғдими, ё сенга ўхшаган аҳмоқданми – ҳукуматга фарқи йўқ, гиройликни бераверади. Билиб қўй: ҳар бир қадаминг ҳисобда.

– Раис тоға, мени алкаш дейсиз, майли, тан оламан. Омма бунақа чакки юрадиган йигитмасман. Болаларим бор-а! Палакатидан қўрқаман, – деди Собитали эзгин овозда.

– Ичмаган пайтингда қўрқасан, кайфинг ошганда Худодан ҳам қўрқмай кетасан. Агар болларинг кўзингга кўринса, ичиб олиб кўча-кўйда молдек ағанаб ётмаган бўлардинг. Гап бундай: сен беваникига саккизинчи июнда киргансан. Агар у кейинги йил саккизинчи мартда туғса, сен билан ади-бади айтишиш йўқ, нак оёғингдан осаман!

Турсунали кейинги гапни шунчаки пўписа учун айтди. Эркак кишини кўрса иштонбоғи бўшаб кетадиган хотинлар чет элликларнинг киносида бўлади. Бу қишлоқлардан ҳали бегона эркакка ўгринча қарайдиган аёл чиқмаган. Айниқса, Ханифа бева ҳақида ёмон фикрга бориб бўлмайди. Эрини ўтган йили ерга қўйган хотин тўғрисида шундай гумонли гап айтворгани учун Турсунали полвон афсусланди. Ўзини ўзи лаънатлади. У Собитали алкашни бироз эзиб қўймоқчи эди, гапи чалғиб, Ханифанинг шаънига тегиб ўтди. Бироқ, очиғини айтганда, Ханифадан ранжиган томони ҳам бор: Ханифанинг етти аждоди Шербилакда туғилиб, яшаб ўтган бўлса ҳам, Шеркўзиликка турмушга чиқди. Қиз тушмагурнинг кўнгли шу йигитга мойил экан, нима қилиша оларди? Йиллар ўтиб, «Қаҳрамон она» унвонига даъвогар бўлиб қолишини ўша пайтда билганида бу тўйни тўхтатиб, қизни шербилаклик бирон азаматга олиб беришга уриниб кўрарди. Куёв болани авайлаб-асрарди. Тўққизта боладан кейин ўлиб кетишига йўл қўймасди. «Отамнинг ўлишини билганимда бир қоп кепакка алмаштириб юборардим», деган экан бир нодон. Турсунали полвон энди минг армон қилсин – фойдаси йўқ. Армонини бировга айтолмайди – ич-этини еб юраверади.

Оёғидан осилиши ҳақидаги тантанали ваъдани эшитган Собитали унга тикилиб қолди. Кейин «бунақа масалада мен фариштаман», деб, нари кета бошлади. Турсунали полвон бу масалада қовун тушириб енгилганини билсада, тан олгиси келмади. Собиталининг бурилиб кетиши, ўзининг жим қолиши мағлублик харсангтошини елкага олиш билан баробар эди. У нимадир дейиши зарур эканини биларди, бироқ тилига маънилироқ гап келмасди. «Собитали иним, кейинги гапларим ҳазил эди, сал бемаънироқ чиқди, сенам кечир, эшитмаган бўлса-да, Ханифа ҳам кечирсин, шунда Худо ҳам кечиради», деса олам гулистон эди. Бироқ бу гап ўрнига бошқачаси келди:

– Ҳой бола, юраётганингда сал у ёқ-бу ёққа қараб қўй, сезяпсанми? Кўчамиздан ит ўтмайдиган бўлиб қолди-я?

– Нега? – деди Собитали тўхтаб.

– Сенинг сассиғингдан қочяпти бари. Бўкиб ичавериб, сасиб кетяпсан, бола!

– Менинг сассиғим сизнинг гапларингизчаликмасдир... – шундай деб яна йўлига кетаверди.

Турсунали полвон дами ичига тушганича қолаверди. Тузсиз гапи билан Ханифа беванинг номини булғаб қўйгани учун пушаймонлик ботқоғида бўғилиб турмаганида мот бўлиш қайда эди, бу боланинг бурнини ерга ишқашдан ҳам қайтмасди-я!

Ханифа беванинг номи шунчаки тилига келиб қолгани йўқ. Бу аёл тўққизта бола кўрган бўлсада, ҳали тароватини йўқотмаган. Мусулмонча қоидага мувофиқ иддаси ўтиш у ёқда турсин, эрининг йили ҳам ўтиб бўлган. Агар қариндошлари ёлғиз юрмасин, деб уни биронтасига никоҳласалару, ўнинчисини туғиб берса, Шерқўзи қишлоғи «Қаҳрамон она»ларнинг кўплиги бўйича улардан ўтиб кетишлари ҳеч гап эмас. Турсунали полвоннинг ташвиши шундан.

Собитали муюлишга борганда рўпарасидан Қамбарали чиқиб қолди. Шерқўзи қишлоғининг бу бикинидан кириб, нариги қуйруғидан айланиб чиқаётган Қамбарали Собиталини кўриб тўхтади. Сал нарида тек турган баткасига бир қараб олгач, қўшниси билан сўрашди:

– Сабитчик, қалайсан? Қаёққа кетяпсан, магазин ҳали очилгани йўқ.

– Магазингамас, қайнотамникига кетяпман, – деди Собитали бошига оғир қайғу тушган одамнинг зорли овозида.

– Хотининг яна кетиб қолдими? – Қамбарали шундай деб кулди. – Сенам ҳадеб унга ялинавермагинда. Шартта янгила. Свежийси* бошқача бўлади, мен буни точна биламан. Тўхта, кетмай тур, сенга иш бор. Телевизорим яна бузилди.

– Нега бузилади?

– Билмадим. Тошканда битта ашула бошланса, ярмига бормай Масковдаги ўрисча ашулага уланиб кетади. Хуллас, атала бўлиб кетди.

– Ҳозир вақтим йўқ, ўн бирдан кейин тузатиб бераман.

Собитали «вақтим йўқ» деганда кечаги маишатдан кейинги «бош оғриқ»ни қолдиради, деган баҳонада ютиладиган бир пиёла арокни назарда тутганини Қамбарали билмас эканми? Ҳукумат нодон-да, арокхўрларга инсоф кирар, деган мақсадда ичкиликни соат ўн бирдан кейин сотишга амр қилиб қўйган. Магазинчилар анойи эканми? Аракни ўн биргача беркитиб, «салласи» билан сотишади, ўн бирдан кейин ўз нархига. Аракхўрлар ҳам анойи эканми? Аракка зўрға пул топишади-ку, «салласи»га бало борми? Мана, Собитали. Ҳукумат қарори чиққанда икки-уч кун сўкиб юрди. Кейин тақдирга тан берди-да, ўз иш вақтини соат ўн бирдан деб белгилади.

– Ўн бир, деб бошни қотирма. Бу дўконда барибир бало ҳам йўқ. Мен битта «столичний» малчигидан* олиб қўйганман. Иккаламиз тупукдек-тупукдек қилиб майдалашамиз.

Бу гапни эшитган Собиталининг кўзлари мошдек очилиб кетди. Қуруқ хабардан-ки роҳатланган одамнинг арокни кўрганда бир карра, ярим пиёлани отиб олгандан кейин эса ўлик ҳолига икки бора жон қайтишини тасаввур киланг. Собитали ўзи томон қараб турган Турсуналига бир қараб олдида, Қамбаралининг қўлидан ушлади:

– Унда тезроқ юракол.

– Тўхта, мен Баткага отчет* топшириб олай. Унгача сен қайнотангникига бориб кел.

– Қайнотамникида бало борми, юр.

Собитали гапини тугатмай, Турсуналининг жарангдор овози янгради:

– Қамбар! Ҳажиқизларга ўхшаб нималарни висирлашяпсан? Қамбар деяпман!

– Лаббай, Батка, кетяпман!

Қамбарали шундай деб Собиталини икки ўт орасида қолдирди-да, хожаси томон югурди.

– Батка, разведка зўр ўтди, ғалати хабар бор.

– Нимаси ғалати? – деди Турсунали, уни норози киёфада қаршилаб.

– Ўроқбойнинг хотини гирой бўлибди!

Қамбарали бу хабарни айтгандан кўра Турсунали полвоннинг бошига гурзи билан беш-ўн марта урса, у бунчалик гарангсимаган бўларди.

– Нима, қайтар-чи? – деди у бўғилиб.

– Ўроқбойнинг хотини гирой бўлибди. Шунинг суюнчисига ноғора базмни бошлаб юборишибди.

Бу гапдан кейин Турсунали полвон Қамбаралининг ёкасидан олганини ўзи ҳам сезмай қолди. Қамбарали «Батка, туққан мен эмасман, Ўроқбойнинг хотини-ку», деб чангалдан бўшалмоқчи эди, тили калимага келмай қолди.

– Ўроқбой деяпсанми? Ўша каламушнинг хотини гирой бўлибдими? – деб бақириб юборди Турсунали полвон. – Сен жиннимисан, ё мен пайтавафаҳмманми? Унинг гирой бўлиши ҳечам мумкинмас. Биринчидан: у йигирма кундан кейин туғиши керак, дўхтир билан ўзим лична* гаплашганман. Даннийлар аниқ. Иккинчидан, унинг еттита боласи бор. Туққан бўлса саккизинчисини туққандир. Саккизта бола туққанга ҳам гиройликни бериб юборадиган аҳмоқ ҳукумат йўқ, билиб қўй, акаси айлансин!

– Батка, буни менам точна биламан. Лекин Ўроқбойнинг хотини бирваракайига учта туғибди-да!

– Учта? – Турсунали полвон ишонқирамай бош чайқаб, Қамбаралини чангалидан бўшатди: – Бўлиши мумкин эмас. Эчкидай ҳам келмайдиган шу кичкина хотин учта туғарканми?

– Эрининг лақаби «каламуш» бўлганидан кейин шунга мослаб каламушдай қилиб туғиб ташлайвергандир-да. Бунақалар тўртта туғса ҳам ажабланмаслик керак.

Турсунали бу гумонни эшитиб бош чайқади:

– Йўқ, бу ерда бошқа гап борга ўхшайди. Агар шумхабаринг рост чиқса, шерқўзиликлар гирой хотинлар бўйича бизга етиб олишади. Бу тарақа-туруқни шунинг учун бош-

лашган. Ҳа... тўрт ярим ойдан кейин нима бўлади, биласанми?

У шундай дегач, галифе шимининг чўнтагидан дафтарча чиқариб варақлади. Керакли саҳифа топилгунича айтиш жоизки, уруш тугаганига салкам қирқ йил бўлганига қарамай, унинг эгнидан икки ёни «Ф» ҳарфи сингари шишиб турувчи галифе шим тушгани йўқ. Ўн беш йил аввал ҳарбийлар кийим-боши ўзгариб кетган бўлса-да, Турсунали полвон бундай шимни қаердан топади – ҳеч ким билмайди. Тешабой оқсоқол сўраганларга «Бир вагон немисни асирга тушириб, шимини ечиб олган», деб ҳазил билан жавоб беради.

Турсунали полвон тўрт ярим ойдан кейин нима бўлишин айтгунича Қамбарали шошқалоқлик билан жавоб қайтарди:

– Точна биламан, Масковдан указ* чиқади.

– Точна билмай тилинг кесилсин сенинг, – деди Турсунали тўнғиллаб. – Указ-пуказингни йиғиштириб тур. Тўрт ярим ойдан кейин Чўмичбойнинг хотини ўнинчисини туғади. Болтабойда саккизтами? Палакат босиб хотини эгизак туғиб берса, расво бўламиз! Позор! Позор! Шербилак эркакларига позор! – шундай деб дафтарчасини яна варақлаб, энди Қамбаралига умид ва нажот кўзи билан қаради: – Ишлар чатоқ, Қамбар, чора кўрмасак бўлмайди.

– Батка, мен минг ҳаракат қилсам ҳам хотиним тўрт-беш йилсиз гирой бўлолмайди, – деди Қамбарали ночор одамнинг эзгин овози билан.

– Сендан ёруғлик чиқмаслигини айтмасанг ҳам ўзим биламан, – деди Турсунали полвон ҳафсаласизлик билан қўл силтаб.

Турсуналининг ташвиши бежиз эмас. Кеча Тешабой оқсоқол билан хайрлашганидан бери юраги сиқилиб, қовоғи учаётгани бекорга эмас экан. Икки қишлоқ орасидаги социалистик мусобақада барча шартлар бўйича ютқизса чидаши мумкин, бироқ бу йўналишда ортда қолгудай бўл-

са, ёруғ дунёдан армон ва иснод билан кўз юмиши аниқ. Шунда ҳам ўз ажали билан ўлмайди, шармандалик ўқидан кетади.

Қамбарали баткасининг ҳамма нарсани «точна» билишига ишонади. Шунинг учун баҳслашиб ўтирмайди. Дўхтирлар, айниқса, гинекологлар шу икки қишлоққа доир маълумотларни ўз вақтида Турсунали полвонга бериб туриш ҳақида ёзилмаган қонун мавжудлигини билишади ва унга тўлиқ амал қилишади. Соғликни сақлаш вазирига ёки райкомга маълумотнома бериш зарурлигини унутишлари мумкин, Шербилак қишлоғи раисига эса эркалик қила олишмайди. Тешабой оқсоқол ошнасининг бу фазилатига тан бериб, бир йиғинда: «СССР статистика бошқармаси талабчанликни Турсунали полвондан ўрганса, мамлакатнинг аҳволи яхшироқ бўларди», деган эди. Аслида «Совет ҳукумати» демоқчи эди-ю «яна Исонинг бақасини кўргани кетган Солимбуқоқ изидан жўнаб қолмайин», деб гапнинг тиканини синдириброқ айтди.

Турсунали хаёлга берилиб турганида Қамбарали йўталиб қўйди-да, сойнинг нарига томонини имлаб кўрсатди. Елкасига енгил чопон ташлаб, чапани йигитлар каби дўпписини сал қийшайтириб кийиб олган Тешабой оқсоқол ғоз юриш қилиб келиб кўприк олдида тўхтади. Турсунали унга бир қайрилиб қаради-ю худди уни кўрмагандай Қамбаралининг қулоғига шивирлади:

– Сен бола, дарров Йигиталини, Султоналини, Нуралини, Баҳромалини, Миралини топиб кел. Экстренний мажлис бор, дегин. Аҳмадали билан Қамбаралини ҳам топ.

– Ўзимними? – деб ажабланди Қамбарали.

– Ҳа, ўзингни. Яна анави алкаш билан қия қилиб қолмагин. Унга нима ваъда қилдинг, эшигингнинг тагига михланиб қолди.

– Ҳеч нима ваъда қилганим йўқ, Батка.

– Сенлар ўзларингни эркакман, деб юрибсанларми ҳали. Битта хотинни гирой қилолмасаларинг... суф сенларга!

– Батка, мени бу ҳисобга қўшманг. Мен тўрт йилдан кейин хотинди гирой қиламан, дедимми, тамом! Хотиним тўқсонинчи йилда гирой бўлади. Буни точна биламан.

– Тўрт йил, дединг-ми? – Турсунали пича ўйланиб бош чайқади: тўрт йил кўп, уч йилда бўлиши керак.

– Уч йилнинг сираям иложи йўқ, Батка. Тўққиз ойлик ҳисобдан келиб чиқсак... бу ёқда чилла деган гаплар бор.

– Бу ёқдагилар, – Турсунали полвон Шерқўзи қишлоғи томонни имлади, – сенинг чиллангга қараб ўтиришадими? Ана, «Каламуш»нинг хотини саккиз ойу ўн кунда туғибди. Бўларкан-ку? Тамом, қишлоқнинг указини ёзасан: тўққиз ойда туғиш етти ойга қисқартирилсин!

Қамбарали «Батка чин айтяптими, ё ҳазиллашяптими?» деган хаёлда унга қаради. Баткасининг жиддий боқиб турганини кўриб, эътироз билдиришга журъат этди:

– Батка, буниси хотинларнинг соғлиғига тўғри келмайди, – эътирози баткасининг ғазабини уйғотиб юбормаслиги учун қўшиб қўйди: – Қишлоғимизни яна «чалақишлоқ» деб юришмасин.

– Сенам райкомнинг гапини айтяпсан-а, тошбақанинг боласи! Билиб қўй, хотинларнинг жони қаттиқ бўлади.

– Болалар чала туғилишса, нимжон бўлиб қолишармикин, дейман.

– Бекор айтибсан! Мана, менинг неча ойда туғилганимни биласанми?

– Билмайман, Батка, мен у пайтларда йўғидим шекилли.

– Гапингни қара-я! Мен туғилганимда отанг ҳам бобонгнинг белида юрган эди.

– Менам шунақа демоқчиман-да, Батка.

– Билмасанг билиб ол: мен онамнинг қорнида тўққиз ой лаллайиб ётмаганман. Олти ойдаёқ тушиб келганман. Мени телпакда катта қилишган. Бошқалардан кам жойим борми? Саксонга кириб ҳали бир марта дўхтирга бормадим. Мени ҳатто фашистнинг ўқи ҳам ололмади. «Нимжон,

нимжон» дейсан-а! Жўна, менга акл ўргатмай, буюрилган ишни бажар. Тўхта, билиб қўй, указ секретний бўлсин. Айникса, анавилар, – бошини бурмай кўз қараши билан қўшни қишлоқ томонга ишора қилди, – билишмасин.

– Билса нима? – деди Қамбарали соддалик қилиб.

– Э, галварс! Галавангни ишлатсанг-чи! Саккиз ойда учта туғдирган олти ойда туғдиролмайди, деб ўйлайсанми? Бу янги фикр бизникими, демак, факат ўзимизга хизмат қилиши керак. Қўлимдан келганида буларнинг хотинларига туя гўшти едириб, ўн бир ойда туғадиган қилиб қўярдим.

Қамбарали «қўлингиздан келмагани ҳам дуруст, уларни Худо бир асрабди», демокчи бўлди-ю, баткасининг важоҳатидан чўчиб тилини тишлади-да, вазифани бажаришга ошиқди. Ҳамон эшиги якинида умидвор кўз тикиб ўтирган Собиталига «Шу ердан жилма», деган маънода ишора қилиб, тўхтамай ўтиб кетаверди. Бечорагина Собиталининг ўтирган ерида пичирлаб қолишдан ўзга чораси йўқ эди. Билмаган одам уни дуо қиляпти, деб ўйлаши ҳам мумкин. Бироқ Собитали дуо нималигини билмагани сабабли шу ёшга киргунича ўрганган барча сўкишларини бир бошдан эслаб, тилига чикариб, «савоби»нинг ярмини юмуш буюрган Турсунали полвонга, ярмини эса бу юмушни бажаришга ошиққан Қамбаралига атаб кўя колди.

3333-ТЎҚНАШУВ

Қамбарали нари кетгач, Турсунали орқасига ўгирилиб, Тешабой оқсоқолга қаради. Уни энди кўраётгандай бошдан-оёқ разм солди, салом ҳам бермасдан индамай тураверди. Кайфиятлари яхши пайтда учрашишганда бири иккинчисидан олдинроқ салом беришга ошиқишарди. Феъллари сал айниброқ турган маҳалда эса иззатталаб бўлиб қолишарди. Икковининг туғилган куни аниқ эмас, шунга қарамай Тешабой оқсоқол ўзини ундан уч ойлик катта деб

ҳисоблаб, олдин салом беришини талаб қиларди. Ҳозир ҳам ўша талаб бўйича ошнасига бироз тикилиб турди, сўнг салом-аликсиз гап бошлади:

– Ҳа, Турсуналибой қалайсан? Сал тажангроқмисан, а? Сиқилма, ошна. Атрофингга бир қара: табиат чах-чах уриб уйғоняпти. «Эй, Одам фарзанди, бағримда яйраб-яшна!» деяпти.

Бу гапни эшитган Турсунали полвоннинг энсаси қотди. Ошкора равишда юзини тескари бурди-да, пичинг қилди:

– Қара-я, шунақа деяптими? Сен якин орада дўхтур-пухтурга ўзингни кўрсатмадингми?

– Худога шукур, соппа-соғман, – деди Тешабой оқсоқол қувноқ кайфиятда. – Саксонга кириб, бирон марта дўхтур юзини кўрмаганман.

– Шунақами? – Турсунали унга ўгирилиб, қошини чимирди. – Дўхтур юзини кўрмаганмилар? Мен аммамнинг бузоғини елкамда кўтариб, госпиталга олиб борган эканман, а?

– У бошқа нарса. Урушда яраланиш бошқа, аксириб қўйиб, ялпайиб ётиш бошқа.

– Бошқами-бошқамасми, сен бир дўхтурга учрашиб қўйгин ошна. Табиат чах-чах уриб кулиб уйғонаётган пайтда бир хил одамларнинг эс-хуши ўтмаслашиб қоларкан.

Тешабой оқсоқол ўзи томон отилаётган пичинг тошларидан бирини илиб олиб, рақиби томон улоқтирди:

– Гапингда жон бор, ошна, бир хил одамларни қулоқдан олар экан.

Ўзига қайтган пичинг тоши Турсунали полвонга малол келиб, дангалига ўтди:

– Нима демоқчисан?

– Эшитмаяпсанми?

– Нимани?

– Ноғора базмни.

Турсунали полвон қаддини сал букди-да, кафтини қулоғига тутиб, атрофдаги товушларни эшитишга уринган-дай тек турди. Кейин қаддини ростлаб:

– Ҳа... кимдир тоғора қоқяптими? – деди. – Ҳа-я, қишлоқнинг номи «кўзи»-ю, раисининг лақаби «бақа» бўлганидан кейин ҳар хил овозлар чиқаверади-да. Биз бунақасига кўникиб кетганмиз. Тоғора сенларники, тешилгунича чалаверларинг.

– Сен ўзингни гўлликка солма, бола. Қамбар лайчангнинг ис олиб кетганини билмайди, деб ўйлаяпсанми? Аслинг ҳўкиз-у, лекин юзта тулкига дарс бераман деб чиранасан. Энди тан олавер: гиройлар масаласида тенглашдик. Учений масаласида олдиндамиз. Энди қаёққа бориб додласанг, додлайвер.

Тешабой оқсоқол нозик ердан ушлади. Буни ҳарбийлар тилида «уруш эълон қилмасдан жанг бошлаш», дейдилар. Лекин Турсунали полвон бу зарбадан гангийдиган анойилардан эмас. Унинг жанг аслаҳалари ҳамиша тайёр туради. Жанг бошлаш учун ҳарбийлар замбаракларини шайлайдилар, Турсунали полвоннинг замбараги ҳам, танкаси ҳам, ракетаси ҳам бир – пичинглар билан ўқланган тил! Тешабой оқсоқолнинг гердайиб айтган гапидан сўнг аслаҳаларнинг барчаси буйруқ кутмаёқ жангга киришиб кетди. Бундай тўқнашув қишлоқ аҳли учун ҳам, ўзлари учун ҳам янгилик эмас. Биров бу олишулар сонини ҳисоблаб чиқмаган. Лекин эҳтимоллик назариясига биноан саналса, бугунгисини 3333-тўқнашув деб белгилаш мумкин. Гап сонда эмас, балки барча тўқнашувларнинг бир ҳилда бошланиб, бир хил мазмунда давом этиб, бир хилда натижасиз якун топишида. Бу олишувни улар ўзларича «жанг» деб хаёл киладилар, аслида эса гапларини ёдлаб олиб валақлайдиган аскиячиларнинг қиликларидан кўпам фарқ қилмайди.

– Ў, оғайнижон, бақақурилдоқда бақа қуриллаб қолибдими, а? Сал тормозни босинг, яна дамингиз чиқиб кетмасин... – Турсунали шундай деб важоҳатини намойиш қилиш учун кўприк томон бир қадам босди. Унинг режаси бўйича ошнаси «бу ёққа ўтиб уриб қолади шекилли?» деб чўчиб тисарилиши керак эди. 3332 марта дўқ уриб, кўприк-

дан ўта олмаган одамнинг энди журъат қилиши нисбият назариясига тўғри келмас эди. Ошнаси жойидан жилмагач, узоқдан туриб ўққа тутишни маъқул кўра қолди: – Эй, менга қарагин сен, гапирганингда ўйлаб гапирасанми, қанақасига олдиндасан?

– Чўмичбойнинг ўғли диссертациясини ёзиб бўлибди.

– Э ҳали шунақами? Ёзиб бўлибдиларми? Ошнажон, Қарғақишлоқдаги Қумри жинни ҳам ўнта диссертацияни ёзиб қўйганмиш. Унинг ҳам асли сенларда, а? Чўмичвойингнинг ўша дардисар ўғли аввал диссертациясини ёкласин, қоғозини Масковдан олсин, унгача, сен бола, беҳуж-жат гапларинг билан менинг бошимни қотирма. Сен ўзи азалдан лақмасан. Агар мен ёнингда бўлмаганимда урушда ўлиб кетардинг. Ҳозир ётардинг Полшанинг бир боткоғида чири-иб. Фашист сенга ўхшаган лақмаларни отишни яхши кўрарди.

– Сен тескари гапларингни айтиб, жиғимга тегаверма. Билиб қўй: сени одам қилган мен бўламан. Битта ҳам ўрисча гапни билмайдиган довдирни ким ёнида олиб юрарди? Командир «Ложис!» деса, югуриб кетадиган ким эди? Госпиталдалигимда тозза адабингни еган экансан-ку? Ўзинг айтувдинг, эсингдан чиқдими?

– Воҳ, шу гапни дастмоя қилиб юрибсанми? Кўнглинг ни кўтариш учун айтганман. Уруш масаласида менга осилма, бола. Сен простой соллат* бўлиб юрдинг. Мен капрал* эдим, а? Сендан битта медал кўпроқ олганман.

– Ўша медалинг ҳалолмас, сотиб олгансан.

– Вей, ростданам эсинг оғиб қолибди, бола!

– Олдинлари индамас эдим, энди айтайинми? Ўша немис асирларини сен тутмаган эдинг. Володка тутиб келаётганида беш қути «Беломор» папиросига сотиб олгансан. Агар ғинг десанг, райкомга ҳам айтаман, военкомга ҳам айтаман. Шармандангни чиқараман.

– Энди бунақа гап чиқардингми? Мен беш дона папиросга «шнапс» сотиб олганман. Куйдиргингга ўзинг ҳам ичувдинг-ку?

Ҳа, ичган эди. Немиснинг арағини биринчи марта ўшанда татиб кўрганди. Мазаси ҳали ҳам оғзида турибди, дейиш лоф бўлар-ку, лекин иккинчи шишасини бўшатишгач, ошнасини қучоқлаб, ўпиб, «раҳмат» дегани ёдида. Бироқ ҳозир буни тан олмоғи олишувнинг мағлубиятидан дарак эдиким, ҳаёт чах-чах уриб кулиб турган онда Турсунбой оқсоқол учун бу ортиқча машмаша эди.

«Шнапс» масаласи ўртага қўйилганда қишлоқнинг кунчиқар томонида колхоз раиси кўринди. Унинг ёнидаги тепакал, кўзойнакли одам Собитали даражасида бўлмаса ҳам гарангроқ аҳволда эди. Собитали уларни кўрди, Қамбаралини бу ерда, бу аҳволда кутишдан маъно йўқлигини англаб, иззати борида секингина орқага қайтиб, уйига кириб кета қолди. Икки чолнинг икки даканг хўроздай туришини кўрган раис эса нима гаплигини билиш учун уларга халал бермай, берироқда тўхтади. Уларни сезмаган Турсунали полвон жимиб қолган ошнасини бутунлай пачоқ қилиб ташлаш мақсадида ҳужумини давом эттирди:

– Шуни билиб қўй, бақа! Турсунали полвоннинг шармандасини чиқарадиган одамнинг ҳали катта дадаси ҳам туғилгани йўқ, ҳа!

– Сен яхшиликни билмайдиган мол экансан. Ким сенга «ҳўкиз» деб лақаб қўйган бўлса, адашибди. Эшитдингми, райондаги ҳамма ҳўкизлар йиғилиб, райкомбувага арз қилганмиш. Келиб-келиб бизларни шу нодонга тенглаштирасизларми, дейишганмиш.

– Ҳали биз нодон ҳам бўлдикми? Қани, хов бақавой, зўр бўлсанг қурилламай бу ёққа ўт-чи!

– Сен ҳўкиз, маҳаллангда туриб олиб, ўкираверма! Кекирдагинг узилиб тушмасин тағин!

– Вей, оёғимнинг остида қуриллайвермагин сен, бехос босиб олсам, пачоқланиб ўласан-а! Ҳали мен маҳалламда туриб олиб керилибманми? Билиб қўй: мен сен сўтак билан ҳар қанақа жойда гаплашаман. Ўн иккита бола туғдириб қўйган эркакман мен. Мен ҳўкиз эмас, букаман! Бешта боладан кейин исписат* қилинган эркакмасман!

– Оғзингга қараб гапир! Дўхтир хотинимга «Энди туғсанг – ўласан», деган.

– Бу гапни миллион марта эшитганман. Хотининг...

Худди шу гапни пойлаб тургандай муюлишдан Тешабойнинг хотини Рисолат чиқиб келсами! «Хотининг бип-бинойи юрибди, ўзинг латтасан!» демоқчи бўлган Турсунали полвон гапини ямлаб юта қолди. Рисолат эса кулимсираганича эрининг ёнига турди-да, у билан қуюқ сўрашди:

– Ассалому алайкум, мулла ака, дамликкина юрибсизми? Болалар, неваралар, овсинларим ҳам юришибдими?

– Қайси овсинларни сўраяпсиз? Иккови ҳам кўкариб чиққан-ку?

– Ҳа-я, эсгинам қурсин, тилим ўрганиб қолганда, сўрайвераман.

– Ўзингиз яхшимисиз, келин, ошнам қалай, кечаси алаҳсираб сизни қўрқитмаяптими?

– Вой, нега алаҳсирайдилар, ана, туппа-тузуклар, Худога шукур.

– Куппа-кундузи алаҳсираяпти-да, шунга ҳайрон бўлиб сўраганим. Сиз бу болани ҳадеб кучоқлаб ётавермай, дўхтур-пухтурга ҳам кўрсатиб туринг. Ошнамни қариганида «пуф сассиққа» чиқариб қўйманг. Сизга керак бўлмаса, бизга керак. Қараш қўлингиздан келмаса, жавобини беринг. «Тешабой акажон!» деб кўкрагини захга бериб оҳ-воҳлаб ётган бевалар бор. Фашистни ўқидан сақлаб келиб, сизга ижарага топширганман-а, агар тўқсонга етмай ўлиб қолса, трибуналда жавобини берасиз. Бунақа кетворган йигитнинг қадрига етмаган хотиннинг жойи – турма!

Хотини келгани учун одоб сақлаб турган Тешабой оқсоқол бошқа тоқат қила олмади:

– Э, бўлди, ўчир! Жа-а узун сура қилиб юбординг, – деди жеркиб. Сўнг хотинига юзланди, – Ҳа, нима дейсан?

– Ҳамробону қаймоқ олиб келибдилар. Уни ҳам самоворхонага чиқарворайликми?

Ҳамробонунинг номини эшитгач, «Буқаман!» деб керилаётган Турсунали полвон момиқ юнгли қуёнга айланди-қолди. Тешабой оқсоқолнинг зийрак нигоҳи буни сезди. Атай овозини кўтариб сўради:

– Ким дединг?

– Ҳамробонуни айтаман, қаймоқ олиб келибдилар, барака топгур.

Тешабой оқсоқол кўзини ошнасидан узмаган ҳолда яна қайта сўради:

– Қайси Ҳамробону?

– Вой, дадаси, қишлоқда Ҳамробону нечта экан? Ўзингизнинг синглингиз-да.

– Э, ўзимнинг синглимми? Мен Жанжалқишлоқлик Ҳамробонумикин, дебман. Келгани яхши бўлибди. Омма фаҳм-фаросатдан берганда синглимга. Худо бераман деса ҳуснни ҳам беради, фаросатни ҳам ботмон-ботмон беради. Қаймоқни ҳам, сомсани ҳам, узумни, иссиқ нонларни ҳам самоворхонага чиқар. Бугун қишлоғимизда тўй ҳисоб.

Эридан топшириқ олган Рисолат изига қайтди.Тешабой оқсоқол эса кўприк томон бир қадам босиб, ғолиб одамнинг тантанавор овози билан деди:

– Ҳа, ошна, даминг ичингга тушиб кетдими? Шохинг ҳам кўринмай қолди-ку? – Турсунали полвон олишув якунланганига ишора қилиб қўл силтади-да, орқасига ўгирилди. Тешабой оқсоқол эса ғолиблик нишонини қўлга киритгандай қувониб, уни тўхтатмоқчи бўлди: – Ҳа, ҳов ўғил бола, қаёққа?

– Сен билан валақлашишга вақтим йўқ. Экстренний мажлис чақиртирганман. Тайёрланишим керак.

– Ҳа, тушунарли, эркакларингни мобилизация* қилмоқчимисан?

– Сен эркакларнинг ишига аралашаверма.

– Овора бўлма, ҳов эркак! Жуда-а зўриқавермагин, бизга етаман, деб яна белларинг чиқиб кетмасин.

Шу пайт бояги муюлишда аввал Рисолат сўнг Ҳамробону кўриндилар. Шу муюлиш бундан олтмиш-олтмиш

беш йил муқаддам ҳам бор эди. Олтмиш-олтмиш беш йил муқаддам ҳам Турсунали полвон шу ерда умидвор кўзларини шу томон тикиб турарди. Йўқ, айнан шу ерда эмас, ўн икки қадам юқорироқда эди. У дамда катта тут дарахти бўларди. Мўйлаби эндигина сабза ура бошлаган Турсунали шу дарахт панасида туриб муюлишга тикиларди. Ҳамробону кўринса, юраги темирчининг босқонидай уриб-уриб кетарди. Танасидан жон чиқиб кетгандай бўлаверарди. Ҳамробону бошқага тегди. Турсунали ҳам бошқага уйланди. Орада урушга кетди. Фашистнинг ўқидан қўрқмаган одам Ҳамробонуни кўрганда титрашини барибир бас қила олмади. Аёлларнинг ёши улғайса, бошқаларнинг кўзига қари бўлиб кўринадилар. Биринчи муҳаббат қурбонлари учун эса улар ўн саккиз ёшликларича қоладилар. Аёлларнинг юзлари шафтоли қоқи бўлиб кетганини бошқалар кўрадилар, биринчи муҳаббат қурбонлари эса чиройни янада очувчи ажинга маҳлиё бўлаверадилар. Овозлари-чи? Овозлари қўнғироқдайлигича қолаверади.

Шу қўнғироқдай овози билан салом берди. Ширингина кулиб ҳам қўйди. Олтмиш-олтмиш беш йилдан бери бу жилмайиш Турсунали полвоннинг жонини олишга қасд қилади, аммо ололмайди. Қалбини омбур орасига олиб бир бураб азоб берадию, шу азоб тўрига ташлаб кетаверади. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Юраги шу азоб тўрида типирчилаётганида Тешабой оқсоқол гапириб қолди:

– Ўт, деб дағдаға қилятувдинг, ўтайинми?

Бу ёқимсиз овоз эгаси дўсти бўлмаганида, аниқроғи, Ҳамробонунинг акаси бўлмаганида сойнинг бетига сакраб ўтиб, тепкилаб ташламаганида ҳам, бир-икки шапалоқ уриб хумордан чиқарди. Бунинг иложи йўқлиги бир алам бўлса, тилига тузукроқ гап келмай қолиши яна бир алам эди.

– Вей... сен... бор... ўша самоворхонангга...

– Бораманам-да, тўй тўйдек бўлсин, – шундай деб синглиси кетган томонга маъноли қараб қўйгач, гапини давом

эттирди: – Синглимга беш кетаман-да. Етмишдан энди ошди, омма хусни тарикча хира тортмади. Фаросатига-ку, гап йўқ...

– Бўлди-е, нима, синглингни бозорга солиб сотмокчимисан?

– Ҳа, сенга нимага алам қиляпти? Синглимни бермаганимга ҳалиям ичинг куяди-да, а? Худойимга шукрки, ўшанда мени адаштирмади. Синглимни сенга берганимда иккита хотинингга қўшиб уни ҳам ўлдирворардинг. Ҳўкизга хотин чидармиди?

– Синглингни менга бермаганинг сенинг эмас, менинг бахтимдан, ҳа! Синглингга уйланганимда ўша куёвингга ўхшаб мениям ўлдиртирворардиларинг. Ўн иккита болам белимда кетворарди. Аслида-чи, синглингнинг ўзи менга хуштор эди. Кўнгли қолмасин, деб йўлига совчи юбориб қўюдим. «Йўқ» деганларингдан кейин суюнчисига қўй сўйиб, худойи қилганман. Асли куёвингнинг пешонаси шўр экан, ўша бечорага насиб қилди.

– Сен гапни бошқа ёққа бурма. Куёвим трактордa аварий бўлиб ўлди.

– Э, бу бир баҳонаи сабаб. Сенларнинг сассиқ гапларингга темир ҳам чидамайди. Бола бечора ҳам чидолмай, ўзини тракторнинг тагига ташлаб, сенлардан қутула қолган. Ҳозир юргандир масза қилиб ҳуру ғилмонларнинг кучоғида.

– Сен туҳмат қилма, синглимга етишолмаганингдан аламдасан!

– Ол-а, ўша олма қоқи синглингни пиширибла е! Сенинг синглинг менинг хотинларимнинг олдида нақ қурбақанинг ўзи эди.

– Ким қурбақа?

– Ака қурбақа бўлганидан кейин сингил ҳам қурбақа-да!

– Шунақами?

– Шунақа!

Тешабой оқсоқол ўзини «бақа» тугул «итбалиқ» деса ҳам парвойига келтирмасди. Аммо гап синглисининг шаънига бориб тақалгани учун чидаб туролмади. Сойдан сакраб ўтиб ошнасининг ёқасидан олди. Даҳанаки жангнинг бундай оқибатини кутмаган раис уларни ажратишга шошилди. Боши гаранг лектор эса жойида қотиб тураверди.

МУРОСА КЎПРИГИ

– Ҳой-ҳой, тоғажонлар, яна нима бўлди сизларга? – деди раис Турсунали полвонни Тешабойнинг чангалидан бўшатиб.

– Манави бақани кўрмайсанми. Сакраб ўтиб вақиллайди-я! – деди Турсунали полвон ошнасини туртиб.

– Аввал ким бошлади? Ичи қора бу боланинг, бизларни кўролмайди. Бугун гирой хотинлар бўйича буларга етиб олдик. Шунга алам қиляпти. Алам қилса, думингни тишла, ҳов ҳўкиз!

– Яна шу гапларми? Анавинда нима девдим? Агар шунақа талашаверсаларинг, иккала қишлоқни қўшвораман, деганмидим? Ана энди шу ишни қиламан. Шу йилиёқ кўчасизлар.

Аввал ҳам раис шундай деганди, тўғри. Лекин бу сафарги оҳангида пўписа эмас, қатъийлик сезилиб, иккала ошна ҳушёр тортди ва бараварига сўради:

– Нима дединг?

– Адирда битта қишлоққа бирлашиб уй-жой қиласизлар.

– Ҳазиллашяпсанми? – деди Турсунали.

– Обкомнинг қарори чиққан. Бунақа ишда ҳазил бўлмайди. Бу ерга завод курилади.

– Қанақа завод? – деди Тешавой.

– Заводга ўхшаган завод-да. Сизга барибир эмасми? Масков шу жойга куришни лозим топибди. Уларга раҳмат деб қўйишимиз керак.

– Раҳмат айтишга шошмайроқ тур, бола, – деди Турсунали полвон зарда билан. – Ўша заводни адирга курса бўлмас эканми?

– Бўлмас экан. Лойиҳа Масковда тасдиқланган, – деди раис ўжарлик билан.

– Масковингни ҳам билмайман, лойиҳа-пойиҳангни ҳам билмайман. Завод керак бўлса, ана, адирга қурдиравер. Агар шу қишлоқни буздирсанг, менинг ўзим шу заводингни портлатиб, кулини кўкларга совураман. Сен «Полвон тоғам аравани қуруқ олиб қочяпти», дема. Гитлерга кучим етганми, заводингга ҳам етади. Агар заводинг битгунича ўлиб қолсам, гўрдан чиқиб келиб бўлса ҳам портлатаман.

Шундай деб кетмоқчи бўлиб бир қадам босди-да, сўнг тўхтаб Тешабой оқсоқолга қараб гапини давом эттирди:

– Агар шу ерга қуриш шарт бўлса, ана у томонга қурдиравер.

– Нега энди биз томонга қурдирар экан? – деди Тешабой бўғилиб. – Ана, сенинг қишлоқчанг шунақа заводга жуда мос.

– Ҳой, бақа!

– Ҳа, хўкиз!

– Бас қилинглар. Бу масалани идорада гаплашамиз. Бугун меҳмон бор. Қани, лектор ака, бери келинг, герой тоғаларимиз билан танишиб қўйинг: Турсунали тоғам Шербилак қишлоғининг оқсоқоли. Тешабой тоғам Шеркўзи қишлоғининг оқсоқоли. «Қаҳрамон она»лар бўйича ўзаро социалистик мусобақа ўйнашган. Бугун бу соҳада икковлари тенглашишибди. Ўроқбойнинг хотини учта туққанмишми?

– Ҳа-да, Худо бераман деса қўшқўллаб беради-да! – деди Тешабой оқсоқол худди ўзи туғиб қойиллатиб қўйгандай гердайиб.

– Бу ҳом гап, ҳовлиқма ошна. Ҳали ўзим роддомга* бориб экспертиз* қилдириб келаман.

– Нимани экспертиз қилдирасан. Вой нодон-ей, ишонмаяпсанми?

– Ишонмайман. Қишлоғингда учта туғадиган хотин йўқ.

– Сен қаердан биласан?

– Эркакларингга бир қарагин: қаттиқроқ аксирворсам, йиқилиб тушяпти-ку! Учта туғадиган хотиннинг эри камида мендай бўлиши керак. Сенлар апиристсанлар*. Битта туққан бўлса иккитасини қўшиб ёздиргансанлар.

– Раис ўғлим, гапларини эшитдинг-а? Энди ўзинг бош бўлиб, ростанам экспертиз қилдирасан. Бунинг овозини ўчирмаса бўлмайди.

– Хўп-хўп, тоғажонлар, ҳеч бўлмаса меҳмоннинг олдида ўзларингни тутинглар. Меҳмон Тошкандан келганлар ахир.

– Ие, шунақами? Келинг, келинг, меҳмон. Эсон-омон юрибдиларми? – Турсунали полвон шундай деб меҳмон томон қучоқ очиб борди-да, қўшқўллаб сўрашди. – Бугун дастурхонимизнинг тўри сизники. Меҳмонга жонини берворадиган тантилар шу шербилаклилар бўлишади!

– Меҳмон бугун бизникилар. Бизда тўй бугун, – деди Тешабой оқсоқол бўш келмай.

– Тўйинг ўзингга сийлов. Меҳмон ўз оёқлари билан бизнинг қишлоққа кириб келдилар. Ҳозир пойқадамларига қўй сўямиз. Қамбарали, ҳов Қамбарали...

– Биратўла ҳўкиз сўяқолмайсанми?

– Сенга ўхшаб бақа сўймасман. Францияликлар бақа ейишар экан-а? Раис, Франциядан тўртта меҳмон айттиргин, келиб, буларнинг уруғини қуритиб кетсин.

– Энди гап бундай: меҳмон кеча «Социализм»да хизматда бўлиб, пича толиққанлари учун райком режаларини ўзгартирибди. «Коммунизм»га бормай, бугун оқшомгача бизда меҳмонлар. Лекцияларини ўқиганларидан кейин қўшни районга ўтишлари керак.

– Ие, дакалатчимилар* ҳали?

– Ҳа, марказқўмнинг лектори ўрток Кесганбоев.

– Нималарни ўқиб берасиз, дакалатчи меҳмон? – деб сўради Турсунали полвон ғашлик билан.

Бу савол лекторнинг ланж танасига қувват бергандай бўлди. Чунки у маъруза қилиши лозим бўлган мавзуси ҳақида гапиришни жуда-жуда яхши кўрарди. Бунинг учун унга махсус минбар бўлиши шарт эмас. Чойхонада ошналари ҳузуридами, ё бошқа жойдами, барибир гапни бошлаб юбораверади. Ҳатто қайнотаси олдида ҳам туғишни режалаштириш ҳақида тўрт марта маъруза қилиб эди. Тўрт мартасида қайнотаси чидади, аммо бешинчисида аччиқланиб уришиб берди. Лекторга бу малол келмади, бошланиб якунланмаган маърузасини кечқурун уйида хотинига ўқиб берди.

– Бола туғилишини режалаштириш ва кўп туғишнинг олдини олиш, – деб жавоб қилди лектор, кейин алоҳида фахр билан қўшиб қўйди: – Мен бу масалада Москвадаги махсус семинарда иштирок этиб келганман.

– Нима, қайтаринг-чи! – деди Турсунбой оқсоқол.

– Бу мавзу Тошканда тасдиқланган. Ҳамма ерда ўқилиши шарт, – деди раис сўнг кескинроқ оҳангда қўшиб қўйди: – Ғиди-биди қилиб юрманглар.

– Ўқилиши ва айтилган масалаларга риоя қилиниши зарурдир, – деб таъкидлади лектор.

– Раис, мени калака қиляпсанми? – деди Турсунали полвон.

– Бу ҳазилакам масала эмас! – деди раис янада жиддийроқ оҳангда.

– Шунақами? Унда дакалатингни мана бунинг қишлоғида ўқи. Хотинлари учтадан болалаб ётишибди. Эри аксирворса ҳам боши қоронғи бўлиб қолади хотинларининг. Ҳа, айтмоқчи, бугун уларда тўй. Тўйга жуда ярашади-да бунақа дакалат. Ҳов ошнам, бунақа меҳмон туя сўйиб чорласанг ҳам келавермайди. Худо етказди уни сенларга.

– Раис, меҳмон дакалатини шу қишлоқда қилаверсин, – деб эътироз билдирди Тешабой оқсоқол. – Дакалатчи

болам, бу тоғангизнинг нечта боласи бор, биласизми? Ўн иккита! Хотинлари туғишдан чарчаб, ўлиб қутулишган бундан. Бу таниса, бешта боласини танийди, қолганини танимайди. Ҳовлисидаги қизларига қараб «Сен кимнинг боласисан?» деган. Ўзим гувоҳман.

– Лақиллама. Бу бир кайфда бўлган. Шуни гап деб гадойнинг тўрвасига ўхшаб, минг йил кўтариб юрибсанми? Дакалат сенинг қишлоғингда бўлади, бошқа гап йўқ.

Раис қараса можаро чўзиладиган. Шу боис гапни шарт кесди:

– Бундай қиламиз, сизлар одамларни тўплайсизлар. Ёш оилалар кўпроқ бўлсин. Кексаларни овора қилмасаларинг ҳам майли. Лектор ана, ўртада, кўприкнинг устида туриб маъруза қиладилар.

– Бизнинг қишлоқда экстренний мажлис бор. Бугун одамлар банд.

– Бизда тўй... – Тешабой оқсоқол шундай деб сўз бошлади-да, кейин раиснинг қулоғига шивирлади: – Раис ўғлим, дакалат қилди, деб қоғоз ёзиб берақолмайсанми? – Бу таклифни айтдию, жавоб кутмай лекторга юзланди: – Ўғлим, биз томонларга бир келиб қолибсиз. Сизни хизматга қўйиш биз учун уят. «Социализм»да силлангиз қурибди, бугун меҳмонимиз бўлиб би-ир яйранг. Тўйимизнинг тўри сизники. Дакалатингизни ўзимга секин айтарсиз. Биз ёшларни чақириб, насиҳат қилиб қўямиз. Бу ёғини шошилмай, режа билан секин олиб бораверишади.

– Йўқ, ўртоқ оқсоқол, – деди лектор унга бошдан-оёқ разм солиб. – Сиз масаланинг сиёсий томонини тушунмаяпсиз. Биз партия сиёсатини ҳар бир омманинг ўзига шахсан етказишимиз керак. Бу ишда кўзбўямачилик кетмайди. Бу масаланинг қандай бажарилишини Москвадан ўртоқлар келиб текширишлари мумкин. Ўртоқ раис, сиз ҳам бунинг аҳамиятини сезмаяпсизми? Мен сизда сиёсий кўрликни сеза бошлаяпман.

Бу гапдан раиснинг энсаси қотса-да, сир бой бермади:

– Ўртоқ Кесканбоев, отахонларнинг гапларига эътибор берманг. Белгиланган пайтда одам тўпланади. Лекциянгизни ўқийсиз, бошқа гап йўқ.

– Ҳа, шунақа бўлсин, аудиторияни тезроқ тайёрланг. Менга қишлоқ аҳолисининг сони ва мажлисга келганлар сони ҳақида алоҳида справка берасиз. Мажлис иштирокчиларининг рўйхатини олишни унутманг Ҳа, бу масалада приписка* қила кўрманг.

Раис бу пўписани эшитмагандай лекторнинг қўлтиғидан олиб изига қайта бошлади. Икки оқсоқол бир-бирига савол назари билан қараганча бироз турди. Кейин иложсиз эканликларини тан олиб, Тешабой оқсоқол кўприк томон, Турсунали полвон эса уйига қараб юрди. Турсунали уч қадам қўйгач, раисни чақириб тўхтатди:

– Раис, тўхта, акаси айлансин. Берироқ кел. Дакалатчи меҳмон, сиз секин бораверинг. Раиснинг қулоғига айтадиган икки оғиз сўзим бор.

Тешабой оқсоқол ҳам тўхтаган эди Турсунали полвон уни ҳам йўлига тўғрилаб юбора қолди:

– Сиз ҳам бораверинг, ошнам. Тўйингиз сизсиз ҳувиллаб қолмасин. – Раис яқинлашгач, унга тик қаради: – Раис бола, сенинг отанг нақ ўғил бола эди. Биттагина гапирдими, тамом, бошқа нари-бери бўлмасди. Омма сен ота ўғил бўлмадинг. Ваъдани бериб қўйиб, кейин орқага қараб...а?

– Турсунали тоға, бунақанги номардлик бўлмади шекилли? – деди раис елка қисиб.

– Шекилли? Сенинг киндигингни ким кесган, биласанми?

– Биламан, сизнинг биринчи хотинингиз.

– Ҳа, биласан. Ўшанда ота ўғил бўларсан, деб янглишган эканман. Бунақа бўлишингни билганимда ўшанда моягингни ўзим кесиб ташлардим.

– Оббо... Тоға, баъзан жуда ошириб юборасиз-да. Айтинг гуноҳим бўлса.

– Елкангда бир тоғ кўтаролмайдиган гуноҳ бор, бола. Қани, эсла-чи, кимларни далага ҳайдаб олиб чиқиб ишлатмайман, деган эдинг?

– Ҳа, уми... – раис айбини бўйнига олган боладай изза чекиб ерга қаради. – Энди... вазият баъзан ўзгаради-да.

Раис-ку айбига иқрор бўлувчи ўқувчи бола хилидан эди, аммо Турсунали полвон гуноҳни кечирувчи меҳрибон ўқитувчи тоифасидан эмасди.

– Йўқ, сен айт, кимлар чиқмаслиги керак? Жавоб бер саволимга! – деди у жазо тайин эканидан хабар берувчи таҳдид овози билан.

– Уфф... хўп... ҳомиладор аёллар, эмизикли жувонлар...

– Яна?

– Янами? Келинчаклар.

– Хўш?

– Айтяпман-ку, вазият...

– Вазият-пазиятингни билмайман. Агар қўлингдан келмаса, белбоғингни еч-у, ишингни йиғиштир. Белбоғсиз юриш ярашади сенга. Отангнинг лақаби «буқа» эди. Лақаб томонидан яқинлигимиз бор, а? Омма сенга бу лақаб ҳайф. Бундан буёғига сен ғунажин бўласан.

– Тоға, ҳақорат қилманг, ҳар нарсанинг чегараси бор.

– Ҳақорат дейди-я! Бунақа гаплар оз сенга. Изаура деган кинони кўряпсанми? Кеча хўжайини чўри қизга нима деб дўқ урди, эшитдингми? Агар менга тегмасанг, далага чиқараман, пахта терасан, деди. Тушундингми шунга? Мексика деган томонларда ҳатто қул хотинлар ҳам далада ишламас экан. Чўрининг далада ишлаши бир жазо экан. Сен-чи?

Кинони пеш қиласиз-а! Хотинлар ишламаса, ким ишлайди далада? Эркакларингиз бозордан бери келмаса. Хотинларингизнинг ярми иккиқат, ярми эмизикли. Райком отнинг калласидай план берган бўлса. Планни Ойша холам бажарадими?

– Сен эркакларга таъна қилма. Томорқага қараб, бозор-ўчар қилмаса, бола-чақаси оч қолади. Сен берадиган пулга мушук офтобга чиқмайди. Сен ошиқча ҳақ тўлама, ишлаганига яраша тўғри бергин-чи, буларнинг қорни тўйса, бозорнинг юзини кўрмайди. Қишин-ёзин далада бўлса, планингни ортиғи билан дўндириб берса-ю, чўнтагига ҳемири тушмай, икки қўлини бурнига тиқиб қолаверса.

– Айб мендами? Бунақа масалаларни Масков ҳал қилади.

– Масков ҳал қилса, бор ўша Масковига! Горбачевига кир. Қайта қурларинг, деяпти, сенам қайта қуравер.

– Сизга гапириш осон, тоға...

Раис шундай деб чуқур уф тортди. Турсунали полвон унинг дардини ҳис этди. Бирок сир бой бермай, ҳужумни давом эттирди:

– Шунақами! Унда билганингни қил. Омма мен сени яна бир огоҳлантирдим, бола. Агар ўзингнинг билганингдан қолмасанг, чақалоқлигингда қилмаган ишимни энди қиламан. Мени биласан-а, мен Гитлернинг ўзига ҳам сўзини бермаган полвон тоғанг бўламан!

Турсунали полвоннинг дўқ-пўписага якун ясовчи гапи раис учун янгилик эмас. Бу гапни дастлаб эшитганида ўзича: «Гитлер зап вақтида заҳар ичиб ўлган экан-да, тириклигида бу одамнинг қўлига тушиб қолса, шўрини қуритиши аниқ эди», деб қўйган эди. Ҳозир хаёлидаги гапни тилга кўчиришга шайтон бир васваса қилди-ю, бирок раис ўзини тутиб олди. «Хўп бўлади, хўп», деб қуллуқ қилди-да, кета бошлади. Турсунали полвон: «дакалатчингни бир бало қилиб чалғитиб, адаштириб кел, бу ерларда мияни ачитмасин», деб қолаверди. У бир масалани ечолмай гангиди: бир томондан ҳукумат кўп фарзанд кўрганларни «Қаҳрамон она», деб кўкларга кўтаряпти. Яна бир томондан мана бунақа лекторларни юбориб, туғишга қарши тарғибот қиляпти. Бу икки сиёсатнинг қай бири маъқул, тушуниб етолмади.

ЗАНЖИРБАНД

Раис беш-ўн қадам қўймай муюлишдан чиқиб келган Турғуналига рўпара бўлиб, тўхтади. Колхознинг моҳир тракторчиси эмас, ўн уч боланинг отаси сифатида таниқли Турғунали қўлини қовуштирганича салом бериб, ёнлаб ўтиб кетмоқчи эди, раис йўлини тўсди:

– Ҳа, гирой йигит, юрибсанми? Кечқурун идорага борчи...

– Нимага, раис бува? – деди Турғунали ҳануз қўл қовуштирганича.

– Нимагалигини билмайсанми? Тракторнинг ҳақини тўлаб қўясан.

– Айб менда эмас, раис бува, – деди Турғунали йиғламсираб.

– Идорага боравер-чи, айб кимдалигини билиб олармиз, э сендақа гиройдан ўргилдим.

Раис шундай деб тез-тез юриб кетди. Қўл қовуштирган Турғунали унинг изидан мўлтиллаганича кўз тикиб қолаверди. Турсунали уйига кирмай унга бироз қараб турди-да, кейин чақирди.

– Ҳа, йигитнинг гули, нима гап? – деди худди ҳеч нарсадан хабари йўқдай.

– Шу раисингиз одамни қон қилиб юборади-да, – деди Турғунали алам билан.

– Тракторингга нима бўлди? – Турсунали Турғуналининг ҳамон қўл қовуштириб тургани сабабини билмагандай унга эътиборсиз гапирарди.

– Ҳа, уми?.. – Турғунали гарданини қашимоқчи эди, қўли банд экани эсига тушиб, ноқулай аҳволда қимирлаб олди. – Ҳеч нима бўлмади. Эртаматан кетяпсам, дарахт кўчанинг четгинасида турган эди. Кечқурун қайтаётиб қарасам, жойида йўқ. Дарахт деганингиз йўлнинг қоқ ўртасида турибди денг. Ким кўчириб ўтқазибди, ҳайронман.

– Шунақами? Биров кўчириб қўйибдими? У неча йиллик чинор, биласанми ўзинг? У экилган замонда отанг бобонгнинг планида ҳам йўқ эди.

«Булар нима учун гапимга ишонишмайди-я?» деб ўйлади Турғунали ўкинч билан. Чиндан ҳам у алдамаётган эди. Чинорнинг йўл четида эканини биларди. Лекин кечқурун қайтишида рўпарасида иккита дарахт пайдо бўлиб қолди. Ғирт маст эмасди, калласи жойида эди. «Асли дарахт битта, лекин негадир кўзимга иккита бўлиб кўриняпти. Қайси бири ҳақийқийси, қайси бири кўзимга кўриняпти?» деб ўйлади ҳам. Бироқ саволига жавоб топишга улгурмай, трактори бир нимага қарсиллаб урилди. Назарида ҳақиқий чинор дарахти ўрнидан жилиб, унинг йўлига чиқиб олгандай бўлди...

– Шунга ҳайронман. Юз йиллик чинорни ким кўчириб ўтқазиши мумкин? – деди у хўрсиниб.

– Сен одаммисан, ё шайтоннинг баччасимисан? Мени лақиллатмоқчи бўляпсанми? Сенга ичма, ичма деб минг марта айтдимми ёки миллион мартами?

– Миллион мартамас-у... аммо айтгансиз.

– Хўп, энди сени нима қилиш керак?

– Бўлди тоға, бугундан бошлаб бу ёғи тормоз.

– Сенинг тормозларинг кўпайиб кетмадими? Бунақа юришингда ҳаётингга ҳам тормоз қилиб қўймагин?

– Яхши нафас қилинг-е, тоға. Шу денг, бу савил ўзимга ҳам ёқмайди. Лекин оқшомга борганда томоғим ўз-ўзидан ғиппа бўғилади. Шу савилдан бир қултум ютмасам, нафас ололмай қоламан.

– Маҳамат қассобнинг гўшт осадиган илгагини кўргансан-а? Билиб қўй: яна ичсанг, бўғилиб қолувчи томоғингдан ўша илгакка илинасан. Ўша ҳолда ўласан, омма ўлганингдан кейин ҳам кўмдирмайман. Пашшаларга ем бўлиб, ириб тураверасан. Бўйнингга «алкашнинг ҳоли шу» деб ёздириб қўяман. Шунда бошқаларга ибрат бўласан.

– Қўйинг тоға, бунақа деманг. Болларим бор, уволимга қоласиз.

– Увол дейди-я! – Турсунали полвон аччиқланиб қўлини кўтарди. Турғунали унинг бекорга қўл кўтармаслигини билгани учун бўйнини қисиб букилиб олди. Қўлини кўтарганда Турсунали полвонда чиндан ҳам уриб юбориш нияти бор эди. Бироқ унинг аҳволини кўриб фикридан қайтди. Кўтарилган қўл бекор қайтмасин дебми, секингина туртиб қўйди. Ургандан туртган ёмон, дегандай шу секингина турткининг ўзидан Турғунали йиқилиб тушай деди. Турсунали уни елкасидан ушлаб қаддини тиклади: – Сени ўлдирган одам савобга қолиб, жаннатга бепул киради. Шу болаларинг бўлмаганида, аллақачон ўлдирворардим. Миллион фашистни ўлдирган одамга биттагина сассиқ алкашни ўлдириш нима экан! Қишлоқни позорларга қолдирдинг.

– Тавба қилдим, полвон тоға. Пирларим ҳақи қасам ичаман.

– Э ўчир-е, ўзинг нимасанки, пиринг нима бўларди. Менга қара, хотининг гирой, а? Ўн учта боланг бор, а?

– Ўн тўртта шекилли? – Турғунали шундай деб, «адашмадимми?» дегандай Турсунали полвонга тикилди.

– Қанақасига ўн тўртта? – Турсунали полвон «наҳот мен адашдим?» дегандай Турғуналига қаради.

– Қайдам, кеча хотиним дийдиёсини ўкиётганида «ўн тўртта оғизга қандай овқат етказиб бераман», дегандай бўлувди.

– Ўн тўртинчи оғиз ўзингсан, аҳмоқ! Агар бу ковок каллада бир грамм ақл бўлса, ўйлаб кўр-чи, бирортасининг тўйини кўрдингми? Кўрмадинг. Хўш, болаларингнинг тўйларини кўрмай ўлиб кетаверасанми?

– Нега ўларканман?

– Кеча Худо бир асрабди-ку! Қани, ўзинг айт-чи, сен галварсни Худо қачонгача асраши керак? Худонинг сен аҳмоқдан бошқа ташвиши йўқми? Асраб-асраб, бир кунмас бир кун «ол, нима бўлсанг бўл!» деб юборса ўласан-қола-

сан. Кўзингни оч, бола! Ҳалиги гап – гап. Сенинг аварий* қилиб ўлишингни пойлаб ўтирмайман. Ичдингми, тамом – осиласан. Ичишни ташласанг, ўзим сенга нақд минг сўм бераман.

– Шундан келмайсизми, нукул «осаман, осаман» дейсиз. Ташламаган – номард. Беринг мингни.

– Ҳозирми? – Турсунали полвон унга «сен жиннимисан, ё менми?» дегандай қаради-да, заҳарли кулиб, бошқа гапни айтди: – Онадан ақлли бўлиб туғилганмисан, ё ичовруб-ичовруб шунақа ақлли бўлиб кетдингми?

– Ўзингиз айтдингиз-ку?

– Мен сенга минг сўм берайинми? Сен олгин-у, Собитали билан қўшилишиб, икки алкаш бир бўлиб, икки кунга қолдирмай қуритларинг-а? Сен аҳмоқнинг аҳмоқ гапларингга лаққа тушадиган аҳмоқ отанг аллақачон ўлиб кетган, э, бола!

– Полвон деган номингиз бор, гапдан қайтманг энди.

– Гапдан қайтган – ҳажиқиз. Яқин орада катта қизингни тўй қилиб узатамиз, пулни ўшанда оласан.

– Тилингизга асал-е, тоға! Совчилар келавериб тентагимни чиқазишаётувди. Қўлим сал калта, денг. Пулим бўлганда эртагаёқ тўй бошлаворардим.

– Кимлардан келяпти совчилар?

– Атроф қишлоқларданам бор, райсентрданам бор. Шерқўзидан ҳам чиқишди.

Турғуналини уриб юборишга тайёр турган Турсунали полвон бу хабарни эшитгач сергакланди, гапининг оҳанги ҳам ўзгарди:

– Тўхта! Сен бола, улар билан гапни калта қил. Бу қизни бегона қишлоққа бермайсан. Қизинг ким, ўйлаб кўр-чи? Гирой онанинг қизи-я! Сен зотдор сигирингни бошқа қишлоққа сотган бўлармидинг?

Агар бошқа одам бўлганида «қанақа одамсиз ўзингиз, қизимни сигирга ўхшатасизми?» деб ранжиши мумкин эди. Турғунали ҳозир бу кўпол ўхшатишни мулоҳаза қиладиган аҳволда эмасди. Шу боис соддалик билан:

– Бунақа сигирим йўқ, полвон тоға, – деди.

– Бу бир омади гап-да. Биз келажакда гирой бўладиган қизларимизни бегона қишлоққа бермаймиз.

Бу қарор Турғуналининг эзгин руҳига қанот берди, қаддини ғоз тутди:

– Унақада ваъдангиздаги мингга яна беш юз қўшасиз, – деди дадиллик билан. Бу талабни савдолашаётгандай эмас, балки қарзини ундиришга қасд қилган одам каби айтди. Бу талаб Турсунали полвонга «Қани, Полвон тоға, беш юз қарзингиз бор эди, чўзиб қўйинг-чи!» дегандай эшитилди.

– Нега энди? – деб сўради полвон, ҳайронлигини яширмай.

– Райсентр томонларда қалин пули кўпроқ, бизда баракаси йўқ.

– Хўп, қўшсам қўшарман.

Турсунали полвоннинг осонлик билан кўниши Турғуналида шубҳа уйғотди.

– Яна битта гап бор-да! – деди чайналиб.

Турсунали полвон яна аввалги дўқ оҳангига кўчди:

– Нима дейсан?

– Ўзимизнинг қишлоқдан харидор йўқ.

– Бекор айтибсан! Бугун-эрта кутасан совчиларни.

Турсунали полвон шундай дегач, Турғуналининг ҳамон қўл қовуштириб турганини энди сезгандек ажабланиб қаради:

– Ҳа, яна нима дардинг бор? Қўлларингни туширсанг-чи, жуда сертаъзим чиқиб қолдинг-ку?

– Қамбарали кўринмадими, тоға? – деди Турғунали бошига оғир ғам тушган киши овози билан.

– Уни нима қиласан, туширсанг-чи қўлингни.

Турғунали иккилана-иккилана, охири қўлларини туширди. Шундагина елкаси оша енглари орасидан ўтказилиб, икки учига қулф урилган занжир кўринди.

– Бу қанақаси? – деб сўради Турсунали полвон бошини сарак-сарак қилиб.

– Қамбаралининг иши бу, тоға, – деди Турғунали йиғламоқдан бери бўлиб. – Доим менга бир қайнови ичидаги ҳазилларини қилади. Бултур атайин менинг номимга пул тўлаб, «Собаководства» деган журнал ёздирибди. Уйимга ойда икки марта итлар ҳақидаги журнал келавериб, исноларга қолиб кетдим.

– Лақабинг «ит» бўлганидан кейин нақ ўзингнинг журналингни олгансан-да.

– Сиз ҳам шунақа дейсиз-а! – Турғуналининг ҳафсаласи пир бўлиб қўл силтамоқчи эди, занжир шарақлаб кетди. – Кеча очиғи... Қамбарали билан ҳам қиттак-қиттак отувдик. Учиб қолган эканман, шунда занжирлаб кетибди-да. Қулфнинг калити ўшанда.

– Қулфнинг калити менда, – Турсунали полвон шундай деб чўнтагидан калит чиқарди.

– Ие, сизга берибди-да, – деди Турғунали умидсизлик билан.

– Сен аҳмоқни ўзим кишанлаганман. Тракторингни дарахтга урганингдан кейин нима қилдинг, эсингдами?

– Эсимда. Омон қолганимнинг хурсандчилигига Худога шукур қилиб, Қамбарали билан қиттак-қиттак қилдик.

– Кейин-чи?

– Кейин... – Турғунали қанча ўйланмасин, эслолмади.

– Кейин уйингга бориб хотинингни ургансан, сен аҳмоқ! Калла борми, сенда?! Гирой хотинни уришга сенга ким ҳуқуқ берди? Ўғлинг югуриб келди олдимга.

– Қайси бири келди?

– Сенга нима фарқи бор?

– Отасини қайси бири сотганини билиб қўяй-да?

– Сотқинни ҳали сенга кўрсатиб қўймайин!

– Тавба қилдим, тоға.

– Тавбанг қабул эмас. Бир ҳафта шундай юрасан. Сенга жазо – шу!

Турсунали полвон шундай деб шарт ўгирилди-ю, уйига кириб кетди. Турғунали гулханга отилган бечора ҳолида

куйиб қолаверди. «Полвон тоғам бир ҳазиллашди-да, ҳозир чиқиб қулфни ечади. Одамни қулфлаш одам қиладиган ишмас-да, ахир» деган умидда эшикка умид билан қараб турди. Кейин умиди ушалмаслигига ишонч ҳосил қилгач, ўзига ўзи гапирганича нари кета бошлади.

– Гирой хотинни уриб бўлмас эмиш. Э, ўргилдим, бунақа ҳаётдан. Уриб бўлмаса, оғзини тикиб қўй. Тинмай жаврашига ўзим чидасам ҳам қулоғим чидамай кетяпти. Туғавериб-туғавериб қоқидай қовжираб қолди. Қоронғида кўрсам кайфим учиб кетади. Хотинни янгилай десам, бу хўжайин, – шундай деб орқасига ўгирилди-да, Турсунали полвоннинг эшигига қараб олди, – қўймаса керак. «Гирой хотинни простой* хотинга алмаштириш мумкинмас», деган закун чиқариб қўяр.

«КАПИТАЛ»НИ ЗАМОНАЛИ ЁЗМАГАН

Гузарда овозлар тингач, уйда ўтираверіб тинкаси қуриган Собитали Қамбарали келгандир, деган умидда, аниқроғи, Қамбарали ваъда қилган зормандининг умидида эшигини очиб, ташқарига қаради. Занжирбанд Турғуналинини кўрди-ю, аввалига қотиб қолди, кейин кулганича кўчага чиқиб унга рўпара бўлди:

– Ие, ҳа, братан? Бу нимаси? Янги мода топдингизми? Зўр-ку? Қани, мундай айланинг-чи, орқани ҳам кўрайлик, – деди масхара оҳангида.

– Масхара қилма, бу ўзингнинг бошингда ҳам бор, – деди Турғунали алам билан.

– Батканинг қўлига тушибсиз-да, а? – деди Собитали ҳамдардлик билан.

– Шунақа бўлиб қолди, – деди Турғунали хўрсиниб. – Бундан кўра азроилнинг қўлига тушганим яхшироқ эди. Яшашнинг қизиғи қолмади, ука. Ичсанг – бу аҳвол. Гирой хотинни уриб бўлмаса, у қилиб бўлмаса, бу қилиб бўлмаса... Э!..

– Ака, гапингиз худди Замоналининг гапига ўхшайди. Райкомда нима деганини эшитдингизми?

– Қайси Замоналини айтяпсан?

– Яккачинорлик сувчи-да. Ўшани қўярда-қўймай партияга ўтасан, деб райкомга олиб боришибди. Райкомда аклли зотлар кўп бўлади-да, бечорани турғизиб қўйиб, тозза саволга тутишибди. Биттаси «ичасанми?» деб сўрабди. «Ҳа», дебди. Ичишини биласиз-ку, симирворади. Менинг бир ҳафталигимни у биттада олади-ю, боши грамм оғримайди.

– Боши бўлса оғрийди-да. Ўша зўринг мен билан ичиша олмаган. Хурсаналининг тўйида бормидинг? Ярим йўлда қолдириб, пач-чағини чиқариб ташлаганман, – деди Турғунали фахрланиб.

– Хўп, бу масалани алоҳида ўтириб ечамиз. Энди давомини эшитинг: хуллас, иккинчи доно «чекасизми?» деб сўрабди. «Чекаман, ҳўлу қуруқ қайсиниси тўғри келса олавераман», дебди. Учинчиси «Бегона хотинлар билан дон олишиб турасизми?» дебди. У «Эркак бўлганимиздан кейин шўнғиб турамиз-да», дебди.

– Шу ерини яна оширвординг. Бунақа иш келмайди унинг қўлидан.

– Гапни бўлмай туринг. Хуллас, райком бува «Энди ўртоқ Сотволдиев, бу иллатларни ташлайсизми?» деса, Замонали «Хўп, акаси жонидан, ташласам ташлай», дебди. Шунда яна биттаси «Айтинг-чи, ўртоқ, сиз партияга жонингизни бера оласизми?» деб қолибди. Замонали ҳам тап тортмай: «Берганим бўлсин, акаси жонидан, ичмасам, чекмасам, бегона хотинларга қарамасам, менга бунақа жоннинг нима кераги бор?» дебди-да. Энди саволлар тугади шекилли, деб чиқмоқчи бўлса, райком бува «Капитал»ни ким ёзган?» деб сўраб қолибди. Замонали «Менинг бунақа ёз-ёз одатим йўқ, ўғил бола гап шу: уни мен ёзмаганман», дебди.

– Тўғри, у ёзмаган. Ёзадиган боламас у. «Капитанни ёзгансан» деган бўлса, участковой капитанни айтгандир-да.

Уни ёзса анави телпакчи Шокирали ёзади. Капитан ундан чўтал олавериб, тентагини чиқариб юборган.

– Вей братан, қулоқми бу ўзи, ё дастурхончининг супрасими? «Капитан» эмас, «Капитал» деган китоб боракан.

– Китоб? Э, қўй, Замонали китоб ёзарканми? Уч йил армияда юриб, энасига битта хат ёзмаганиди. Энаси бечора «болам ўлиб кетгандир», деб юрган экан.

– Замонали ёзмаган, буниси аниқ. Лекин ўша китоб райкомга қарши ёзилганга ўхшайди. Хуллас, райком бува «бу ишни текшир», деб милисага айтибди. Замоналини райкомдан тўғри турмага тиқиб қўйишибди. Икки кун деганда бўйнига олибди. «Капитал»ни мен ёзганман», деб тилхат берибди.

– Бўйнига олган бўлса, ўлибди бола. Энди нақ отиб юборишади.

– Йўқ, тилхатни олиб чиқариб юборишибди. Кеча биллалашиб роса отганмиз. Турмадан қутулиб чиққанини ювганмиз.

– Олиб қочма, «ёзганман» дейди-ю, милиса индамайдими?

– Индолмабди-да. Райкомга борганида партияга қабул қилиб қўйишган экан. Коммунистларни қамаш мумкинмасмиш. Кейин ким ёзганини райкомнинг ўзи аниқлабди чоғи. – Ким ёзган экан?

– «Маркс» дегандай бўлдиёв.

– Маркс ёзган бўлса, у бола бечорага нега осилишади?

– Уларнинг ишига ким тушунарди? Даъво қилгиси келса қилаверади. Вей братан, бунақа туришда эзилиб кетасиз, кимнинг иши бу?

– Кимники бўларди?.. Хотинди урган эмишман. Гиройни уриш мумкинмасмиш.

– Шу батка ҳам жуда ошириб юборади-да! Кеча менам сал учиб қолган эканман денг, эртаматан қарасам, хотин йўқ. Уйига кетиб қолганмиш. Батка нима дейди? Хотинимни уч талоқ қўйганмишман. Учта эрга тегмагунча қайтмасмиш.

– Сенинг ишинг осон экан.

– Нимаси осон?

– Хотининг ёш, тегаман деса, учта эр топилади. Бир ойдан турса, уч ойдан кейин яна ўзингники-да.

– Вей, братан, чулдираманг.

– Мениқи қийин, ука, хотинни ярим талоқ ҳам қўя олмайман. Йигирма йиллик пўстакдай қуруқшаб кетган хотинга ит ҳам қарамайди. Унга учта эр топилиши қийин. Кайфчиликда «уч талоқсан» деб юборган бўлсам, уйим куяди.

– Тушунмадим? Топилмаса яхши-ку! Талоқ бўлиб юраверади, сиз бошқасига шартта уйланиб, кайфни сураверасиз.

– Қани эди шунақа бўлса. Сен менинг хотинимни билмайсан. У – гирой! Туғишга ҳам гирой, мени пийпалаб ташлашга ҳам гирой. Талоқ қилсам, онасиникига жўнаворади, деб ўйлайсанми? Бе, кетиб бўпти! У менинг думимга челак боғлаб ҳайдайди. Болаларни ҳам ёнимга қўшиб беради. Ўн учта болали трахтирчига биров тегармиди? Болаларнинг иштонини ювиш билан куним ўтаверади

– Ўзи боллардиям жа-а экворгансизда. Шартмиди шунча? – деди Собитали унинг елкасига аста муштлаб.

– Шартликка шартмас-а, омма менга хотиннинг росаям туғонғичи учраб қолган-да, – деди Турғунали афсус билан. – Эски чопонимни ёпиниб ётса ҳам иккиқат бўлиб қолаверади-я! Саккизинчисини туққанида унга айтдим, «ке, энди қулф уриб қўя қол», дедим. Гапимга кириб бир йил туғмовди, полвон тоғанг нақ революция қилиб юборди-ку! Хотининг икки йилда гирой бўлмаса, қишлоқдан чиқиб кет, юрибсан эркакман деб, шарт қўйди.

– Батка зўр. Шартни бажармасангиз ёнингизга кириб ётиб олишдан ҳам тоймайди. Батка менга ҳам шунақа топшириқ берган. Ўрингга ётишим билан батка биқинимдан туртгандай бўлаверади. Хотин ҳам ҳайрон. Намунча актив* бўлиб кетяпсиз, дейди. Батканинг зуғумидан унинг хабари

йўқ-да! Омма сизга яхши, энди сизга бунақа дўк-пўписа йўқ. Охиргиси қиз бўлди-а?

– Нега қиз бўларкан, ўғил! – деди Турғунали ғурурланиб.

– Адашманг, қиз эди, братан.

– Сен қаёқдан биласан?

– Янги меҳмонни қачон ювамиз, деганимда «Эсинг борми, қизди ҳам ювадими?» девдингиз. Оти нима, эсингиздами?

– Нимага эсимда бўлмасакан? Охиргиси аниқ ўғил эди. Хотиним ҳам айтган. Отини... ҳозир айтаман. Дилшодалидан кейин Беҳзодали, кейин Шерзодали, кейин Шаҳзодали. Кейин...

– Кейингиси – Войдодали! – ўзининг бу ҳазили ўзига мойдек ёқиб ҳузурланиб кулди.

– Сен кулма, бола, ҳозир бошим тарс ёрилиб кетай деб турибди.

– Бош оғриқдан сиз гапирманг, мен куймай, ака. Қатиқ ичувдим фойда бермади, дорисини қилмасак бўлмайди, уйда борми?

– Бе, хотин зоти уйда дорини қўйиб қўярканми? Молхонадаги гўнгнинг орасига яширсам ҳам топибди-ку!

– Унда ҳозир йўлини қиламиз. Қамбаралининг телевизори бузилган экан. Бугун кун бўйи боқади бизни.

– Кун бўйи?

– Йўли бор-да. Ҳозир кирамиз. Телевизорини тузатаман. Юзта-юзтани отволамиз. Кейин пешинда бизни ўзи қидириб топади.

– Қанақасига?

– Шунақасига. Телевизорини пешинга қадар ишлайдиган қилиб тузатаман. Телевизорнинг яхшилаб тузалиши учун устани бир кун боқмаса бўлмайди.

Шундай фитнани мўлжал қилиб туришганда Қамбаралининг ўзи келиб қолди. Баткасининг топшириғини тезроқ бажариш учун югурганми, ит қувиган мушукдек

бўлмасада, ҳар ҳолда ҳансирарди. Уни кўриши ҳамон Собиталининг қоронғи кўнглига чироқ ёқилгандай бўлди.

– Қани, акахон, биз тайёрмиз, тузатамизми телевизорни? – деди халоскорига пешвоз чиқиб.

– Ярим соатдан кейин. Биласан-ку, Батка экстренний мажлис чақирган.

– Мажлис бошқа шўрпешоналарга аталган. Биз кириб ишни бошлайверайлик.

– «Биз» дейсанми? Бу акамиз ҳам билла тузатадиларми? – Қамбарали шундай деб Турғуналининг енгидан чиқиб турган қулфни ўйнаб кулди: – Зўр-ку? Мучалингиз буқами дейман-а?

Айни дамда Қамбарали фақат Собиталига эмас, Турғунали учун ҳам халоскор мақомида эди. Шу боис унга илтижо билан боқиб деди:

– Қамбарали, бунинг калити сенда эмиш, а?

– Бу менинг ишим эмас, ака. Батка айтди, мен занжир билан қулф олиб келиб бердим, холос.

– Айтса олиб келаверасанми? Тополмадим, деб қўйсанг ўлармидинг?

– Батка топмаганимга қўярмиди? Заводига бўлса ҳам жўнатарди-ку.

– Энди бир амалла.

– Иложи йўқ.

– Вей, калит қидириб юрасизми, ё эговлаймиз, ё арралаймиз, тамом-да!

– Қани, бир уриниб кўр-чи, занжирни ўзингнинг бўйнингда кўрарсан. Батка ўзингни эговлайди, буни точна биламан.

Собитали билан Турғунали бошларига тушган дунё ташвишларидан қандай қутулишни билмай гарангсиб турганларида Турсунали қишлоғи эркакларини исноддан қутқариб қолиш чораларини изларди. Бу одам тилига келган гапни қайтармай валақлайверади, дегувчилар янглишишади. Тўғри, баъзан шунақа ҳам бўлиб туради. Аммо

мажлисда валақлайдиган одати йўқ. Ҳар қандай йиғинга, айниқса, ўзи белгилаган мажлисга астойдил тайёргарлик кўради. Шу боис, Турсунали полвон отасини беҳурмат қиларди, деган гапга ишониш мумкин-у, бироқ «мажлисга бефарқ эди», деган гапга инонмаслик керак. «Мажлис – сиёсат дегани. Сиёсатни менсимаган одам ўзини беҳурмат қилади» – унинг бу ақидасига ҳалигача биров қарши чиқмаган. Ҳозир ҳам мажлисда айтадиган гапларини ўйлаб, пишириб олди. Эгнига ярим ҳарбий кийимини кийди. Жанговар нишонларини артиб ялтиллатди. Шундан кейингина кўча эшигини очиб ташқарига чиқди. У кўчада кўриниши билан Турғуналини «кишан»дан озод қилиш масаласи ҳал этилмай, ҳаммаларининг дамлари ичларига тушиб кетди. Турсунали Собитали билан Турғуналига гапириб турган Қамбаралини кўргач, аччиқланиб бақирди:

– Қамбар! Нимага ивирсияпсан? Анави алкашларни ёнингга олиб, жой тайёрла. Мактабга хабар қилдингми, пионерларни юборадиган бўлишдими?

– Бу ёғи беш бўлди, Батка.

– Ҳаммаси қоидали бўлсин. Президиум қил. Гул қўйишни унутма. Хў-ўш... президиумга кимларни сайлайсан, яна довдираб юрмагин.

– Ҳаммаси точна бўлади, Батка, сиз савсем* хавотирланманг.

– Алкашларнинг бурнини ерга ишқаб ишлат, омма занжирини еча кўрма. Бир ҳафтага ҳукм бўлган, ечдинг – ўзинг тушасан. Мен дакалатимни ўқиб чиққунимча ҳаммаси тайёр бўлсин, – шундай деб тайинлаб, уйига кириб кетди.

– Эшитдиларингми? – деди Қамбарали «кўрдиларингми, менга ҳам осон эмас», деган маънода қараб. – Қани, юрларинг.

– Вей, братан, телевизорингни тузатайлик, бизни сиёсатга аралаштирма, – деди Собитали орқасига тисарилиб.

– Ўлиб қолмайсан, уч-тўртта устул ташиб берасан, холос. Сен юр, акамга майли, узрли.

Собитали ночор равишда унга эргашди. Турғунали ечилмай қолган қулф ташвишидан бир азобланса, Қамбаралининг уйида ичилмай қолган арақ хуморидан минг азобланиб қолаверди. Қамбаралини инсофсиз деймизми ёки фаросатсизми, ҳар ҳолда Турғуналини бу аҳволда ташлаб яхши иш қилмади. Ўғил бола деган бунақа бўлмайди-да! «Турғунали ака, бош оғриқнинг азоби бизга ҳам маълум, сиз меникига кириб туринг, келинингиз бир пиёлагина қуйиб беради, кейин биз келиб биллалашиб давом эттирамиз», деса энасининг ҳақи кетадими! Бир қишлоқда яшаб, битта ариқнинг сувини ичган одамда раҳм-шафқат бўлмаса, бошқаларга қийин экан-да!

ФИТНА

Турғунали дунёдан умидини узган чорасиз одам ҳолатида бир-бир босиб сой бўйига борди-да, тиз чўкди. Одамлар орасида «тушингни сувга айт!» деган ибора бор. Турғуналида сувга айтадиган туши йўқ, лекин дардлари бор. Ўзи ҳам сезмаган равишда у дардларини сувга тўка бошлади:

– Худойим бунча ҳам мени ёмон кўриб қолмаса. Бир чеккада ўсиб турган дарахтни трахтиримнинг рўпарасига келтириб қўйса. Анави, – шундай деб Турсунали полвоннинг уйи томонга қараб қўйди, – оғзи полвонларнинг қўлига занжир-қулфни бериб қўйса...

Турғунали дардини сувга айтаётган маҳалда «экстренний мажлис»га чорланган азаматларнаинг энг фаоллари бирин-кетин кела бошладилар. Султонали, Нурали, Миралилар сой бўйида ўтирган Турғуналига ажабланиб қарадилар. Ҳамқишлоқларининг пайдо бўлганларини сезмаган Турғунали эса Худога бўлган зорини давом эттирди:

– Эрталаб бир қултумгина зормандага зор қилиб қўйса. Худога нима ёмонлик қилган эканман, ҳайронман. Юзтагина ичаман. Ичаману ётаман. Бировга зарарим тегмаса. Ичишимнинг нимаси гуноҳ, ҳайронман? Ароқни мен ўй-

лаб топибманми? Уни Худонинг ўзи бериб қўйган бўлса. Шу Турғунали деган бандам трахтир ҳайдайвериб, хотинини роддомга ташийвериб эзилиб кетди, юстагина отиб хумордан чиқсин деб яратган бўлса, мен ичмайиноқ бу дунёдан ўтиб кетсам, Худога беҳурматлик бўлмайдими? Булар ҳурмат-пурмат деган нарсани биладими ўзи? У дейди, бу дейди... Хў-ўш... қиёматда Худо «Турғуналивой, мен яратиб қўйган дорини назарга илмадингизми? Нега юстагина отиб кайфингизни сурмадингиз? Ароқнинг ўзи ҳаром эмас, кайфи ҳаром», деб қолса нима деган одам бўламан? Хотиним рухсат бермади, дейманми? Хўш, кимнинг гапи гап? Хотиннинг гапими, ё Худонинг гапими? Э Худо, насибамга яна юз граммгина қўш. Ҳозир шуни отиб олмасам, ёрилиб ўламан. Сал ўзимга келай, кейин ташласам ташлай шу зормандани. Лекин кейин ҳам «ичавер» десанг, яна ўзинг биласан.

Бу ҳасратни эшитган ҳамқишлоқлар ўзларини тутишга ҳарчанд уринишмасин, кулиб юбордилар. Турғунали бу кулгидан чўчиб орқасига қаради-ю, «булар осмондан тушдиларми?» дегандай гарангсиб қолди.

– Ҳа, Турғунали ака, баҳай? Тушингизни сувга айтяпсизми? – деди Нурали.

– Туш, дейсан-а! Ҳаммаёқ ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Яшашдиям қизиғи қолмади, ука! – Шундай деб ўрнидан турган эди, ҳамқишлоқларнинг кўзлари қулфга тушди-ю, кулгини авжга чиқардилар.

– Ие, қулфлар қуллуқ бўлсин! Кимдан ҳадя бўлди, ака? – деди Султонали.

Турғунали «шуни ҳам билмайсанми, нодон», дегандай Турсунали полвоннинг уйи томон имлаб қўйди:

– Кимдан бўларди...

– Э, бундан ранжиманг асти. Қувонинг акахон, сиз нақ Гитлернинг ўзи билан тенглашибсиз, – деди Нурали уни елкасидан қучиб.

– Масхара қилма, ука, ўзи ўлолмай турибман, – деди Турғунали зорланиб.

– Масхаралаганим йўқ. Ахир полвон тоғам «Нақ Гитлернинг қўлларига кишан урганман, нақ Жуковнинг ўзи «Маладес, Турсунали!», деган» деб минг марта айтганлар-ку?

– Разведкага боришгани-чи? – деб гапга аралашди Мирали.

– Қани, қани, бу янгиси шекилли?

– Яна латифа тўқиб юрибсанларми? Унақа қилмаларинг. Уруш ҳазиллашадиган нарса эмас, – деди Турғунали норози оҳангда.

– Латифа эмас, бўлган гап, – деди Нурали. – Хулласи, командир бу иккала полвонга «Биттагина немисди тутиб келларинг», деб буюрибди. Хўп, деб кетишибди. Тешабой тоғам йўлда «Менга қара, Турсунали ошнам, биттагина немисди деб иккаламиз сандираклаб борсак уят эмасми? Бу гап қишлоққа етиб борса иснод-ку?» дебдилар. Бу гап Турсунали тоғамга маъқул келиб «Тўғри айтасан, сен шу ерда тура тур. Сен носдан ташлаб оловур. Шу носди тупургунингча битта немисди орқалаб келмасам юрган эканман», деб кетибдилар. Шу денг Тешабой тоғам носковокдаги бари носди чекиб тугатсалар ҳам оғайниларидан дарак йўқмиш. Бу ёғи шом тушаётганмиш. Шунда тоғам тушмагур бир тепаликка чиқволиб, «Турсунали, ҳов Турсунали!» деб бақирибдилар. Полвон тоғам ўша яқин орада эканлар, «Ҳа, нима дейсан!» дебдилар. «Немисди топдингми?» сўрабдилар Тешавой тоғам. «Ҳа, топдим», дебдилар Турсунали тоғам. «Нечта топдинг?» «Ҳа, тўрттагинасини топиб қўйдим.» «Топган бўлсанг, опкемайсанми?» «Оборай десам, бу занғарлар мени қўйворишмаяпти-да!» деб жавоб берган эканлар.

Нурали тўқиган бу латифа янги бўлмаса-да, ҳамроҳлари кулишди. Турғунали эса «ҳе, эси йўқлар!» деб тескари ўгирилди.

– Ҳа, Турғунали ака, бу гапларга кулмайсиз ҳам? – деди Мирали тегишиб.

– Шунақа аҳмоқ гапга ҳам кулаверадими одам деган, – деди Турғунали унга қарамай.

– Бошқа сабаб ҳам бордир? – деди Нурали. – Бош оғриятгандир, а?

– Бу гапинг ҳам тўғри, бош ёрилай деб турганда кўнгилга кулгу сиғами?

– Яна «бошим қоронғу», денг? – деди Нурали унинг биқинига аста туртиб.

– Масхаралама, дедим сенга!

Ҳамқишлоқларга пайров учун гап топилган эди. Шу боис Турғуналининг норозилигига эътибор бермай, Султонали гапни илиб кетди:

– Бошлари қоронғумасдир, кеча кечқурун довдираб юрган эканлар, бехос «ой кўрган»дирлар. Ой кўрганда ҳам бош оғирмиш, а?

– Бу туришларига қараганда ой эмас, нақ эналарини кўрганга ўхшайдилар, – деди Нурали.

Турғуналининг астойдил аччиқланаётганини сезган Мирали унга яқинлашиб, елкасига қўлини қўйди-да, худди меҳрибон отадек деди:

– Хафа бўлманг, ака, булар ишқи йўқ – эшшак, дарди йўқ – кессак. Бировнинг дардини билармиди? Бош оғриётган бўлса, иложини қидирмай, бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?

Турғунали ҳамдард топилганидан хурсанд бўлиб кетди. Агар ҳозир қўли қулфлоғлиқ бўлмаганида уни қучиб олишдан ҳам тоймасди.

– Собитали иложини топувди, – деди у чуқур хўрсиниб. Агар сувдан ажралган балиқ тилга кириб гапира олсайди, худди шу оҳангда хасрат қилиб, худди шундай хўрсинган бўлармиди...Турғунали дардини чала қолдирмай, янада аламли оҳангда изоҳ берди: – Қамбарали унга устол ташитяпти, ҳозир мажлисмиш.

– Қамбаралига ишондингизми, у Алдар кўсанинг устози! Сизларни лақиллатган.

– Лақиллатса, телевизори тузалмайди, – деди Турғунали ишонч билан. – Собитали анойимас. Яримта қуймагунча иш бошламайди.

– Унда уч кишига бўламиз, меники ҳам тортиб турибди, – деди Мирали уни елкасидан қаттиқроқ қучиб. Бу таклиф Турғуналига маъқул келмай ўзини четга олди:

– Сен орага суқулма. Ичмайман, деб қасам ичгансан. Қасамни бузма, ёмон бўлади, бола.

– Акажон, тутун қайтарманг энди. Мен ичмайман, деб қасам ичган бўлсам, сиз Миралини зўрламайман, деб қасам ичмагандирсиз?

– Қўй, ука, бу бошқа масала. Биз ичсак ярашади. Ҳар ҳолда «гиройнинг эри» деган номимиз бор. Сенам аввалига хотинингни гирой қилиб олгин, сўнг хурмачангга сиққанича отавур.

– Мирали, хиралик қилаверма. Сен қўшилсанг, насибалари яримта бўлади, – деди Султонали. Бу танбеҳ Турғуналини бостириб келаётган ташвиш булутидан қутқарди. Мирали шерик бўлишини писанда қилганида арақ тўла пиёлани қўлидан тортиб олгандай туюлган эди. Султоналининг гапидан кейин бир томчиси ҳам исроф бўлмай, ўзига қайтариб берилгандай бўлди.

– Тўғри айтасан, нафси ёмон бунинг. Наҳанг балиқ ҳам бунчалик ичмасов, – деди у Султоналига миннатдорлик билан боқиб.

– Бунинг ичаги тўғри, томоғидан ўтволса бас, у ёғига тўхташ йўқ, – деди Нурали уни қувватлаган бўлиб.

Улар шу йўсин Турғуналига тегишиб туришганда сойнинг нариги томонида Шоирали пайдо бўлиб, ҳазиллари барҳам топди. Шоирали шу қишлоқдан чиққан чала шоирлардан. Чала дейилишининг боиси шундаки, унда асли шоирликка хос уқув йўқ. Туғилган чоғида отаси кимнингдир гапига кириб унга «Шоирали» деб исм берган-у, бу ўғил улғайгач, «исмим ишимга муносиб бўлсин», деб шоирликни ҳавас қилиб шаҳарга жўнаб қолишини ҳисобга олмаган эди.

Яъни, яъни, яъни!
Аҳволимни кўр мани!
Яхшими шу, айт,
Севганим эрга тегиб кетгани!

Шоиралининг бу сатрлар билан назм оламига қандай кира олишини ҳамқишлоқлари билишмайди. Улар учун биттагина далил бор: Шоирали шаҳарда шоирлик қилиб юрибди. Баъзилар шаҳарга бориб бирон мартабага эришгач, қишлоғини унутиб қўяр экан. Лекин Шоирали унақа номардлардан эмас. Қишлоғини ҳамиша соғиниб яшайди. Айниқса, чўнтак бўшаб қолганида бу соғинч янада ошади. Шунда у худди мурид овлаган пирдек қишлоғида пайдо бўлади. Шаҳардаги оламшумул ютуқларидан гапира-гапира, барчани ишонтира-ишонтира, ҳеч бўлмаса, бир ойга етгулик маблағ билан қайтади.

Зўр умидлар билан қишлоққа қадам қўйган Шоирали дўстларини кўрди-ю, қувониб кетди:

– Атаманларга шон-шарафлар бўлсин! – деб хитоб қилди-да, сойдан сакраб ўтиб уларни бир-бир қучоқлаб, кўришди. Бу орада Қамбарали билан Собитали стулларни кўтариб келиб қолишди. Шоирали улар билан ҳам сўрашгач, Турғуналига қараб деди: – Бу не ҳол, атаманлар, бир томонда тўй, бир томонда кишанланган қуллар?

– Баткамиз бугун эрталабдан местний насионалний* лотам эълон қилганлар, – деди Султонали кулимсираб. – Энди кишаннинг сабабига келсак, бирданига учта туғдириб хотинни гирой қилиш усулларини Ўроқбой акага шу киши ўргатган, деган гумонлар бор. Ҳозир экстренний мажлисда бизнинг масаламиз кўрилади.

– Сабаб? – деди Шоирали муҳим муаммога дуч келган кишидай қошларини чимириб.

– Сабабини ўзинг биласан, бизди хотинлар гиройликка номзод, – деб тушунтирди Султонали. –Яна уч-тўрт ҳаракат қилинса, хотинлар гирой, бизлар отец-маладесмиз-да! Омма мажлисдан пича хавотирим бор. Батка тушмагур хо-

тинларинг сразу учтадан туғсин, деб социалистик мажбурият юклавормасайди. А, Нурали?

– Отец-маладес бўлгинг келаётган бўлса ўзинг бўлавер, омма мени қўшма. Батка ҳали тантанали ваъда талаб қилади. Шунда ҳам сен ўзинг учун ваъда беравер. Мени аралаштирма. Мўлжал – бешта эди. Шу Батканинг зуғуми деб еттитага олиб чиқдим. Бўлди, етади.

– Унақа демагин-да, энди. Эркак одам орқага қайтмайди.

– Орқага қайтмаганнинг аҳволига ана, бир қара, ҳолига маймун ачиниб, йиғлаб-йиғлаб адо бўлади.

– Ў, зўр! Зўр ташбиҳ бўлди! – Шоирали шундай деб бироз ўйланди. Бу онда учиб келган илҳом париси бурни устига қўниб, оғзига тупурди шекилли, шеър тўқиб юбора қолди: – «Турғун тоға дардида бўлди хароб бу маймун, сувсиз қолди бу Жайҳун, қуриб қолди Оролжон!»

Илҳом парисининг эснашидан ҳосил бўлган бу сатрларни эшитган Турғуналининг фиғони кўкка учди:

– Вей бола, сен шоирмисан, ё жиннимисан? Сен мени маймунга тенглаштиряпсанми?

– Ҳай, ҳай акам, ўзингизни босинг. Сизни маймунга қиёс этганим йўқ. Сиз шеър санъатига тушунмайсиз.

– Ўргилдим, ўзинг тушунавер. Сенам одаммидинг...

Шоирали унга норози қиёфада боқиб эътироз билдирмоқчи эди, гапга Султонали аралашди:

– Тўхтанглар, ғалва қилманглар. Хўп, шоир ошнам, бир пасда шеърни ҳам тўқиб ташладинг-а. Нима эди? «Қуриб қолди Оролжон» Оролжонинг ким?

Саволга жавоб қайтаришдан олдин Шоирали унга ғолиб одамнинг мағрур қараши билан боқди:

– Орол – бу денгиз. Жайҳун – Амударё. Дарёда сув камайиб денгиз қурияпти, тушундингми?

– Мен тушундим, лекин Турғунали аканинг Оролга нима дахли бор?

– Султонали, билмасанг сенам гапираверма, – деди Нурали уларнинг баҳсига қўшилиб. – Ҳали шеърнинг давоми

бўлади. Давомида Турғунали аканинг ўн иккита ўғли би-ир чоптириб беришса, Оролжон ҳам тўлиб қолади-да. Шоирларнинг гаплари маъноли бўлади.

Кўтариб келган стулларидан бирига ўтириб олганча чала-ярим аскияга маҳлиё бўлиб ўтирган Собиталини Қамбарали туртиб туришга ундади. Собиталига бу онда стул ташиш азобидан кўра полвон тоғасидан мушт еб ўлиш азоби осонроқ кўринарди. У «нима қилсанг қил, турмайман», деб қўл силтагач, Қамбарали қулоғига «бу ишлар қанча тез тугаса, уйга шунча тез кирамиз», деб шивирлаб, дунёдаги энг олий ҳақиқатдан хабардор қилгач, ноилож ўрнидан турди.

Муаммоларини ечиш билан банд ҳамқишлоқлар эса уларга эътибор бермадилар. Қамбарали уларга «инсофларинг борми, иккитагина устол олиб чиқсаларинг-чи» демади. Чунки бу қишлоқда Турсунали полвондан кейин сиёсатни яхши тушунадиган иккинчи онгли одам айнан Қамбарали бўлади. Шундай экан, мажлисга чақирилганларга иш буюриш сиёсий хато эканига унинг ақли етмайдими?

Нуралининг гапи Шоиралига маъқул келди. Гапга мазах аралашганини сезса ҳам сир бой бермай, баландпарвоз оҳангда деди:

– Гапинг ҳақиқат мезонига яқин, дўстим. Шоирни тушунишни ўрганиш керак. Мана, «ариқларнинг тагида кўприклар оқар», деганда нимани тушунасан? Нурали, сен жим тур, манави тарвуз айтсин, хўш?

– Бунинг йўли осон, ошна. Ҳозир бир калла қўйиб ағанатман, сўнг оёғингни осмондан қилиб анави дарахтга боғлайман. Ана шунда ариқнинг тагидан оқаётган кўприкни кўрасан.

Бу гап Турғуналига маъқул тушиб кулиб юборган эди, Шоирали унга норози қиёфада қаради:

– Ҳа, акам, сиз нимага тушуна қолдингиз?

– Тушунганим шуки, шоир бола, – деди Турғунали, – Султонали калла урадиган бўлса, сен кўприкни эмас, бира йўла энангни кўра қоласан. Бошинг омонлигида ўйингга туз қўшиб гапир.

– Ўрисларнинг тузлаган тарвузида ҳам бир маза бор, аммо сенларда маза-матра йўқ, – деди Шоирали ҳафсаласи пир бўлиб. – Шеър эшитганда каллани ишлатиш керак. «Ариқларнинг тагида кўприклар оқар», деганда сувга кўприкнинг акси тушиб турибди, сув тоза, яъни экологический чистий, ичиш мумкин, дегани. Ке, қўй, шаҳарда шеърият асослари ҳақида баҳслашавериб чарчаганман. Бу ерга хордиқ чиқаргани келганман. Ундан кўра қандай проблемаларинг* бор, шулардан гапирларинг.

– Ўтган сафар ҳам «проблема» деб бошни ачитувдинг. Эсингдан чиқдими? – деди Нурали. – Баткадан бошқа проблемамиз йўқ бизнинг. Шу одамнинг зуғумидан қутулсак, сал эркинроқ юрардик. Бир нимани ўйлаб топаман, дединг-у, қорангни ўчирдинг. Битта ош билан еттита ароққа тушганимиз қолди.

– Бунча паст кетдинг, ошингни еб қочворганим йўқ. Ўйлаяпман. Энди, биродари азиз, ижод машаққатли, қийин нарса бўлади.

– Батканинг ижодга нима алоқаси бор?

– Сен нима деб ўйловдинг, йўл топиш ҳам ижоднинг бир тури-да!

– Сен машаққат-пашаққатингни қўятур, – деди Султоналн уни жеркиб, – Китобинг чиқай дедими?

– Худо хоҳласа чиқади, – деди Шоирали ишонч билан. Кейин Султоналига маъноли боқиб, пичингли оҳангда гапини давом эттирди: – Китоб чиқариш тўққиз ойда хотин туғдиришдай осон иш эмас, оғайнижон. Бунинг ҳам машаққати бор. Ўтган ҳафтада шахсан ўрток Эрматов ҳузурларига таклиф этиб, «китобингизни бирданига икки томлик қилиб чиқарамиз», дедилар. Ҳозир «Оқ сут» деган шеърий роман ёзяпман. Тугатишим билан икки тўмлик чиқади.

– Эрматовинг ким?

– Ие, эшитмаганмисан? У – корректор! Нашриётнинг масъул ходимларидан, жуда обрз-эътиборга эга одам, кўрган борки, соясига салом беради.

– Директордан ҳам каттами?

– Шундай деса ҳам бўлади. Корректор – «корреспондент ректор» дегани. Ректорни биласан, институтнинг каттаси. Корректор институтдан ҳам катта. Анов-манов одам-мас.

– Елкамизга ўтириб олиб қулоққа тепавер, ошна. Бизлар шу қишлоқдан бир қадам нарига чиқмаганмиз, шу Батқадан бошқа одамни кўрмаганмизам, билмаймизам.

– Гапимга ишонмаяпсанми?

– Сенинг гапингга ишонмаган – ўғри. Фақат замоннинг ўзгариб кетганига ҳайронман, – деди Султонали. – Ўн йил олдин менинг тоғам ҳам корректор бўлиб ишлардилар. Эртаю кеч ҳарф титкилаб, хато текшириб ўтирадиган энг паст лавозим, дердилар. Энди корректор дегани шунақа катта лавозим бўлиб кетибди-да, а?

Шоирали қарасаки, гап ўйинидан латта ҳиди келаяпти. Султонали билан гап талашишнинг оқибати қандай бўлишини бошқалар билмаса ҳам у яхши билади. Сал олдин Султонали «бир калла қўйиб ағанатаман-да...» деганда Шоирали бекорга қалқиб кетгани йўқ. Бир ошхўрликдан сўнг бу калланинг кучи қанчалик эканини ўзи синаб кўрган. Ҳушига келгандан кейин «Мени мошин-пошин уриб юбордими, ё Султонали калла қўйдими?» деган саволга анчагача жавоб топа олмаган эди. Ҳозир Султоналининг авзойи калла қўйиш даражасида бузилмаган бўлса-да, аччиқланиб, ҳеч бўлмаса тирсаги билан туртиб юбориши ҳеч гап эмас. Шоирали бу нохушликнинг олдини олиш учун ‹улди-да, унинг елкасига қўлини қўйди:

– Билармикансан, деб бир ҳазиллашдим-да, ошна. Эрматов деганим нашриётнинг бош директори бўлади. Кел, қўй буларни, проблемадан гаплашайлик. Мен, очиғи Батка проблемасини ҳал қилиб келганман. Оқшомда самоворхонада битта паловхонтўрани ясайсанлар, мен ечимни сенларга айтаман.

– Аввал айтасан, – деди Нурали қатъий оҳангда. – Текинни уриб қочворишга суягинг йўқ. Бўкиб ўлмаганингга ҳайронман.

– Сенлар низкий* пасткашсанлар, шуни биласанларми? Қишлокларингдан биттагина таникли шоир чиқибди-ку, битта ошга тирриклик киласанларми? Бошка кишлокларда шоирларини бошларига кўтариб юрадилар. Кўчаларига номларини қўядилар. Ўлганида музейлар киладилар.

– Сен, ошна, ранжима. Шоирнинг ҳурматини бизлар ҳам ўрнига қўйишни биламиз, – Султонали шундай деб Шоиралининг қўлини елкасидан туширди. – Ишонмасанг, шу бугунок ўлиб бергин, молхонага сенинг номингни бермаган – номард. Ўлигингни ҳам хор килмаймиз. Нак колхознинг қовоқзорига қўямиз. Ётган ерингни зиёратгоҳ килиб қўямиз. Хотинлар келиб атрофингдаги қовокларнинг палагига латта боғлаб кетади. Пул тўплаб, қовоклардан ҳайкал ясаймиз.

– Султонали, шоирни ўлдирмай тур, топган гапини айтиб олсин, – деди Нурали кулиб.

– Ҳа, ошнам, ўлишга шошилмай турасан. Ҳозир ўлсанг, раис қовоқзорга қўйдирмайди. Кеч кузни мўлжаллайвер.

– Бўлди қил, – Нурали шундай деб Султоналининг бикинига туртиб қўйди-да, Шоиралига юзланди: – Планингни* айтавер, дўстим, бунга парво килма.

– Батканинг зуғумидан қутуламан десаларинг...

– «Ўлдириб қутуласанлар», дема. Буниси бизга тўғри келмайди, – деди Султонали унинг гапини бўлиб.

Шоирали ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, оламшумул режасини тантанавор оҳангда баён килди: – Гап шу – Баткани уйлантириш керак.

– Уйлантириш?

Ҳаммалари келишиб олгандай бараварига шундай дейишди-да, ўйланиб қолишди. Бир неча нафаслик сукутдан сўнг биринчи бўлиб Нурали тилга кирди:

– Умуман... яхши фикр, – деди у ўйчан равишда. – Лекин кимга? Бу буқага ким тегади? Иккита хотин чидамаган унга. «Ўн иккита болага ўгай она бўламан», деб кимнинг кўзи учиб турибди?

– Бу биринчи масала, – деб Султонали унинг гапини тасдиқлади. – Иккинчи масала – Унга ким «уйланинг» дейди? Кимнинг гапига қулоқ солади. Сен айтиб кўр-чи? «Энангди опке, уйланаман», демаса, юзимга тупур.

– Ҳовликмаларинг. Иккала масалаларингни ҳам ўзим ҳал қилиб бераман. Эвазига паловхонтўранинг ёнига олтита қизил саллалигидан қўясанлар. Бизга уч юлдузлиги ҳам тешиб чиқмайди. Учтасини биллалашиб ичамиз. Учтасини шаҳардаги биродарларимга олиб кетаман.

– Яхши, – деди Султонали бу шартга кўниб. – Эплолмасанг, икки ҳисса қилиб қайтарасан.

– Бунақа шарт қўядиган бўлсанг, проблеманинг ўта муҳимлигини инобатга олиб, менам шарт қўяман: иккита проблемангни ечиб берганим учун иккита ош, ўн иккита қизил саллали бўлади.

– Биз-ку иккита эмас, йигирмата ошни ҳам эплаймиз, – деди Нурали. – Сен нимангга ишониб шартлашяпсан? Ошни битингга қилиб берасанми? Чўнтагинг тешик бўлса, шу туришингда ўзингни биров бир тангага олмаса.

– Мен раз* айтдимми, гапимга отвечат* қиламан. Қани, қўлни ташла.

Шундай деб Султоналига қўл узатган эди, у юзини бурди:

– Мен эрталаб таҳорат қилганман. Сен таҳоратни бузасан. Ана, Нурали билан қўл ташлашавер.

Шартнинг бажарилишига ишонмаса ҳам, Нурали қўл узатди. Турсунали полвоннинг тақдири ҳал бўлаётган паллада Собитали билан Қамбарали «президиум» деб аталувчи тахт вазифасини бажариши лозим бўлган оғир столни олиб келишди. Бу стол аввал колхоз клубида савлат тўкиб турарди. Клуб таъмирланиб анжомлар ўзгаргач, Турсунали полвон «кўп мажлисларга гувоҳ бўлган табаррук стол», деб қишлоғи ихтиёрига ёздириб олган эди. Бу столга Тешабой ҳам орзуманд эди-ку, аммо ғафлат босиб кеч қолганди. Шунга қарамасдан, қишлоғида мажлис ўтказадиган

бўлса, ошнасидан столни бериб туришни илтимос қиларди. Бу илтимос Турсунали полвонни ғоят мамнун қиларди. Стол қўлга текканда дастлаб ўзининг айвонида турарди. Кейин «одамлар колхоз столини ўзиники қилиб олди» деб гап тарқатмасинлар, деган ўйда уни қишлоқнинг этагида турувчи Шириналиникига олиб бориб қўйдирди. Аслида эса... Тешабой столни биринчи марта сўраганида яқингина ердан олиб чиқиб кетавериши ғашини келтирганди. Ана энди столни узоқдан ташиб келишларини кўрса, янада роҳатланади. Бироқ Қамбаралининг бу борадаги азоби билан иши йўқ.

Стол доим турадиган жойга қўйилгач, Собитали «уф» тортиб, пешонасидаги терни кафти билан артди:

– Бўлди, бизди план бажарилди, энангни ҳақиям қолмади. Чаласи бўлса, анавилар қилиб қўйишади. Энди юр, Батка чиққунича телевизорингни кўриб қўяй.

Собиталини энди минг ялиниб бўлса-да, ишга сололмаслигини тушунган Қамбарали ён босди:

– Сен киравер. Хотинимга айтсанг, кўрсатади.

– Нимани кўрсатади?

– Телевизор қаерда турганини.

– Телевизоринг қаерда туришини ўзим ҳам биламан. Сен...

Кўча эшиги очилиб Турсунали полвон чиқиб келди-ю, Собитали гапини тугатолмади. Қамбарали ҳам шошиб қолди.

– Ҳалиги-чи?.. – Собитали томоғига чертиб ишора қилди.

Қамбарали «киравер, айтсанг бўлди», деди-да, Турсунали полвонга пешвоз чиқди:

– Батка, ҳаммаси шай.

– Пионерлар келишадими? – Турсунали полвон шундай деб йиғилганларга маънодор қараб қўйди.

– Қизимдан айттирвордим. Точна биламан, келишади.

НОБЕЛЬ МУКОФОТИ

Йиғилганлар Турсунали полвон билан кўришаётган пайтда Турғунали Собитали томон илҳақ бўлиб қаради-ю, нажотдан дарак берувчи ишорани кўрибоқ ўша томон йўрғалаб қолди. Салом-алик билан овора бўлганлар икки улфатнинг қайга ғойиб бўлганини билмай ҳам қолишди.

– Ҳа, келдиларингми? – деди Турсунали полвон саломларига алик олгач. Кейин Қамбаралига савол назари билан қаради: – Баҳромали қани? Қолганлари қани?

– Томсувоққа лой ағдараётган экан, ювиниб-тараниб ҳозир келиб қолади. Бошқалар ҳам «албатта борамиз, Батканинг мажлисини соғиндик», деб ваъда беришган.

– Бошқалар-ку келиб қолар, омма Баҳромалинг мажлис тугашига етиб келади. Бу имижиқнинг юришини кўрган одам асти эркак демайди. Бу лавашанг хотинининг устида ҳам ухлаб қолса керак. Бунинг ёшида одамларнинг хотини икки марталаб гирой бўляпти. Бўйинтуруғидан тортиб бошлаб келишинг керак эди.

– Лойда экан-да.

– Сени энанг чала туққан, ишларинг ҳам чала. Бўпти, ўтирларинг, бошлайверамиз. Ҳа, шоир бола, сени қайси тентак шамол учирди?

Ўзига алоҳида эътибор ажратилишини кутиб четроқда турган Шоирали югуриб келди:

– Ассомайкум, полвонлар ичра полвон тоғажон! – деб қучоқламоқчи эди, Турсунали унга қўл узатди:

– Китобни чиқариб келдингми?

– Чиқай деб турибди.

– Қизил қор ёққунича чиқиб қолар, – деди Султонали унга изоҳ бериб. – Шахсан корреспондент ректор Эрматов ваъда қилибди.

Турсунали полвон бу пичингни англамади:

– Мендан олган уч юз сўмни ўшанга бердингми? – деб сўради соддалик билан.

Бу саволни кутмаган Шоирали каловланиб қолди. Султоналига хавотир билан қараб олди-да, сир бой бермасликка ҳаракат қилди:

– Бердим, тоға. Шундан сўнг иш сал юришди-да. Китоб чиқарадиганлар бекорга юрмайдиган бўлиб қолишган-да.

– Ҳа, дуруст. Лекин пулни олганлиги ҳақида Эрматовингдан тилхат келтириб беришинг керак. Билиб қўй бола, шу икки-уч ой ичида китобни чиқармасанг, бу қишлоқда қорангни кўрсатма. Бу райондан шаҳарга бориб шоирлик қиладиганлардан яна борми?

– Биттагина менман, тоға. Яна майда-чуйда шоирчалар бор-у, омма улар местний* шоирлар. Шаҳарда шоирлик қилиш осонмас.

– Батка, бу гўсхўр районимизнинг фахри эмишми? – деди Султонали. Турсунали полвон унинг бу гапига эътибор бермади:

– Областда нечта? – деб сўради Шоиралидан.

– Бир-иккита учраб қолгани билан биров тан олмайди, улар ҳам местний.

– Китоблари чиққанми?

– Ҳа, энди... шапалоқдеккина чиққан. Китоб дейишга ҳам арзимайди.

– Сенiки икки тўмлик бўладими?

Султоналининг авзойи бузилиб бир нима демоқчи бўлди, бироқ Турсунали полвонни уйлантириш бўйича берган ваъдаси бузилмасин, деб индамади. Бошқалар ҳам жим тураверишди. Бундан руҳланган Шоирали тормози йўқ ёлғон машинасини елдек учириб кетаверди.

– Шунақа ваъдалари бор.

– Менга қара, Нобель мукофоти бор экан-а! Кеча телевизорда айтди, бир ёзувчи олибди. Бу қанақа мукофот ўзи?

– Буми? – Шоирали «ростдан билмайдими, ё синаш учун сўраяптими?» деган ўйда пича сукут сақлаб, сўнг гапни олиб қочишда давом этди: – Бу – мукофотларнинг ўғил боласи. Нақ хўрози дейиш ҳам мумкин. Дунёда бундан зўрроғи йўқ.

– Шоирларга ҳам берадими?

– Беради, нима эди?

– Сен... ўша мукофотни ололасанми?

Бу қалтис саволга жавоб беришнинг оқибати чатоқ бўлишини сезган Шоирали Султоналига хавотир билан қараб қўйди-да, Турсуналини сал четга бошлади:

– Олишга давно* олардим-у, қўл сал калталик қилиб турибди, пича харажати бор-да.

– Бунга ҳам харажатми? Аввал келганингда Ленин мукофоти оладиганман, чиқими бор экан, деб юлиб кетувдинг. Мукофот қани? Ўша пулнинг атчети* қани?

– Ўртада турган одам номардлик қилди. Пулни еб Масковга қочворди. Ҳозир милиса уни қидиряпти. Бу томонидан ишни пишириб қўйганман. Мукофот келгуси йили, албатта, бўлади.

– Оладиган бўлсанг, пулини ўзинг еб кетовургин-у медалини қишлоққа топшир. Атрофда дўст-душман бор.

– Албатта-да! Менинг бутун ўй-хаёлим қишлоғимиз обрўйини бутун жаҳон бўйлаб таратиш-да. Икки тўмлигим чиқишини америкалик шоирлар ҳам кутиб туришибди. Сразу* америкача тилга ўгирворишадиган. «Шербилак қишлоғи» деганда ҳали бутун дунё таъзим қилиб туради. Шеркўзиликлар эса сойнинг у бетида эмаклаб юрадиган бўлиб қолишади. Батка, нима қилай, Нобель мукофотига ҳаракат қилаверайми?

Шоиралининг қилиғига тоқат қилолмаган Султонали уларга яқин келиб, гапларига қулоқ тутди. Унга орқа қилиб тургани сабабли Шоирали сезмади, Турсунали полвон кўрса ҳам аҳамият бермади.

– Харажати қанча экан? – деб сўради у Шоиралининг қармоғига илиниб турганини фаҳмламай.

– Мингнинг атрофида...

Шоирали шундай дейишга деди-ю, «кўпроқ айтвормадимми?» деган хавотирда полвон тоғасига қараб қўйди. Айни дамда Турсунали полвонни сўралаётган пулнинг кам

ёки кўплиги эмас, қишлоғининг обрў-эътибори кўпроқ қизиқтириб турарди.

– Ўртада турадиганинг пишиқми? Пулни еб қочвормайдими?

– Что сиз*, Батка? Бу халқаро масала-я!

– Мукофотга берадиган пули қанча?

– Бир-икки минг бор. Харажатга куйиб қолмаймиз.

– Гап шу: бу йилги узумнинг пулидан бераман. Омма еб кетарга эмас. Мукофотни олганингдан кейин тийин-тийинигача қайтарасан.

– Ие, мукофот менга керак эмас, Батка. Қишлоқнинг обрўйи-ку!

– Қишлоқ сенга кўп чиқим қилди, бола. Сенам қишлоқнинг обрўйи учун бир чиқим қилсанг қипсан.

Сирли суҳбат шу ерга келганида Султонали чидолмай гапга аралашди:

– Тўғри айтасиз, Батка. Шунча пулни битта эшакка сарф қилганингизда, шу эшшак кам деганда циркнинг гули бўлиб кетарди.

Ёнида тоғдек суянчиқ турганидан руҳланган Шоирали уни жеркиб беришга журъат қилди:

– Э, сен нари тур, сиёсий масалага бурнингни тиқма.

– Хўп, сен энди боравер. Ҳа, айтмоқчи, болларинг кўпайдими?

– Йўқ, Батка, ўғил бола бир сўзли бўлади, биласиз-ку?

– Ҳа, ўғил бола, ҳали ҳам ҳисоб биру нол хотиннинг фойдасигами? – деб пичинг қилди Султонали.

– Шаҳарга кўчиб кетганинг бир томондан дуруст бўлган, – деди Турсунали полвон бош чайқаб. – Эркак номини ҳам иснодларга қолдирдинг. Ҳатто отангга ҳам ўхшолмадинг-а? Учта боладаёқ отанг бечоранинг бели чиқиб кетувди. Асли сенларнинг палакларинг бузуқ. Хотининг қиз туғиб тўғри қилибди. Сендақа ўғилдан зурриёт қолмагани яхши.

– Унақа деманг, тоға. Биринчи хотиндан ҳам битта бола бор. Бултур Ялтага бориб келувдим, бу йил менга ўхшаган боллар туғилаётганмиш.

Турсунали полвонга бу ҳазил ёқмай, пешонасини тириштирди-да:

– Айнима, сен бола! Бор энди, бизга халақит берма, – деб президиум томон юрди. Шоирали унга эргашди:

– Менам қатнашаман. Шаҳарлик шоир иштирок этса, мажлиснинг нуфузи ошади.

«ЭКСТРЕННИЙ МАЖЛИС»

– Батка, хўп денг. Қатнашаверсин, мажлисдан кейин оғзига биттадан тупуриб қўйсак, зора биздан юқиб, эркаклар қаторига қўшилиб қолса, – деди Нурали.

– Бу гапинг ҳам тўғри. Қани, бўлди, ҳамманг ўтирларинг. Бошлаймиз, – шундай деб столга яқинлашди-да, уйидан олиб чиққан қоғозларни титкилади. – Қамбарали, бери кел. Манавилари сенга, – Қамбарали қоғозларни олиб, ҳамма жой-жойига ўтиргач, Турсунали полвон кўксидаги нишонларни тўғрилаган бўлди-да, мажлисни бошлади: – Хў-ўш... Ҳурматлу ўртоқлар. Шербилак қишлоғи эркакларининг экстренний мажлисини бошлаймиз. Мажлисга таклиф қилинганлар асосан келишди. Битта ивирсигани ҳозир келиб қолар. Ўзи бу боланинг уруғи ивирсиган. Онаси уни салкам ўн ой деганда туққан. Отаси ҳам ивирсиган эди. Баҳорда шамолласа, кузга бориб акса урарди. Хў-ўш... мажлисни бошлаш ҳақида кимда қандай таклиф бор?

– Квота* бор. Мажлис бошлансин, – деб таклиф киритди Қамбарали ўтирган ерида қўл кўтариб.

– Хў-ўш ўртоқлар, мажлис бошлансин, деган таклиф тушди. Ким таклиф қабул қилинсин, деса, қўл кўтариб овоз берсин.

Шоирали билан Қамбарали қўл кўтаради, Нурали, Мирали ва Султонали лоқайд ҳолда ўтираверишди. Турсуналининг бу билан иши йўқ, қоғоздан бош кўтармай мажлисни давом эттирди:

– Ким қарши? Йўқ. Бетараф? Йўқ. Демак, бир овоздан қабул қилинди. Хў-ўш, ўртоқлар, энди мажлисни олиб бориш учун президиум сайлашимиз керак. Кимда қандай таклиф бор?

– Менда, – Қамбарали ўрнидан туриб қўлидаги қоғозга қараганича таклифларини айта бошлади: – Қадрли ўртоқлар, менда иккита таклиф бор. Биринчиси – фахрий президиум. Мен ўрток Черненко бошчилигидаги цека кепеэсэс политбуйросини* фахрий президиумга сайлашни таклиф қиламан.

Турсунали полвон қоғоздан бош кўтармаганича чапак чалди, йиғилганлар унга қўшилишмаса ҳам эътибор бермади:

– Хў-ўш, ўртоқлар, давомли қарсакларингиз таклифнинг бир овоздан қабул қилинишига далолат бўла олади. Мажлис охирида ўрток Черненко бошчилигидаги политбуйрога табрик хати юборамиз.

– Турсунали тоға, шу ерда пича тўхтанг, – деди Шоирали ўрнидан туриб. – Черненко деганингиз кўкариб чиққанига анча бўлди-ку!

– Батка, Черненко ўлганидан кейин каттамиз Горбачев-ку! – деб уни қувватлади Султонали.

– Росаям орқада қолиб кетибсизлар. Эшитмадиларингми: «мамлакат бўйлаб қилар юриш – Миша, Рая ва қайта қуриш!» – Шоирали шундай деб ўзининг гапидан ўзи ҳузурланиб кулди. Бу байтнинг русчасини эшитмаган мажлис аҳли ўзбекча маъносига унча тушунмади. Шу боис шоирнинг маънодор кулиши бепоён чўлда бир чириллаб қўйган чирилдоқнинг овози каби тезгина сўнди.

Бу танбеҳдан аччиқланган Турсунали полвон Қамбаралига ўқрайиб қаради:

– Бу ёққа кел-чи, сен нима балони ўқидинг? Черненконинг ўлганини эшитмаганмидинг, галварс?

– Эшитганман-у... омма сиз берган қоғоз эски экан-да, ўйламай ўқийверибман, – деди Қамбарали. Кейин қоғозла-

рини титиб кераклисини топди: – Ҳа, мана, янгиси бу ерда экан. Бунисини ташлаб юбора қолайинми?

– Ташлама, – деди Турсунали полвон жеркиб. – Тарих учун керак бўлади. Черненко даврида ҳам мажлис қилганмиз-ку! Алоҳида тикиб қўй, – Қамбарали жойига қайтгач, Турсунали полвон расмий оҳангда мажлисни давом эттирди: – Хў-ўш, призидум ҳақида кимда қанақа таклиф бор?

– Менда! – Югуриш мусобақасига чиққандай Шоирали билан Қамбарали бараварига ўринлардин турдилар:

– Жойингга ўтир. Сенга мумкин эмас, прописканг шаҳарда, – деди Турсунали полвон қоғоздан кўз олишга мажбур этган Шоиралига норози қиёфада боқиб.

Шоирали эса худди унинг эътирозини эшитмагандай баралла овозда хитоб қилди:

– Ҳурматлу аҳли мажлис! Мен ҳаммамиз учун ҳурматлу бўлган Михаил Сергеевич Горбачев ва Раиса Максимовна Горбачева бошчилигидаги политбюро аъзоларини мажлиснинг фахрий президиумига сайламоқликни кўтаринки руҳда таклиф этаман!

Шундай деб астойдил чапак чалиб юборди. Турсунали полвон билан Қамбарали беихтиёр унга қўшилдилар.

– Анча каллали бўлиб қолибсан, дуруст, – деди Турсунали полвон уни алқаб.

Бу мақтовдан руҳланган Шоирали яна бир таклиф киритди:

– Мажлиснинг халқаро нуфузини оширмоқ мақсадида фахрий президиумга Америка президенти мистер Рональд Рейган ва Англия Бош министри мисс Маргарет Тетчер хонимни ҳам таклиф этаман.

– Буниси ортиқча, – деди Турсунали полвон қатъий тарзда. – Сиёсий мажлисга капиталистларни аралаштирма.

– Ахир мажлиснинг халқаро аҳамияти бор, – деди Шоирали бўш келмай. Фикрининг исботи учун эса изоҳ беришни лозим топди: – Шунда мажлис қарорини Бирлашган Миллатлар Ташкилотига юбориш ҳам мумкин бўлади.

– Бўлди, ўтир, маҳмаданалик қилма, – деди Турсунали полвон гапни кесиб. – Бунақа масалаларни аввал райком билан келишиш керак. Ўтир, деяпман сенга! Қамбар! Нимага лаллаясан, тур, гапир гапингни!

– Ўртоқлар, мен мажлисни олиб борувчи ишчи президиум сайлашни таклиф этаман. Мажлис раислигига уруш ва меҳнат ветерани Турсунали Эшоналиевни, котиблигига Қамбарали Зикиралиевни.

Турсунали яна қоғозга тикилганича мажлисни давом эттирди:

– Овозга қўяман: ким за*? Ким қарши? Ким бетараф? Таклиф бир овоздан таклиф қилинди. Сайланган ўртоқларни ўз жойларини эгаллашларини сўрайман, – Қамбарали алоҳида лутф кутмай юқорига чиқиб ўтиргач, мажлис ўз қолипидан чиқмай давом этди: – Энди кун тартибини белгилаймиз: асосий масала битта – «Коммунизм учун курашда Шербилак эркакларининг сусткашлиги ва унга қарши кураш чоралари». Кимда қўшимча таклиф бор? Таклиф йўқ. Қамбарали, ёзиб қўй, кун тартиби бир овоздан тасдиқланди.

– Регламентни ҳам белгилаш керак, – деб луқма ташлади Шоирали. «Регламент» сўзи Турсунали полвоннинг қулоғига «Рейган» бўлиб эшитилиб, яна тутоқиб кетди:

– Мажлисга капиталистларни аралаштирма, дедим. Реган-пеганингни шаҳарда сайлайвер. Қамбар, гапир.

– Дакалат учун сўз қишлоғимизнинг фахри, уруш ветерани, ўн икки боланинг отаси, бир минг тўққиз юз эллик саккизинчи йилдаги район партия конференциясининг делегати, ўртоқ Турсунали Эшоналиевга.

Қамбарали тантанали равишда шундай эълон қилгач, чапак чалди. Турсунали полвон ўрнидан туриб, нишонларини силаб олгунича ҳам чапакни тиндирмади. Қарсагига ҳамкорлик қилмаётган ҳамқишлоқларига норози қараб қўйишни ҳам унутмади. Турсунали полвон қаддини ғоз тутиб ўтирганларга мағрур равишда қараб олгач, қоғозга тикилганича нутқ бошлади:

– Бутун совет халқи елкама-елка туриб башариятнинг порлоқ келажагини қуриш учун кураш олиб бораётган ҳозирги пайтда, колхозимизнинг ем-хашак тайёрлаш бўйича районда орқада қолаётгани нақ позордир, ўртоқлар.

Шу ерга келганда Турсунали полвон нимани ўқиётганини англаб етиб қоғоздан бош кўтарди-да, Қамбаралига ғазаб билан қаради. Қамбарали «мен билмасам...» дегандай елка қисди. Турсунали полвон эса қоғозларни қайтадан қараб чиқа бошлади. Нима гаплигини билиб турса ҳам Шоиралининг қитмирлиги тутиб, лукма ташлади:

– Эркаклар масаласига ем-хашакнинг нима дахли бор?

– Жуда дахли борда, – деди Султонали. – Ем-хашакни қўй ейдими? Семирадими? Сўйиладими? Гўштини эркаклар ейдими? Белга қувватми? Батка, танқидни жуда тўғри бошладингиз. Ем-хашак плани бажарилмаса, қишлоқда хотинларнинг туғиши кескин камайиб кетади. Шерқўзиликлар беш йилга етадиган хашакни ғамлаб қўйишибди, уларнинг иши беш. Шунинг учун ҳам уларнинг хотини учтадан туғиб ётибди.

Қоғозлари орасидан кераклисини топа олмай хуноб бўлаётган Турсунали полвонга кейинги гап ёқмай, Султоналига ғазаб билан қаради:

– Сен тек ўтир, маҳмадана, – деб бақирди. – Ҳали музокара бошланмади. Аввал мен дакалатимни тугатиб олай, сўнг сен сайрайсан.

Ҳарчанд уринмасин, қоғозлар орасидан керагини топа олмай, жаҳл билан нари сурди:

– Хў-ўш. Гапнинг пўскалласи шундай: бугун анавилар, – шундай деб қўшни қишлоқ томон имлади, – гирой хотинлар масаласида бизга етиб олишибди. Мендаги даннийларга* қараганда беш ойдан кейин Болтавойнинг хотини ўнинчисини туғса, гиройлик бўйича биздан ўзиб кетади. Ўшандан кейинам сенлар «эркакман», деб қишлоқда бош кўтариб юрасанларми? Марди-майдон пахтакорларимиз об-ҳаво қийинчиликларини енгиб, социалистик мажбури-

ятларини бажараётган шу долзарб паллада сенлар нима учун эркаклик планини бажармайсанлар?

– Бажаряпмиз-ку, тоға. Болларди еттитага етказиб қўйдик, – деди Султонали ғурур билан. – Энди тўхташ йўқ. Мен хотинга айтдим: гирой бўлмасанг, етти талоқсан, дедим.

– Сен-чи, Нурали? – деб сўради Турсунали полвон

– Биз... ўйлаяпиз.

– Ўйлаяпмиз? Нимани ўйлайсан? Шу ўйлайдиган иш эканми? Сен бола, ўйлайдиган бўлсанг кундузи ўйлайвергин, омма кечаси ишингдан қолма.

– Батка, биз гиройликка етиб боролмасак керак, – деди Нурали чорасиз одамнинг овози билан.

Бу гапни эшитиб Турсунали полвон тутаб кетаёзди:

– Нима дединг? Қани, сен мижғов, би-ир ўрнингдан тур-чи! Тўғрисини айтавер, нимага гиройликка етиб боролмайсан?

– Худо берган бу болларни аввал тарбиялаб, катта қилиб олайлик, илм берайлик.

– Маладес! – деб уни қувватлади Шоирали. – Фикринг жуда тўғри: сонни кўпайтиришдан нима фойда бор? Масала – сифатда!

Турсунали ғазабли нигоҳини Шоиралига қадади:

– Сен маҳмадана тек ўтирсанг ўтирдинг, бўлмаса, мажлисдан ҳайдаб чиқараман, – бу таҳдид қандай таъсир этганини кутмай Нуралига қаради: – Қани айтинг-чи, мулла йигит, болангиз олтита бўлса ўқитасиз-у, ўнта бўлса ўқитолмайсизми?

Ҳозирги таҳдиддан тўғри хулоса чиқариб олмаган Шоирали яна гапга қўшилди:

– Батка, масалани бу тарзда қўйиш сиёсий хато. Мана, ўртоқ Лениннинг фарзанди бўлмаган.

– Сен ўзингни Ленинга тенглаштирма. Ленин революция қиламан, деб кечалари хотин билан гаплашишга фурсати бўлмаган. Бу – бир. Ленин – барчамизнинг отамиз, бу – икки. Шахсан мен ўртоқ Ленинни отам деганман.

– Омма, Батка гапга ҳам тўн кийғизворасиз-да! – деди Султонали. – Агар бу гапингиз ҳозир у дунёдаги отангизнинг қулоғига етиб борса, онангизни топиб қувиб қолар, «Сен лаънати Ленин билан қачон топишган эдинг!» деб.

Бировни «ота» дейишнинг бунақа машмашаси борлигини кутмаган Турсунали полвон луқмага жавоб тополмай, столга муштлаб бақириш билан уларни енгмоқчи бўлди:

– Жим бўлларинг! – Буйруқ ижро этилиб, ҳамма тинчигач, яна Нуралига қаради: – Сен айт: нима учун хотининг гирой бўлолмайди?

– Тўғрисини айтайми?

– Айт.

– Тўғриси... – Нурали оғир дардини ошкор қилишга қийналиб чайналгандай бўлди. – Баҳорда буйрагимни шамоллатувдим. Ўшанда ичган дориларим кучлилик қилиб, пуштим куйиб кетибди. Энди мендан бола бўлмасакан.

– Шунақа дегин... Яхши. Сен менга ўша доно дўхтирингнинг қоғозини олиб келасан.

Нурали Турсунали полвоннинг зуғумидан қутулиш чорасини излаётганда баҳонасига жавобан шундай топшириқ бўлажагини ҳисобга олганди. Унинг назарида доктордан қоғоз олишнинг мураккаблиги йўқ эди. Қулинг ўргулсин бир совға эвазига доктордан истаган қоғозни ёздириб олиш мумкинлигини билмас эканми? Шу боис ҳам дадил жавоб берди:

– Олиб келаман.

– Агар ростаданам пуштинг куйган бўлса, хотинингни қўясан, бола.

Бундай ҳукмни кутмаган Нурали анграйиб қолаёзди. Турсунали полвон совға эвазига қоғоз ёзиб берувчи доктор эмас. Унинг ҳукми билан ҳазиллашиб бўлмаслигини билгани учун ҳам бу сафар овозида қатъийлик сезилмади:

– Нега қўярканман?

– Хотинингнинг насли тоза. У гирой бўладиган зотдан. Уни бошқа бировга иккинчи хотин қилиб бўлса ҳам олиб

бераман. Яна тўрттани туғиб гирой бўлганидан кейин, истасанг қайтиб олаверасан.

– Тоға, гап деб гапираверасизми! – деди Нурали алам ўтида ёниб. – Иззатингизни ҳам билинг-да! Ҳамма нарсанинг чегараси бўлади.

– Ҳа, билар экансан, чегара бор. Сенинг чегаранг – хотинни гирой қилиш. У ёғига ўтма, майли.

– План – хотинни гирой қилиш, у ёғи социалистик мажбурият, – деди Султонали кулиб.

– Ўлиб кетарканмизда план деб, – деди Мирали «уф» тортиб.

– Ҳамма ўлиб кетса ҳам, сиз ўлмайсиз, Миралибой, – деди Турсунали унга қараб. – Қани, бойвачча, ўринларидан бир туриб юборсинлар-чи! Хўш, ўтган ҳафтада эр-хотин нимага Тошканга бордиларинг?

– Қариндош-уруғларни кўргани...

– Тошканда қариндошинг бор эканми, а? Қариндошинг аборт қиладиган хотиндўхтир эканда, а?

– Унақа деманг-е! – Мирали шундай деб юзини бурди.

– Сен нима деб юрибсан, бола! Қишлоқдан чиқиб олсам бас, нимани хоҳласам шуни қиламан, биров билмайди, деб ўйлайсанми? Ў, бола, сен бир мишиқисан, билиб қўй. Биз минг келаметр* берида ҳам Гитлернинг нима қилаётганини билиб турардик.

– Мажлис аҳлидан яна бир далилга эътибор беришларини сўрайман, – деди Шоирали. – Гитлернинг ҳам боласи бўлмаган.

– У ҳаромидан бола қолмагани ҳам дуруст, сен тек ўтиравер бола, – Шоиралига танбеҳ бергач, Турсунали полвон яна Миралини нишонга олди: – Менда точна даннийлар бор. Аслида, мен сени тошбўрон қилдириб, ўлдирворишим керак. Қонга – қон, жонга – жон! Билиб қўй, бола, сен жаллодсан! Хотинингга гапим йўқ, у бир қўй, сен етаклагансан, у бораверган.

– Полвон тоға, бунақа гап хаёлимизга ҳам келмаган, кимдан эшитдингиз?

– Рост айтяпсанми?

-- Худо урсин, шунақа бўлса.

– Қасам ичма, бола, – Турсунали полвон ён дафтарчасини чиқариб, кўздан кечирди. – Агар алдамаётган бўлсанг, ўн тўртинчи февралда саккизинчи боланг туғилиши керак. Билиб қўй, ҳаммаси менда учетда*.

– Биламиз. Яқинда тўшагимиз тагига ҳам учетчик* қўйиб қўясиз.

– Керак бўлса, қўяверaман. Қани, бир қадам нари-бери босиб кўрларинг-чи!

Султонали Миралини ҳужумдан асраш учун луқма ташлади:

– Батка, агар шерқўзиликлар ўзиб кетишадиган бўлса, чорасини топиш керак.

– Чора йўқ... – Турсунали полвон шундай деб хўрсинди. Суҳбат мавзуидан бехабар одам ҳозир унинг чеҳрасига қараса, дунёнинг бутун дарди-ҳасрати шу чолнинг елкасида экан-да, деб ачиниши ҳам мумкин. Воқеан шундай. Турсуналининг алҳол бундан бўлак ташвиши йўқ. Чорасизликдан юраги эзилган Турсунали полвоннинг овози ҳам бирдан ўзгарди: – Икки-уч йил улар биринчи бўлишади. Шунақа пайтда ўлиб қолсам, кўзим очиқ кетади...

Қамбарали қўл кўтариб ўрнидан турди:

– Батка, таклиф бор.

– Жўяли бўлса, айтовур.

– Биз сиёсатдан орқада қоляпмиз. Ўрток Горбачев қайта қуринглар, деяптилар. Қайта қуряпмизми? Жадаллаштириш деяптилар, жадаллаштиряпмизми? Мен хотинларнинг туғишини тезлатишни таклиф қиламан. Уларга тўққиз ойда эмас, етти ойда туғиш социалистик мажбуриятини юклатиш керак.

– Ҳой, Қамбар, жинни бўлганмисан? – Нурали шундай деб бақириб, ўрнидан беихтиёр туриб кетди.

– Жинни бўлганим йўқ. Ҳаммаси ҳисобли, бир ярим йилда иккита бола. Уч йилда тўртта. Анавилар, – шундай

деб кўрсаткич бармоғи билан қўшни қишлоқни кўрсатди, – қиёматда ҳам бизга етолмайдиган бўлишади, бу – бир. Бу йил турмуш қурган ёшларимиз саккиз йилдаёқ гирой бўлишади, бу – икки. Союз бўйича энг ёш гиройлар бизнинг қишлоқдан чиқади, бу – уч. Туғишни жадаллаштириш бўйича всесоюзний* малака ошириш институти бизнинг қишлоқда очилади, бу – тўрт.

– Сен ғирт аҳмоқсан, бу – беш, – деди Нурали кейин Турсунали полвонга юзланди: – Батка, мажлис айниди. Бу тўтингизнинг овозини ўчиринг. Бўлмаса нақ жағини ёрвораман.

– Ие, ҳали шунақа зўр бўпкетдингизми? Ҳали мени ҳам ёрворарсиз, а? – деди Турсунали полвон унга ғазаб билан тикилиб.

– Тоғажон, жон тоғажон, Қамбарали ёмон таклиф айтмади, – деди Султонали вазиятни юмшатишга уриниб: – Жадаллаштириш бизга ҳам яхши. Бу ташвишдан тезроқ қутуламиз. Омма бу ишнинг бир чатоқ ери бор-да: агар жадаллашса, кўрми, чўлоқми, хуллас, қинғир-қийшиқ болалар туғилаверади. Инвалид болалар кўпайиб кетса, қишлоққа иснод-ку! Анавилар «чўлоқ қишлоқ» деб лақаб тақашдан ҳам қайтишмас.

– Бекорларни айтибсан. Мен олти ойликда туғилганман. Кўрманми, ё чўлоқманми?

– Батка, сизнинг зотингиз тоза. Бир ойликда туғилсангиз ҳам шунақа маладес бўлиб юрардингиз. Бизларнинг илигимиз пуч.

– Батка, сиз туғилган замонда ҳаво тоза эди, – деб гапга қўшилди Шоирали. – Ҳамма янги сўйилган қўй гўшти ерди. Ҳозир ҳаммаёқ химизация. Қишлоққа келиб кетганимдан кейин бир ҳафта бурним оқиб, баданим қичишиб юради.

– Энди сен қишлоққа бутунлай келма, бўлмаса қичима билан ўлиб кетасан, – деди Султонали.

– Тек! Тек бўлларинг! – деб Турсунали полвон уларни тартибга чақирди. – Бу таклифни дўхтурлар билан маслаҳатлашиб, кейин қабул қиламиз.

– Батка, бир таклиф бор, омма сизни қойил қолдирадиган таклиф. Айтаверайми? – деб изн сўради Султонали.

– Айт.

– Анавиларни енгишнинг иккита йўли бор. Бири – мактаб директорига уйланиш.

– Нима дединг?

– Директор саккизта бола билан бева қолган. Омма ўзи майиздеккина.

– У шерқўзилик-ку?

– Ҳа, ўзи шерқўзилик. Лекин мактаб бизнинг территорияда-ку*? Директорлик қиламан, деса шербилакликка тегишга мажбур. Биздаги мактабга нега энди бошқа қишлоқдан келиб директор бўларкан?

– Саккизта боласи билан уни ким оларди? – деди Қамбарали.

– Оладиган мард топилмаса, мана биз номард бўлсак ҳам олаверамиз. Иккита хотинни бирданига гирой қилмасам юрган эканман, белда белбоғим бор деб.

– Таклифинг дуруст, омма бу ишга ўзингни рўпара қилма. Сен биттасини эвлаб туравергин-чи. Унга бошқа одам топамиз, – деди Турсунали полвон.

– Эрга тегмайман, деб туриб олса-чи? – деди Қамбарали масалани мураккаблаштиришга интилиб. Турсунали полвон эса бу мураккаб масалани осонгина ечиб бера қолди:

– Тегмаса, ишдан бўшайди. Мактаб бизнинг қишлоқдами, демак, директор ҳам шу қишлоқлик бўлиши шарт.

– Батка, ўзингиз ола қолмайсизми? Сиздек полвонга, уруш ва меҳнат ветеранига тегмаса, кимга тегади?

Нуралининг бу таклифи эътиборсиз қолмасин, деган мақсадда Султонали уни қўллади:

– Ҳа, коммунист сифатида ҳам сизга тегиши керак. Район партия конференциясининг делегатига тегса ёмонми?

Турсунали полвон бу таклифдан ўнғайсизланди. Унингку, уйлангиси бор, фақат булар айтаётган мактаб директо-

рига эмас, бошқа аёлга. Лекин буни уларга айтса калака қилиб юришар.

– Бу ... личний масала. Сенлар аралашмаларинг бу ишга. Иккинчи таклифингни айт.

– Иккинчиси... приписка қилиш керакмикин?..

– Қанақа приписка?

– Қўшиб ёзиш керак. Ўроқбой аканинг хотини учта туққанда бизники туғолмайдими? Ҳали гиройликдан узокдагиларнинг бир кунда туғилган болларини меникигами, ё Нуралиникигами қўшиб ёздирворамиз. Хотинларимиз гирой бўлиб олишгач, кейин яна туғаверишади. Кейин туғилганларни уларга ёздирамиз. Яъни, болани биз насияга олган бўламиз. Бу ерда ҳеч қанақа ғирром бўлмайди.

– Алжияпсанми? Сен бировнинг боласини боқасан, биров сенинг болангни боқадими?

– Болларини ҳамма ўзи боқади. Биз қоғозда расмийлаштириб қўямиз, холос.

– Нимасига тушунмаяпсиз, батка? – деди Нурали. – Пахтада бўладиган ғирромни бу ёққа кўчирмоқчи-да, бу тентак.

– Бу таклифинг ўтмади, бола. Мен ғирромни ёмон кўраман. Мен Ўроқбойнинг болларидан гумон қилиб турибман, ҳали роддомга бориб текшириб келаман.

– Мажлис мажлисдай бўлсин, таклифни овозга қўйинг, – деди Султонали ўжарлик билан.

– Қўймайман, ўтмади бу таклифинг.

– Сиз демократияни бузяпсиз! – Шоирали шундай деб ҳақиқат талаб қилган эди, ўзига яраша жавобни олди:

– Сен бола демократиянгни энангнинг уйида талаб киласан. Бу ерда мен раисман. Мен нима десам, шу демократия бўлади.

Шу пайт кўчани чангитиб келган юк машинаси гузарга кираверишда тўхтади. Машина тепасидаги тўрт йигит сакраб тушдилар.

– Ҳа, нима олиб келдиларинг? – деб сўради Турсунали полвон улардан.

– Тахта олиб келдик. Кўприкни кенгайтиришимиз керак экан. Шунинг устида эртага дакалатчи гапираркан.

– Эртага эмас, бугун гапиради.

– Эртага қолдирилибди. Бугун дакалатчи оғриб қолганмиш.

– Ҳалигина балонинг ўқидай эди-ку! – ажабланди Турсунали полвон.

– Ошдан кейинам юзта отган экан-да, ботмабди, – деб изоҳ берди иккинчи йигит.

– Бўпти, тахталарингни қўйиб, бораверларинг, бу ерда мажлис бўляпти.

– Раиснинг буйруғи нима бўлади?

– Раиснинг буйруғини мен атменит* қилдим. Эртага келиб ўрнатасанлар. Дакалатчинг эртага ўзига келадими, ё йўқми?

– Тўғри айтасиз, тоға. Ўқчиши менга ёқмади. Эртага дакалат қиладиган турқи йўқ.

Йигитлар тахталарни тушириб изларига қайтишлари билан барабан товуши эшитилди. Дам ўтмай бир бола байроқ кўтариб, яна бири барабанни тараклатиб уч қизча кузатувида гузарда пайдо бўлди. Бундан қувонган Турсунали полвон уларни қарсак чалиб кутиб олди. Бундай томошани кўраверіб зерикиб кетган мажлис аҳли эса ўрнидан жилмай бепарво кузатди.

– Ўртоқлар, – деб хитоб қилди Турсунали полвон тантанавор оҳангда, – бизнинг мажлисни табриклагани келажагимиз бўлган пионерлар келишди. Энди сўз жажжи ўринбосарларимизга.

Барабанчи бола шовқинини бас қилгач, барчалари президиум олдида саф тортдилар.

– Биз коммунизм қурувчи ёш авлодмиз. Сизлардан ўрнак оламиз, – деди қизчалардан бири.

– Қувонаман, меҳнатим менинг, қўшиларкан меҳнатига республикамнинг, – деб хитоб қилди иккинчиси. Учинчиси шеърий сатрга ўтиб қўя қолди:

– Қишлоғимиз фахридирсиз, Турсунали полвон
Ошаверинг ҳамиша тоғу довон.
Насиҳатларингиз бизга дори-дармон,
Бахтимизга юз йил яшанг, бўлинг омон.

– Агар шу одам яна юз йил яшаса, сен шўрликлар ҳам эналарингни кўриб қоласанлар, – деди Нурали. Унинг гапи юқоридагиларга эшитилмаса ҳам, Султонали «тек ўтир» деган маънода туртиб қўйди. Пионерлар эса муаллимлари чизиб берган йўлдан чиқмай, табрикларини давом эттиришди:

– Турсунали Эшоналиев номидаги дружина советининг қарори: «Шербилак қишлоғининг фахри Турсунали Эшоналиев фахрий пионерликка қабул этилсин!» Дружина, смирно! – деди қизчалардан бири. Барабанчи таёқчаларини ишга солиб, шовқинни бошлади. Байроқ кўтарган боланинг бурни айни шу дамда оқиб қолса-я! Бурун дегани «дружина, смирно!» деган буйруққа итоат этмаса, бу бола бечора нима қилсин? Қизил байроққа артолмаса, рўмолчаси эса уйда қолган бўлса... Енгига артиб қўя қолди. Унинг бу иши Миралининг зийрак нигоҳидан четда қолмади. Чунки унинг ўзи ҳам болалигида байроқ кўтарарди. Ўшанда ҳам ҳар бир мажлисда Турсунали полвонни қайта-қайта фахрий пионерликка қабул қилаверишарди. Бирорталарининг хаёлига «шу машмашалар шартми?» деган савол келмасди. Ажабки, ҳозир ҳам буни ўйлашмайди. Сўфининг азон чақириши қандай шарт бўлса, полвон тоғаларини фахрий пионерликка тинимсиз равишда қабул қилавериш ҳам қишлоқ учун одат эмас, балки қонун сифатида муҳрланиб қолган эди. Ораларидан бирорталари ҳафсала қилиб «фахрий пионер» Турсунали полвон бўйнига боғланган галстуклар сонини ҳисоблай олса эди, зиёратгоҳдаги чинор шохларига фарзандталаб хотинлар боғлаб кетадиган рўмолчалардан юз ҳисса кўпроқ чиқармиди? Яхшики, «фахрий пионер» бу қизил бўйинбоғларни сандиққа солиб йиғмайди, эртасигаёқ галстукни мактабга қайтариб юборади.

Навбатдаги галстук боғланаётганда Қамбарали ўрнидан туриб чапак чала бошлади. Ўтирганларга «сенларам турларинг, олқишлаларинг» дегандай имо қилди. Аммо мажлис аҳлининг эътибори «ҳаяжонли» воқеа билан банд бўлгани учун бу имо сезилмай қолди.

Галстук тақиб бўлингач, барабаннинг тарақ-туруғи тиниши билан Шоирали ўтирган ерида хитоб қилди:

– Пионерлар, Шерқўзи қишлоғидан ўзиб кетиш учун бўл тайёр!

– Доим тайёр! – деб жавоб беришда болалар бараварига.

Сиёсий онги етарли даражада баланд бўлган Турсунали полвон бу хитоб ва жавобдан норози бўлиб:

– Отставит*! – деб буйруқ қилди. – Ўртоқ Ленин иши учун курашга бўл тайёр!

– Доим тайёр! – деб бараварига хитоб қилишди болалар. Сўнг маросимнинг ваъдалар қисмига ўтишди:

– Мен отам каби сувчи бўлишга, – деди барабанчи бола.

– Мен акам каби трахтирчи бўлишга, – деди ҳануз бурнини эплай олмаётган байроқ кўтарувчи бола.

– Мен онам каби «Қаҳрамон она» бўлишга, – деди қизчалардан бири. Шундан сўнг барчалари бараварига хитоб қилдилар:

– Тантанали ваъда берамиз!

– Шу кетишларингда тўти бўласанлар, бошқа бало ҳам бўлолмайсанлар. Ҳеч бўлмаса биттанг ўқиб олим бўламан, десанг-чи! – Нурали шундай деб минғирлаб, жаҳл билан қўл силтади. Султонали яна «тек ўтир» деб туртмоқчи эди, табрик маросими якунланганини билдирувчи барабаннинг тарақ-туруғи янграб қолди. Болалар гузарни тарк этишлари билан Турсунали полвон мажлисни давом эттирди:

– Айтганимдай, Баҳромали келмади. Қамбарали, унга лична ўзинг бориб айт: болларининг ўқишлари пастлаб кетибди, ўқитувчилар менга шикоят қилишди. Сенлар ҳам қулоқларингга қуйиб олларинг, болларингни биттаси

«уч» олса ҳам бола пулини бердирмай қўяман. Гиройнинг боласи ҳамма соҳада ҳам гирой бўлиши керак. Шербилакдан битта академик чиқмаса, унинг Шербилаклиги қайда қолди!

– Полвон тоға, гапиришга рухсат этинг. Ахир партия съездларида чет эллик меҳмонлар ҳам гапиришади-ку? – деб илтимос қилди Шоирали қўлини кўтариб.

– Хўп гапир, фақат чўзма.

– Ҳурматлу эркак зоти олийлари, менинг азиз замондошларим! Савицкая каби фазогирларимиз фазоларни икки-уч марталаб забт этаётган маҳалда гиройлик масаласида оқсаётганингиз кечирарли ҳол эмас. Фашизм устидан қозонилган оламшумул ғалаба ҳақида телевизорда гап бўлса, менинг кўз олдимга Шербилакнинг шер ўғлони Турсунали полвон келадилар ва менинг қалбим фахр билан тепади. Бу ерга келиб эса гиройлик масаласидаги ғолибликни бир майда қишлоққа бериб қўяётганингизни эшитиб, иснoддан ёниб кетяпман. Сиз каби эркаклар ҳозир Эверестни забт этяпти, БАМда шижоат кўрсатяпти, саҳроларда шаҳарлар қуряпти. Сиз эса иссиққина уйингизда ўтириб, хотинингизни забт эта олмаяпсиз, вазифангизга масъулиятсизлик билан қараяпсиз. Фарзанд – ҳаёт гулидир! Болалик уй – бозор, боласиз уй мозордир! Бола қанча кўп бўлса, юртимиз шунча обод бўлади. Партия бизларни улуғ зафарларга чорлайди!

Шоирали гапираётганда Султонали ўрнидан турди-да, биринчи марта кўраётгандай бошдан-оёқ разм солди. Сўнг пешонасини ушлаб кўрди:

– Шу гапларни бизга сен айтяпсанми? – деб нотиқнинг оташин нутқини шарт бўлди: – Туғмаган хотин ҳомиладорга «доянинг олдида мундай ётасан», деб ўргатаркан. Сен олдин ўзингни эвла! – шундай деб кўкрагидан аста итарди: – Э, ўтир жойингга. Батка, таклиф бор: мажлис ёпилсин. Бизлар ҳам тантанали ваъда берамиз: хотинларимизни гирой қилишга доим тайёрмиз!

– Ҳа, бу бошқа гап, – деб мамнун бўлди Турсунали полвон. – Нурали, сен-чи?

– Катта акам ваъдани қуюқлаштириб юбордилар-ку, биз қаёққа ҳам борардик, – деди Нурали Султоналига норози қиёфада боқиб.

– Яхши. Омма оғзаки ваъдаларинг менга ўтмайди. Қамбарали ёзади, сенлар қўл қўясанлар. Хўп энди мажлисни ёпишдан олдин сека кэпээсэга табрик тилгром юборишимиз керак. Қамбар, ўқи.

– «Москва, Кремл, шахсан ўртоқ Горбачевга. Етиб маълум бўлсинким, биз ким, серқуёш Ўзбекистоннинг сўлим Шербилак қишлоғида яшовчи аҳдига вафодор, шерюрак эркаклари Турсунали полвон раислигида мажлис ўтказдик ва қарор қилдик. Сизнинг доно кўрсатмаларингизга амал қилган ҳолда оиладаги ишларимизни қайта қурамиз ва жадаллаштиришга эришамиз ва совет халқининг кўпайишига ўзимизнинг салмоқли ҳиссамизни қўшамиз. Имзо: «Шербилак» қишлоғининг оқсоқоли, «За отвагу» медалининг эгаси Турсунали Эшоналиев.»

– «Турсунали Эшоналиев номидаги дружинанинг фахрий пионери» деб ҳам кўрсатилсин.

Турсунали полвон Нуралининг таклифидаги пичинг оҳангини сезса ҳам, жиддий жавоб берди:

– Шарт эмас. Ҳар бир сўзга пул тўланади. Ортиқча харажатга йўл қўймайман.

– Горбачев акамиздан битта илтимос ҳам қилиб қўяйлик, – деди Султонали ўрнидан туриб: – Ўнта туққанга гиройлик беради, бу ёқдагиларга эса шимилдириқ ҳам йўқ. Сека қарор чиқариб берсин: ўнта боланинг отаси «отец-маладес» деган медал-педал оладиган бўлсин.

– Бу илтимосни аввалги телгромда юборганмиз. Пича кутайлик. Бўпти, энди бораверларинг, мажлис ёпиқ.

– Полвон тоға, мен салдан кейин келайми? – деб сўради Шоирали маънодор оҳангда.

– Сен шаҳарга жўнайдиган пайтингда кел. Ҳозир пул берсам, анави текинтомоқларинг билан ичиб қуритасан.

АРМОН

Шербилак қишлоғидаги навбатдаги мажлис шу билан якун топиб, йиғилганлар тарқалдилар. Қамбарали одати бўйича қоғозларни тартибга келтира бошлади. Турсунали полвон чарчаганини ҳис қилиб, стулга ўтирди-да, дўпписини стол устига қўйди.

– Мажлис ўтқазгунимча эна сутим оғзимга келди. Буларга гап уқтириш қийин-а! – деди «уф» тортиб. – Хотини гирой бўлса ўзларига яхши-ку! Болалари катта бўлгач, камида ўнта тўй кўради. Ўнта куда! Ҳазилакам гапми? Ўлса ҳам ўнта боласи қатор бел боғлаб туради. Шоиралинг ўлса уни ким кўмади-ю, ким бел боғлаб туради. Ўйлайдими буни улар?

– Ўйлашмайди, буни точна биламан. Шоиралидан ташвиш тортманг, Батка, ўладиган бўлса, шаҳарда ўлик кўмадиган идора бор, ўшалар юмалоқ-ёстиқ қилиб кўмаверишади.

– Унақа дема-я! – деб танбеҳ берди Турсунали полвон. – Қулоғингда бўлсин, агар мендан кейин шаҳарда ўладиган бўлса, қишлоққа олиб келиб, иззатини жойига қўйиб кўмасанлар. Шербилакликнинг ўлиги ҳам шаҳарда хор бўлмаслиги керак, – у шундай деб бироз сукут қилди. Кейин ҳазинроқ овозда гапини давом эттирди: – Қамбарали, одамлар у-бу дейишади-ю, омма менинг ҳам нақ армонларим бор-да. Иккита хотин олдим-а! Иккови ҳам яхши эди. Менга меҳрибон эди. Омма бу номардлар ишни охирига обормай кетворишди. Ҳа, олтитага чидаган яна тўрттагина туғ, кейин майли, гирой бўлиб олганингдан кейин хотиржам ўлавер. Иккала хотиним гирой бўлганида бу Шеркўзи қишлоқ деганинг оёғимнинг чангида йўқ бўлиб кетарди.

– Ҳа, Батка, хотинларингиз чистий номардлик қилишди. Бўлмаса ҳозир икки мартадан отец-маладес бўп юрардингиз. Анави ерга ҳайкалингизни ҳам ўрнатардик. Иккита хотини гирой бўлган эркак зоти бу дунёда бошқа йўқда.

Қамбаралининг гапи маъқул келиб, қўйилмай қолган ҳайкалининг қандай бўлишини кўз олдига келтириб ўтирганида сойнинг нариги бетида Тешабой оқсоқол кўринди. Ошнасини кўрса ҳам кўрмаганга олмоқчи эди, унинг изидан келаётган йигит диққатини тортиб, сергакланди. Айниқса, йигит қўлидаги микрофон уни ўрнидан туриб сой тарафга юришга мажбур этди. Турсунали полвондаги бу ўзгаришни сезган Тешабой оқсоқол овозини баландлатиб гапира бошлади:

– Бизнинг Шеркўзи қишлоғимиз фақат районда эмас, балки областда, балки бутун республикада, балки союзда биринчилардан ҳисобланади. Қишлоғимиздан иккита кандидат наук, битта милиса капитани, иккита ДАН ходими, ўн тўртта «Қаҳрамон она» чиққан, – Тешабой оқсоқол «Қалайсан энди?» дегандай ошнасига қараб қўйди.

– Бу томон ҳам сизнинг қишлоғингизга қарайдими? – деб сўради мухбир йигит.

– Йўқ, бу қўшни майда қишлоқча...

Агар фашист келиб қишлоғини пулемётдан ўққа тутса, балки Турсунали полвоннинг чидаши мумкин эди-ю, аммо ҳақоротомуз бу гапни индамайгина тинглаши қийин эди. У қўлларини белга тираб, ғоз юриш қилиб кўприк устига чиқди-да, ошнаси унда қолиб мухбирга юзланди:

– Ҳов укахон, менга қаранг-чи, ўзлари ким бўладилар?

– Мен област радиосининг мухбириман, – йигит ўзини таништирди, бироқ Турсунали полвоннинг важоҳатидан чўчинқираб «ўзингиз кимсиз?» деб сўрашга ботинмади. Бу савол назари билан Тешабой оқсоқолга қараган эди, оқсоқол жавоб беришга улгурмади.

– Областдан мухбир бўлсангиз, илғор қишлоқ турганда бақақуриллоқ томонда нима қилиб юрибсиз, қани, ўтинг бу ёққа, – деди Турсунали полвон буйруқ оҳангида.

Бу амрдан мухбир ажабланган бўлса, Тешабой оқсоқол аччиқланди:

– Нега ўтар экан? Бу укамизга илғор қишлоқ ҳақида очерек* ёзинг, деб шахсан обком бува топшириқ берганлар.

– Обком буванинг эси оғиб қолмагандир? Тешабойнинг илимилиқ кишлоғини ёз, демагандир. Қани, мухбир ука, бу ёққа ўтсинлар. Очерекнинг хўр-розини мана, биз томонда ёзасиз.

Мухбир Тешабой оқсоқолга нажот кўзи билан қараган эди, илтижоси эътиборсиз қолмади. Унинг ўрнига оқсоқол жавоб берди:

– Қўй, ошна, сен бизнинг ички ишларга аралашма. Сен эркакларингни чақириб, мобилизация қилавер.

Турсунали полвон ошнасининг гапини эшитмагандай яна мухбирга юзланди:

– Мухбир ука, шу топгача менинг гапимни биров икки қилмаган, а! Қани, яхшиликча иззатларини билиб бу ёққа ўтсинлар.

– Ўтмайдилар. Қани, қўлингдан нима келарди? – деди Тешабой оқсоқол овозини баландлатиб.

Президиумдаги қоғозларни тартибга келтириб бўлган Қамбарали агар биринчи марта бундай олишувга гувоҳ бўлганида эди, шубҳасиз, югуриб келиб «Батка»синнинг ёнини оларди. Олишувнинг оқибатини билгани сабабли ҳам текин томошадан лаззат олиш учун стулга бемалол ўтириб олди. Турсунали полвон эса ҳужумни давом эттирди:

– Ўтмайдими? Бу бола билмаса, кимлигимни сен биласан. Агар ўтмаса, нақ пешонасидан отиб ташлайман. Уволига сен қоласан.

Ҳазил эмас, ғазаб билан айтилган бу қарордан мухбирнинг эсхонаси чиқиб кетди:

– Ие, мени отмоқчимилар? – деб Тешабой оқсоқолга нажот билан қаради.

– Гапларига эътибор берманг, – деди Тешабой оқсоқол ҳотиржам равишда. – Сал айниб қолган. Нима билан отади? Носковоғи биланми?

– Ҳали шунақами? – Турсунали полвон шундай деди-ю, шарт бурилиб уйи томон юрди. Олишув тўғони бузилганни сезган Қамбарали ирғиб турди-да, унинг йўлини тўсмоқчи

бўлди. Турсунали полвон уни бир ён суриб уйига кириб кетгач, Қамбарали мухбирга юзланди:

– Ука, тез қочинг. Бугун Батканинг настроенияси не то*. Росманасига отиб ташлайди, буни точна биламан.

– Сенам айниб қолибсан хўжангга ўхшаб. Мухбирни отиш осонаканми? – деди Тешабой оқсоқол.

– Ким ўзи бу киши? Ростанадам... халигидаками? – деб сўради мухбир.

– Ундан ҳам баттар, – деди Тешабой оқсоқол. Аслида, у ошнасини ёмонлаб, мухбирни овутмоқчи эди. Гапларининг мухбирни чулғаётган қўрқув алангасига мой каби сепилишини эса ўйламади. – Шайтонни йиғлатган одамни эшитмаганмисиз? Шу одам шайтон билан бирга шерикчиликка экин экадиган бўлибди. Шайтон «ернинг устидагиси сеники, тагидагиси меники», деган экан, бу одам буғдой экиб, шайтонни доғда қолдирибди. Келаси йили шайтон аламимни оламан деб, «тепаси меники, пасти сеники», деб шартлашса, бу одам лавлаги экса денг. Шунда шайтон хўнг-хўнг йиғлаб, Худога нола қилибди: «Эй Худо, мени одамларни йўлдан ургин, деб яратган эдинг. Бу одам бор экан, мени яратиб нима қилардинг?» дермиш. Тушундингизми, бу бор жойда шайтонга ҳам кун йўқ.

У гапини тугатишга улгурмай, Турсунали полвон ов милтиғини кўтариб чиқди. Милтиқнинг ўқланмагани полвоннинг ўзи-ю Худогагина маълум, бу ёқдагилар эса хабарсиз эдилар. Шу боис учовлари чинакамига довдириб қолишди.

– Қани, ўтасанми, ё пешонангдан дарича очайинми? – деб пўписасини янада кучайтирди Турсунали полвон.

Қайси мухбир жонидан тўйибдики, бу мухбир йигит тўйсин? Битта қишлоқни мақташдан бўйин товлаб, кўксини ўққа тутиб берадиган аҳмоқ мухбир ҳали туғилганича йўқ. Касби мақташдан иборат бўлганидан кейин ким тутун қайтарар экан? Бу ночор мухбир бу нодон полвонга «қишлоғингизни мақтамайман», дегани йўқ-ку! Милтиқ

ўқталгани нимаси? Мухбир мана шунгагина ҳайрон. Лекин давомли равишда ҳайрон бўлишга ҳақи йўқлигини тезгина англаб етиб, кўприк сари қадам ташлади:

– Ўтяпман, тоға...

Қамбарали вазиятни юмшатиш мақсадида уни дарров қўллаб юборди:

– Батка, эсли бола экан бу мухбир. Ўзиям энди ўтаман, деб турувди.

Қайсар Тешабой эса мухбирнинг йўлини тўсди. Отиб, қамалиб кетадиган Турсунали полвон бўлса, битта ўқ билан у дунёга жўнаворадиган бу мухбир бўлса, Тешабой оқсоқолга нима қайғу? Унга муҳими – қишлоғининг обрўйини сақлаб қолиш. «Шерқўзини мақтагани келган мухбир айниб, Шербилакни кўкларга кўтариб кетибди», деган иснодга чидаш мумкинми? Тешабой оқсоқол милтиқнинг ўқланмаганини аниқ билмаса ҳам таваккал қилди:

– Ўтмайсиз. Нима бор сизга у қишлоқчада? – деди мухбирга. – Қўрқманг, милтиғининг ўқи йўқ. Милтиғиям ўзига ўхшаб қолган. Мўлжални ҳам ололмайди. Тўрт йил урушда юриб, битта немисни ҳам эплаб отолмаган.

– Ўқ йўқми? Яхши. Билиб қўй, иккита ўқим бор. Омма икковингни битта ўқ билан бараварига қулатаман. Бир баталон немисни текислаб ташлаганимни унутибсан-да, а? Манави медални нимага беришувди, амма-холангни қучоқлаб ўпганимгами?

– Тешабой тоға, бўлди ҳазиллашманг, ўқлари бор, ўзим кўрганман, – деди Қамбарали астойдил саросимага тушиб. – Ука, сиз ўтаверинг.

– Ҳа, ҳа, ўтяпман... – деди мухбир шошиб. Бироқ бир қадам қўйишга ҳам улгурмади, Тешабой оқсоқол: «Ўтмайсиз!» деб қўлидан ушлаб олди:

– Авзойилар... чатоқ, ўта қолай, – деди мухбир ялиниб.

– Қўрқяпсизми? Қани, отиб кўрсин-чи! Агар у сизни отса, уникига келадиган мухбирни менам отиб ташлайман.

– Тоға, муроса қилайлик, иккала қишлоқ ҳақида баравар ёзаман.

– Муроса йўқ! – деди Турсунали полвон аҳдининг қатъий эканини англатиш учун сенсирашга ўтди: – Энди бу бақанинг қишлоғини ёзмайсан, фақат Шербилакни ёзасан.

Олишув Турсунали полвоннинг фойдасига ҳал бўлай деб турганда Қамбаралининг уйи томондан жўр овозда айтилаётган ашула эшитилди:

Мен севаман, сен севасанми,

Боғ сайрига келасанми...

Ашула овозини эшитган Турсунали полвон савол назари билан Қамбаралига қаради. Қамбарали «ҳеч нарсадан хабарим йўқ», дегандай елка қисди. Худди шу онда унинг эшиги очилиб, бир-бирларининг елкаларига қўл ташлаган Собитали билан Турғунали чиқиб келдилар. Сой бўйидаги машмашадан бехабар бу икки сарҳуш ашулани ванг қўйиб, лаззатланардилар.

Бу манзарани кўрган Тешабой оқсоқолнинг юзини мамнунлик кулгиси силаб ўтди.

– Ҳа, ҳа, ўтинг ука, ўтаверинг. Ановларни би-ир ёзинг. Кўрдингизми, бу қишлоқнинг ҳаммаси шунақа алкаш. Ёзинг шуларни, республика билиб қўйсин! – деди ғолиб одамнинг овозида.

Турсунали полвон бу ерда нима мақсадда турганини унутди. Қамбаралига ғазаб билан тикилди:

– Қамбар, буларни ким ичирди?

– Билмайман, Батка.

– Сеникидан чиқишди-ку?

– Телевизоримни тузатмоқчи эди, бошқасини точна билмайман.

– Анави гиройнинг занжирини ким ечди? Ҳали сениям кунингни кўрсатаман, бола! – Турсунали полвон шундай деб сархуш жўровозлар сари тез-тез юрди:

– Ҳа, уйинг куймагурлар! Тўхталаринг, овозларингни ўчир! Қўлингни кўтар!

Милтиқ кўтариб келаётган Турсунали полвонни кўриб, Турғуналининг эсхонаси чиқиб кетди. Буйруққа итоат этиб қўлини кўтармоқчи эди, мувозанатни сақлай олмай, йиқилиб тушди. Дунё лаззатидан роҳатланаётган Собитали эса бу дағдағага парво ҳам қилмади:

– Қўлни кўтармайман, Батка! Мен эркин одамман! Нима, отмоқчимисиз? Пажалиска*, отаверинг, – шундай деб кўкрагини очди. – Бағримни ғалвир қилиб ташланг. Ўлар бўлсам ўлиб бўлдим! Отинг, тоғажон, мени отсангиз прямой* жаннатга тушасиз.

Бу дадилликни кутмаган Турсунали тўхтаб, милтиқни туширди.

– Эси оғиб қолибдими?

– Белий горячка* бўлганга ўхшаяпти, – деб дарровгина ташхис қўйиб қўя қолди Қамбарали. Лекин бу ташхис Турсунали полвонга маъқул келмади:

– Йў-ўқ. Белий горячка бўлса, индамай бориб ўзини осарди. Бунинг «мени отинг!» деб бўкириб, менга сапчияпти-я! Бунинг касали «черний горячка» ўзбекчасига «қўрққан олдин мушт кўтарар» дегани. Қараб тургин, мен уни бир пасда тузатаман. Сен кечаги занжир билан қулфни топиб кел-чи.

Қамбарали буйруқни тезлик билан бажариш мақсадида югурганича уйига кириб кетди. Турсунали эса милтиқни деворга суяб қўйиб уларга яқин келди:

– Собитали, ўзингни бос, ука. Мен дуч келган одамни отадиган телба эмасман. Урушда ҳам фақат немиснинг аҳмоғини топиб, танлаб-танлаб отганман. Ақллиларига тегмаганман. Ана ўшалар ҳозир яхши-яхши кастум, тўфли ишлаб, бизларга юбориб туришибди. Сенга ёмонлигим йўқ, ука. Телевизорим бузилса, текинга тузатиб берасан-у, мен сени отаманми? Мен отанг билан улфат эдим. Омма пешиндан кейин би-ир айнийдиган одати бор эди, раҳматлининг. Сен ундан ҳам ўтиб кетдинг. Пешинни кутмай, эрталабданоқ айниб берасан. Омма сени тузатса бўлади. Касалингнинг давоси бор. Бир ҳафтада отдек бўлиб кетасан.

Юмшоқлик билан насиҳат оҳангида айтилган бу гапларни эшитиб Собитали сергак тортди:

– Нима қилмоқчисиз? – Турсунали полвон жавоб беришга улгурмади. Собитали уйидан занжир кўтариб чиқаётган Қамбаралини кўрди-ю қандай ҳукмга мубтало бўлганини англаб, тавба-тазарруга ўтди: – Тоғажон, кечиринг, бошқа бўлмайди.

– Бошқа бўлмаслиги аниқ, – деди Турсунали полвон. Кейин Турғуналини чақирди: – Қани, ҳов катта алкаш, бир ўринларидан туриб, бери келворсинлар-чи!

Турғунали аранг ўрнидан туриб, тетапоя қилаётган боладай бир-икки қадам босди:

– Батка, менинг савсем айбим йўқ. Манов мараз мени зўрлади. Ичмайман, девдим ётқизволиб оғзимдан қуйди, – шундай деб яқинлашишга ботинмай тўхтади.

– Бери кел, дедим!

Турғунали иштонини ҳўл қилиб қўйган бола аҳволида яқин келгач, Турсунали полвон Қамбаралига имо қилди-да, ҳозиргина дунё неъматидан мамнун равишда жўровозликда қўшиқ айтаётган ҳамшишаларни жуфтлаб қучоқлаб олди. Иккови қанчалик қаршилик билдирмасин, уринмасин, унинг бақувват қўлларидан бўшаб чиқиша олишмади. Қамбарали эса ўзига тегишли топшириқни беками-кўст бажарди: икковини қўшиб занжирибанд этди. Бу манзарани кузатиб турган мухбир йигит Турсунали полвоннинг «отаман!» дегани шунчаки пўписа эмаслигига ақли етиб, иззати борида жўнаб қолишга қарор қилди-да, тисарилди.

– Ҳа, ука, йўл бўлсин? – деди Тешабой оқсоқол.

– Мен бора қолай, кейин бафуржа ёзиб кетарман.

– Булардан қўрқманг. Шунақа жиннилик қилиб туришади-ю, бошқаларга ташланишмайди. Хавфсиз жиннилар. Қани, юринг, самоворхонада отамлашамиз.

– Қўрқаётганим йўқ... фақат... лентам тугаб қолибди. Бошқа келаман, – мухбир шундай деди-да, орқасига ўгирилиб тез-тез юриб кетди.

Тешабой оқсоқол «аттанг!» деганича қолаверди. Аслида, мухбир йигит билан самоворхонада гаплашса ҳам бўлаверарди. Қўшни қишлоқ ҳам билиб қўйсин, деган манманликда бу ерга бошлаб келган эди. Мухбирни осонликча чақирмаганди. Энди қачон келади-ю... Ишхонадагиларга кўрганларини дастурхон қилиб ёзса, бу томонларга икки дунёда мухбир зоти қадам босмайдиган бўлади. Областдаги нечта қишлоқ самоворхонада ош дамлаб, уларнинг келишига маҳтал бўлиб ўтиришганда ғалважойга келишармиди? Турсунбой оқсоқол қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлса-да, айб юкини ўз бўйнига олгиси келмай, кўприкка яқинлашди-да, ошнасига қараб бақирди:

– Ҳов хўкиз! хўкиз, деяпман! Э, ўкирмай ўлмагин сен! Мухбирни чўчитиб юбординг-а! Индамаганингда тўрт-беш ойдан кейин келиб, сени ҳам ёзиб кетарди. Энди ўзинг ҳам қурук қолдинг.

– Мухбиринг ҳам ўзингга ўхшаш куриллоқ экан. Мухбирларнинг хўрозини эртага кўрасан. Тошканга бориб ўзим бошлаб келаман. Илғор қишлокнинг қанақа бўлишини ўшанда кўрасан, – деди Турсунали полвон унга қараб.

– Агар шу келган мухбир бола қишлоғимни ёзмаса, биласанми сени нима қиламан?

– Қўлингдан нима келарди?

– Қўлимдан нима келишини ҳали билмайсанми? Газ кувуринг менинг қишлоғимдан ўтганини унутдингми? Шу бугунок газни ўчиртириб қўяман. Ўтиравер таппи ёқиб.

– Вой-бў, жуда-а қўрқитиб юбординг-ку! Газни ўчирасанми? Электр симинг қаердан ўтганини сенам унутмагин-а? Сен газни бураган минутингда мен электрни ўчираман.

Тешабой оксоқол газни ўчира олмаслигини билса-да, пўписа учун айтган эди. Иккала қишлоққа қарайдиган монтёрнинг Шербилакда яшашини, Турсунали полвон пўписа қилиб ўтирмай шарт ўчиртириб қўйишдан ҳам тойманслигини ҳисобга олмаган эди. Шу сабабли унинг «Кўра-

миз ҳали!» деганича изига қайтишдан бошқа чораси қолмади.

– Батка, электрни ўчирамиз, деб бекор айтдингиз, – деди Қамбарали Тешабой оқсоқол кетгач.

– Мен бир нарса десам, билиб айтаман.

– Тўғри-ю, лекин...электрни ўчирсангиз... боллари тез ухлайди. Бу ёғи жадаллашиб кетади-ку! Кейин туғишда буларга етиб бўлмай қолади.

– Бу ёғидан хавотир олма, электрни ўчирамиз-да, беш–ўнта прожекторни рўпара қилиб қўямиз, кечаси билан ухламай чиқишади.

– Буни зўр ўйлабсиз, белий ноч* қилиб қўйиш керак.

Турсунали пишиллаётган қўшовозларга эътибор бермай уйи томон юрган эди, Собитали зорланди:

– Полвон тоға, тавба қилдик, раҳмингиз келсин.

– Менинг раҳмим бир ҳафтадан кейин келади. Унгача ачомлашиб юраверларинг. Аслида башараларингга қора суртиб, эшакка тескари миндириб, сазойи қилдиришим керак эди.

– Батка, аслида шунақа қилганингиз тузук, – деди Қамбарали.

– Шерикларингга ачиняпсанми? Сениям қўшиб боғлашим керак эди-ю, аядим. Буларни сен ичиргансан.

– Мен ичирганим йўқ, телевизор тузатгани кириб, меҳмонга атаб қўйганимни топиб қуритишибди. Телевизорни тузатмабди бу нокас. Аслида, икки ҳафтага боғлаб қўйсангиз ҳам бўларди. Лекин... бу аҳволда... ҳожатга ҳам боришолмайди. Кейин... уяти ҳам бор-да... Қишлоғимизга иккита майда қадам етишмай турибди. Кейин... хотинлари ҳам қўйиб қўймас бу аҳволда?

– Батка, эшакка миндира қолинг, – деб яна зорланди Собитали. – Бу аҳволга хотинларимиз чидашолмайди, революсия* қилиб юборишади. Улар бир ҳафта эрсиз ётишга ўрганишмаган. Эмаклаб бўлса ҳам уйга етиб келардик.

Бу ҳақиқат Турсунали полвонни ўйлашга ва жазо турини ўзгартиришга мажбур этди.

– Бор, иккита яғир эшак топиб кел, – деб буюрди Қамбаралига. – Манави палаги бузуқнинг катта энаси шерқўзилик эди, эшак миниб энасининг қишлоғини би-ир зиёрат қилиб чиқсин.

Қамбарали буйруқни бажаришга шайланган эди, гузар томонга шошилиб келаётган Мавжудани кўриб тўхтади. Турғунали хотини келаётган томонга орқа билан турган эди. Шу боис Мавжуда уни кўрмай, Турсунали полвонга даъво қилди:

– Қани, қани менинг эрим?

Мавжудани кўрган Собиталининг чеҳраси ёришди. Мавжуда унинг кўзига ўлим азобидан қутқариб қолувчи фариштa қиёфасида кўринди.

– Тоға, асирларни озод қилаверинг, революсия бошланди, – деди у қувонч билан.

Мавжуда Турсуналига яқинлашганида эрини таниди-ю тиззасига шапатилаб урди:

– Вой ўлмасам, вой ўлайин, сизни ким боғлаб қўйди?

– Ким бўларди, – деди Турғунали хокисор овозда, – ана, тоғанг-да...

– Эримни бўшатинг, ечинг деяпман! – деб талаб қилди Мавжуда.

– Шанғима. Барибир ечилмайди, бир ҳафта шундай юради. Ҳукм шунақа.

– Қанақа ҳукм?

– Ичгани учун, трахтирни пачақ қилгани учун, сени ургани учун жазоланди.

– Урса мени урибди, сизни урибдими? Эр бўлганидан кейин хотинини уради-да! Уриб турмаса, мен шаҳарлик хотинларга ўхшаб семириб кетарман. Ечинг деяпман! Қанақа кунларга қолдим-а! Биттаси занжирга боғлаб қўяди, яна биттаси ярим кечада трахтирини рўпарасига дарахт экиб қўяди... Ечасизми, йўқми!

– Бир ҳафтадан кейин ечилади.

– Ечмасангиз женсоветга* арз қиламан.

– Ундан каттароғига арз қил, менга деса.

– Унда эримни оламан-у, ўзимнинг қишлоғимга кўчиб кетаман. Битта гирой хотинга куйиб коласиз.

– Нима дединг?

– Қишлоғимга кўчиб кетаман. Уларга ҳам гирой хотинлар керак экан.

– Қишлоғинг бузилиб, ўрнига сув омбори қурилганига неча йил бўлди? Сувнинг тагига кўчиб борасанми? Сув париси бўлиб юрасанми?

– Унда... Шеркўзига кўчиб ўтамиз. Туновинда Тешабой тоғам айтганлар. Шеркўзига боғлиқ еримиз бор. Катта отамнинг отаси шу Шеркўзига куёв бўлганлар.

Кўчиб кетиш ҳақидаги аввалги аҳдига ишонмаса ҳам бўларди. Аммо кейингиси пўписа эмаслигини Турсунали полвон англаб жим қолди. Бу сукутдан фойдаланган Қамбарали унга маслаҳат берди:

– Батка, қўйинг, бу билан пачакилашманг.

Турсунали полвон бир қарорга келмай туриб, Мавжуда аёлларнинг энг ишончли қуролини ишга солди – овозини баралла кўтарди:

– Вой-дод, мусулмонлар! Эримни занжирлаб ўлдиришяпти!

Атом бомбани даф қилиш мумкинлигини, бироқ дод солишни бошлаган хотинни тинчитиш амри маҳол эканини яхши билган Турсунали полвон чўнтагидан калитни олиб Қамбаралига узатди:

– Бу хотинга гиройлик туққани учун эмас, шанғилиги учун берилган. Еч эрини, даф бўлсин. Омма Собит алкашни қимирлатмай тур, уни эшакка тескари миндирамиз. Бунинг хотини ювош, революсия қилмайди.

ЎТМИШ ЭСА ҲАМИША ТОТЛИ

Агар Ер юзида бошқа юмуши бўлмаганида Қуёш бу гузардаги ҳангомаларни томоша килиб, тек тураверармиди... Вазифасига хиёнат қила олмагани учун бу икки қишлоқда яшовчиларни тўлин ой ва юлдузлар ихтиёрига қолдириб, ўзи йўлида давом этди. Дарвоқе, қуёш яна бир ҳангоманинг бошланганига гувоҳ эди. Ҳангоманинг дебочаси оқшом чоғи бошланган, ривожини кўриш эса ой ва юлдузлар ҳукмидаги осмонга насиб этган эди.

Кунлик юмушлардан ҳориган ҳар икки қишлоқ аҳли уйқуда эди, десак салгина янглишган бўламиз. Бу икки қишлоқда бир неча одам бедор эди. Уларнинг иккиси висол умидида уйқудан воз кечишган, қолганларини эса ҳангома қизиқтирарди. Висол умидидагиларнинг бири – Турсунали полвон. Ўғиллари, келинлари, набиралари уйқуга кетганига ишонч ҳосил килгач, ўрнидан туриб, худди ўғри мушукдай кўча эшиги томон юрди. Уни танимаган одамга бу ҳаракатини кўрсатиб, «ҳеч кимга сўз бермайдиган полвон шу одам бўлади», дейилса сира ишонмайди. Турсунали полвон ҳар куни неча марталаб бу эшикни очиб, ғижирлашига эътибор бермас экан. Ҳозир очаётганида эшикнинг зорлангандай ғижирлаши уни ҳаракатдан таккa тўхтатди. Назарида бу ғижирлаш эрта тонгдаги ноғора базмдан ҳам ошиб тушгандай, эшик «манави телбанинг ишини кўриб қўйинглар!» деб оламга жар солгандай бўлди. Турсунали полвон эшикни аста ёпиб, орқасига қайтмоқни ҳам ўйлади. Лекин чорлов у томондан бўлгани учун висолга чиқмасликни ўзи учун ор деб билиб, йўлидан қайтмади. Омадни қарангки, қайдадир уйқусираган эшак ҳанграб қолди-ю, шу овознинг пардасида эшикни очволди. Сой томон юриб кўприк олдида тўхтади-да, Шерқўзи қишлоғи томон умид билан кўз тикди.

«Ё Худоё, қудратингдан! Шу ёшга кирганимда яхши кўрган хотиндан хат олишим етти ухлаб бир тушимга кир-

мовди-я! – деб ўйлади у. – Дардини ичига ютиб юрганини қаранг-а... «Сиз икки марта уйландингиз, мен эсам икки марта кафанга ўралиб кўмилдим. Икки марта куйиб кул бўлдим. Икки марта юрагимни қиймалашди...» дебди-я! Бунақа гапларни ўн саккиз яшар қиз ҳам ёзмасов... Хотин кишининг муҳаббати шунақа кучли бўларкан-да, а? Журъат этиб менга хат ёзибдими, шу учрашувга таклиф этибдими, омма қойилман, нақ хотинларнинг хўррози экан-у, билмай юрган эканман. Аслида, ёшлигида олиб қочиб кетаверсам бўларкан. Ҳаммасига Тешабой бақа сабабчи. Имижиқлик қилди. «Шу ошнамга жоним тасаддуқ, бир эмас, ўн синглимни бераман», демади-я! Бе, унда бундайин мардлик йўқ. Омма синглиси мард экан. Қойилман, ота қизи!»

Ўз ўйларига банд Турсунали полвон бу шумликни бошлаган Шоирали, Султонали, Нуралининг чинор панасида ўтирганларидан бехабар эди. Оқшомда самоворхонада бошланган улфатчилик хуфтондан сўнг тугагач, учовлари дастурхондан ортган егуликларни чорсига тугиб, бу ерга келишган эди. Шумлик бошланишида буларга қўшилган Мирали кейинчалик айниб, кундузги «экстрениий мажлис»дан руҳландими, ҳар ҳолда уйига кетишни маъқул кўрди. Улфатлар шумликни бошлашга бошлаб Шоирали тўқиган икки мактубни икки томонга етказишса-да, бундан бир натижа чиқишига унчалик ишонишмаётган эди. Турсунали полвоннинг эшиги ғижирлаб очила бошлаганида ҳаммаларининг ичларига чироқ ёқилгандай бўлди. Ишлари юришаётганини «ювиш» учун яна ярим пиёладан отиб олишди. Шерқўзи қишлоғи томонда кимнингдир қораси кўрингач, ғалабаларига тамоман ишонч ҳосил қилдилар.

Шерқўзи қишлоғининг гузарига яқинлашаётган одам Ҳамробону эди. У атрофга аланглаб, хавотир билан юриб келарди. «Вой ўлайин-е, шу ёшга кирганда учрашувга чиқсам-а! – деб ўйлаб, уятдан юзлари ёниб кетай дерди. – Вой шарманда! Неварамга боллар хат ёзишса, тергаб юрибман-а! Нима қилай. Мен бедаво, чиқмасам юрагим ёрилиб

кетай деса. Бу кишининг хатларини ўлиб ётганимда ўқиб беришганида ҳам туриб кетармидим... «Сизнинг ишқингизда шоир бўлиб кетдим», дебдилар-а! Шеърлари бирам ғалатики... Битта ўқишда ёдланиб қолса-я! «Қани Лайли билан Ширин, улардан ноз ўргангин, қани ўша Фарҳод билан Мажнун деганлари мен уларга ишқни ўргатиб қўяйин». Ростданам шоир бўлиб қолганлар. Вой тавба-е, шунча йилдан берисига ҳар кўрганимда юрагим бир жизиллайди-я, вой ўлайин-е, биров кўриб қолмасайди... Шаҳарда Муқаддасхон деган хотин олтмиш беш ёшга етганида биринчи муҳаббатини топиб, қочиб кетибди, дейишса ишонмай юрибман-а!..»

Турсунали полвон аста-аста босиб келаётган Ҳамробонуни бир қарашдаёқ таниди. Таниди-ю, баданидан жон чиқиб кетгандай оёқлари қалтираб қолди. Бунақа аҳволда узоқ туриш Турсунали полвонга хос эмасди. Шу сабабли енгил йўталган бўлиб, кутиб турганини маълум қилди. Ҳамробону яна уч-тўрт қадам босгач, у овоз беришга журъат қилди:

– Ҳа... Ҳамро... бону... салом... саломатмисан?

Ҳамробону гузарга қадам қўйиши биланоқ кўприк яқинида турган кишини таниган эди. Шундай бўлса ҳам Турсунали полвоннинг овозини эшитгач, кутилмаганда бу одамга дуч келиб чўчигандай тўхтаб қолди.

– Вой, ассалому алайкум... Неварам кечроқ қайтаман, девди. Шунга хавотирланиб чиқувдим. Эна-оталарининг парвойи палак. Хавотирланишмайди ҳам.

Ҳамробону бу баҳонани уйидан чиқмай турибоқ ўйлаб қўйган эди. Турсунали полвон эса бирон баҳона айтишга тўғри келар, деб ўйлаб ҳам қўймаганди. Аёлнинг гапи унга мойдек ёқиб, унинг баҳонасини давом эттириб қўя қолди.

– Менинг ҳам кичигимдан дарак йўқ. Бола вақтида келмаса... уйқу қочар экан.

Ёшларнинг ўз уйларида, ўз ўринларида ширин тушлар кўриб ухлаб ётгани уларнинг ўзларига ва Худогагина

маълум. Учрашувга чиқишдан мақсадларини ибо юзасидан яшириш учун тўқилган бу ёлғон гуноҳга киради ми ё йўқми, аниқ билишмайди. Лекин ёлғон баҳона тилдан учгани ҳамон дилларида тавба қилиб қўйишни унутишмади. Бир-бирларининг баҳоналарига ишонгандай бўлишгач, навбат ҳол-аҳвол сўрашга келди:

– Ўзинг яхшимисан?

– Худога шукр. Ўзингиз соғ-саломатмисиз?

– Юрибмиз тупроқдан ташқарида... Ҳаво сал димроқми бугун?

– Шунақага ўхшайди.

– Ўзинг соғ-саломатмисан? – деб қайта сўради Турсунали полвон.

– Раҳмат... ўзингиз... – деб қайта жавоб берди Ҳамробону.

– Ҳа, энди юрибмиз Горбачевди сояи давлатида. Қара, Ўроқбойнинг хотини ҳам гирой бўпти-да, а!

– Худонинг бергани-да...

– Сениям гирой бўлишингга озгина қолувди. Эринг номардлик қилиб ташлаб кетмаганида гирой бўлардинг.

– Унақа номард деманг... Бир фалокат олиб кетди-да у кишини.

– Хафа бўлмагин-у, омма эринг мижғоврок эди. Қадрингга етмади. Мен унинг ўрнида бўлганимда сени деб трахтирди тагидан ҳам омон чиққан бўлардим. Шундай хотиннинг қадрига етмай ўлиб кетган эркак эркакми?

– Пешонага ёзилгани-да...

– Менга қара, сал рангинг кетибдими? Сиқилиб қолганга ўхшайсан. Мабодо бировни соғиниб, ичикиб қолмадингми?

– Сиз ҳам... анча шаштингиз пастми?... Сиз ҳам... армиядаги ўғилларингизни соғиняпсизмикин?...

– Ўғилларни соғиниш бошқа... менинг дардим бошқа.... мен қирқ-эллик йилдан бери соғинаман... Ё ундан кўпроғам бўлгандир, а? Ҳисобданам адашиб кетдим.

– Тағин ҳам чидамли экансиз.

– Ҳамро, сендан бир гап сўрайин... Сен доно аёлсан. Акангга ўхшамайсан. Аканг нак пишмаган думбулнинг ўзгинаси.

– Майли, сўрайверинг-у, омма акамни бунака тергаманг-да.

– Акангни-чи... Ҳа, майли, бу бошка масала. Хуллас... Ҳамро...бир ошнам бор. Худди ўзимга ўхшайди. Ўша ошнам бир қизни яхши кўриб уйланмокчи бўлганида акаси номардлик қилиб унамаган.

– Ошнангиз ҳам қизиқ эканлар... қизнинг акаси унамаса, аразлаб бурилиб кетаверадиларми? Чинакамига яхши кўрсалар, қизни опқочиб кетиб бўлса ҳам уйланардилар. Балки ўша қиз ҳам у кишини яхши кўргандир. Ошнангиз аразлаб юрганида у юм-юм йиғлагандир...

– Буни сен қайдан биласан?

– Шунчаки айтаман-да. Қизлик пайтимда менам шунака воқеани эшитгандай бўлувдим. Аслида, қизнинг акаси билан ўша аразчи йигит қалин ошна эканлар. Чинакамига яхши кўрган йигит бунака аразламайди-да.

– Энди... ёш бўлган-да, ақли етмаган. Ёшликда кон қизиб турган пайтда битта гап ҳам ортиқчалик қилади. Худонинг қудратини қарагин, ҳозир ўша ошнам ҳам бева, ўша аёл ҳам бева. Ошнам дегин, ўша аёлни кўрса ҳалиям оёғи қалтираб қолади. Худо дейман, буларни бекорга бева қилиб қўймагандир, а? Ҳеч бўлмаса қариганда қовушсин, бу дунёдан армон билан кетишмасин, дегандир, а?

– Қайдам... шу ёшга кириб... болалари, набиралари олдида уят бўлмасмикин?

– Уяти нимаси? Ёлғизлик ёмон, ахир. Кундузи майли, билинмайди. Кечаси боллар уй-уйларига кириб кетса-ю, ошнам бечора ёстиқни қучоқлаб ёлғиз қолса... Йўқ, уйланмаса бўлмайди. Бир домлага маслаҳат солган экан, домла «уйланмасангиз гуноҳ», дебди. Агар ёлғиз ҳолида жони чиқиб кетса, ўша хотин гуноҳкор бўлар экан.

– Вой ўлмасам, унақа совуқ нафас қилманг. Ошнангиз узоқ умр кўрсинлар.

– Нима дейсан, совчи қўяверсамикан?

– Бир нима дейишга ҳайронман... умр савдоси...

– Ахир улар бир-бирларини ҳали ҳам яхши кўришади. Ошнам уни қизлигида анави чинорнинг панасида бир марта ўпганам, ҳа! – Турсунали полвон гапининг исботи учун ўша тотли онларга гувоҳ бўлган чинор томон қаради. Пистирмада ўтирган улфатлар «кўриб қолмасайди» деган хавотирда бир неча сония нафас олишдан ҳам тўхтадилар. Чинор томонга Ҳамробону ҳам қараб энтикиб қўйди. Аммо сир бой бермай жавоб қайтарди:

– Вой, рости биланми? Кейин ўша ошнангизнинг тишлари оғриб қолмаганмиди? Бир эшитгандай бўлувдим. Эртасига ўша йигит жағларини боғлаб келиб, ўша қизга «ё тишимни тузатиб бер, ё ўпишингни қайтариб ол», деган эканлар.

– Ҳа... энди ошнам шу баҳонада яна бир марта ўпиб олмоқчи бўлгандир-да... Хўш, энди нима дейсан?

– Билмасам... ўша хотиннинг акаси... энди унармикин?

Масаланинг ечими нозик жойга келганда Турсунали полвон ошнаси номидан гапираётганини унутиб, дангалига кўчиб қўя қолди:

– Унамаса... акасини нақ отиб ташлайман! Энди орқага қайтиш йўқ.

– Вой ўлайин, унақа қилманг. Ошнангизга айтинг, акаси билан яхши гаплашсинлар. Қизиққонлик қилмасинлар, ахир бу умр савдоси-я...

Умр савдоси шу тарзда энди пишай деганда Тешабой оқсоқолнинг қораси кўринди. У бироз кузатиш, гапларини эшитиб кўришга тоқат қилмай, худди танк каби бостириб келди.

– Ҳамро? Нима қилиб турибсан?

Сурур уммонида сузаётган Ҳамробону акасининг таҳдидли овозини эшитиб, наҳанг балиққа рўпара келгандай

чўчиб тушди. Рўпарасида Турсунали полвоннинг тургани мадад бўлдими, гапини йўқотмай жавоб берди:

– Вой... ака... неварамни кутиб турувдим.

– Неварангни шу ерда кутасанми? Анави ким? Ҳўкизнинг соясими?

– Вой... ака, унақа деманг, ошнангиз-ку?

– Ие, ошнаммиди? Қара-я, сен айтмасанг билмасаканман. Кир уйга! Номаҳрам эркак билан қоронғида гаплашиб туришга уялмайсанми?

Ҳамробону уялганидан «вой ўлмасам», деди-ю, акасига гап қайтармай изига қайтди. Ҳамробонунинг бу қадар изза чекишига ўзини айбдор ҳис қилган Турсунали полвон ошнасига танбеҳ берди:

– Вей, ошнажон, бу хотин синглинг бўлса ҳам дўқ қилаверма, сал ўпкангни босиб олиб муомала қил, хўпми?

– Ишинг бўлмасин. Сен бола, синглимни йўлдан ураман, деб хомтама бўлма.

Тешабой оқсоқол қўпол гапирган бўлса ҳам, Турсунали полвон суҳбатни дилкашлик сари бурмоқчи бўлди:

– Тешабой, ошнажон, бу томонга ўтгин, би-ир чақчақлашайлик.

– Ярим кечада чақчақлашадиган довдирга ўхшайманми мен? – Тешабой оқсоқол шундай деб ўгирилиб кетмоқчи эди, Турсунали полвон сойдан сакраб ўтиб, уни енгидан ушлади:

– Тўхта, ошна, тўхтасанг-чи! Мунча куриллайсан? Қани, носдан ол.

– Етим боқмай қўйганман, – Тешабой оқсоқол тўхташга тўхтади-ю, ғазабини ошкор қилиш мақсадида юзни бурди.

– Кел энди, носдан олсанг-чи, – деди Турсунали полвон уни юмшатиш мақсадида.

– Носқовоқ уйда қолибди, – деди Тешабой оқсоқол чўнтагини пайпаслаб. Кейин ошнасига ўгирилди: – Сен ўзинг бирон марта бўлсин пулингга нос олиб чекасанми?

Бу танбеҳни эшитиб, Турсунали полвон кулимсираб қўйди-да, чўнтагидан носқовоқни олди:

– Бўпти, ма ол, меникидан чек. Асли сенинг носингга сира тоқатим йўқ. Сен нос танлашни билмайсан.

– Нос танлашни ўзинг билмайсан. Сеникидан тезакнинг ҳиди келиб туради. Жўра қирғиздан оласан-да, а носни?

– Ошнажон, нос отишни сизга ким ўргатган? Юрар эдингиз «Беломор»ни тутатиб. Билволинг, носнинг хўрози ўша Жўра қирғизда бўлади.

– Эркаклар чекадиган нос Маматқулда бўлади, билиб қўй.

– Бекорларни айтибсан! Маматқулинг тамакини оз қўшади. Маматқулнинг носини кампирлар яхши кўришади.

– Ушла носковоғингни, сен носнинг фарқига бормайсан.

Бошқа пайт бўлганда Турсунали полвон қайси гапни қандай оҳангда айтишни биларди. Тешабой деганларни гапиртирмай қўйиш қўлидан келарди. Лекин... ҳозир шароит бошқа. Ҳозирги умидбахш учрашувдан кейин бунинг кўнглига қарамаса бўлмайди.

– Аччиқланаверма, ошна, – деди ялингансимон, – хуморбосдига тўрттагина ташлаб ол.

Тешабой оқсоқол ҳам анойилардан эмас. Ошнасининг ғолиблик шоҳсупасини нима учун осонгина бўшатиб берганини билмайди, дейсизми? Ҳамонки шоҳсупа лутфан бўшатилган экан, ноз қилиб ўтирадими? Шарт чиқиб жойлашиб ола қолди. Ошнасининг қул даражасида бўлмаса ҳам, тобе ҳолга тушиши унга маъқули онларни ҳадя этди. Уни яна бироз лақиллатиш мақсадида чўнтагидан носковоғини олди:

– Ўзимникидан чекаман, – деб пўкакни очди.

– Вой нокас, ёнингда экан-ку? Ол, майли, менам сеникидан чека қолай, сеники табаррук.

– Текиндан кафан учраса, ўлиб берасан сен. Ма, ол, нафсинг қурсин!

– Носковоғингни доимо ёнингда олиб юришингни билмайманми? Омма шу одатингга беш кетаман. Агар мендан

олдинроқ кетадиган бўлсанг, кафанингнинг этагига носқовоғингни боғлатиб қўяман. У ёқда бировлардан нос сўраб сарғайи-иб юрасанми?

– Мендан олдин ўзинг кетворсанг-чи? Лахаддаги гувалaнинг ўрнига бир шапман шишасини тўлдириб нос қўйдириб қўяман. У ёқда сендақа сур етимни бокадиган ахмок йўқдир.

– Сен росмана маза нимадалигини билмайсан, ошна. Ҳақиқий кашанда ўзиникини чекса сира кайф килмайди. Сен бошимга нос шиша қўймагин-у, орқамдан тезгина етиб боргин. Болларингга васият қилиб қўй, нос бериб юборишни унутишмасин. Яхшиси, сен гўрковингга тайинлаб қўй. Болларинг «вой отамлаб» барибир унутишади.

– Э, овозинг ўчсин! Мунча совуқ нафас киласан?

– Совуқ нафас эмас, бу ошнажон. Менга нос олиб борасан, деб яхши ният қиляпман. Мен ҳали бери ўладиган одаммасман. Отам «бир юз ўнга киргин», деб дуо килганлар. Нос олиб бориш баҳонасида сенам бир юз ўнга кирасан.

– Хўп доно отанг бор эдилар-а? «Ёшинг бир юз ўнга кирсину, иккита хотин олгин», деб дуо қилганларини кара-я!

– Шу ерда адашдинг, ошна. Отам: «учта хотин олгин, учинчиси ҳақиқийси бўлсин», деб дуо қилганлар. Ота дуоси вожиб, энди бажармасам бўлмайдиган.

– А? Яна уйланмоқчимисан?

– Ҳа, нима, мени бракка* чиқариб қўйдингми? Сен мени ўзингга ўхшатма.

– Менга нима қипти?

– Ашуралиникидаги худойида кузатиб турувдим, уч марта ташқарига чиқиб келдинг-а? Мен бир марта турдимми? Мен сендан кўра бақувватроқман ҳали.

– Менинг буйрагим шамоллаган. Дўхтирнинг дорисини ичяпман.

– Мен шу ёшга кириб бир марта аксирмаганман, дори ҳам ичмаганман.

– Ҳўкиз ҳам аксирадими ҳеч замонда?

– Ке, қўй, аччиқланмагин. Ҳўкиз дейсанми, айғир дейсанми, деявер. Барибир сени яхши кўраман. Кечалари уйғониб кетиб, кўчага чиқаман. «Ошнам тинчмикин?» деб уйингга қараб қўяман. Тинчлигингни билиб, Худога шукр қиламан.

– Менинг уйимгами... ё? – Тешабой оқсоқол шундай деб унга айёрона боқди.

– Теппамда Худо турибди, сеникига қарайман. Мен ҳар куни Худога арз қилиб, ошнамнинг умрини узоқ қилгин-у, аввал менинг жонимни олгин, деб сўрайман.

– Менга бунча меҳрибон бўлиб қолдинг?

– Э, ошна, вақтлироқ ўлишнинг ҳам фойдаси бор. Аввал кетсам маросимларимга ўзинг бош-қош бўласан. Бу боллар қоидасини жойига келтириб, эвлаб кўмишни ҳам билишмайди. Юмалоқ-ёстиқ қилиб ташлаб келаверишади. Э... кел, ошна, бошқа гаплардан гаплашайлик.

– Ўзинг бошладинг-ку, бу бемаза гапни.

– Энди... ўзим бемаза бўлганимдан кейин гапим нима бўларди?

– Ҳа, нечук? – Тешабой оқсоқол шундай деб ошнасининг пешонасини ушлади. – Алаҳсираяпсанми?

– «Дўстинг учун заҳар ют», деганлар. Баъзан ошнага ёқадиган гапларни ҳам гапириб туриш керак-да. Гапнинг хўрози шуки, сенинг гапларинг ҳам ширин, носинг ҳам ширин. Нима учун сенинг носингни яхши кўраман, биласанми?

– Текин бўлгани учун-да.

– Йўқ, ошна. Текиннинг ҳаммаси ҳам мазали бўлавермайди. Сенинг носингдан синглингнинг ҳиди келиб туради.

– Нима?

– Носқовоққа носни Ҳамро солиб берса керак, дейман-да. Қўлининг ҳиди ўтади-да.

– Нега Ҳамро соларкан?

– Э, гап уқмас, ҳадеб «Нега? Нега?» деяверасанми? Нимага шама қилаётганимни тушунмаяпсанми?

– Тушуниб турибман. Фақат «бу аҳмоққа қачон ақл битаркин?» деб ўйляпман, холос.

– Майли. Гапириб ол. Аҳмоқ дейсанми, жинни дейсанми, деявер. Сен эрта-индин қайноғам бўладиган одамсан. Куёв бўлатуриб, хотинни уруғларига ёмон гапирсам яраш-майди.

– Ол-а! Ҳали мен розилик бердим-у сен менга куёв бўла қолдингми?

– Рози бўлмайсанми?

– Неча ёшга кирганингни биласанми? Уятни биласанми!

– Ошнажон, умр савдоси уятни ҳам, ёшни ҳам билмайди. Сен бола, у-бу деб Худонинг ишига қарши чиқмагин.

– Бунга Худонинг нима дахли бор?

– Худо сенинг ёшликдаги гуноҳингни кечиб, хатоингни тўғирламоқчи. Ҳамро иккаламизни қўшилсин, деб бева қилиб қўйган, шунга ақлинг етмаяптими?

– Қўй бу гапларингни, Худонинг сендан бошқа ташвиши йўқми?

– Энди гап шу, ошна: рози бўлсанг бўлдинг, кўнмасанг ўзингдан кўр.

– Ҳа, отиб ташлайсанми?

– Йўқ. Менинг ниятим бошқа. Билиб қўй, энди-чи, ёшликда қилмаган ишимни қиламан.

– Нима қилмоқчисан?

– Ҳамрони олиб қочиб кетаман. «Синглиси қариганида шербилаклик полвон билан қочиб кетибди», деган иснодни кўтариб юраверaман», десанг, майли, «розимасман», деб қайсарлик қилавер. Сенинг розилигинг-чи, ошна, энди менга капейка*! Кўр хассасини бир марта йўқотади. Энди яна йўқотадиган аҳмоқ йўқ. Сенга уч кун срок*. Уч кун ичида никоҳ ўқитсак ўқитдик, бўлмаса, додингни амма-холангга айтаверасан. Саксон йил ошначилик қилдик, ўйлаб кўргин, яна ўттиз йил қариндошчилик қилсак ёмонми?

– Мен ўйлаб кўраман.

– Кўп ўйлама. Бусиз ҳам сочинг тўкилиб кетяпти. Мен «калнинг куёви» деган гапдан номус қилман.

Ошнасининг сал пастга тушганидан мамнун бўлган Турсунали полвон гапни шу ерда тўхтатишни маъқул кўрди. «Омон бўл!» – деди-да, сойдан сакраб ўтиб, уйи томон юрди. Ошнасининг нияти Тешабой оқсоқол учун янгилик эмасди. Ҳамробону бева қолганидан кейин баъзан ҳазил, баъзан чин тарзда гапириб турарди. Аммо ҳозиргиси ҳазил эмасди. Шу сабабли ҳам у пича ўйланиб қолди.

Тешабой оқсоқол ҳам изига қайтгач, чинор панасида пистирмада ўтирган улфатлар ўринларидан туришди. Шоиралининг ғояси билан ҳазил ўрнида бошланган ҳангоманинг бу даражада чинга айланиб кетишини кутишмагани учун бироз ажабланиб туришди. Гаровда ғолиб чиққан Шоирали шишага чертиб қўйиб: «Қалайсанлар, энди?» деди. Самоворхонадан олиб келинган ичимлигу егуликлар тугагунга қадар улфатчилик давом этди. Эртага оқшом чоғи самоворхонада учрашига келишиб тарқалишди.

САМОЛЁТ СОТИЛАДИМИ?

Тун сеҳридан масъуд бўлган Турсунали полвон иштаҳа билан нонушта қилаётганида ташқарида дурадгорларнинг тарақа туруғи бошланди. «Нима экан?» деб туришга чоғланган эди, кенжаси «мен билиб келаман», деб кўча эшиги томон тез-тез юриб кетди. Турсунали полвон пиёласидаги чойини ичиб бўлмай, изига қайтиб, дурадгорлар кўприкни кенгайтиришаётганини, ҳадемай бу ерда мажлис бошланиши лозимлигини билдирди. Бу хабардан Турсунали полвон ғашланди: «Оббо хумпар-е! Дакалатчи кетмаган экан-да!» – деб ўйлаб ўрнидан турди. У кўчага чиқишга улгурмай Қамбарали шошиб келиб, воқеадан огоҳ этди.

– Огоҳ бўлиб тур, бизнинг қишлоқдан камроқ одам чиқаверсин, – деб топшириқ берди Турсунали полвон.

– Одамларни раиснинг ўзлари айттирибдилар. Ҳозир келиб қолишади, буни точна биламан, – деди Қамбарали.

Лектор улар кутгандай барвакт келмади. Раис унинг тўйиб ухлаб олишини кутавериб, бўғилиб кетганми, ҳар ҳолда энсаси қотиброқ бошлаб келди. Улар пайдо бўлгунча Турсунали полвон мажлисга йиғилганларнинг ярмига киши билмас тарзда ижозат бериб юборди. Раиснинг буйруғига итоат этиб келганлар Турсунали полвоннинг мархаматидан қувониб тезгина ғойиб бўлдилар. Қўшни кишлоқ томонда нима сабабдан одамлар камаяётганини Тешабой оқсоқол сезса ҳам, ошнаси каби иш кўришга журъат этолмади.

Раис лекторнинг мақтовини келтириб таништиргач, оилада туғилишни режалаштириш мавзуида маъруза бошландию, Турсунали полвоннинг совуғи ошиб кетди. Лекторнинг гаплари маънисизлик боткоғидан сув ичаётганида, чидолмай, икки-уч марта ўтирган ерида тиззасига шапатилаб уриб қўйди. Лектор гапдан тинмас, раис эса мажлисни бузиб қўймасин, деб Турсунали полвондан кўз узмай ўтирарди. Бу нигоҳ Турсунали полвонни гўё кишанлаган бўлса-да, у мажлисни бузиш йўлини топди. Ёнида ўтирган Султоналининг бикинига туртиб, «гапир» ишорасини килди. Султонали бу ишорасиз ҳам лукма ташлашга пайт пойлаб ўтирган эди. Лектор:

– Дастлабки хулоса шуки, ўртоклар, коммунизм учун кураш ҳал қилувчи паллага кирганида барчамиз партия белгилаб берган тўғри йўлдан оғишмай боришимиз керак, – дейиши билан Султонали шарт ўрнидан турди:

– Дакалатчи ака, кечирасиз, битта саволим бор.

Раис бир Турсунали полвонга, бир Султоналига караб, «китмирлик килмасаларинг, кўнгилларинг жойига тушмайди-да, а?» дегандай бош чайкаб қўйди:

– Жойингга ўтир, саволлар мажлиснинг охирида бўлади, – деди қўполрок тарзда.

– Унгача гапим эсимдан чиқиб колади, – деди Султонали ўжарлик билан.

– Майли, ора-орада савол-жавоб қилсак ҳам бўлаверади. Қишлоқ меҳнаткашларининг онгини ошириш усулларининг барчасидан фойдаланиш керак, – деб марҳамат қилди лектор.

– Дакалатчи ака, бизнинг онгимизни ошириш учун биттагина саволимга жавоб берсангиз бас, – деди Султонали киноя билан, – болалигимизда Хруччев деган пошшойимиз «Ҳозирги авлод коммунизмда яшайди», деб ваъда қилган эди. Мен «коммунизмда яшаяпмиз», деб хотиржам юрсам, сиз бугун келиб: «коммунизм учун кураш ҳал қилувчи паллага кирди», деяпсиз. Қайси бири тўғри?

– Биласизми, ўртоқ, биз ҳозир коммунизм остонасидамиз. Образли қилиб айтганда, бир оёғимиз ривожланган социализмда, яна бир оёғимиз эса коммунизмда турибди.

– Бу аҳволда узоқ турамизми?

– Бу нима деганингиз?

– Энди... икки оёқни кериб тураверишосонмас-да. Чатанағимиз йирилиб кетмасмикан дейман-да?

– Сиз гапимни тўғри тушунмабсиз, ўртоқ. Коммунизм узоқда эмас, уфқда кўриниб турибди.

Лекторнинг гапларидан ғаши келиб ўтирган Нурали луқма ташлади:

– Уфқда кўриниб турган бўлса коммунизмга етиб бўлмас экан-да?

– Сиз нима учун буржуача фикр юритяпсиз, ўртоқ? – деди лектор айблов оҳангида.

– Мен гапингизга қараб гап айтдим. Уфқ деганингиз ер билан осмон бирлашган жойми? Сиз ўша томон юраверасиз, уфқ эса сиздан узоқлашаверади. Бунинг чеки-чегараси йўқ. Бу оламда ҳали биров уфққа етган эмас.

– Сизлар образли гапни тушунмас экансизлар. Ўртоқ раис, колхозингизда сиёсий тарбия оқсар экан. Мен бу фактни тегишли жойга маълум қилишга мажбурман.

– Дакалатчи ука, дарров сиёсий хатога бурилиб, бизларни айбламанг, – деди Тешабой оқсоқол гапга аралашиб.

– Биз ҳам коммунизмни узоқ вақтдан бери кутиб ётибмиз. Сиз биз омиларга айтиб қўйинг-да, коммунизм қуриб бўлинганини қайдан биламиз?

Бу савол Турсунали полвонга хуш ёқиб, ошнасига мамнунлик билан боқиб «Балосан!» дегандай им қоқиб қўйди. Аччиқлана бошлаган лектор эса гапни калта қилиб қўя қолди:

– Радиони эшитиб юрсангиз, айтишади. Ёки газетада эълон қилишади.

– Дакалатчи ака, охирги саволим, – деди Султонали ҳануз тик турганича, – коммунизмда мен самолёт сотиб олишим мумкинми?

– Албатта мумкин. Лекин... сиз самолётни нима қиласиз?

– Шоирали ошнамнинг айтишига қараганда, Тошканда сариёғ, музлаган арзон гўшт бўлиб тураркан. Самолётим бўлса, Тошкандан сариёғ опкелиб тураман-да.

– Коммунизмда ўртоқ, сарёғни шу қишлоққа ҳам олиб келишади. Тошкентга боришингиз шарт эмас.

– Тешабой тоға, ана, коммунизм қуриб бўлинганини сариёғ олиб келишганидан билса ҳам бўларкан, – деди Нурали ўтирган ерида.

– Аввалги ҳафта Тошматдевона қишлоғида сариёғ сотилибди, деб эшитувдим. Демак, девоналиклар коммунизмларини қуриб бўлишибди-да. Унда, Худо хоҳласа, биз томонларга ҳам келиб қолар экан, – деди Тешабой оқсоқол маънодор оҳангда.

– Олдин сариёғни олиб келишсин, коммунизм пича туриб келса ҳам майли. Биз шошадиган одамларданамасмиз, – деди Султонали.

– Ўртоқ, сиз жуда кўп гапирар экансиз. Қани, айтинг-чи, коммунизм қуриш бўйича сизнинг ўз фикрингиз борми?

– Бор бўлганда қандоқ!

– Қани, айтинг-чи, биз ҳам эшитайлик?

– Фикрим борликка борку-я, омма бу фикрга ўзим ҳам қўшилмайман-да.

Турсунали полвон «Бўлди қил, жа-а оширвординг» дегандай енгидан тортиб қўйди. Султонали ўтиргач, савол бериш навбатини ўзига олди:

– Дакалатчи ука, мендаям бир савол бор: коммунизмда гирой хотинларга бериладиган пул ошадими?

– Нима деяпсиз? Коммунизмда герой хотинлар бўлмайди.

– Ие, нега бўлмас экан? – Турсунали полвон шундай деб ўрнидан туриб кетди.

– Коммунизм – онгли инсонлар жамияти. Кўп болалилик эса онгсизлик белгиси. Буни жонажон партиямиз тўғри англаб, сизларга тўғри йўл кўрсатяпти. Сиз эса буни тушунишни истамаяпсиз. Ҳали айтганимдай, бу масала тез ҳал этилиши керак. Туғилиш кескин камаймас экан, коммунизмдан умид қилманг.

– Нима дединг? Онгсиз деганинг бизлармизми? Ўзингда онг борми? – шундай деб лектор томон бостириб бормоқчи эди, Султонали «қўйинг, Батка!» деб билагидан ушлаб қолди. Турсунали полвон унга итоат этиб юришдан тўхтадию, бироқ гапидан тўхтамади: – Сен партия деяпсан, а? Нақ урушда коммунист бўлганимда сен отангнинг планида ҳам йўқ эдинг Партия – мана менман! Мен туғилиш камайсин, еганим йўқ. Бу гапни сен қайси хомкалладан олдинг?

Бу дўқ-пўписа лекторни гангитиб, нима дейишни ҳам билолмади. «Ўзингиз бир нима деб тинчитасизми, буларингизни?» дегандай раисга нажот тилаб қараган эди, у ҳеч нимани тушунмагандай кўзини олиб қочди. Гузар томон югуриб келаётган Қамбаралини кўриб сергакланди. Турсунали полвон раиснинг бундай ўтиришига тушунмай, у тикилган томонга қарадию, жимиб қолди. Қамбарали югургунча келиб, Турсунали полвоннинг қулоғига бир нима деб шивирлади.

– Нима? Қачон? – деб бақириб юборди-да, раисга тикилди.

– Точна билиб келдим, Батка, иккаласи ҳам ўлибди, – деди Қамбарали овозини баландлатиб.

– Раис! Раис, дейман! Туш бу ёққа! – Турсунали полвон шундай деб ҳайқириб, юқори томон важоҳат билан юрди.

– Ҳа, тинчликми? – деди раис хавотир билан ўрнидан турар экан.

– Агар тинчлик шунақа бўладиган бўлса, падарига лаънат бунақа тинчликнинг. Бу ёққа туш, деяпман!

Унинг бу важоҳат билан бостириб келиши яхшиликдан нишона эмаслигини сезган лектор ўзича уни тинчлантирмоқчи бўлиб, тартибга чақирди:

– Ўртоқ, мажлисга халақит берманг.

– Ҳей!.. Мажлисингга урай сени. Мажлис тамом. Туш, сенам, қани бир жўнаб қол-чи. Э сени онгли қилиб туққанни...

Лекторга яқин орада биров онасини бу ҳолда эслатмаган эди.

– Ҳақорат қилманг. Мен буни райкомга маълум қилиб қўяман.

Турсунали полвон унинг пўписасига парво ҳам қилмай, «сен нари тур», деб уни четга сурди-да, раисни ёқасидан бўғиб, пастга судради. Атрофдагиларнинг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамади.

– Сен раисмисан, ё сўзининг устидан чиқмайдиган ҳажиқизмисан? Энди ўзинг айт: урайинми, ё бира тўла ўлдириб қўя қолайинми? – деди раисни чангалидан бўшатмай.

– Турсунали тоға, тушунтириб айтинг, нима бўлди ахир? – деди раис унинг чангалидан чиқишга ҳаракат ҳам қилмай.

– Дард бўлди! Жаъфарнинг хотини билан ўғли ўлибди!

– Ўлибди? Нима бўлиб ўлибди?

– Билмайсанми? Сен раис эмас, сен жаллодсан, сен қотилсан! Сени мен ўлдирмайман. Аммо милтиғимни ўқлаб, Жаъфарга бераман. Сени ўзи отиб хумордан чиқсин. Омма милисага «мен отдим», деб бўйнимга оламан.

– Менинг гуноҳим нима ахир? Уларни мен ўлдирибманми?

– Самолётдан заҳарни септирган сенми, ё менми? Далага заҳар септирмайман, деб ваъда қилган ким эди? Жаъфаралининг хотини билан боласи даладан қайтаётганида самолётинг уларнинг устидан заҳарини сепиб ўтибди. Икковиям ўлибди. Тушуняпсанми, шу заҳардан ўлибди! Хотини бешинчи боласига ҳомиладор эди. Иккита эмас, учта одам ўлган! Учовини ҳам сен ўлдирдинг!

Раиснинг бу одам чангалида туришига бефарқ қарашни партиявий виждонига зид деб билган лектор уларга яқинлашди:

– Ўртоқ, сиз адашяпсиз. Уларнинг ўзлари айбдордирлар. Техника хавфсизлигига риоя қилишмагандир. Дориланган майдонга кириш мумкинмаслигини ҳамма билиши керак. Ўртоқлар, нимага қараб турибсизлар? Раҳбар ходимни ҳақоратлашга йўл қўйманг!

– Қани, онгли бола, сенам бу ёққа кел-чи! – Турсунали полвон шундай деб иккинчи қўли билан лекторни ушлаб олди-да, Қамбаралига қараб, буюрди: – Қамбар, занжирни олиб чиқ!

– Тоға, нима қилмоқчисиз? – деб сўради раис хавотирланиб.

– Ҳозир кўрасан.

– Дорини мен ўзимча септирганим йўқ. Бу райкомнинг буйруғи билан бўладиган иш.

– Ўзингнинг калланг йўқми? Райком «халқингни қириб ташла», деса, қириб ташлайверасанми? Инсоф борми сенда? Халққа ёғ бермасанг, гўшт бермасанг. Уйида борини тортиб олсанг, ғинг демаса. Энди жонини ҳам бир-бир суғуриб оласанми?

– Тоға, майли, нима десангиз денг, нима қилсангиз қилинг, майли раисликни олинг. Омма мендан кейин келадигани ҳам бошқача ишлолмайди. Юқори тузалмагунича биз тузалмаймиз.

– Мен бунақанги ғишаваларни кўп эшитганман. Ўтир икковингам. Мана бундай ўтирларинг! – Шундай деб улар-

ни бир-бирларига орқа қилдириб ўтқизди-да, занжирни олиб чиққан Қамбаралига буюрди: – Қамбар, боғла буларни!

– Мени нега боғлайсиз? Менинг бу ишларга нима дахлим бор? – деди жонҳолатда лектор.

– Икковинг энди гаровдасан, – деди Турсунали полвон занжир учидаги ҳалқаларга қулф уриб. Сўнг Нуралини ёнига чақирди: – Нурали, сенинг эсинг бутунроқ. Идорага бориб, райкомга телпон қил. Райком обкомга телпон қилсин. Катталар бир соат ичида етиб келишсин. Бўлмаса, икковиниям отиб ташлайман. Қамбар, сен милтиқни олиб чиқ!

Нурали билан Қамбарали буйруқни бажариш учун кетишгач, лектор яна тилга кирди:

– Сиз ҳали қонун олдида жавоб берасиз!

– Сен қайси қонунни айтяпсан? Одамларни заҳарлаб ўлдириш мумкин, дейдиган қонунними?

Тўпланганлар нима қиларларини билмай, Тешабой оқсоқолга «ўзингиз аралашинг» дегандай қарашди. Уларнинг барчалари «Турсунали полвон тўғри қиляпти», деб ҳисобласалар ҳам бу ғалванинг оқибатида ўзларининг ҳам балога учраб қолишларидан чўчирдилар. Тешабой оқсоқол ошнасига яқинлашиб билагидан ушлади:

– Полвон, сал ошириб юбордингмикин, қўя қол.

– Аралашма, – деди Турсунали полвон уни жеркиб. – Сенга гап тегмайди, қўрқма, буларни бизнинг қишлоқ гаровга олган.

– Жаъфар бизнинг қишлоқдан-ку!

– Бу масалада қишлоқни ажратма. Дард ҳамма учун бир.

Ошнасининг феълини билган Тешабой оқсоқол гапни кўпайтирмай тўпланганларга юзланди:

– Бўлди, биродарлар, мажлис тамом, тарқалинглар.

– Йўқ, тарқалманглар! Туринглар, – деди Турсунали полвон буйруқ оҳангида. – Манави дакалатчи дакалатини

охиригача қилиб олсин. Сизлар эса кушхонадаги қўйларга ўхшаб мўлтиллаб турингланр. Ҳозир хўжайинлар келишади. Шунда ҳам дардларингни айтманглар. «Раҳмат, акажон» деб тураверинглар!

– Ошна, хўжайинлар билан ҳазиллашмай қўя қол.

Тешабой оқсоқолнинг ижозатидан сўнг тарқай бошлаган одамларга қараб, Турсунали полвоннинг фиғони ошди:

– Ҳей, қанақа одамсанлар ўзларинг? Қурбақани босса ҳам «вақ» дейди-ю! Одам бўлсаларинг, одамликларингни билдириб қўйларинг.

– Полвон, мен ёнингда қолайин. Сен нима бўлсанг, мен ҳам шу. Омма булар тарқалишсин. Ҳаммасининг бола-чақаси бор, тирикчилиги бор, – Турсунали полвон бу гапни эшитиб, ҳафсаласи пир бўлди-ю «баттар бўлларинг!» дегандай қўл силкиди. «Ошнам сал бўшашди», деб ўйлаган Тешабой оқсоқол елкасига қўлини қўй. – Менга қара, буларни қўйиб юбориб, иккаламиз райкомга бора қолсак-чи?

Турсунали полвон ошнасига «эсинг жойидами?» дегандай қараб олди. Қамбарали олиб чиққан милтиқни елкасига осди-да, «йўқ», дегандай бош чайқади:

– Борганимиз билан сен билан менинг гапимни сариқ чақага ҳам олишмайди. Қамбар, Султон икковинг Жаъфарникига боринглар. Жаноза шу икки қишлоқнинг ҳисобидан. Ўзи битта гугурт чўпи ҳам ишлатмасин.

Қамбарали кетгач, икови гаровга олинганларни холи қолдиришди-да, мажлис аҳлидан бўшаган ўриндиқлардан бирига бориб ўтиришди. Бироздан кейин Нурали қайтиб, ҳисоб берди:

– Райкомдагилар одам юборамиз, дейишди. Ҳозир «ҳосил тўплаш долзарб ойи» эмиш, бекорчи йўқмиш райкомда.

Турсунали полвоннинг жаҳли чиқди-ю, лекин ўзини тутиб: «Шунақами? Майли, юборадиган одамини кўрайлик. Буларни бир соат олдин отаманми ё бир соат кейинми, менга барибир, кутавераман. Баҳонада булар бир-икки

соат кўпроқ яшаб олишади», – деб кўйди. Бу гапни эшитган лекторнинг ранги ўчиб кетди:

– Нима деяпсиз? Бизни яна қанча ушлаб турмоқчисиз? – деди у алам билан.

– Буни райкомдан сўра!

Лектор яна бир нима деб бақирмоқчи эди, раис «кўйинг, фойдаси йўқ, жим ўтираверинг», деб уни тўхтатди.

Орадан бир соатча вақт ўтгач, гузарга мотоцикл минган райком вакили кириб келди. Боғланганларни кўрди-ю, дўқни бошлади:

– Нима ваҳима? Бу ерда нима бўляпти ўзи? Буларни ким боғлади? Дарров бўшатинглар! Бутун республика долзарб ойда фидокорлик намуналарини кўрсатяпти. Сизлар-чи? Раис ака, бу нима ўйин?

– Вей, жўжахўроз, сен кимсан ўзинг? – деди Турсунали полвон ўрнидан туриб.

– Мен райком инструктори Жўракуловман.

– Менга қара, қулвачча, сени ким юборди? Мен райком бува билан обком бувани чақиртирганман.

– Сиз ўзингиз кимсиз-ки, райком секретарини чақиртирасиз?

– Мени танимайсанми?

– Танийман. Аммо ҳаддингиздан ошманг. Буларни дарров бўшатинг. Бўлмаса, милиса чақиртираман.

– Шунақами? – кутилмаганда Турсунали полвон уни ёқасидан ушлади. – Қани, сенам буларнинг қаторига кўшил. Тешабой, боғла бу қулваччани. Аямай боғлайвер. Нурали, яна бориб телпон қил. Учта нодон офтобда куйиб ўтирибди, дегин. Бир соатдан кейин биттадан отаман. Ўша гап – гап! Энди ҳисобга тўғри бўлди. Сепган заҳаридан учта одам ўлган эди. Учтага учта жон!

Жўракулов ҳам занжирбанд этилгач, лектор дод-войини бошлади:

– Чанқаб кетдим, менга сув беринг, – деди у зорланиб.

– Сувни хўжайинлар келганда ичасанлар, – деди Турсунали полвон парвосиз оҳангда.

– Юрагим ёмон бўлиб кетяпти, сув беринг! Талаб қиламан!

– Бир соат чидайсан.

– Бир соатдан кейин нима бўлади?

– Бир соатдан кейин энангникига жўнатаман, ана ўша ёққа борганингда талаб қилаверасан.

– Сув беракол, қаҳринг мунча қаттиқ. Пошистлар ҳам аристонларга* сув берган, – деди Тешабой оқсоқол уларга ачиниб.

– Ҳа, пошист аристонларга сув берган. Омма пошист далага заҳарли дори сепиб, халқни заҳарламаган.

Ошнасини юмшатишга уринишдан наф йўқлигини билган Тешабой оқсоқол кўприкдан ўтиб, уйи сари юрди. Турсунали оқсоқол «Бу ҳам хиёнат қилди-я!» деган ўйда изидан нафрат билан қараб қолди. Тешабой оқсоқолнинг индамай кетишидан раис афсусланди. Шу пайтга қадар оқсоқол ошнасини инсофга келтирар, деган умидда ўтирган эди. Энди умиди пучга чиққанини билиб, ўзи мурожаат этди:

– Полвон тоға, бу меҳмон-ку ахир, меҳмоннинг иззати қайда қолди? Сув беринг. Ростданам бир нарса бўлиб қолмасин.

– Бунинг ичи нимага куяётганини мен биламан. Кеча молдайин бўкиб ичган.

– Қанча ичганим билан ишингиз бўлмасин, менга сув беринг!

– Ҳа...чанқадиларми? Бизни онгсиз деган оғизчалари қуриб қолдими? Ўладиган ҳолга келдиларми? Қўрқма, агар ростданам ўладиган бўлсанг, жонинг чиқишидан олдин бир-икки томчи томизаман. Омма сув бермайман. Сен аввал одамларни иззат қилишни ўрган. Одамга ўхшаб гапиришни ўрган. Илтимос қилишни ўрган. Ана ундан кейин сув сўра. Раис, сен унга тушунтир. Бу ернинг одамларига

ширин гапирилса, сув нима экан, жонларини ҳам берворадилар, дегин. Яна айтгин-ки, мабодо агар бугун тирик қоладиган бўлса, бундан буён зинҳор қишлоқларга чиқмасин. Дакаладини шаҳарда ўқиб юраверсин. Бу димоғ билан қайси бир қишлоқда ўлиб кетиши ҳеч гап эмас.

Гаровга олинганлар тақдирга тан бериб ўтиришдан ўзга чоралари йўқлигига амин бўлиб ўтирганларида гузарда чойнак-пиёла кўтарган Ҳамробону кўринди. Унга кўзи тушган Турсунали полвон ажабланиб, ўрнидан туриб қарши олди:

– Ие... Ҳамро?.. Овора бўлиб нималарни кўтариб юрибсан? Мен яқингинада чой ичганман.

– Менинг қўлимдан бир пиёлагина бўлса ҳам ичинг, – деди Ҳамробону. – Анов аристонларингиз ҳам ичишсин, савоб бўлади.

– Мумкинмас, – деди Турсунали полвон унинг мақсадини англаб.

– Хўп, деяқолинг, энди. Савоб бўлади. «Ниятингизга етинг», деб дуо қилишса, ажабмас, мазлумларнинг дуолари қабул бўлиб қолса.

– Дуо дегин... Ҳа, майли, сенинг сазанг ўлмасин, – Турсунали полвон ўзи томон келаётган Тешабой оқсоқолни кўриб, пичинг қилди: – Ҳа, ошнам, томоғинг куриб сув ичгани кирувдингми уйингга? – Ошнасидан жавоб кутмай Ҳамробонуга норози оҳангда буюрди: – Ҳамро, чойнак-пиёлани аканга бер, у ҳам савобга шерик бўла қолсин. Сен номаҳрамларга яқинлашма.

Тешабой оқсоқол мийиғида кулиб қўйиб, синглисининг қўлидан чойнак-пиёлани олди-да, «аристонлар»га яқинлашди. Ҳамробону Турсунали полвонга «мен кетаверайми?» деган маънода қараб қўйиб, изига қайтди. Тешабой оқсоқол гаровга олинганларнинг яқинига бемалол ўтириб олиб, шошилмай чой қуйиб бериб ўтирди. Турсунали полвон унинг бу қилиғидан ғазабланса ҳам, ўзини босди. Чойнак бўшаган паллада гузарда райком буванинг маши-

наси кўринди. Райком секретари машинасидан тушди-ю занжирбанд этилганларни кўрмагандай Турсунали полвон томон юрди.

– Ассалому алайкум, полвон тоға! Омонмисиз? – шундай деб Турсунали полвон билан қучоқлашиб кўришди. – Дамликкинамисиз, тоғажон, эшик-эллар тинчми? Биз томонларга ўтмай қўйдингиз? Омма бизларни тоз-заям соғинтиргандан соғинтирдингиз-а! «Ҳорма, болам, манави ишингни чатоқ киляпсан», дейишингизни кўмсаб қоламиз. Далада иш кўпайиб, биз ҳам ўралашиб қолдик. Ҳали обкомдан, ҳали секадан камиссия келавериб, тентагимизни чиқариб юборди, денг. Тешабой тоға, сиз ҳам соғ-саломатмисиз? Полвон тоға, эшитдим, Жаъфарбойга оғир жудолик бўлибди. Райком унинг оиласига моддий ёрдам ажратишга қарор килди. Ҳозир ўртоқлар ун, гуруч, ёғ олиб келишди. Жаъфарбойнинг илғор сувчи экани инобатга олиниб, навбатдан ташқари енгил автомашина ажратдик. Ўзлари яшаётган кўчага марҳуманинг номларини берамиз. Ўғиллари ўқиган мактабда унинг номида фахрли парта ташкил киламиз. Энг аълочи ўқувчилар шу фахрли партада ўқиш ҳукукига эга бўладилар.

Турсунали полвон унинг гапга тўн кийдиришига маҳлиё бўлгандек жим тинглади. Аммо кейинги қарорини айтганда сабр косаси тўлиб-тошди:

– Ўйлаб гапиряпсанми? Ўғли ҳали мактабга бормаган эди, – деди жеркиб.

– Унда боғчада фахрли каравот ташкил этамиз, – деб бўш келмади райком секретари.

– Яқин орада шу колхозда боғча курилганини эшитганмидинг?

– Бу ерда бўлмаса... райсентрдаги боғчада...

– Сен хўп ақлли боласан, омма мен ҳам аҳмоқ эмасман. Фахрли каравот ташкил қилганингнинг Жаъфарга нима фойдаси бор? Хўп, кўчага хотинининг номини бераркансан. Ўғлининг номини каравотга бераркансан, онасининг

қорнида ўлиб кетган болага нима дейсан? Далага чиқаётган хотинлар бола ташлаб қўйишяпти. Уларга нима дейсан? Самолётда дори сепишга сен буйруқ берувдингми?

– Менинг бунақанги буйруқ беришга ҳақим йўқ. Мен райкомда партия ишлари билан, сиёсат билан шуғулланаман.

Бу гап билан бутун айб ўзига ағдарилганини тушунган раис чидай олмасдан эътироз билдирди:

– Ўртоқ Маматов, ахир тонманг-да! Бюродаги гапларингиз эсингиздан чиқдими?

– Тонманг? Мен тонадиган одаммасман. Мен бунақанги буйруқ бермаганман.

– Ўртоқ Маматов, инсофингиз борми?

– Ростданам буйруқ бермаганмисан, ё мени лақиллатмоқчимисан? Раис сенинг рухсатингсиз бир қадам ҳам босмайди-ку?

– Сизни лақиллатиб жинни бўлибманми? Полвон тоға, бу ерда туриб гаплашиш ўзбекчиликка тўғри келмайди. Уйингизга таклиф қилинг, ахир. Бир пиёла чойингизни ичайлик. Кун бўйи шу ердаман. Жанозани ўтказиб, кейин қайтаман.

– Сенинг менга керагинг йўқ. Обком бувани чақиртир. Халқнинг олдида сўрайдиган гапларим бор.

– Гапингизни менга айтаверинг. Обком бува Масковга кетганлар. Пахта майдонларига дори сепишни тўхтатиш масаласини шахсан ўртоқ Горбачевга қўйиш учун кетганлар.

Райком секретарининг ишонч билан айтган бу баҳонаси Турсунали полвонда етарли ишонч уйғота олмади:

– Рост айтяпсанми? – деб унга қаттиқ тикилди.

– Ёлғон гапирсам... партбилетим билан қасам ичаймми?

– Ёлғонга партбилетни аралаштирма. Сенлар икки дунёда Масковга бориб масала қўёлмайсанлар.

– Биз қўёлмасак, ўзингиз боринг, Тешабой тоғани бирга олволинг.

Кутилмаган бу таклиф Турсунали полвонни ўйлантириб қўйди. Ошнасига қараган эди, у ҳам «маъқул» дегандай бош ирғади.

– Бу гапингда жон бор. Қани, уйга юр-чи. Нурали, милтиқни ушла. Райком билан иш пишгунча буларни қилт эттирмайсан.

– Полвон тоға, буларни энди бўшата қолинг Сиз билан биз келишадиган одамлармиз. Дунёда пишмайдиган иш борми? – деди райком секретари ялиниш оҳангида.

– Йўқ, бу сафар аввал гапларимни эшитасан.

Райком секретари ноилож равишда унга эргашди. Улар кириб кетишгач, юқоридан Шоирали, Турғунали, Собитали тушиб келишди.

– Ў, ажиб манзара! – деди Шоирали занжирбандларни кўриб. – Кечаги кинонинг иккинчи серияси бошланиб кетибди-ку! Турғунали ака, ана, сизнинг рўлингизни энди уч киши ўйнаяпти. Ҳа, Нурали, соқчилик муборак! Нима бўлди ўзи, Батка қани?

– Уйда. Райком бува келган. Гап катта, – деди Нурали. – Омма Баткага қойил қолиш керак.

– Ўртоқ, сиз анча маданиятли йигитга ўхшайсиз. Бизни бу варварлардан* қутқаринг, – деб ялинди лектор Шоиралидан нажот кутиб.

– Шоирали ака, мени таниямсизми? Районда сиз билан беш-олтита учрашувларни мўлжаллаб қўйганмиз, – деди райком вакили.

– Бошқаларини билмайман-у, раисни ечиш керак. Раис бува, сизни шахсан ўзим ечаман, – Турғунали шундай деб занжирбандлар сари юрди..

– Яқинлашма! – деб буюрди Нурали.

– Нари тур! – Турғунали унинг пўписасига парво қилмай, занжирни еча бошлади. Қаршилик билдирмоқчи бўлган Нуралини Шоирали билагидан ушлади:

– Қўй, бу иш сенга ярашмабди. Бунақа бемаънилик Баткага ярашади. Милтиғингни қўй. Мен ҳозир уйга кириб

чиқаман, Батка озгина пул ваъда қилган. Бир ҳафта маишатга етади.

Турғунали занжирбандларни озод қилгач, раиснинг кийимидаги чангни қоққан бўлди:

– Раис бува, трахтир масаласида энди бориб овора бўлмайинми?

– Борсанг-бормасанг, зарарини иш ҳақингдан ушлаб қоламиз.

– Яхшиликни билмайдиган бола, бу раис, – деди Турғунали қилган ишидан пушаймон еб.

Шоирали Турсунали полвоннинг уйи томон юрган эди, Нурали унга милтиқни узатди:

– Манови матаҳини олиб кириб бер. Бўшатганингни ҳам айт, кейин менга осилиб юрмасин.

– Сен кетиб қолма. Маишат қиламиз, – деди Шоирали милтиқни олиб.

– Маишатинг нимаси? Эсинг борми? Қишлоқда жаноза-ку?

Шоирали «Жаноза кечгача бўлмайди-ку?» дейишга оғиз жуфтлади-ю, Нуралининг норози қараши туфайли индамай қўя қолди.

Ҳозиргина занжирбандликдан қутулганлар чинор томонда, бошқалар пастроқда уйдаги музокаранинг якунини тоқат билан кутиб ўтиришди. Орадан ярим соатча вақт ўтгач, эшикдан Шоирали чиқиб келди. У чинор томондагиларга бир қараб қўйди-ю, лекин жилмайганича улфатлари томон юрди.

– Ҳа, жа оғзинг қулоғингда, – деб сўради Нурали.

– Ош пишди, оғайни. Райком буванг чолларнинг тилини билади-да. Кирсам, Батканинг шашти баланд. Масковга бориб Горбачевнинг ёқасидан оладиган. Шу бугунок йўлга чиқмоқчи. Тешабой тоға Ҳамробуви билан бўладиган аҳду паймонни ишора қилиб қўювди, райком бува илиб кетди. Совчиликни бўйнига олди. Батка ҳам чатоқ-да, «менинг ишим совчиларсиз ҳам пишиб бўлган», дейди. Униси

у деди, буниси бу деди, ҳатто Тешабой тоға «синглимни олсанг, шу ҳафта ичи оласан, бўлмаса йўқ», деб пўписа ҳам қилди. Батка бўш келмади. Хуллас, Тешабой тоға ҳам Масковга борадиган бўлди. Яна учта гирой хотин ҳам бораркан. Турғунали ака, чамадонни тайёрланг, янгам ҳам рўйхатга тиркалди.

– Нега менинг хотиним бораркан? – деб ажабланди Турғунали.

– Батканинг айтишича, янгам «боевой хотин»* эканлар.

– Батка уйланмайдиган бўлдими? – деб сўради Нурали.

– Ким сенга шунақа деди? Масковдан қайтган куни тўй-да! Ана, мен ваъдамнинг устидан чиқдим. Энди мени бир ҳафта паловхонтўрага тўйдириб боқасанлар.

– Агар гапинг рост бўлса, сени бир ҳафта эмас, ўлгунингча боқамиз. Султонали икковимиз сени ўгай ўғил қилиб оламиз.

* * *

Биз эшитган ҳангома шундай якун топди.

Орадан бир йил ўтиб эса...

Эрта тонгда ҳар иккала қишлоқда карнай-сурнай овозлари янгради. Сўнг болаларнинг қувноқ овозлари эшитилди:

– Суюнчи беринглар!

– Суюнчи, суюнчи!

– Турсунали тоғам ўғил кўрдилар!

– Ўғил! Ўғил!

Шодиёна авжига чиққан паллада ясаниб олган Турсунали полвон кўчага чиқди. Худди шу онда сойнинг нарига бетидаги гузарда Тешабой оқсоқол кўринди.

– Ҳа, ошнам, ўғиллар муборак энди! – деди Тешабой оқсоқол унга қучоқ очиб.

– Жиянлар муборак! – деди Турсунали полвон унга пешвоз чиқиб.

Улар юз йил учрашмай соғинган қадрдонлар каби кўришдилар.

– Қаёққа кетяпсан? – деб сўради Тешабой оксокол.

– Роддомга. Битта хўрозни сўйиб шўрва қилдим. Оббориб берай. Сўнг загсга* ўтиб метркасини олайин.

– Исмлари нима бўлади энди?

– Исмлари ўзи билан-ку! Саксоналида.

– Йўқ, ошна, адашма, Саксонбой бўлиши керак.

– Нега энди?

– Бизнинг уруғда исмга «бой» қўшилади.

– Сенинг уруғинг бой бўлса, ўзингга кўявер. Ўғил бизнинг уруғ: Саксонали бўлади.

Турсунали полвон шундай деди-ю, Шеркўзи қишлоғи томондаги «Қаҳрамон оналаримиз» кўргазмасидаги Ҳамробонунинг суратига кўзи тушиб, Тешабой оксоколга норози қиёфада қаради:

– Ие, ошна, бу нима қилганинг?

– Ҳа, бу ҳам ёқмадими? Ҳамро қайси қишлоқнинг қизи?

– Олиб ташла. Ҳамро Шербилакнинг гирой хотини. Биз сенлардан яна ўтиб кетдик.

– Бекор айтибсан. Битта ўғил сеники, тўққизтаси бизники.

– Менга қара, ошна, жанжал қилма, келишайлик. Майли, Ҳамронинг сурати иккала томонда ҳам турсин. Боланинг отини ҳам ўртада қўяйлик: «Саксон»и сендан, «али»си биздан.

– Менга қара, ошна, одамлар кулишяпти. Энди талашмаёқ қўяйлик. Иккала қишлоқни бирлаштирайлик.

– Яхши,ўйлабсан, «Шербилак» деган каттагина қишлоқ бўлсин.

– Нега энди «Шербилак» бўларкан?

– Қишлоқнинг номи биздан, сен эса унга раис бўла қол.

– Раисликка сен тузуксан. Яхшиси, қишлоқнинг номини ўртадан чиқарайлик.

– Бу гапинг ҳам маъқул. «Шер»ни сенлардан оламиз, «билак» эса биздан.

– Ҳа, қойил... – шундай дейишга деди-ю, ошнасининг ҳийласига чув тушганини англаб кулди: – Ие, унда яна «Шербилак» бўлади-ку? Кел, «Шерқўзи билак» деб қўяйлик.

– Шу ҳам от бўлди-ку! Жуда ҳам нодонсан-да! Қўзида ҳеч билак кўрганмисан? Агар қайноғам бўлмаганингда бошқа гап айтворардим.

– Қани, айт, айтавер, ичингда қолмасин!

– Ке, қўй, тилимни қичитма. Мени йўлдан қўйма. Сен билан ош пиширib бўлмайди. Қишлоғим сеникига қўшилмайди, – Турсунали полвон шундай деб ўз йўлига кетмоқчи эди, ошнаси йўлини тўсди:

– Тўхта, келишамиз.

– Келишмайман. Қирқ йил келишиб келганим етар. Синглинг энди меники. Мен нима десам, шу бўлади!

– Шунақами? Унда билиб қўй: Ҳамро – Шерқўзининг гирой хотини!

– Бекор айтибсан! Ҳамронинг Саксонбой деган ўғли бор. Бу ўғилнинг отаси эса менман! Ҳали сен қараб тур, Ҳамро икки марта гирой бўлади!

– Агар менинг гапимга кўнмасанг, синглимни сендан чиқариб оламан.

– Тушингни сувга айт. Мендай йигит турган жойда Ҳамро сендақа аканинг ўнтасидан кечвораdi! – Турсунали полвон шундай деди-ю, ғолиб одамнинг юриши билан қадам босди. Тешабой оқсоқолнинг «Нега кечаркан?» деб ошнасига эргашишдан ўзга чораси қолмади.

Эртасига эрталаб эса яна карнай-сурнай, ноғора овози янгради. Кейин жарчининг овози эшитилди:

– Одамлару одамлар, эшитмадим деманглар! «Қўзибилак» қишлоғининг раиси Турсунали тоға ўғиллари Саксонбойнинг туғилиши ва қишлоқнинг бирлашуви баҳонасида элга ош беряптилар. Ошга марҳама-ат!!!

* * *

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, ҳангома шу билан якун топди. Эҳтимол, ҳангоманинг айрим саҳифалари сизларга лофдай кўрингандир. Илтимос, ҳукм чиқаришга шошилманг. Ёшингиз саксондан ошганда вақт топиб, бу ҳангомани яна қайта ўқинг. Ана ўшанда фикрингиз ўзгариши аниқ.

Қўшимча сифатида шуни баён этаманки, ҳангоманинг дастлабки сатрларини Саксонбойнинг туғилиши муносабати билан берилган ошни еб келиб ёза бошлаган эдим. Ҳажв соҳасида ношудроқ бўлганим сабабли охирига етказиш бироз чўзилди. Худога шукрким, мана бугун, Қўзибилак қишлоғида Тўқсонбойнинг туғилиши муносабати билан тортилган ошдан қайтиб, якунловчи сатрларни ёзяпман.

Дарвоқе, айтишларича, Саксонбой туғилганида Ҳамробону келинлари ва қизларидан бироз уялган эканлар. Энди унақа эмас эмиш. Яна айтишларича, Турсунали полвон қайноғасини яна битта хотин олишга кўндиролмай ҳалак эмиш. Бу гапнинг аниқлигига кафолат бера олмайман. Яна ўзингиз биласиз...

«Шербилак» ва «Шерқўзи» қишлоғи аҳлининг сўзлашув тилида учрайдиган айрим «чистий» ўзбекча сўзлар учун изоҳли «спец» луғат

* «чистий» ўзбекча – соф ўзбек тилида сўзлашган боболаримизга анча қийин бўлгандир;

* «спец» – руслар негадир «специальный» дейдилар. Агар тилингиз келишса «махсус» деганингиз маъқул;

* «Маладес» – русчасига «молодец»ни «баракалла» деб ишлатадиганлар ҳам бор;

* «Гирой» – «герой»ни «қаҳрамон» деб қўлловчиларга қойил қоламиз;

* «Разведка қилиб келайинми?» – «Суриштириб, аниқлаб келайинми?» дейилса, эҳтимол, кўпчилик тушунмас;

* «Закун» – «закон» сўзи «конун» маъносини англатишини билиб олармиз;

* «Печать» – мухр;

* «Свежий» – янги;

* «Столичний» мальчик» – бу атама дунёдаги хеч бир изохли луғатда йўқ, кидириб овора бўлманг. Маъноси: «Столичная» (яъни «Пойтахт») деб аталмиш арокнинг номи;

* «Лична» – «лично», яъни шахсан;

* «Указ» – фармон (ҳукумат фармонлари бу тушунчага кирмайди);

* «Экстренний» – шошилинч, тезкор;

* «Секретний» – махфий;

* «Ученый» – олим(бу ерликлар «олим»ни тан олишмайди, «учений» дейилмаса тушунишмайди) ;

* «простой солдат» – оддий аскар;

* «Капрал» – ҳарбийдаги энг қуйи унвон аслида «ефрейтор» деб юритилади;

* «Исписат» – ҳисобдан ўчириш;

* «Мобилизация» – сафарбарлик;

* «Роддом» – қайлардадир аёллар «туғруқхона»да эмас, «роддом»да туғадилар;

* «Экспертиз» – «экспертиза», яъни махсус текширув;

* «апирист» – «аферист», яъни фирибгар;

* «Дакалатчи» – «доклатчик», яъни маърузачи;

* «Приписка» – қўшиб ёзиш;

* «Аварий» – «Авария», яъни ҳалокат; «Трахтир» – трактор дастлаб бу қишлоққа келганда «ўт-омоч» деб ҳам юритилган. Эндигилар осонгина «трахтир» деб қўя колишади;

* «Актив» – фаол; «Савсем» – умуман; «Местний насионалний мотам» – «миллий маҳаллий мотам»;

* «Халадийна» – «холодильник», ҳозир «совуткич» деймиз;

* «Проблема» – муаммо;

* «Низкий пасткаш» – ўтакетган пасткаш;

* «План» – режа;

* «Раз айтдими» – «айтган гапим – гап!»

* «Гапимга атвечат» – айтилган гапга жавоб бериш; «Местний шоир» – ёзган шеъри маҳалла ташқарисига чиқса шарманда бўлувчи шоир;

* «Давно» – аллақачон;

* «Атчет» – «отчет», яъни ҳисобот;

* «Сразу» – бирданига; «Что сиз, Батка?» – нима деяпсиз, отахон?

* «Квота» – миқдор, яъни мажлисга келиши лозим бўлганлар сони;

* «Цека кепэсэс политбуйроси» – ЦК КПСС, яъни Совет иттифоқи Компартияси Марказий Қўмитаси сиёсий бюроси;

* «Ким за?» – ким қўллаб овоз беради;

* «Данний» – маълумот;

* «Келаметр» – километр;

* «Учетда» – ҳисобда;

* «Учетчик» – «счетчик», яъни ҳисоблагич;

* «Ускорена» – «ускорение» – жадаллаштириш, тезлаштириш;

* «Личний масала» – шахсий масала;

* «Всесоюзний» – бутуниттифоқ;

* «Атменит» – «отменить», яъни бекор қилиш.

* «Отставит» – бекор;

* «Тилгром» – «телеграмма»нинг жарангдор шакли;

* «Очерек» – мақола тури, мухбирлар тилида «очерк» дейилади;

* «Настроенияси не то» – кайфияти йўқ, рўпара келинмагани маъқул;

* «Пажалиска» – руслар «марҳамат» деган сўзни қийналиб «пожалуйста» дейдилар;

* «Прямой» – тўғридан-тўғри;

* «Белий горячка» – «Белая горячка», яъни майхўрлик оқибатида юзага келувчи васвос хасталиги;

* «Белий ноч» – «Белая ночь» – шимолдаги ойдин тунлар;
* «Революсия» – «революция», яъни инқилоб;
* «Женсовет» – аёллар кенгаши;
* «Брак» – сифатсиз;
* «Капейка» – бир тийин;
* «Срок» – муддат;
* «Аристон» – «арестованний», яъни маҳбус;
* «Варвар» – ёввойи;
* «Боевой хотин» – жангари хотин;
* «ЗАГС» – фуқаролик ҳолатини қайд этувчи идора;
* «Метрка» – туғилганлик ҳақидаги гувоҳнома.

Изоҳ: Луғатга кирмаган яна ўнлаб сўзлар борким, буларни ўзларидан сўраб-билиб оларсиз...

ТИЛГИНАМДАН АЙЛАНАЙ

Инсон боласининг вужудидаги кўпгина аъзолар ақлнинг ҳукмига бўйсунади. Айтайлик, қўл, оёқ... ҳатто кўз. Ақл «Рўпарангдаги жононга қарама», деб буйруқ берса, кўз бечора бу амрга бўйсуна қолади. Қулоқни айблаб бўлмайди, чунки у кўз каби ёпилиш фазилатидан маҳрум. Яхши гапни ҳам, ёмонини ҳам эшитаверишга мажбур. Танадаги бўйсунмас, ўзбошимча аъзолардан бири тилдир. Ақлдан буйруқ келмаса ҳам сайраб ташлайди. Барча бани одам сингари камина ҳам бу қусурдан ҳоли эмаслар. Ихтиёримсиз айтилган айрим гапларни сизларга илиндим, айбситмайсиз.

ТИЛГИНАМДАН АЙЛАНАЙ

Мучал

Бир даврада мучал ҳақида сўз юриб қолди. Каминадан ҳам сўрадиларким:

– Мучалингиз нима? – деб.

Тўғрисини айтишга истиҳола қилиб дедим:

– Хотинимнинг мучали – ит.

– Бизга ўзингизнинг мучалингизни айтинг, дедилар.

Тилгинамдан айланай, ўйлаб ҳам ўтирмай, қийналиб ҳам ўтирмай шартта деди:

– Эй биродар, хотинимнинг мучали «ит» бўлгач, камина-ники итбоқар-да!

Тавсия

Меҳрибон хоним афандим ишга отланган пайтимда «Бугун албатта врачга боринг», деб топшириқ бердилар. Топшириқни бажармай қайтганимда: «Бордингизми?» деб сўрадилар. Хоним афандимнинг саволлар ўқларидан осонроқ қутулиш учун «Ҳа, бордим», дедим. «Врач нима деди?» деган саволни эшитиб шумлигим тутди. «Врачнинг гапини айтмай қўя қолай, эшитиб ранжийсиз», дедим. Хоним афандим «Бирон ёмон касалликни айтгандир», деган хавотир билан саволларни қалаштириб ташладилар. «Врачнинг гапини айтасиз», деб туриб олдилар. «Айтаман, фақат «Ранжимайман, айтганини бажараман» деб сўз беринг». Сўз берилиши билан тилгинамга жон кирди:

– Врач хотинингизни алмаштиринг, деди.

Туркиядан келган меҳмонга шу ҳангомани айтиб берган эдим, у илтимос қилди:

– Тоҳир Малик афандим, мани-да ўшал докторга олиб бор...

Қовоқ

Дўстлар билан гурунглашиб ўтириб эдик. Биродаримиз гапнинг белига тепиб ҳали тоғдан, ҳали боғдан сўзлай бошлади-да, кутилмаганда:

– Мен бир йиллик қовоқни кўрдим, балконда қолиб кетган экан, бир йилда айнимабди, – деб худди улуғ кашфиёт қилгандай керилиб қўйди. Ақлим «кўрсанг кўрибсан-да», деб қўя қолди. Лекин тилгинамдан айланай, бунга муроса қилмай:

– Шунга ҳам мақтанасанми, мен эллик йиллик қовокни кўрганман, – деб юборсами!– Лофни ҳам олиб кочасан-да, қани, қаерда кўргансан, исбот эт, – деб талаб қилди биродарим. Ақл «ҳазиллашдим», деб кўя қол», демокка даъват этди. Тил эса:

– Исбот қилиш учун узокка бормаймиз, ана, кўзгуга карагин, елкангнинг устида турибди. Эллик йилдан бери айнимаса-я... – деб юборди.

Тиш ва бош

Дўстимнинг кайфияти чатокрок эди. Ҳол сўрасам, «бошим оғрияпти», деб нолиди. Ақл «чарчагансан, ошнам, дам ол, ширин чой ич...» деб далда бермокчи эди, тил , ҳай-ҳай-ҳай, шошқалоқ бўлсанг айланай, дедики:

– Э, оғайни оғрик ёмон-да, тишим оғриганда олдириб ташлаб қутулган эдим.

Заҳар

Халқ ардоғидаги санъаткор Ёдгор Саъдиев билан бир масалани ҳеч ҳал қила олмаймиз. Ёдгор акамиз мени, камина эса у кишини заҳарликда айблаймиз. Дунёда тилдаги заҳарлик даражасини белгилаб берувчи ускуна йўкки, бизнинг баҳсимизни ечиб берса.

Камина селекционерлик, яъни ўсимликларнинг янги навини яратиш билан шуғулланиб, тувакда бир ўсимлик етишдирдим-да, акамизга бўлган ҳурматимиз ифодаси сифатида унга «Ёдгор Саъдиев номидаги кўп йиллик мевали ўсимлик» деб ном бердим. Тувакдаги бу ўсимлик чиндан ҳам қишин-ёзин мева тугадиким, уни халқда «қалампир» дерлар, айримлар «гармдори» деб ҳам юритарлар. Алқисса шуки, меҳмонлар келиб, қалампирдан тотиб кўриб, унинг заҳрига беш кетиб, уруғидан сўрадилар. Ақл «индамай бериб юбора қол» деб амр этган эди, тилгинамдан айланай, уруғни бермаслик йўлини топиб дедики:

– Уруғни беришим мумкин, лекин сизлар буни аслича ўстира олмайсизлар.

– Нега энди? – деб ажабландилар.

– Сабабким, камина бу ўсимликни Ёдгор акамизнинг тупуклари ила суғорганман. Қалампир шу тупукдан қувват олгандир...

Орадан фурсат ўтиб, бетобланиб ётганимда Ёдгор ака ўғиллари Ҳабибуллоҳ билан йўқлаб келдилар-да, меҳрибонлик билан муолажанинг турли йўллари ҳақида гапириб:

– Сизга илон шўрва дори, илон топиб шўрва пиширib келаман, – дедилар.

Ақл «Раҳмат, ака, кам бўлманг», демоқчи эди, тилгинамни қаранг:

– Ёдгор ака, илон қидириб овора бўлманг, шўрвани пиширинг-у, битта бармоғингизни теккизиб қўйсангиз бас, – деб юборса-я!

Ёдгор акамизнинг ҳам тилларидан айлансангиз арзийди. Ақллари «Қўй, шу касал одам бир ҳазил қилса қилибди, жавоб қайтарма», дегандир. Лекин тиллари тинч турармиди:

– Ака, мен шўрвага бармоғимни теккизсам, овқат аччиқ бўлади. Заҳар бўлиши учун сиз тилингизни теккизишингиз керак...

Бош

Бошим оғриб ўтирган эдим. Бир оғайним келиб ҳол-аҳвол сўради-да:

– Мен сенга «Кўп китоб ўқима», деб минг марта айтганман, камроқ ўқисанг, бошинг оғримайди, мана мен битта ҳам китоб ўқимаганман. Ёшим элликдан ошди, лекин шу пайтгача сира бошим оғримади, – деди.

«Гапинг маъқул», деб кўя қолсам бўларди, лекин тил бунга йўл қўярмиди. Айтган гапини қаранг:

– Одамнинг боши бўлса, оғриб тургани ҳам маъқул...

Балиқ

Ароқхўрликни хуш кўрувчи танишим Рамазон ойи арафасида:

– Бир балиқхўрлик қилайлик, – деб қолди.

– Нечук кўнглинг балиқни тусаб қолди, балиққа бошқоронғумисан? – деб ҳазиллашдим.

– Рўзадан аввал ҳалқумни тозалаб олай, – деди у.

«Ниятинг яхши», демоқчи эдим, тилим бошқа гапни айтиб юборса:

– Тинч океандаги барча балиқларни еб тугатсанг ҳам ҳалқумингни тозалашга кифоя қилмас...

Исиниш

Иймони заифроқ биродаримиз билан кетаётган эдик.

– Совқотяпман, – деб нолиб қолди.

Тилгинамдан айланай, шу ерда ҳам тинч турмади-я! Айтган гапини қаранг:

– Биродар, озгина сабр қилинг, дўзахда исиниб оласиз (астағфируллоҳ!).

Қулупнай

Зиёфатда қулупнайнинг фазилатлари мадҳ қилинарди. Мендан:

– Қулупнай қон босимини туширар эмишми? – деб сўраб қолишди.

Ақлим «ҳа», демоққа шайланган эди, тилим тушмагур чаққонлик қилди:

– Зиёфатда текин қулупнойни тўйиб есангиз, қон босимингиз тушади. Агар пулингизга сотиб олсангиз, аксинча, кўтарилиб кетади.

Хандон писта

Бозор оралаб юрган эдим.

– Иним, хандон писта олинг, – дедилар бир отахон. – Қаранг, писталар сизга қараб кулиб туришибди.

«Раҳмат, писта олмайман», деб ўтиб кетаверсам ҳам бўларди, аммо тил бунга йўл бермади:

– Отахон, писталарингиз менга қараб кулиб туришгани рост, лекин нархини айтганингиздан кейин чўнтак сизга қараб йиғлаб юборади-ку, бунга нима дейсиз?

Қувват

Бир чала мулла ҳаммани оғзига қаратиб ваъз айтарди:

– Ўрик нима учун юракка ўхшайди, биласизларми, чунки ўрикни есангиз, юракка қувват бўлади.

Ақлим «балки шундайдир», деб ўйлашга улгурмай тил тиш ҳатлаб қўя қолди:

– Тақсир, қовоқ-чи?

Антенна

Ўша чала мулла:

– Соч толалари антенна, кечқурун ухлаганингизда руҳларнинг тўлқинини қабул қилиб, сиз туш кўрасиз, – деб қолди. Даврадагилардан бири:

– Домла, сочи йўқлар-чи, улар антеннасиз ҳам туш кўраверишадими? – деб сўради.

Тилгинамдан ўргилай, чала мулла жавоб топгунича, унинг мушкулини енгил қилиб қўя қолди:

– Уларники парабал (чиғаноқ) антенна, тушнинг додахўжасини ўшалар кўришади.

Товуқ

Ҳамкасбим билан суҳбатлашиб ўтирган эдим. Катакдаги товуқ қақағлаб қолди.

– Битта тухум туғиб шунча ваҳима қилади-я, – деди ҳамкасбим кулиб.

– Шапалоқдек китоби чиқиб, мақтаниши оламни бузадиган шоирга ўхшайди, бизнинг товуқ, – деб юборди тилим.

Қулоқ

Иссиқ жонмиз-да, бехос қулоғим оғриб, қулоқ, бурун, томоқ дўхтири бўлмиш дўстимникига чиқдим.

– Ҳа, нечук, биз ғарибларни йўқлаб қолибсан, дўстим, мени кўргинг келиб қолдими? – деб ҳазиллашди дўхтир.

– Сени мен эмас, қулоғимнинг кўргиси келиб қолибди, – деб юборди барака топгур тилим.

Ҳаво ўзгарди

Қон босимим ошиб, бошни боғлаб ётган эдим. Аҳли аёлим кириб, ҳол сўраб:

– Об-ҳаво ўзгарса, сизнинг босимингиз ҳам ўзгарадиган бўлиб қолди, бугун кўчага чиқманг, – дедилар меҳрибонлик билан.

– Гапингиз тўғри, об-ҳаво ўзгарса, қон босими ҳам ўзгаради. Лекин хотин ўзгарса, ҳар қандай қон босими яхшиланиб кетармиш, – деб юборди тилгинам.

Гўрковнинг нархи

Дўхтир юракка қувват бўлувчи янги дори чиққанини айтиб изоҳ берди:

– Дорини ўзимизнинг дорихонадан олинг. Бошқа жойларда йигирма минг сўм, ўзимизда ўн олти мингга беради.

Буни эшитиб кулимсирадим.

– Нега куляпсиз? – деб ажабланди дўхтир.

– Ёзиб берган дорингизнинг нархи гўрковнинг нархи билан бир экан, – деб юборди бемаъни тилим. Бу ҳам етмагандай яна изоҳ бергани-чи: – Аммо фарқи ҳам бор. Дорининг кафолати йўқ, гўрковнинг кафолати борким, нақ суваб ташлайди.

Қаймоқ

Дўхтир жиддий парҳез лозимлигини уқтириб, ейиш мумкин бўлмаган таомларни санаб кетди. «Қаймоқ ҳам мумкинмас», деганда «айтсангиз-айтмасангиз қаймоқ емайман», – дедим.

– Нима учун? – деб сўради дўхтир ажабланиб.

– Жуда қиммат-да, – деб тўғрисини айтиб қўя қолди суяксиз тилгинам.

Дўхтир яна рўйхатни давом эттириб, охирида «тушундингизми?» – деб сўради.

– Фақат битта нарсага тушунмадим, нафас олишим мумкинми? – деб юборди тилгинам.

Парҳез

Дўхтир жаноби олийлари каминага марҳамат кўргазиб, сиҳатимни асрамоқ умидида бир қатор маслаҳатлар бердиларким, барчасини эслаб қолмоқ учун битта бош камлик қиларов, дейман. Хусусан, парҳезга доир талабларга битта нафсу битта қориннинг чидамоғи мушкул ҳолдир. Аллоҳ бандалари учун яратган неъматлар бир бошдан саналиб, «ейиш мумкин эмас», деган ҳукм ўқилди. Ажабо! Қўй гўштини банда емаса, бўрининг қорни учун яралибдимикин? Оқ нонни банда емаса, сигирга байрамми экан? Асти-асти бундай саволлар билан дўхтиржон кўнгилларини хира қилмадим. Эсим жойида! Аммо тилда эс йўқ. Дедики:

– Дўхтиржон, сиз буюрган парҳез рўйхатини эслаб қолишим қийин. Мен ўзим учун махсус парҳезни тартиб этганман.

Дўхтир дедики:

– Айтинг, эҳтимол, бошқа беморларга ҳам татбиқ этурмиз.

Тилим дедики:

– Каминанинг парҳез рўйхати узун эмас: дастурхон устидаги текин неъматларнинг барчасини емоқлик мумкин. Чунки «текин томоқ танни тоза қилур», демишлар. Бироқ ўз пулингга сотиб олиб ейиладурғон неъматларга эҳтиёт бўл. Дўхтурнинг парҳезини фақат ўзинг сотиб олғувчи неъматларга нисбатан тўғри деб бил!

Қора хотин

Дўхтир парҳез буюргач, каминага оқ нон ейиш қатъий тақиқланди. Таомланиш вақтида муҳтарамаи хотинхўжа тепамизда уруш давридаги «гестапо» янглиғ соқчиликда турадурлар. «Гестапо»дан фарқлари – қўлларида ўқланган автомат йўқ, холос. Аммо тиллари ҳамиша заҳарли ўқлар билан ўқлоғлиқ турадики, «гестапо» автоматидан бир амаллаб паналаниш мумкин, аммо тил ўқларидан сақланиш мутлақо мумкин эмасдир. Шу боис камина чойни ҳам муте ҳолда ичур, атрофда раҳм қилғувчи зот топилмас. Бахтимдан айланай, бу кун нонушта пайти ҳазрат хотинхўжани қўшни чақириб қолдию, озодлик ҳавосини туйиб, дастурхондаги оқ нонга зўр ҳаяжон ила қўл узатдим. «Элакка чиққан хотин эллик оғиз гап гапирар», демишлар экан. Аммо бизнинг қўшни элакка эмас, пулга чиққани учун эллик оғиз ўрнига бир оғизгина гап кифоя қилғони сабабли хотинхўжамиз изларига тезгина қайтдилар. Бир тишлам оқ нон қора нондан безор бўлган ошқозонимизга хушхабар олиб тушишга улгурди, холос. Икки тишламга улгурмай, қўлимга яна қора нон тутқизилгач, кўзларимга ёш келиб дедимки:

– Энди фақат қора нон ейманми?

Ситамкор дедики:

– Дўхтир рухсат бермагунича шунақа бўлади.

Алам туфайли кўзларим ёшлангани билан тилим бақувват эди. У дадил дедики:

– Агар қора нон ейдиган бўлсам, унда менга қора хотин ҳам олиб беринглар!

Қора чой

Зиёфатда ўлтурар эдик. Хизмат қилиб юрган йигитча кириб сўрадики:

– Чой қанақасидан бўлсин? Кўкми, қорами?

Биров «қора» деди, яна биров «кўк». Йигитча менинг хоҳишимни сўраб эди, шошқалоқ тилим дедики:

– Иним, яхшилаб билиб олинг: менга чойнинг қораси маъқул, пулнинг эса кўки ёқади!

Йўтал

– Нега йўталяпсиз? – деб сўрадилар.

– Тирик одам тириклигини билдириб туриши учун йўталиб тургани дуруст, – деди тилим.

Иттифоқо, қўйхонадаги қўчқорлардан бири йўталиб қолди. Охурга хашак ташлаб қўйишни ўзи учун энг оғир машаққат деб билган ўғлим «қўйларнинг ҳарна битта камайгани яхши», деган умидда деди:

– Шу қўчқорни сўйиб юбора қолайлик, қаранг, йўталяпти.

– Йўталаётган бўлса, тузатиш ҳаракатини қил, мен йўталганимда дарров сўйиб юбормайсан-ку, – деди тилгинам.

Ўлмайдиган бўлдим

Жанозадан қайтаётган хотинлар марҳумнинг яқинлари қандай айтиб йиғлаганини, албатта, бир-бир муҳокама қиладилар. Бу каминага ҳам маълум. Маҳалладаги бир жанозадан кейин хоним афандидан шу ҳақда сўрадим.

– Юрагим эзилиб турувди, гапларига эътибор қилибман, – дедилар.

– Бекор турмай эшитсангиз бўларди. Яна ўн йилми, ё ўттиз йилданми кейин ўтадиган бўлсам чиройли-чиройли

гапларни айтиб, ҳаммани қойил қолдириб йиғлашингиз керак, – дедим.

– Бемаъни гапларни гапирманг! – деб жеркиб бердилар. Мен эсам қитмирликни давом эттирдим:

– Нима, чиройли гапларингизга арзимайманми?

– Арзийсиз, лекин бунақа бемаъни гапларни айтиб, асабимни бузманг.

– Унда сиз ҳам чиройли йиғлайман, деб ваъда беринг.

– Йўқ! – дедилар қатъий хоним.

– Йиғламайсизми?

– Йўқ! – дедилар яна ҳам қатъий равишда.

Оғзимни юмсам ҳам бўларди, лекин тилгинам тиш ҳатлашдан тийилмади:

– Мен чиройли йиғлашингизни эшитиб, би-ир роҳатланиб ётмоқчи эдим-да. Йиғламайдиган бўлсангиз, ўлиб нима қилдим, бўлди, ўлмайман.

Чўнтак ва қўл

Хоним афандим йиқилиб, қўллари лат ебди. Врачга олиб бордим. «Ие, кеннойи, нима бўлди?» – деди врач ачиниб. Хоним афандим ўрнига тилим жавоб берди:

– Эрининг чўнтагини кавлайверган қўлнинг оқибати шундай бўлади. Кўриб турганингиз бу қўл ўнларча шимларимнинг чўнтакларини кавлай-кавлай тешибла юборган...

Тўғри ташхис

Хоним афандимнинг муборак оёқлари оғриб колди. Моштабиб «Калий етишмайди, фалон дориларни ичинг», деди. Тилим эътироз билдирди:

– Ташхисни нотўғри қўйдингиз, тақсир. Ёшлигида эрининг бошига чиқиб ўтириб олган хотин қариганда оёқ оғриғига учрайди.

Тарози

Тўйимизга ўттиз беш йил тўлган кун эди. Эрталаб хизматга кетар чоғида «уйда тарози борми?» деб сўрадим.

«Йўқ», дедилар хоним афанди. «Нега йўқ? Масковдан олиб келган осма тарози қайда қолди?» дедим ранжиб. Хизматдан қайтиб, овқатланиб ўтирганимда хоним афандим қўшнилардан бирининг шахсий мулкига айланиб қолган тарозини топиб қўйганини ғурурланиб маълум қилдилар. «Неча килогача тортар экан?» деб сўрадим. «Ўн килогача», дедилар. «Кам экан, бу бўлмайди, бошқа тарози топиш керак», дедим. «Нимани тортмоқчисиз ўзи?» деб қизиқдилар. «Тўйдан кейинги ўттиз беш йил ичида йиғилиб қолган пешонамнинг шўрини тортишим шарт бўлиб қолди», – деб юборди тилгинам.

Тилгинамнинг тўй билан табриклаганига ўзингиз тушунгандирсиз?

Туз

Азиз биродаримиз Ёдгор Саъдиев қўнғироқ қилдилар:

– Бугун сизникга бориб, ош дамлайман. Сиз қўрқманг, гўшт-ёғни ўзим олиб бораман. Уйингизда ҳеч бўлмаса туз бордир?

– Туз ҳам йўқ.

– Ие, туз бўлмаса овқатни нима қиляпсизлар?

– Пешонанинг шўри билан тирикчилик қиляпмиз, – деб юборди тилим.

Қўқонча ош

Қўқондан азиз меҳмонлар келишди. Ширин суҳбат қурдик. Олти ёшли ўғиллари зерикиб кетишни истаб қолди.

– Шошилманглар, ҳозир сизларга қўқонча палов дамлаб бераман, – дедим.

Меҳмонлар гапимга ишониб, «Ҳожати йўқ, кейинги сафар», дейишди. Тилим эса болага мурожаат қилди:

– Қўқонча палов қанақа бўлишини биласизми? – Бола ажабланиб бош чайқади: – Ҳозир кўчага чиқиб, ўнг томондаги қўшнимдан ярим кило гўшт оламан, чап томондаги

қўшнимдан ёғ, тўғридаги қўшнимдан гуруч оламан. Сабзи-пиёз, сув ўзимизникида топилса, қўқонча палов дамланади...

Бахтли умр

Ёзувчининг хотини бўлиш осонмас. Айниқса, ёзувчи тўғри гапни ҳам киноя санчиғига илиб узатса, бундай хотиннинг қаҳрамонлигига тан бериш керак. Бир куни хаёлга берилиб ўтирган эканман, хоним афандим «дард хуруж қилдимикин?» деган хавотирда «Ҳа, адаси нима бўлди?» деб сўрадилар. Бу онда «янги китобдаги бир воқеага хаёлим кетибди», десам тушунмайдилар. Шу учун тилимга эрк бериб қўя қолдим:

– Бир нарсани эслай олмаяпман, хоним, нечанчи йилда эрга теккан эдингиз?

– 1972 йилда, нега эслаб қолдингиз? – дедилар ажабланиб.

Бундан ўғлим ҳам ажабланган эди, энди тилим гапни унга қаратди:

– Қачондир, яна йигирма йилми, ё қирқ йилданми кейин оламдан ўтсам, қабрга тузукроқ тош қўйдир. Ёзувига эҳтиёт бўл: «ёзувчи» ёки «ҳурматли одам» деган гапларни ёздирма. Ёзув камтарона ва оддий бўлсин, эшит: «Тоҳир Малик. 1946 йилда туғилиб, 1972 йилга қадар одамга ўхшаб бахтли умр кўрган», вассалом!

Оғзингни ўпади

Тўйдан қайтаётган эдик, танишларимдан бири учраб қолиб мен билан қучоқлашиб кўришди, кейин меҳри товланиб кетдими, ё ҳазил тариқасидами: «Китоб ёзган қўлларингизни бир ўпай», деб ўпиб қўйди. Ҳазил-ҳузулдан кейин хайрлашиб, машинага чиқаётганимизда дўстларимдан бири:

– Дунёда адолат йўқ, бунинг китобидаги воқеларни айтиб бергувчи мен-ку, бунинг қўлини ўпишади-я! – деди

кулиб. Дўстимнинг даъвоси бежиз эмасди. Болаликда кўп овкат егани учун ҳамма унга «Бўтқа» деб лақаб қўйган эди. Шу дўстимнинг ҳурмати учун «Шайтанат»даги Асадбекнинг югурдакларидан бирига унинг лақабини олиб берган-дим. Дўстим шуни назарда тутиб кўп ҳазиллашарди. Ҳозирги ҳазили ҳам ўринли эди. Шу учун мен ранжимадим, аммо тилим тинч туролмади:

– Айни ҳақиқат, – деди у. – Мен китобни қўл билан ёзганим учун қўлимдан ўпди. Сен оғзингда айтиб турасан, ҳозир айтаман, оғзингни ўпиб кетади...

Куёв оши

Азиз меҳмонимиз қайтар чоғи «Ўғлимни дуо қилинг», дедилар. Беш ёшли ўғилларига саодатли умр тилагач, «Илоҳим куёв бўлгин, тўйингга мени ҳам айтгин, куёв ошингни ўзим қилиб бераман», дедим. Бола ажабланиб қараб туриб: «Вой, мен катта бўлиб уйлангунимча сиз ўлиб кетган бўласиз-ку?» – деди. Ота бу гапдан хижолат бўлди, тилим эса тутилиб қолмади:

– Сен уйлангунча ўлмай тураман, йигитнинг гапи битта бўлади: куёв оши мендан!

КИМЛАРДИР ТЎҚИГАН ЛАТИФАЛАР

Озода хотин

Оёғи терлайдиган эрга озода хотин учраса, дардини кимга айтсин?

Озода хотин бу оқшом эри билан театру томошасига бормоқликни ихтиёр этди ва деди:

– Оёғингизни уч марта ювиб, яхшилаб қуритиб, кейин янги пайпоқни кийиб олинг!

Эр буйруқни адо этди. Театруга бориб ўтирганларида озода хотиннинг бурнига таниш ҳид урилиб, бурнини жийирди-да, эрининг билагидан чимчилади:

– Оёғингизни ювиб, янги пайпоқ кийинг девдим-ку?!

– Айтганингизни ошириб бажардим, хоним. Уч марта эмас, беш марта ювдим.

– Ювмагансиз! Оёғингизнинг сассиғидан димоғим ёрилиб кетай деяпти!

– Ишонмаслигингизни билувдим, – деди хўрсиниб эр, – шунинг учун эски пайпоғимни чўнтагимга солволувдим, мана, қаранг.

Озодлик

Эр-хотиннинг турмуш қурганларига эртага ўн беш йил тўлади. Бу муборак кун арафасида хотин ширин умидлар қанотида учаётган эди:

«Эртага эрим менга нима совға қилар эканлар? Этик олганлари яхшими, ё пальтоми? Балки иккаласини олиб келарлар? Заргар ўртоқлари анави куни тилла занжир ҳақида бир нима деяётгандек бўлувди-я...»

Тўй куни эрнинг ҳам ёдида, аммо унинг хаёли хотиннинкидан ўзгачароқ эди:

«Агар никоҳ кечаси шу бадбахт хотинни бўғиб ўлдирганимда ўн беш йилга қамашарди-ю, эртага озодликка чиқиб келган бўлардим...»

Ваъда

– Тўйдан олдин қанақа ваъдалар берган эдингиз? – деб нозланиб сўради хотин.

Эр ўйлаб ҳам ўтирмай дадил жавоб қайтарди:

– Ваъдаларим эсимда: осмондаги юлдузларни олиб бераман, Ойни, ҳатто Қуёшни ҳам олиб кафтингга тутқазаман, деганман. Лекин ҳар йили янги пальто олиб бераман, демаганман.

Қўрқинч

– Шикоятингизга тушундим, – деди психиатр беморга. – Демак, алақ-чалақ тушлар кўрасиз: сизни қандайдир ёвуз

кучлар таъқиб қилади, тутиб олиб уради. Бу ҳам етмагандай бақираётганда уйғониб кетасиз-у, бу даҳшатлардан қутуласиз, шундайми?

– Ҳамма гап шунда, дўхтир, – деди бемор йиғламсираб, – даҳшат тўхтамайди, давом этади. Уйғонишим билан «ялпайиб ётавермасдан туринг, болани боғчага олиб боришингиз керак!» деган чинқириқни эшитаман.

Қувончдан ўлган одам

Икки марҳум бир кунда ёнма-ён қабрга қўйилибди. Бири зерикиб, иккинчисиникига мўралаб танишибди. Дилкаш суҳбат қурибдилар.

– Сен нега ўлдинг, дўстим? – деб сўрабди бири иккинчисидан.

– Хурсанд бўлиб кетганимдан юрагим ёрилиб ўлдим, – дебди иккинчиси.

– Ие, одам қайғудан ўларди, сенiки қизиқ-ку, қани, очиқроқ айт! – дебди биринчиси.

– Ўртоқларим нуқул хотинимни ёмонлашарди. Бир куни «хотининг ўз уйингда ўйнаши билан бирга», деб хабар беришди. Ғазабланиб келдим. Хотиним ростанам уйда эди. Ҳаммаёқни қидириб чиқдим: жавон ҳам қолмади, каравотнинг таги ҳам қолмади. Ҳатто қозоннинг ичини ҳам қарадим. Ўйнашни тополмай қувонганимдан ўлиб қолдим, – дебди иккинчиси.

– Эй аҳмоқ, – дебди биринчиси афсус билан, – музлаткичнинг ичини ҳам қараганингда, иккаламиз тирик қолган бўлардик...

Дид

Эр хасталанса, хотиннинг меҳри дарё бўлиб тошиб кетиши барчага маълум. «Сиз касал бўлгунча, шу касалликни Худо менга бера қолмайдими?» дегувчи танти хотинлар ҳам учрайди. Шунақалардан бири бемор эри ёнида дий-диё қилиб, кўзларини ёшлаб ўтирган эди. Эр унга қараб: «Нима деяпти бу эси паст! Ўзидаги касаллик тури етиб ортгулик,

яна менинг дардимни ҳам оларканми? Бўлмаган гап! Касалимни олиш ўрнига ўзиникини менга қоплаб ҳадя этишлари мумкин», деб ўйланди ва ҳазин жилмайиб деди:

– Хоним, юзингизга бироз пардоз бериб, энг чиройли кўйлагингизни кийиб чиқинг.

Хотин бу амрни бажо келтириб, яна эри ёнидан жой олди-да, «мени нега ясантирдингиз?» деб сўради.

– Хоним, аҳволимни кўриб турибсиз, агар Азроил ҳазратларининг келиш вақтилари етган бўлса, ўзлари кўрарлар. Ёшлигингизда гўзаллигингиз билан кўпнинг ҳушини олардингиз. Бу гўзаллигингизни ҳали ҳам йўқотмагансиз. Азроил ҳазратларида ҳам дид бордир. Ким хунук, ким гўзал, билиб олиб кетарлар... – деди бемор эр.

Кимга ўхшайди?

Бир полвон одам ўғил кўрди. Туғурукхонага келиб, баланд овозда хотинини чақирди. Хотини деразадан қарагач, керилиб, янада баланд овозда «Полвонча қалай, кимга ўхшайди?» деб сўради. «Худди ўзингизга ўхшайди», деган жавобни кутиб қаддини ғоз тутди. Содда хотин эса уялинқираб деди:

– Вой дадаси, сиз у кишини танимайсиз...

Навбати билан

Чол билан кампир серуйқу ва ғоят ялқов келинларини тарбия қилмоқнинг янги усулини ўйлаб топдилар. Эрталаб турдилар ва икковлари супурги талаша бошладилар:

– Бугун ҳовлини мен супураман! – деди чол зарда билан.

– Нега сиз супурар экансиз, мен супураман, – деб зорланди кампир.

Шу тарзда ярим соатча ғалва қилишгач, дераза қия очилиб келин кўринди. Уйқусираган кўзларини очиб, уларга қаради, бир эснаб олиб муросага келтирди:

– Во-эй, ёш болага ўхшайсизлар-а, ойижон, нимага талашасиз? Бугун адажон супурсинлар, эртага сиз супурасиз. Навбатма навбат супуришга ҳам ақлларингиз етмайдими?..

Телеграмма

Хасисликда тенги йўқ бир одам Москва саёҳатига отланди. Самолёт қўниши билан хотинининг илтимоси эсига тушиб, телеграмма жўнатиш учун почтага кирди. Хотинига бўлган меҳр-муҳаббатини аён қилиб қўйиш учун чиройли қилиб ёзди:

«Жонгинам, Москвага эсон-омон, бефалокат учиб келдим. Соғ-саломатман. Сени ўпаман».

Почтачи сўзларни санаб, ҳисоб-китоб қилиб берган эди, тўлайдиган пулни кўриб, капалаги учиб кетди. Телеграммадан воз кечай деса, хотинига ваъда берган. Ўйлай-ўйлай сўзларни қисқартира бошлади.

«Жонгинам», дейишим шартмас. Кечалари минг марталаб айтганман», деб биринчи сўзни ўчирди. «Эсон-омон, бефалокат учиб келганимни айтишим шартмас. Фалокат бўлганида учиб келиб, телеграмма бермас эдим-ку! Хотиним ақлли, бу ёғини ўзи билиб олади», деб бу сўзларни ҳам ўчирди. «Учиб келдим», дейишим шартми? Самолётда учмай эшак аравада келибманми бу ерга!» деб бу сўзни ҳам ўчирди. «Соғ-саломатлигим аниқ-ку! Уйдалигимда соппа-соғ эдим, нима, тўрт соатда айнийманми?» деб яна ўчирди. «Қайси калла билан «сени ўпаман» деб ёздим? Телеграммада ҳам ўпиш мумкин эканми?» деди-ю, буни ҳам ўчирди. Қараса, телеграммада «Москва» деган сўз билан ўзининг исми қолибди. «Москвага учмай Берлинга учибманми, хотиним билади-ку», деб буни ҳам ўчирди. Кейин «хотиним исмимни билади», деб охирги сўзни ҳам ўчиргач ўйланди: «Телеграмма юбориш шартми? Агар фалокат бўлиб, самолёт портласа, радиодами ё телевизордами эълон қилишарди, хотиним шундан биларди. Фалокат ҳақида хабар йўқми, демак, етиб келганим аниқ. Бир ҳафтадан кейин қайтиб бораман. Эсон-омон учганимни ўшанда айтаман. Айтаман-у, росманасига ўпиб қўяман».

Кучли дори

Бир киши шошилиб кириб хотинини чақирди-да, кўйлагини кўтариб «Белимга тупур», деб буюрди. Хотин унинг бу амридан ажабланди.

– Бўлақол, белим оғриб, жонимни оляпти. Дўхтирга борган эдим, илоннинг заҳрини суртинг, деди. Дорихонада бунақаси йўқ экан. Ўзинг тупуриб қўя қол, тилингга тегиб чиққан тупугинг ўнта илоннинг заҳрига татийди.

Жамоа жам

Сайёҳларнинг кемаси денгиз ўртасида ҳалокатга учраб чўка бошлади. Бир киши йиғлаб, Аллоҳга муножотни бошлади:

– Эй Худо, биламан, гуноҳларим кўп. Бузуклик ҳам қилдим, пора ҳам олдим, ғийбатдан, фитнадан тийилмадим. Энди битта мени деб шунча одамни чўктирасанми?

Шу онда унга бир овоз келдики:

– Эй банда, сен куйинма, кема фақат сенинг гуноҳинг учун чўкаётгани йўқ. Худо бу кемага ўзингга ўхшаганларни тўплаган...

Тайёрмисан?

Табиати бузуқ одам гуноҳларининг жазосидан қўрққан маҳалда ўзича чалама-чатти равишда, бетаҳорат бўлса-да, намоз ўқиб қўярди. Навбатдаги қўрқув юрагига оралаганда ният қилиб қулоқ қоқди-да, рукуга борди. Шунда кўз олдида бир соҳибжамол пайдо бўлди:

– Сен кимсан? – деб сўради.

– Мен шайтонман, сени йўлдан ургани келдим, – деди соҳибжамол тасвири.

– Мени йўлдан уришнинг сираям ҳожати йўқ, ўзинг тайёрмисан?

Сиғмаяпти...

Меҳмондорчиликда ўтирган ота ўғилнинг ош ошалашидан хижолат бўлиб, уни тартибга чақирмоқчи бўлди:

– Ўғлим, учтадан гўшт қўшиб ошалаяпсизми?

– Ҳа, дада, тўрттадан олай десам кафтимга сиғмаяпти.

Яна олинг

Мезбон меҳмонга илтифот қилди:

– Сомса совумасин, олсинлар, тақсир.

– Хўп ажойиб сомса бўлибди. Тўрттасини еб, тўйиб қолдим.

– Тақсир, бешта едингиз, яна битта олинг, жуфт бўла қолсин.

Таом дарди

Оғзида бироита ҳам тиши йўқ қария билан ўспирин биргалида овқатланиб ўтиришарди. Иккови бараварига йиғлаб юборишди.

– Нега йиғлаяпсиз? –деб сўрашди қариядан.

– Оғзимда тишим йўқ, то мен ямлаб ютгунимча бу йигитча овқатни паққос тушириб, мен оч қоламан.

– Сен нега йиғлаяпсан? – деб сўрашди ўспириндан.

– Бу чолнинг тишлари йўқ, мен то чайнаб ютгунимча у чайнамай ютиб, овқатнинг баракасини учириб юборади...

Йигирмата қўй

Бир масжид қоровули имом-хатибнинг янги салласига ҳуши кетиб, бир кийиб кўрмоқчи бўлди. Саллани бошга қўндирган маҳалда бир одам масжидга кириб келиб, уни имом деб ўйлади-ю, қайғусини билдирди. У киши саллали одам улуғ бўлади, деган ўйда, дардини очиқ айтди:

– Менинг фарзандим йўқ. Лекин бир итим бор эди. Йигирма йил боқдим, ўз фарзандимдай бўлиб қолган эди. Бугун ўлиб қолди. Шуни одамга ўхшатиб кўммоқчиман. Уйимга бориб, итимга жаноза ўқиб қўйсангиз.

Қоровул итга жаноза ўқилганини эшитмаган эди. Шу боис «Қандай бўларкин?» деб мужмал жавоб берди.

– Фақат мумкинмас, деманг, мен сизга йигирмата қўй атаб қўйганман, – деди у киши ялиниб.

Йигирмата қўйнинг дарагини эшитган қоровулнинг эси оғиб қолди. Жаноза ўқишни мутлақо билмаслигини ҳам унутиб, у кишига эргашди. Итнинг жасади оқ чойшабга ўралиб, ҳовлида гўр ҳам қазиб қўйилган эди. Саллали қоровул жасад ёнидан жой олиб, қулоқ қоқиб, қўл боғлади. Ўқиладиган дуоларни билмагани учун ўзининг касбини қила қолди. У ўттиз йил бадалида колхозда ҳисобчи бўлиб ишлаган эди. Уч-тўрт нафаснинг ичида йигирмата қўйнинг бозор нархида неча пул бўлишини ҳисоблаб чиқди. Мутавалли сезиб қолгудай бўлса, унга қанчасини беришни чамалагач, дуога қўл очди.

Эртасига унинг бу қилмиши мутаваллига етди. «Алиф»ни калтак дейдиган, иккита кичик сурани йигирма йилда аранг ўрганиб олган мутавалли итга жаноза ўқиш мумкин-мумкинмаслигини аниқ билмаса ҳам таваккалига ўдағайлашни бошлади, эшакка тескари миндириб, сазойи қилдираман, деб пўписа ҳам қилди. Қоровул ҳисобчи бўлиб ишлаб юрган пайтларида текширувчилар келиб «қаматаман», деганда ҳам у чорасини топарди. Бу сафар ҳам муте ҳолда қўл қовуштирганича деди:

– Тақсирим, итга жаноза ўқиш мумкинмаслигини биламан. Гуноҳи менга. Лекин итнинг эгаси йигирмата қўй бермоқчи эди. Йўқ, дея олмадим. Қўйларнинг ўн бештасини сизга ажратиб қўйдим.

– Ростданам йигирмата қўй бердими? – деди чала мутавалли шаштидан тушиб.

– Ҳа, атаб қўйган экан, – деди қоровул.

– Унда дарров тур, – деди мутавалли шошилиб, – фотиҳага бориб келайлик.

Бордилар. Фотиҳа ўқиб, ит эгасининг кўнглини чоғ қилдилар. Қайтаётганларида мутавалли тўхтаб, пешонасига бир шапати урди:

– Оббо, эсдан чиқибди-ку! – деди.

– Нима? – деб қизиқди қоровул.

– Йигирма оши қачон бўлишини сўрамабмиз-ку, бор, билиб кел.

Кейинги жума

Ўша мутавалли бир йиғинда кўп сўзлади. Бировлардан эшитганларини яримта-юримта қилиб гапираверди. Охирида жума куни ўлишнинг улуғ неъмат эканини ҳам айтди. Намозни бошлаб, рукуга эгилиши билан юраги ўйнаб, безовта бўла бошлади. Намозни ҳам унутиб, дарҳол Худога илтижо қилди:

– Эй Худойим, фақат бу жума эмас-да, фақат бу жума эмас-да...

Осмондаги можаро

Туркларнинг одати бўйича, майитни ювиш, кафанлаш учун ғассолнинг уйига олиб борилади. Тоғ этагидаги сой бўйида яшовчи ғассол ялқовроқ эди. Пастдан сув ташиб чиқишга эриниб, майитни кўтариб сойга олиб тушди. Иттифоқо, майит қўлидан чиқиб, сойнинг тезоқар суви оқизиб кетди. Ғассол ҳеч нима бўлмагандай кулбасига чиқиб ўтираверди. Майитнинг эгалари келганда «Ўликларинг ҳажга кетди», деди. Улар ҳайрон бўлишган эди, тушунтирди:

– Ўликни ювиб, кафанлашни бошлаганимда осмондан фаришталар тушишди-ю, «бу бандани Аллоҳ севарди, унинг жойи ҳажда», деб олиб чиқиб кетишди.

Майитнинг эгалари бу хушхабардан қувониб, изларига қайтишди. Эртасига майит сойнинг саёзроқ жойида кўриниб қолди. Майит эгалари ғассолга таҳдид қила бошладилар. Шунда у дедики:

– Мен кафанлаётганимда фаришталар уни осмонга олиб чиқиб кетишган эди. Осмонда нима гап бўлганини мен қаёқдан билай?

Шаҳид

Бир киши хотинини синамоқ мақсадида уйига йиғлаб кириб келди.

– Дадаси, нима бўлди? – деб чўчиб тушди хотин.

– Подшо фармон чиқарибди. Иккита хотини борлар уйида ўтирар экан, битта хотини борлар урушга кетар экан, – деди эр.

Бу хабарни эшитиб, хотин ҳам йиғлай бошлади.

– Сен нега йиғлаяпсан? – деб ажабланди эр.

– Дадаси майли, урушга бораверинг, ўлсангиз шаҳид кетарсиз, – деди хотин.

* * *

МИШТАГ ХИЗМАТИНГИЗДА

Ҳозир нима кўп, шахсий корхоналар кўп. Каминага ўхшаган ношуд бандалар бунақа ишларни эплолмайди. Лекин бошқадан қолсак, қулоғимизни кесамиз, деган одатимиз бор. Ўйлаб-ўйлаб биз ҳам шахсий корхона очмоққа бел боғладик. Қайси бир мамлакатда одамлар ғалвирда сув ташир эканлар. Биз уларга тақлидан ғалвирда гап ташишга ният қилдик. Корхонамизга МишТАГ деб ном қўйдик. Бунинг маъноси – менинг ихтиёримдаги шахсий телеграф агентлиги. Демак, биз миш-мишлар, лоф-қоялар, олди қочди гапу эълонлар билан тирикчилик қилишни бошламоқчимиз.

Омадимизни берсин, омийн!

Ишни МишТАГ ғалвирига тушган дастлабки эълонлар баёнидан бошлаймиз.

Ҳокимликда:

Қиш мавсумида шаҳар кўчаларига сув сепувчи автомашиналарда ишлаш учун ҳайдовчилар таклиф этилади. (Изоҳ: ҳайдовчилик гувоҳномаси бўлиши шарт эмас.)

* * *

Шаҳар кўчаларида ёнмайдиган светофорларнининг ишлаб қолгани ҳақидаги хушхабарни етказган кимсага аталган суюнчи маблағи сарф қилинмагани сабабли бу пуллар келгуси йил ҳисобига тўлалигича ўтказилади. Қадрли пиёдалар, диққатингизни сусайтирманг, суюнчи сизни кутмоқда!

* * *

Тўхташ жойида тушувчи йўловчиларга қулайлик яратиб, орқа эшикни очган автобус ҳайдовчиси шу мардлиги туфайли Гиннес китобига киритилди. Бу мардлик бошқа ҳайдовчиларга юқмаслиги учун автобус ҳайдовчисининг номи сир тутилмоқда.

Ишхонада:

Бозор иқтисодига ўтиш муносабати билан декрет отпускасига чиқадиган аёллар маъмуриятни камида ўн тўрт ой аввал огоҳлантиришлари шарт.

Ресторанда:

Ресторанимизга кимё факультетини битирган ошпазлар, физика факультетини битирган овқат сузувчилар, бошланғич синф маълумотли, аммо арифметикани билувчи официантлар, жисмоний тарбия факультетини битирган фаррошлар ва ўзбек тили факультетини битирган юк ташувчилар керак.

Ошхонада:

Хўрандаларнинг истак ва талабларини инобатга олган ҳолда, таомларнинг хилма-хиллиги ва тўйимлилигини таъминлаш учун кунлар қуйидагича тақсимланади: пайшанба – балиқ куни, жума – ўрдак куни, шанба – товуқ куни, якшанба – пашша куни, душанба – чивин куни. Сешанба ва чоршанба кунлари овқатларга гўшт умуман солинмайди.

Мактабда:

Кундалик дафтарим йўқолиб қолди. Уни топиб олган одамдан қайтариб бермаслиги сўралади.

Ҳайвонот боғида:

Бугун зоопаркимизда очиқ эшиклар куни ўтказилади. Қадамларингизга ҳасанот.

Кўчада:

Икки хонали уйни сотаман. Қўшнимни кеч соат еттидан сўнг кўришингиз мумкин.

Майдонда:

Беш кишидан иборат талабалар оиласи бир хонали уйни ижарага олади. Уй топилмаса, каравотнинг ўзини олади. Бунинг ҳам иложи бўлмаса, каравотнинг бир бурчагини ижарага олишга ҳам розимиз.

Қабулхона эшигида:

Бошлиқ 10 дан 100000000 гача қабул қилади.

Маҳаллада:

Эрим йўқолиб қолди. Алоҳида белгилари йўқ. Топилганидан кейин алоҳида белгилари ҳам бўлади.

Газетада:

Машҳур олим Ру Сафга профессор унвони берилди. Жаноб Ру Саф беш йил илгари тухум туғадиган хўроз яратган эди. Бу йил у тухум туғмайдиган товуқ яратиб, жаҳон фанига улкан ҳисса қўшди.

Хорижда:

Америкада «Айсбергларни ҳимоя қилиш» ҳаракати таъсис этилди. Ҳаракат айсберглар эриб битгач, ўз фаолиятини бошлайди.

Австралияда:

Кенгуруларнинг бўшаб қолган халтаси филларга ижарага берилади.

Метрода:

Метрополитен маъмурияти йўловчилар ҳавфсизлигини таъминлаш мақсадида метрополитендан фойдаланиш қоидаларига ўзгартириш киритилганини маълум қилади:

1. Келгуси якшанбадан эътиборан ёмғир ёғаётган кезлари метрополитенга узун қўнжли резина этиксиз кириш ман этилади.

Изоҳ:

А) Этикнинг қўнжи тиззадан паст бўлмаслиги керак;

Б) Мазкур қоида эркагу аёл учун бир хилда қўлланилади.

2. Ўн олти ёшга тўлмаганлар учун чўкишдан қутқарувчи чамбарак бўлиши шарт.

3. Ёмғирли кунлари метрополитенда балиқ тутиш қатъиян ман этилади.

4. Ёмғир ёққан кунлари вагонлардан то юқорига олиб чиқувчи зиналарга қадар бўлган масофада эшкакли қайиқлар хизматидан фойдаланишингиз мумкин. Хизмат ҳақи – шартнома асосида. Чакка ўтувчи дунё метрополитени тажрибаларидан фойданилган ҳолда яқин ойлар ичида эшкакли қайиқ ўрнига сув ости кемасидан фойдаланиш режалаштирилган (бу хизматдаги кира ҳақи алоҳида эълон қилинади).

Изоҳ: Эшкакли қайиқларни тешиб қўйиш, эшкак дасталарига исмни ўйиб ёзиш қатъиян таъқиқланади.

Китоб дўконида:

Дўконимизнинг пештахталари янги асарлар билан бойиди. Китоб мухлислари атоқли ўзбек ёзувчилари Уилямжон Коллинзнинг «Женшина в белом», Жекбой Лон-

донийнинг «Белий клик», Александрхўжа Дюмабекнинг «Три мушкетёра» ва шунингдек, Жоним Стейнбек ва Жоним Голсуорси, Ивонжон Турғунов каби улуғларнинг асарларини харид қилишлари мумкин.

Театрда:

«Фарҳод ва Ширин» томошасида Фарҳод рўлини узлуксиз олтмиш йил бадалида ўйнаб келган артист вафот этгани муносабати билан Ширин маъшуқининг бўшаб қолган ўрнини эгаллаш учун ижодий танлов – конкурс эълон қилинади. Конкурс шартлари қуйидагича: конкурсда иштирок этувчининг бўйи 160 сантиметрдан, оғирлиги 65 килодан ошмаслиги ва албатта эркак жинсидаги актёр бўлиши шарт.

Ўрмонда:

Ўрмон суди арслоннинг қизини зўрлашда айбланган қуённинг жиноий ишини кўриб чиқиб, қуённи айбдор деб топди. Суд қуённи йўлбарс хизматига юборишга ҳукм қилди.

* * *

«Булбул-2006» қўшиқ конкурсида Олақарға ғолиб чиқди. Унга ғолиблик нишони ва «Консерватория профессори» фахрий унвони берилди. Шу йилдан эътиборан Олақарға «булбул наволари» фанидан талабаларга дарс беради.

* * *

Эшак яйраб ҳанграётган пайтда Саман от бехос кишнаб юборгани учун кишнаш ҳуқуқидан маҳрум этилди.

Итлар оламида:

Ҳаммомдаги хотинлар бўлмасига қараб вовуллагани учун Тўрткўз ўз аризасига биноан вазифасидан озод этилди.

* * *

Ҳамма тишлари бутун Бўрибосар ит эканимни маълум этиб, ўзимга қаллиқ излаётганимни эълон қиламан. Бўлажак хотинимнинг думи кесилмаган бўлиши шарт. Баҳор ойларида орқасидан эргаштириб юрадиган итларнинг сони ўнтадан ошмаслиги зарур. Кечаси таом топиб келиш учун қўшни маҳаллага икки соатга бориб келишга рухсат этилади. Мен билан тақдирини боғламоқчи бўлган ит каминани эски молхона ёнидаги қуриб қолган зовурдан топади. Кўприк остида икки итлик жой ҳозирлаб қўйганман. Қулоғим оғирлашиб қолгани сабабли қаттиқроқ вовуллашингизни сўрайман.

* * *

Дайди ит Олапар хонимни Саримсоқдаҳадаги биронта урғочи итга бартер усулида алмашади.

* * *

Лайчахон ит мистер Бўрибосар билан овчарка итлар ишлаб чиқарувчи қўшма корхона ташкил этди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларга солиқ солинмайди.

* * *

Този итлар тумов бўлиб қолгани сабабли Бўрибосар итлар бедана овига таклиф этилади.

Янгиликлар:

«Балли, қизлар!» клубида қизлар орасида сақич чайнаш бўйича мусобақалар бўлди. Мусобақалар кескин, муросасиз ва дўстона руҳда ўтди. Мусобақага меҳмон сифатида таклиф этилган йигирма олти ёшли Кимсанбой Мерганов барчани ҳайратда қолдирувчи ютуққа эришди. Ҳакамлар Кимсанбойни сақич чайнаш бўйича мутлақ чемпион деб топишди. «Балли, қизлар» клуби эса янги чемпионни клубнинг фахрий аъзолигига қабул қилди.

* * *

Темирйўлчилар йўловчиларни зериктирмасликнинг антиқа усулини ўйлаб топдилар. Энди поезд ўрнидан жилиши билан йўловчилар ўртасида чойшабларни қуритиш мусобақаси бошланади. «Тошкент – Китоб» йўналишидаги поезд йўловчилари нам чойшаб, ёстиқжилд, сочиқларни ким тез қуритиш мусобақасини биринчилардан бўлиб бошлаб бердилар. Мазкур мусобақада чойшабларни Самарқандга қадар қуритишга эришган Собиров биринчи ўринни, иккинчи ва учинчи ўринларни эса чойшабларини Қарши бекатига қадар қуритишга эришган Алиева ва Валиевалар эгалладилар. Уларга қайтиш маҳали нам чойшаблардан бепул фойдаланиш ҳуқуқи берилди. Бундай мусобақалар ҳозир барча йўналишларда давом этмоқда.

Ҳурматли йўловчилар, танловда иштирок этинг ва бахтингизни синаб кўринг!

Врач маслаҳати:

Дори-дармонларнинг сифатига ишонч йўқолгани сабабли сизларга чиниқишни маслаҳат берамиз. Чиниқиш йўллари ҳар хил. Сиз кун обдан қизиган пайтда югуриб ёки бошқа жисмоний ҳаракат қилинг-да, сўнг сўнг музхонада турган ярим литрли идишдаги сувни нафас олмай, бир кўтаришда ичинг. Агар ўн икки соат ичида иситмангиз чиқмаса, бу машғулотни такрорланг ва қўшимча равишда ярим кило музқаймоқ енг. Бу ҳам таъсир қилмаса, яна такрорланг ва музлатгич (холодильник) ичига кириб, уч соат ўтиринг. Шундан сўнг томоғингиз оғриса ёки иситма чиқса, ўзингизча даволашга киришмай, албатта, врачга мурожаат қилинг.

* * *

Ёз маҳали кўпчилик қорин оғриғидан полиёди. Бунинг олдини олиш учун ҳам чиниқиш керак. Яъни, пиширкчи-

лик пайтида селитрага тўйинган бодринг, ҳандалак, гилос, қулупнойни тўйиб еб, устидан бир литр қайнамаган хом сув ичасиз. Агар бу ҳам ёрдам бермаса, устидан ўрик еб, яна сув ичасиз. Бу ҳам кор қилмаса, бир кило бодринг еб, устидан бир литр мағзава ичасиз. Шундан сўнг агар иситма чиқиб қолгудай бўлса, албатта, врачга мурожаат қилинг.

Янгича таклифнома

Ҳурматли_____!

Сизни ва оила аъзоларингизни олтмиш икки ярим йиллик юбилейим муносабати билан ёзиладиган тўкин дастурхонга лутфан таклиф этаман. Юбилей зиёфати 32 апрель соат 25 дан 71 дақиқа ўтганда «Бетайин» тўйхонасида бошланади. Врачлар каминага Италияда ишланган пойабзал (45-ўлчам), Алмонияда ишланган костюм (62-ўлчам), Англияда ишланган пальто кийиб юришни буюришганини минг истиҳола билан илова қилишни лозим топдим, айбга буюрмайсиз.

Камтархўжа Каттахўжаев

КИМГА НИМА ЕТИШМАЙДИ?

Нима учун «бири кам дунё?» дейишади, биласизми? Чунки инсон зотининг кўнгил кўчаси гоят кенг, шунинг учун у доим нолийди. Доим унга нимадир етишмайди. Ё нотўғрими? Қани, биргалашиб мулоҳаза қилиб кўрайликчи?

Саҳрога сув етишмайди. Хотинга битта гап етишмайди. Эркакка битта хотин етишмайди. Ўғрига пул тўла темир сандиқ етишмайди. Итга сўнгак етишмайди. Газетачига қоғоз етишмайди. Талабага имтиҳон чоғи пул етишмайди. Ҳайдовчига бензин етишмайди. Лайлакка илон етишмайди. Чойхоначига ошхўрлар етишмайди. Чўнтакка пул етишмайди. Гўрковга ўлик етишмайди. Иғвогарга олтинчи бармоқ етишмайди. Қизларга сариқ сочбўёқ етишмайди. Қиморбозга бешинчи «туз» етишмайди. Сутчига сув етишмайди. Заргарга тилла етишмайди. Мушукка сичқон етишмайди. Сичқонга дон етишмайди. Севишганга орзу етишмайди. Божхоначига чегара етишмайди. Ғийбатчига вақт етишмайди. Имомга тугун етишмайди. Дояга ҳомиладорлар етишмайди. Осмонга юлдуз етишмайди. Ашулачига тўй етишмайди. Деҳқонга ер етишмайди. Ялковга ёстиқ етишмайди. Олимга китоб етишмайди. Жоҳилга илм етишмайди. Пахтага арзон теримчи етишмайди. Бозорга инсоф етишмайди. Тарозибонга виждон етишмайди. Кассобга гўшт орасига яширишга суяк етишмайди. Чойхонадаги фиску фасодчига чидамли одам етишмайди. Бахилга қишда қор етишмайди. Телевизорга Мексика кинолари етишмайди. Радиога жавраш етишмайди. Автобусга эшик етишмайди. Асаларига гул етишмайди...

МУНДАРИЖА

ХОТИНТАНЛОВ

«Бозор иқтисоди» 16
Яшасин, мўйлов!
Ҳал қилувчи ўйиндан репортаж 24
Хотинтанлов 36
Янги харита 43
Навоий қўй боққанми? 46
Дездемонанинг «сотка»си 52
Кенгаш 55
«Кўричак» 57
Ота-оналар мажлиси 61
Пажалиска 70
Ашула бозори қайда? 73
Маладес қизлар 77
Интернасионал ёзувчи 84
Икки афанди 88
Ўзимизнинг футбол 94
112-қабр 99
Икснинг хатарли кашфиёти 116

ЙЎҚҚУЛОБОД ҲАНГОМАЛАРИ

Кимга мазза? 124
Зижхаздан Кенгқошга саёҳат 127

Саломат бўлсинлар, доктор! 130
Ушланг, ўғрини! 133
Ота ўғил 135
Пулдан олсинлар, марҳабо! 137
Илмли бозор 139
Меҳмондўстлик 142
Сатира театри, қайдасан? 145
Марҳабо, талантлар! 147
Темир одам 150
Тилла каламуш 152
Замонавий тадбиркор 155
Тескари кўзлар 157
Шапалоқ 160
Бозор дарслиги 163
Олтин балиқ 166

МАЛАДЕС ЧОЛЛАР

Аввали 170
Мусонинг бақаси 171
Фотима, Ҳасан ва Ҳусан 175
3333-тўқнашув 191
Муроса кўприги 200
Занжирбанд 208
«Капитал»ни замонали ёзмаган 214
Фитна 221
Нобель мукофоти 234
«Экстренний мажлис» 238
Армон 255
Ўтмиш эса ҳамиша тотли 267
Самолёт сотиладими? 278

ТИЛГИНАМДАН АЙЛАНАЙ

Тилгинамдан айланай 302
Кимлардир тўқиган латифалар 314
МишТаг хизматингизда 323
Кимга нима етишмайди? 331

адабий-бадиий нашр

ТОҲИР МАЛИК

ТЕСКАРИ КЎЗЛАР

Ўтмиш ҳангомалари

Муҳаррир	*Муҳайё Рихсибекова*
Бадиий муҳаррир	*Насиба Эргашева*
Саҳифаловчи	*Шаҳбоз Сирожиддинов*
Техник муҳаррир	*Жавоҳир Неъматов*